

Віталій Гайсенюк

*Присвячую цю книгу
к. і. н., доц. Г. М. Скорейко, яка надихнула
й допомагала у дослідженні теми,
та моїм батькам Віктору й Ганні –
за постійну підтримку в моїй науковій діяльності*

ПОЧАТОК КІНЦЯ
Москвофіли у Великій війні
(1914-1918)

Чернівці
Друк Арт
2017

УДК [94(477.83/.86):323.13]“1914/1918”

ББК (4УКР)52

Г14

*Рекомендовано до друку вченою радою
факультету історії, політології та міжнародних відносин
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
(протокол № 3 від 01.11.2016 р.)*

Науковий редактор: доктор історичних наук, професор
Добржанський Олександр Володимирович,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича,
факультет історії, політології та міжнародних відносин

Наукові рецензенти: доктор історичних наук, професор Патер Іван Григорович,
Інститут українознавства імені Івана Крип'якевича НАН України,
головний науковий співробітник відділу новітньої історії України
кандидат історичних наук, доцент Скорейко Ганна Михайлівна,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича,
факультет історії, політології та міжнародних відносин
кандидат історичних наук, доцент Королько Андрій Зіновійович,
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя
Стефаника», кафедра історії України

Видання здійснено за підтримки Представництва
Австрійської служби академічного обміну, м. Львів

oead

Представництво
у Львові

Гайсенюк В.

Г14 Початок кінця. Москвофіли у Великій війні (1914-1918) / Віталій Гайсенюк. — Чернівці : Друк Арт, 2017. – 304 с.
ISBN 978-617-7172-93-1

У монографії на основі комплексного аналізу джерел та літератури простежено становище москвофільського руху на території півдавстрійських Галичини й Буковини напередодні та в роки Великої війни 1914-1918 рр. Розкрито масштаби та характер діяльності москвофілів у складі російських окупаційних адміністрацій на території регіону в 1914-1917 рр., особливості взаємовідносин між австрійською владою та послідовниками москвофілів. Звернено увагу на масові репресії проти останніх та їх інтернування до концтаборів, зокрема Талергофа, простежено шляхи москвофільського біженства та особливості діяльності ростовського осередку москвофілів.

Для викладачів, студентів, аспірантів, здобувачів, наукових працівників гуманітарної сфери та всіх, хто цікавиться історією заходу України і сепаратистських рухів.

УДК [94(477.83/.86):323.13]“1914/1918”

ББК 63.3(4УКР)52

При використанні матеріалів з цієї книги посилання на автора – обов'язкове.

ISBN 978-617-7172-93-1

© Гайсенюк В. В., 2017

Зміст

<i>ВСТУП</i>	5
<i>РОЗДІЛ I. ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ</i>	
Історіографія проблеми.....	7
Джерельна база дослідження.....	30
Методи та методологія дослідження	41
<i>РОЗДІЛ II. МОСКВОФІЛЬСЬКИЙ РУХ У ГАЛИЧИНІ ТА НА БУКОВИНІ НАПЕРЕДОДНІ ТА НА ПОЧАТКУ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ</i>	
Ідеологія москвофільського руху: органічне продовження старорусинства чи противага йому?	51
Регіональні особливості москвофільського руху в Галичині та на Буковині напередодні воєнних подій 1914-1918 рр.	66
Початок Першої світової. Ставлення москвофілів до протиборчих сторін	90
<i>РОЗДІЛ III. ДІЯЛЬНІСТЬ МОСКВОФІЛІВ У СКЛАДІ РОСІЙСЬКИХ ОКУПАЦІЙНИХ АДМІНІСТРАЦІЙ У РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ</i>	
Представники народу чи пособники окупанта? Москвофіли і російська влада в Галичині та на Буковині у 1914-1915 рр.	102
Спроби реанімації: вплив москвофілів на діяльність російських окупаційних адміністрацій у 1916-1917 рр.	150
Москвофіли у період між більшовицьким переворотом 1917 р. в Російській імперії та розпадом Австро-Угорщини.....	162
Чужі серед своїх: біженство москвофілів та їх перебування на території Росії у 1915-1918 рр.	167
<i>РОЗДІЛ IV. СТАВЛЕННЯ АВСТРІЙСЬКОЇ ВЛАДИ ДО МОСКВОФІЛІВ В УМОВАХ ВІЙНИ</i>	
Репресії австрійської влади щодо москвофілів	195
Держава проти своїх громадян: москвофіли в австрійських концтаборах Ціслеїтанії.....	230
<i>ВИСНОВКИ</i>	247
<i>ZUSAMMENFASSUNG</i>	254
<i>ВЫВОДЫ</i>	263
<i>СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ</i>	266

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

РНП — «Русская народная партия»

РНО — «Русская народная организация»

ГРР — «Галицько-Руська Рада»

ГРБО — «Галицко-русское благотворительное общество»

КРОК — «Карпато-русский освободительный комитет»

ГКБК — «Главный краевой благотворительный комитет во Львове»

РИК — «Русский Исполнительный Комитет»

РНС — «Русский народный совет»

РНСПР — «Русский народный совет Прикарпатской Руси»

ГК — «Галицкий комитет»

ТУ — «Тимчасовий уряд» («Временное правительство»)

Західноукраїнське москвофільство є однією з суперечливих тем в українській та особливо в зарубіжній історіографії. Суспільна актуальність її неабияка — адже в сучасному світі існують проросійські сили, що прагнуть знищити Україну, і це вимагає вивчити передісторію таких рухів, які навіть на західноукраїнських землях тягнуться корінням з давніх часів. Особливо яскраво проросійський рух у Галичині та на Буковині проявився саме у роки Першої світової війни, коли його діячі розгорнули активну діяльність із росіянізації життя в регіоні та завзято допомагали російській окупаційній владі. Дуже легко й доречно провести історичні паралелі між нинішньою війною Росії проти України на Донбасі та подіями сторічної давнини на західноукраїнських землях, і це допомагає відстежити джерела конфліктів усередині українського суспільства та показати характер діяльності проросійського руху. З'ясування ідеології та поведінки радикальних проросійських діячів і причин провалу їхньої діяльності допоможе сформулювати модель поведінки з нинішніми москвофілами й мінімізувати їхній деструктивний вплив на українське суспільство та національну безпеку. Адже збігів між поведінкою москвофілів 1914 р. у Львові та неомосквофілів-сепаратистів 2014 р. в Донецьку більш ніж удосталь: і перші, й другі є прихильниками єднання слов'ян і вищості російського народу, його мови та московського варіанта православ'я; вони є вихідцями чи то зі свого народу, чи то ставлениками Росії, яка є їхнім фінансовим та ідеологічним донором, що завжди рятує від природної слабкості. І перші, й другі люто ненавидять Українську державу та мріють знищити її, як і будь-які прояви українського духу.

Наукова актуальність цієї розвідки зумовлена відсутністю в історіографії комплексного дослідження проблеми москвофіль-

ського руху в роки Першої світової війни та потребою оцінювання цієї діяльності. Є значне коло наукових доробків з теми, але вони, як правило, закінчуються 1914 роком, інколи 1915-м. Починаючи хронологічно від періоду початку війни, дослідники переважно зосереджувалися на діяльності першої російської окупаційної адміністрації на західноукраїнських землях та на участі москвофілів в управлінні краєм. Натомість, період другої російської окупації Галичини та третьої окупації Буковини (з 1916 р.), і саме діяльність москвофілів на цьому історичному тлі майже не отримали висвітлення у працях істориків. Отже, неналежно досліджено важливу ланку проросійського руху на українських землях. Тому вивчення москвофільства періоду Першої світової війни є особливо актуальним, зважаючи на те, що в цей період рух зазнав корінного зламу та пішов на спад. Після цього проросійські ідеї на західноукраїнських землях уже не мали минулої популярності.

Що стосується географічних меж дослідження, то вони охоплюють землі Ціслеїтанії — австрійської частини Австро-Угорщини, які були заселені переважно українським населенням (відповідно, Західна Галичина та Південна Буковина не підпадають під сферу дослідження). Також ми звернули увагу на Наддніпрянщину і південь Росії (зокрема, Ростов-на-Дону) — для того, щоб дослідити москвофільське біженство, й на Штирію — аби розглянути історію концтабору Талергоф. Закарпатське москвофільство у цій роботі не розглядається через його дещо інший характер та обмеженість обсягу дослідження.

Хронологічно дослідження охоплює період Першої світової війни 1914-1918 рр. Також розглянуто становище москвофільського руху напередодні воєнних подій (з 1908 р., коли стався поділ москвофільства на старо- і новокурсників) та після них, у листопаді-грудні 1918 р. (протягом цього періоду органічно завершилися деякі процеси, що розпочалися ще під час війни).

Тож як повелися москвофіли у роки Великої війни 1914-1918 рр. і чим це закінчилося для них? І що чекає на новітніх москвофілів, які не засвоюють уроків історії?

РОЗДІЛ I

ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

Історіографія проблеми

Дослідження проблеми москвофільства часів Першої світової війни фактично розпочалося вже в ході війни. Українська історіографія, на протипагу російській, у всі часи розглядала москвофільство виключно з негативного боку, отож, постає потреба нейтрального підходу до вивчення цього явища.

Історіографічний матеріал з теми доцільно поділити на групи за хронологічним принципом, усередині кожної з яких ми вирізнятимемо праці як загальної тематики, так і на тему власне москвофільства.

Наукові праці міжвоєнного періоду характеризуються широкими тематичними та часовими рамками досліджень про суспільно-політичне життя західноукраїнських земель та москвофільство.

Історії політичної думки в Галичині від середини XIX ст. до 1914 р. присвятив свою увагу український політичний діяч *К. Левицький*. У праці «Історія політичної думки галицьких українців 1848-1914»¹ він, зокрема, зосередився на організаційній ланці москвофільства та діяльності його лідерів у представницьких органах влади Австро-Угорщини. У «Історії визвольних змагань галицьких українців з часу світової війни 1914-1918» *К. Левицький* висвітлив окремі аспекти, пов'язані з москвофільським рухом цього періоду, наприклад, описав судові процеси проти його лідерів у ході війни², однак загалом уваги москвофільству, на нашу думку, приділено недостатньо.

¹ Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців 1848-1914 (на підставі споминів) / К. Левицький. — Львів: Накладом власним (з друкарні оо. Василіян у Жовкві), 1926. — 737 с.

² Левицький К. Історія визвольних змагань галицьких українців з часу світової війни 1914-

Проблемі відносин австрійської влади і національних рухів у двоєдиній імперії присвятив одне зі своїх досліджень ще один очевидець подій, румунський історик Теодор Балан³. Його робота має скоріше описовий характер, оскільки містить переважно відомості про репресії проти москвофілів, аналітика ж присутня менше. Автор вважав, що в тих умовах юридичних мотивів для покарання за злочини проти власних громадян не було. Хто був інтернований до концтаборів? — загадується над питанням Т. Балан. Шпигуни, дезертири, недоброзичливці? Ні, відповідає історик, — ні до чого не причетні люди, які не вчинили нічого поганого державі та народу⁴. З цим висновком важко погодитися цілком, однак варто зазначити, що від австрійських репресій постраждали не лише москвофіли, а й чимало невинних українців, — на підставі одних лише підозр.

Праця М. Андрусяка «Нариси з історії галицького москвофільства» показує розвиток москвофільства протягом усього періоду існування цього руху⁵. Автор однозначно позначає москвофілів як людей, що «ведуть шкідливу протинаціональну роботу» і спекулюють на схожості українського «руський» та російського «русский»⁶. Цікаво, що М. Андрусяк саме Першу світову війну ставив пунктом поділу між москвофілами: «тодішніми старорусинами», які були дуже прив'язаними до свого народу, і «теперішніми москвофілами», що їх дослідник назвав не інакше, як «політичними спекулянтами і національними зрадниками, ренегатами»⁷.

Радянську історіографію вирізняє окремий стиль: зосередження на класовій боротьбі й матеріальних аспектах життєдіяльності народних мас та використання низки кліше («буржуазно-націоналістичний» тощо).

1918. На підставі споминів і документів / К. Левицький. — Львів, 1929. — № 1. — 414 с.

3 Balan T. Suprimarea mișcărilor naționale din Bucovina pe timpul războiului mondial 1914-1918 / Teodor Balan. — Cernăuți, 1923. — 216 p.

4 Ibid. — P. 134.

5 Андрусяк М. Нариси з історії галицького москвофільства (з портретами москвофільських діячів) / М. Андрусяк. — Львів: Просвіта, 1935. — 78 с.

6 Там само. — С. 3.

7 Там само. — С. 5.

Радянський дослідник В. Осечинський у праці з типовим для радянського часу формулюванням «Галичина під гнітом Австро-Угорщини в епоху імперіалізму»⁸ критично оцінював усіх гравців на галицькій політичній арені періоду Першої світової війни: австрійський уряд, місцевих поляків, українофілів, москвофілів, греко-католицьку церкву, російське військове командування та цивільну адміністрацію. Він вважав, що австро-угорський уряд «ще до початку воєнних дій встановив у Галичині військово-поліційний режим, щоб масовими репресіями залякати і цілком стероризувати її трудове населення». Жертвами таких дій австрійської влади, на думку автора, стало понад 60 тис. осіб, «яких було повішано або розстріляно», а також 100 тис. померлих у таборах. Щоправда, документів, які б підтверджували ці слова, історик не навів. Характеризуючи умови перебування українців у таборах для евакуйованих у Австрії, В. Осечинський не розрізняв категорій виселенців та інтернованих, із чим також не можна погодитися.

На думку радянських істориків І. Гриценка та Ф. Шевченка, твердження про австролялізм буковинців були вигадані українськими буржуазними націоналістами⁹. Вони наводили слова маршала Радянського Союзу О. Василевського, який тоді ще солдатом брав участь у бойових діях російської армії на Буковині: «Місцеві жителі, які називалися тоді русинами, зустрічали нас із розкритими обіймами», а також слова жандармського ротмістра Лакінгера у січні 1915 р., який заявив, що «усі руські селяни... тяжіють до Росії. Солдати [з них] тільки й шукають зручної нагоди, щоб здатися російським військам». Негативно автори оцінювали царську підтримку москвофільства у краї. Їхнє прагнення «возз'єднатися з російським народом» царизм, мовляв, прагнув використати з агресивною метою. «Через своїх консулів у Чернівцях та через інші канали він поширював на Буковині

8 Осечинський В. Галичина під гнітом Австро-Угорщини в епоху імперіалізму / В. К. Осечинський. — Львів: Книжково-журнальне вид-во, 1954.

9 Гриценко І. Прагнення населення Буковини до возз'єднання з Україною в складі Російської держави (кінець XVIII — початок XX ст.) / І. Гриценко, Ф. Шевченко // УІЖ. — 1983. — № 10 (271). — С. 86.

панславистські реакційні видання, подавав широку матеріальну підтримку різноманітним реакційним (тобто москвофільським. — В. Г.) товариствам і окремим особам»¹⁰.

Тему російської політики в Галичині 1914-1915 рр. майже зовсім оминули І. Компанієць та А. Ярошенко¹¹, хоча на австрійських репресивних заходах проти цивільного населення на початку воєнних дій вони зосередилися краще. Замовчуючи свавілля російської армії у захопленому краї, автори звинувачували у грабунках лише австро-угорську армію. Окупацію Галичини російськими військами автори розглядали у душі російської публіцистики та пропаганди воєнного часу як «визволення», тобто фактично прийнявши за вихідний російський погляд на це питання, не враховуючи міжнародно-правового аспекту.

Наукові праці істориків української діаспори. Йдеться про дослідників другої половини ХХ ст. Порушували проблеми галицького москвофільства В. Верига, Т. Гунчак, І. Лисяк-Рудницький, І. Нагаєвський, М. Стахів, О. Субтельний та ін.

М. Стахів розрізняв такі категорії москвофільства: політичне, політично-ідеологічне і «ренегатське». Політичне москвофільство, за дослідником, — це орієнтація діячів та угруповань на допомогу Росії для досягнення політичних цілей свого народу, який у цій історичній ситуації не міг досягнути їх власними силами. Політично-ідеологічне москвофільство постало тоді, коли партія москвофілів почала орієнтуватися на політичну підтримку Росії, приймаючи також ідеологію її панівного режиму. «Ренегатське москвофільство», на думку М. Стахіва, постало тоді, коли москвофіли відреклися від свого народу, допомагаючи росіянам вести проти нього культурну боротьбу. «Таке явище називаємо також москвофільським відступництвом, апостасією і зрадою», — вважав дослідник¹².

10 Там само. — С. 92.

11 Компанієць І. Західноукраїнські землі в роки війни / І. Компанієць, А. Ярошенко // Історія УРСР: у 8 томах, 10 книгах. — К., 1978. — С. 360-369.

12 Зборівщина. Над берегами Серету, Стрипи і Золотої Липи: історико-мемуарний і літературний збірник / редкол.: Б. Гошовський та ін. — Торонто-Нью-Йорк-Париж-Сідней, 1985. — С.112.

На думку І. Лисяка-Рудницького, москвофіли, «програвши у змаганні за свідомість народу... покладали надії на майбутнє вторгнення Росії»¹³. Історик негативно ставився до їхнього впливу на національну самобутність українського народу.

Американський історик українського походження Б. Горбаль вважає, що діяльність русофілів аж до Першої світової війни залишалася маргінальною в житті Галичини, хоч вони були досить впливовими на польській периферії та Лемківщині¹⁴. Назву «москвофіли» автор називає «формою політичної маніпуляції»¹⁵.

Писав у еміграції й найвідоміший буковинський москвофіл О. Геровський. Ворогами москвофілів він вважав передусім «поляка» Шептицького в Галичині та «румуну» Василька на Буковині (обоє походили з полонізованого та румунізованого українських родів. — В. Г.). Публіцист-москвофіл принижував постаті С. Смаль-Стоцького, М. Василька, Ю. Бачинського та інших. Помітним у Геровського є й поширене у проросійській історіографії спекулювання термінами «руський» і «русский». На його думку, населення Буковини завжди вважало себе «руским» та не здогадувалося ні про яких українців, а австрійська влада у бурсах виховувала з буковинських «русских» українців. Отож, підсумовував Геровський, «русская Буковина» була українізована силоміць¹⁶.

Сучасна українська історіографія після 1991 р. далеко не завжди дотримується принципу неупередженості та відразу ж називає москвофільство антиукраїнським рухом, тоді як його варто було б ставити у один ряд з полоно- і австрофільством та досліджувати як складову українського відродження ХІХ ст. Лише з середини 90-х рр. історики поволі почали скидати пута ідеологічних стереотипів. З цього часу проблема москвофільства (русофільства) стала одним з важливих предметів досліджень у та-

13 Лисяк-Рудницький І. Історичні ессе. В 2 т. Т. 1 / І. Лисяк-Рудницький. — К., 1994. — С. 441-442.

14 Горбаль Б. Галицькі старорусини і русофілі і одношья до них Габсбургской і царской монархій до 1914 року / Б. Горбаль // Русин. — 2007. — № 3. — С. 131.

15 Там само. — С. 123.

16 Геровський А. Українізація Буковини [Електронний ресурс] / А. Геровський. — Режим доступу: <http://vzv.kiev.ua/ukrainizaciya-bukoviny>.

ких істориків як О. Турій, О. Середа, О. Аркуша, С. Макарчук. На початку ХХІ ст. побачили світ вагомі публікації О. Сухого. Упродовж останніх років захищені дисертації І. Кучери, Л. Матюшко, В. Передерка, з'явилися розвідки О. Добржанського, Ю. Плекана, Ю. Михальського, А. Сиви та ін.

З погляду дослідника В. Передерка Галичина була об'єктом постійної уваги Росії як офіційної, так і громадської, що пояснюється постійними спостереженнями чиновників закордонних відомств за ситуацією в краї та наявністю спеціалізованого благодійного товариства і пропагандистських організацій¹⁷. Причинами такого інтересу до русинського населення Австро-Угорщини були міркування геостратегічного характеру і вроджений експансіонізм частини російської еліти. До того ж, на думку В. Передерка, край у свідомості верхівки був джерелом небезпечного українського визвольного руху.

За умов зростання міжнародної напруженості напередодні війни австрійська влада віддавала перевагу консервуванню ситуації в Галичині, сподіваючись задовольнити цим як народолюбців, так і москвофілів, — вважає у своїй праці «Українська проблема у політиці Берліна та Відня у Першій світовій війні» О. Кураєв¹⁸. За словами дослідника, Дунайська монархія змагалася з Росією за вплив на Балканах та у Галичині, і в цій геополітичній боротьбі українці були лише допоміжним чинником, який кожна із монархій намагалася використати для досягнення своїх цілей.

Професор О. Добржанський комплексно висвітлив усі течії національного руху українців Буковини 2-ї пол. ХІХ — поч. ХХ ст.¹⁹. Його однойменна праця є ґрунтовним і базованим на джерелах дослідженням, у якому опис передвоєнного стану москвофільства на Буковині займає важливе місце. Москвофільський рух на Буковині, вважає дослідник, не був самодостатнім і залежав

17 Передерко В. Західноукраїнські землі в зовнішній політиці Романових на поч. ХХ ст. (до 1914 р.): сучасна рос. історіографія / В. Передерко // Вип. 12-13. — Івано-Франківськ, 2006-2007. — С. 360-367.

18 Кураєв О. Українська проблема у політиці Берліна та Відня у Першій світовій війні (1914-1918) / О. Кураєв. — К., 2006. — 247 с.

19 Добржанський О. Національний рух українців Буковини другої половини ХІХ — початку ХХ ст. / О. Добржанський. — Чернівці, 1999. — 574 с.

від становища колег із Галичини, а також від зовнішньополітичного фактора (підтримки Росії, причому, саме її реакційних, а не ліберальних кіл). Тому, на думку О. Добржанського, він не мав перспектив для розвитку і був приречений на дріб'язковість і регрес²⁰.

Праця В. Заполовського «Буковина в останній війні Австро-Угорщини 1914-1918»²¹ комплексно показує період Першої світової війни на Буковині, хоч і стосується загалом питань воєнних дій та соціально-економічного становища населення краю. Автор вважає, що опорою російської влади у краї стали виключно прибічники «русского дела». Періодичне встановлення контролю над Буковиною у 1914-1915 рр. російськими та австрійськими військами породило, на думку В. Заполовського, репресії щодо населення краю. Усі арешти москвофілів австрійською владою відбувалися за доносами, і 80% з них не підтверджувалися. Визнаючи факт терору з боку австрійської адміністрації проти місцевих жителів, дослідник наголошує й на тому, що джерела зафіксували також чималу кількість випадків нещадних розправ над особами, які підтримували росіян, не з боку влади, а саме з боку населення²².

Австрійську політику щодо українського питання в роки Першої світової війни описує у науковій розвідці «Українці в Австрії 1914-1918. Австрійська політика в українському питанні періоду Великої війни» С. Попик²³. Дослідник показує репресивні заходи віденського уряду щодо «політично підозрілого» населення, серед них і створення концтаборів для військовополонених українців. Він, зокрема, зазначив, що недовіра до українців у перші місяці війни була надзвичайно сильною, через що розпочався «превентивний арешт політично підозрілих москвофілів». Однак майже відразу він переріс у масовий терор проти українців

20 Там само. — С. 390.

21 Заполовський В. Буковина в останній війні Австро-Угорщини 1914-1918 / В. Заполовський. — Чернівці: Золоті литаври, 2003. — 284 с.

22 Там само. — С. 8-9.

23 Попик С. Українці в Австрії 1914-1918. Австрійська політика в українському питанні періоду Великої війни / С. Попик. — Київ; Чернівці: Золоті литаври, 1999. — 320 с.

— тисячі людей було вбито та інтерновано до коцтаборів. Дослідник наголошує на тих жахливих умовах, у яких опинилися інтерновані українці в таборі Талергоф²⁴.

У статті «Ставлення урядових кіл Австро-Угорщини до москвофілів Галичини, Буковини і Закарпаття в роки Першої світової війни» О. Машкін справедливо підкреслює, що віденська влада так і не навчилася вважати українців «своїми» з погляду внутрішньої рівноправності, однак незрозуміло, чюю позицію він вважає історично виправданою — австро-угорське прагнення очиститися від внутрішньої опозиції чи ідеологію «руського мира»²⁵. Дослідник дійшов висновку, що ставлення посадовців Австро-Угорщини до проросійськи налаштованого населення було вкрай жорстоким та виходило навіть за рамки вимог воєнного часу²⁶.

На думку І. Буркута, внаслідок дії цілого комплексу внутрішніх та зовнішніх факторів усередині самого москвофільства прискорилися ті процеси, які напередодні Першої світової війни остаточно звели нанівець його оборонний характер і перетворили цей рух на відверто росіянізаторський, повністю залежний від зовнішнього чинника²⁷. Полемізуючи з російськими істориками, які заявляють про проросійські настрої серед західноукраїнського населення, дослідник зазначає, що українські селяни інколи справді радісно зустрічали російських солдатів, бо очікували від них визволення від утисків та самодурства австрійських чиновників і від податкового гніту²⁸. Також І. Буркут спростовує зловживання російськими істориками терміна «геноцид», коли йдеться про масові репресії австрійської влади проти москвофілів: за словами дослідника, у роки Першої світової війни смертні вироки виконувалися не через національність чи релігію, а через підозру в діях на користь противника²⁹.

24 Там само. — С. 85-98.

25 Машкін О. Відношення урядових кіл Австро-Угорщини до москвофілів Галичини, Буковини та Закарпаття в роки Першої світової війни / О. Машкін // «Русин». — 2008. — № 3-4. — С. 58-68.

26 Там само. — С. 66.

27 Буркут І. Русинство: минуле і сучасність / І. Буркут. — Чернівці: Прут, 2009. — С. 62.

28 Там само. — С. 72.

29 Там само. — С. 85.

З погляду дослідника В. Любченка, без глибокого дослідження явища москвофільства неможливо збагнути загальний перебіг подій Першої світової війни на українських землях Австро-Угорщини, принципи формування та функціонування російської окупаційної адміністрації та її взаємозв'язку з москвофілами³⁰. Дослідник вважає, що напередодні та на початку війни у ставленні Росії до москвофільського руху можна простежити три етапи. Перший, із 1908 р. до початку Першої світової війни, позначався взаємним зближенням та продуктивною співпрацею російських націоналістичних кіл (відповідні фракції у III і IV Державних думах, ГРБО тощо) та діячами москвофільського табору, фінансування останніх для створення у їхній особі потужної проти ваги українському рухові на західноукраїнських землях. У цей період москвофільський рух усе більше втрачав самодостатність і самостійність та, на думку В. Любченка, все більше радикалізувався, втрачаючи останні риси старорусизму. Другий етап був коротким і тривав від початку війни до окупації російськими військами українських земель Австро-Угорської імперії. Він був позначений відкритим використанням владою Російської імперії москвофільського фактора з пропагандистською метою для реалізації своїх зовнішньополітичних планів у війні, що передбачали інкорпорацію українських земель до свого складу. Третій етап розпочався від окупації західноукраїнських земель російськими військами. У цей час москвофіли не отримали того місця в системі устрою та управління окупованими територіями, на яке розраховували, хоча як дорадники місцевої адміністрації, особливо що стосується репресивних заходів щодо українського руху та росіянізації сфер життя, мали певний вплив на її політику. Заразом, позбавлені майже всіх внутрішніх джерел фінансування, москвофіли перетворилися на утриманців державної скарбниці, а їхня схильність до швидких радикальних кроків, які значно випереджали поступ російської окупаційної адміністрації, була при-

³⁰ Любченко В. Москвофільський фактор в політиці Російської імперії напередодні та на поч. Першої світової війни / В. Любченко // Проблеми іст. Укр. XIX — поч. XX ст. — Вип. 6. — К., 2003. — С. 125.

чиною наростання конфронтації у відносинах з нею, вважає В. Любченко³¹.

О. Сухий у вступі до збірника документів «Москвофільство: документи і матеріали»³² узагальнено описав явище москвофільства від його зародження у другій третині XIX ст. до 1918 р. та наголосив на головних моментах у історії цього руху. Зокрема, на думку дослідника, посилення активності москвофільського руху напередодні війни пояснюється фінансовою підтримкою Росії й політикою польської адміністрації в Галичині. Штучно підтримуваний характер москвофільства зберігався до кінця Першої світової війни, а коли москвофіли втратили підтримку російської влади, тоді їхній рух пішов на спад³³. Львівський історик також є автором низки інших праць з історії москвофільської течії, щоправда, до 1914 року, і в них він зосереджується на діяльності організацій руху та російських установ, що надавали їм допомогу³⁴, а також аналізує критичну оцінку москвофілів І. Франком³⁵. Розглядаючи розвиток «Общества имени Качковского» напередодні Першої світової війни, О. Сухий дійшов висновку, що воно прогало конкурентам-народовцям у боротьбі за вплив на економічне життя регіону³⁶. Водночас, у структурі москвофільського руху «Общество им. Качковского» на початку XX ст. було головним громадсько-просвітницьким об'єднанням та визначало зміст його культурно-просвітницької, фінансово-господарської та кооперативної роботи³⁷.

31 Там само. — С. 125-142.

32 Сухий О. Москвофільство в Галичині: історія проблеми / О. Сухий // Москвофільство: документи і матеріали. — Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2001. — С. 3-66.

33 Там само. — С. 66.

34 Сухий О. «Галицько-російське благодійне товариство» та головні напрями його діяльності / О. Сухий // Наукові зошити історичного факультету ЛДУ ім. І. Франка. Зб. наук. праць. — Львів: ЛДУ ім. І. Франка, 1999. — Вип. 1. — С. 105-109; Сухий О. «Товариство імені М. Качковського»: організаційні засади та напрями діяльності / О. Сухий // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Зб. на пошану Ф. Стебля. — Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2001. — Вип. 9. — С. 393-403; Сухий О. «Товариство імені М. Качковського»: основні напрями фінансово-господарської праці (1874-1914 рр.) / О. Сухий // Проблеми гуманітарних наук. Наук. записки ДДПУ. Випуск 7. — Дрогобич: Коло, 2001. — С. 108-118.

35 Сухий О. Галицькі москвофіли в оцінці Івана Франка / О. Сухий // Іван Франко — письменник, мислитель, громадянин. Матеріали Міжнародної наукової конференції (Львів, 25-27 вересня 1996 р.). — Львів: Світ, 1998. — С.116-119; Сухий О. Франко про «ідеї» та «ідеали» галицької москвофільської молоді (кінець XIX — початок XX ст.) / О. І. Сухий // Наукові зошити історичного факультету ЛДУ ім. Франка. Випуск І. — Львів: ЛДУ, 1997. — С. 66-68.

36 Сухий О. «Товариство імені М.Качковського»: основні напрями фінансово-... — С. 117.

37 Сухий О. «Товариство імені М. Качковського»: організаційні засади... — С. 400-401.

Стаття *О. Сухого та О. Мазура* «Українське населення Галичини на початку Першої світової війни: репресивні акції австрійської влади»³⁸ подає узагальнену і водночас наповнену деталями картину австрійських репресій проти москвофілів та широких мас, що їм співчували. Тут також проаналізовано становище українського населення Галичини у 1914-1916 рр. Попри невеликий обсяг розвідки (усього 6 стор.) її інформативність доволі висока. Автори вважають, що жертвами австрійського терору в роки Першої світової війни в Галичині стало понад 60 тис. осіб, що їх було повішано або розстріляно, і ще понад 100 тис. ув'язнених померли в таборах³⁹.

Російську окупацію історико-географічного регіону Покуття висвітлив *А. Королько*⁴⁰. Зокрема, дослідник показав настрої тамтешнього населення щодо російської окупаційної влади, причому використані ним джерела показують як підтримку, так і несприйняття росіян. Утім, *А. Королько* дійшов висновку про те, що австрійська влада ставилася упереджено до всього без винятку населення краю⁴¹.

Професор *С. Макарчук* звернув увагу на радикалізацію ідеології русофільства на початку ХХ ст. та загальний стан цієї течії суспільно-політичного руху напередодні воєнних подій 1914-1918 рр.⁴². Дослідник вважав москвофільство антинаціональною ворожою та чужою інтересам українського народу силою, вкоріненою шляхом грошового підкупу та пропагандистського одурманювання народу з боку Росії⁴³. А проте, вважав *С. Макарчук*, москвофільство міцно вкорінилося у свідомості значної

38 Мазур О. Українське населення Галичини на початку Першої світової війни: репресивні акції австрійської влади / О. Мазур, О. Сухий // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». — 2000. — № 3. — С. 73-78.

39 Там само. — С. 79.

40 Королько А. Російська окупація Покуття в період Першої світової війни (1914–1917 рр.) / А. Королько // Питання історії України. Збірник наукових праць кафедри історії України Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. — Чернівці, 2012. — Т. 15. — С. 24-33.

41 Королько А. Покуття в роки Першої світової війни / А. Королько // Галичина. Науковий і культурно-просвітний краєзнавчий часопис. — 2012. — Ч. 20-21. — С. 151-165.

42 Макарчук С. Галицьке москвофільство в кінці ХІХ — на поч. ХХ ст. / С. Макарчук // Історичні дослідження. Вітчизняна історія: Республіканський міжвідомчий збірник наукових праць. — Вип. 16. — К., 1990. — С. 101-107.

43 Там само. — С. 98.

маси населення Галичини, і це стало однією з причин біженського руху галицьких селян у роки Першої світової війни. Однак деякі зауваження викликає висновок історика про те, що фактором проросійськості українських селян стала самоназва «русини», яка часто-густо використовувалася аж до Другої світової війни. На нашу думку, традиційний етнонім «русин» не можна вважати фактором належності до москвофільства.

Наукова розвідка *І. Орлевич* — чи не єдина, що присвячена хронологічним рамкам 1914-1918 рр. у розвитку москвофільського руху⁴⁴. Дослідниця вдається інформативно показати діяльність москвофілів у складі російської окупаційної адміністрації: русофільські товариства, в яких акумулювалося громадське життя, допомагали російській владі втілювати плани, а підготовлений ними ґрунт — російська мова, агітація за православ'я — використовувала російська влада. Слабкість москвофільського руху дослідниця пояснює відсутністю в його рядах інтелігенції та духовенства і опорою переважно на селянство⁴⁵. Значну увагу *І. Орлевич* приділяє малодослідженому в історіографії питанню перебування москвофільських біженців у Ростові-на-Дону.

О. Аркуша та М. Мудрий, характеризуючи русофільський рух на початку ХХ ст., зазначають, що його стан був позначений боротьбою як усередині табору (між старорусинами та москвофілами), так і зовнішньою — з народовцями⁴⁶. У статті істориків варто виділити кілька принципово важливих моментів. По-перше, на протигагу більшості істориків, русофільський рух вони вважають не проявом «зрадницької позиції», а швидше пошуком галицькими українцями національно-політичних орієнтирів, засобом відособлення від чужої національної спільноти (польської, румунської, угорської). По-друге, термін «москвофільство» дослідники вважають невдалим для позначення руху — він підхо-

44 Орлевич І. Галицьке русофільство під час Першої світової війни / *І. Орлевич* // Вісник Львівської комерційної академії: збірник наукових праць. — Львів: Львівська комерційна академія, 2011. — В. 10: Ювілейний збірник на пошану Степана Гелея. — С. 235-249.

45 Там само. — С. 245.

46 Аркуша О. Русофільство в Галичині в середині ХІХ — на початку ХХ ст.: генеза, етапи розвитку, світогляд / *О. Аркуша, М. Мудрий* // Вісник Львівського університету. Серія історична. — Вип. 34. — Львів, 1999. — С. 251.

жий для позначення невеликої групи діячів старорусинського кола, «які бачили різницю між Україною та Росією, але свідомо орієнтувалися на останню». Для позначення певної генерації галицьких політиків О. Аркуша та М. Мудрий вважають доцільнішими терміни «старорусини» та «русофіли» (останній — для тих, хто мав панрусську орієнтацію). Про «москвофільство» ж можна говорити тільки з початку Першої світової війни⁴⁷.

Ставлення Союзу Визволення України до москвофілів, серед іншого, показав І. Патер⁴⁸. Перу науковця належать розвідки про становище Львова⁴⁹, а також Перемишльщини під час російських окупацій 1914-1915 рр.⁵⁰. Так, І. Патер звернув увагу на те, що перед наступом царської армії в Перемишлі відбулися масові арешти українців. Тисячі людей, сотні священників було звинувачено в шпигунстві та москвофільстві й вивезено до Талергофа. Дослідник наголосив на всеохопності репресій: вони торкнулися не тільки справжніх москвофілів, але й свідомих українців, що їх австрійська влада також підозрювала.

Остаточний організаційний розкол у русофільському русі на старорусинів і москвофілів напередодні війни детально та з широким використанням джерел висвітлила У. Уська⁵¹. Дослідниця зазначає, що поділ на старо- та новокурсників відбувся через розбіжності у поглядах поміркованого старого та радикального молодого покоління русофілів, а приводом стала потреба напередодні війни задекларувати перед австрійським урядом свої політичні погляди з огляду на загострення відносин з Російською імперією⁵². Переслідування москвофілів австрійською владою, на думку У. Уської, мало свої підстави, головною з яких була актив-

47 Там само. — С. 267.

48 Патер І. Союз визволення України: проблеми державності і соборності / І. Г. Патер. — Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2000. — 346 с.

49 Мазур О. Львів у роки Першої світової війни [Електронний ресурс] / О. Мазур, І. Патер // Львів: Історичні нариси. — Львів, 1996. — Режим доступу: <http://map.lviv.ua/statti/mazur.html>.

50 Патер І. Перемишль і Перемиська земля у часи російської окупації в березні-червні 1915 р. / І. Г. Патер // Перемишль і Перемиська земля протягом віків. Вип. 1. — Перемишль-Львів, 1996. — С. 159-169.

51 Уська У. Політичне розмежування в русофільському русі Галичини у 1908-1914 рр. / У. Уська // Проблеми гуманітарних наук: Наукові записки Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка; ред. кол. Т. Біленко (гол. ред.), В. Скотний, С. Макарчук та ін. — Дрогобич: Вимір, 2003. — Випуск 12. — С. 157-165.

52 Там само. — С. 157.

на фінансова підтримка руху з Росії⁵³. Переживаючи розкол напередодні війни, русофільські організації не могли нададі становити конкуренцію політичним структурам народовецького табору, що призводило до неминучої втрати їхніх прихильників та занепаду русофільського руху загалом, — резюмує статтю У. Уська⁵⁴.

Москвофілство, як влучно відзначив П. Кралюк, «стало дзеркалом, у якому знайшли відображення наші ментальні вади й культурні комплекси. Звісно, дивитися в дзеркало, щоб побачити ці вади, — річ малоприємна. Та якщо ми хочемо позбутися їх, це варто робити»⁵⁵.

Окремо слід відзначити, що досліджуваної проблеми останніми роками так чи інак торкалися у своїх дисертаційних дослідженнях Л. Жванко («Перша світова війна: біженці в Україні (1914-1918 рр.)»)⁵⁶, О. Кураєв («Український фактор у політиці Німеччини та Австро-Угорщини періоду Першої світової війни»)⁵⁷, І. Лозинська («Російські воєнні генерал-губернаторства у Галичині в період Першої світової війни»)⁵⁸, В. Передерко («Галичина в політиці Російської імперії (1900-1914 рр.)»)⁵⁹, І. Монолатій («Інституціоналізація та діяльність етнічних політичних акторів в Австро-Угорщині (на прикладі Галичини і Буковини)»)⁶⁰, І. Кучера («Політика російської окупаційної адміністрації в Східній Галичині у 1914-1917 рр.»)⁶¹.

53 Там само. — С. 160.

54 Там само. — С. 165.

55 Кралюк П. З надією на «білого царя». Москвофілство на західноукраїнських землях / П. Кралюк // Україна Ісгодніта. Дві Русі. — К., 2003. — С. 199.

56 Жванко Л. Перша світова війна: біженці в Україні (1914-1918 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра іст. наук: 07.00.01 / Любов Миколаївна Жванко. — Харків: Б. в., 2013. — 40 с.

57 Кураєв О. Український фактор у політиці Німеччини та Австро-Угорщини періоду Першої світової війни: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра іст. наук: 07.00.02 / Олексій Кураєв; НАН України, Інст-т української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського. — К., 2006. — 26 с.

58 Лозинська І. Російські воєнні генерал-губернаторства у Галичині в період Першої світової війни: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 20.00.22 / Ірина Лозинська. — Львів: Б. в., 2010. — 20 с.

59 Передерко В. Галичина в політиці Російської імперії (1900-1914 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.02 / Віталій Передерко; Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича. — Чернівці, 2007. — 20 с.

60 Монолатій І. Інституціоналізація та діяльність етнічних політичних акторів в Австро-Угорщині (на прикладі Галичини і Буковини): автореф. дис. ... д-ра політ. наук: 23.00.02 / Іван Монолатій; В. о. Чернів. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича. — Чернівці: Б. в., 2011. — 39 с.

61 Кучера І. Політика російської окупаційної адміністрації в Східній Галичині у 1914-1917 рр.: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.02 / Ірина Кучера. — Чернівці: Б. в., 2005. — 19 с.

Сучасна російська історіографія. Її упереджену й необ'єктивну позицію щодо ситуації в Галичині та на Буковині можна висловити кількома реченнями зі статті І. Шишкіна: «Нинішнє торжество українського націоналізму на заході України — результат тотального фізичного винищення носіїв загальноросійської самосвідомості. У Галицькій Русі під час Першої світової війни українські націоналісти з допомогою австрійців і угорців вішали й розстрілювали всіх помічених у симпатіях до Росії. Концтабори Талергоф і Терезін стали символами трагедії галицько-російського народу»⁶².

Науковий співробітник Інституту слов'янознавства Російської академії наук М. Савченко досліджував тему етносоціальної та національно-політичної ситуації у Східній Галичині і політики російської адміністрації у 1914-1915 рр. Історик переконує, що напередодні війни Росія надавала москвофілам не політичну, а тільки культурну та економічну підтримку, що не створювало передумов для загострення відносин з Австро-Угорщиною та не мало на меті приєднання західноукраїнських земель до Російської імперії⁶³. Суперечності між москвофілами та російською окупаційною владою у 1914-1915 рр. М. Савченко пояснює тим, що росіяни не могли настільки радикально росіянізувати край, як того бажали москвофіли, через підпорядкованість національної політики соціально-економічній⁶⁴. Дослідник наводить суперечливі дані про тотальні проросійські настрої західноукраїнського населення під час кількох російських окупацій краю, що було наслідком «природнього русофільства більшості русинів»⁶⁵. М. Савченко на основі російських документів Архіву зовнішньої політики Російської імперії дійшов висновку, що населення окупованих у 1914 р. західноукраїнських земель «схвалювало поведінку [російських] солдатів беззаперечно»⁶⁶. А на ос-

62 Шишкин И. Россия и Украина: вместе или порознь. Что дальше? // Обозреватель — Observer. — 2011. — № 11. — С. 89.

63 Савченко В. Восточная Галиция на историческом перепутье: 1910 — начало 1920-х годов / В. Н. Савченко // Регионы и границы Украины в исторической ретроспективе; Институт славяноведения РАН; под ред. Л. Е. Горизонтова. — М., 2005. — С. 143.

64 Там само. — С. 158.

65 Там само. — С. 152.

66 Там само. — С. 146-147.

нові джерел, близьких до воєнних кіл, і документів «Русского народного совета Прикарпатской Руси» середини 1916 р. дослідник дійшов висновку, що населення західноукраїнського регіону навіть після російської окупації 1914-1915 рр. зберігало проросійську орієнтацію, а народовці «взагалі не знаходили співчуття в народних масах»⁶⁷. Вся історія Першої світової війни подається істориком як процес втрати «російськості» широкими масами західноукраїнського населення через успіхи «українців». Змалювання українського руху як штучного антинародного явища, фінансованого австрійцями та німцями, і твердження про нібито тотальні проросійські настрої західноукраїнського населення дають переконливі підстави твердити про свідоме маніпулювання М. Савченком фактами для підтвердження своєї концепції.

Щодо праці «Очерки истории русского движения в Галичине XIX-XX вв.» російської дослідниці Н. Пашаєвої⁶⁸, то вона також написана цілком у традиціях тенденційної російської історіографії. І навіть не тільки російської — а й радянської, адже Н. Пашаєва у своєму дослідженні залишається на стереотипних оцінках радянської доби, коли будь-який суспільно-політичний поступ розглядався тільки крізь призму віковичного прагнення українського народу до возз'єднання з Росією. Автор буквально «жонглює» термінами «руський» та «російський», використовуючи єдиний у російській мові відповідник цих слів — «русский». Отож, русофільський рух у дослідниці трактується як російське національне відродження. Навіть більше, Н. Пашаєва узагалі порушує будь-які норми неупередженого підходу до історичних досліджень, називаючи представників українського руху «мазепинцями»⁶⁹ (копіюючи вислів ще їхніх сучасників-москвофілів), а також стверджує, що народовці були «п'ятою колоною галицького національного руху»⁷⁰, агентами Відня, а головним їхнім завдан-

67 Савченко В. Восточная Галиция в 1916-1920 годах (этнополитическая ситуация в крае) / В. Савченко // Отечественная история. — 2004. — № 2. — С. 100.

68 Пашаева Н. Очерки истории русского движения в Галичине XIX — XX вв. / Н. Пашаева // Гос. публ. б-ка России. — М., 2001. — 201 с.

69 Там само. — С. 152.

70 Там само. — С. 148-149.

ням було підірвати російський вплив у регіоні. Отже, Н. Пашаєва заявляє, що тільки російський рух (тема її наукового дослідження) був єдиним історично виправданим на західноукраїнських землях.

У своїй праці «Политика Российской Империи в Восточной Галиции в годы Первой мировой войны»⁷¹ О. Бахтуріна виступає проти однозначно негативної оцінки дій російської влади в Галичині та на Буковині, бо попри заходи з насильницької росіянізації краю в 1914-1918 рр. окупаційна адміністрація провадила ліберальну політику у сфері судочинства та конфесійних відносин, надавала допомогу потерпілим від війни місцевим жителям. Слушним є зауваження О. Бахтуріної про те, що релігійна проблема в Галичині перетворилася у політичну, що зачепила як внутрішньо-, так і зовнішньополітичні інтереси Російської імперії⁷². Дослідниця пояснює зацікавленість Росії Галичиною такими причинами: протидією сепаратистським рухам, потребою зміцнення імперії як національної держави, інтересом до слов'янських земель, що зростав у міру погіршення відносин з Австро-Угорщиною⁷³. Вона робить висновок про «слабкість і аморфність москвофільського руху», його скромні можливості для саморозвитку. Підтримка Росією русофільства мала слугувати формуванню певної рівноваги сил у цьому регіоні, де Східна Галичина уявлялася ареною поширення небезпечного «національного вільнодумства» серед поляків і українців. Дослідження О. Бахтуріної є першою науково обґрунтованою працею, позбавленою старих дореволюційних штампів, політичної заангажованості та постімперської великодержавної ідеології.

У ряді статей іншої російської дослідниці — М. Клопової — чітко помітна ідея про «природність» москвофільського руху та «штучність» народолюбського. Автор вважає, що «духовна і племінна спорідненість» галицько-російського народу з населенням

71 Бахтуріна О. Политика Российской Империи в Восточной Галиции в годы Первой мировой войны / О. Бахтуріна. — М.: «АИРО-XX», 2000. — 264 с.

72 Там само. — С. 180.

73 Там само. — С. 226-227.

Росії здалася небезпечною для Габсбурзької монархії⁷⁴. У 1909-1910 рр. у результаті внутрішніх суперечностей, а також негативного впливу галицької та австрійської адміністрацій русофільський рух втратив будь-який політичний вплив, і його представники зосередилися на культурній та релігійній діяльності, що багато в чому відповідало початковим установкам русофілів⁷⁵. Саме поглиблення культурно-релігійного напрямку в діяльності русофілів, а не активна грошова підтримка з Росії сприяло, на думку російської дослідниці, їх контактам з російськими однодумцями. Це послугувало поштовхом до переходу русофільського руху на новий рівень розвитку та усвідомлення русофілами себе як частини єдиного російського народу. М. Клопова вважає, що саме «посилення проросійських симпатій» у середовищі русофілів стало причиною підозр до них з боку австро-угорської влади. «На фоні зростання напруги у відносинах між двома монархіями Відню було дуже вигідно звинуватити Росію у втручаннях в її внутрішні справи та скомпрометувати як самих русофілів, так і їх російських однодумців»⁷⁶. Український рух уже не вважали штучною вигадкою австрійської влади, з'явилися підстави для занепокоєння ідеєю його консолідації в обох протиборчих державах. Тому активна підтримка російською владою русофільського руху почалася порівняно пізно, зважаючи на небажання загострювати відносини з Віднем, — лише з 1911 р. Регіон став потенційним театром війни, тому насамперед поставало завдання пошуку можливих союзників, а також протидії найнебезпечнішим ворогам⁷⁷. Звісно, головними винуватцями усіх бід русофілів Клопова називає «українських активістів». «Якщо лідери українського парламентського представництва звинувачу-

74 Клопова М. Украинское движение в Австро-Венгрии глазами российских наблюдателей / М. Клопова // Украина // Украина: образы, представления, стереотипы: сб. статей / Институт славяноведения РАН. — М., 2008. — С. 110.

75 Клопова М. Российские дипломаты о восточнославянских землях Австро-Венгрии в конце XIX — начале XX века // Четвертый міжнародний конгрес українців. Одеса, 26-29 серпня 1999 р. Доповіді та повідомлення. Історія. № 1. — Одеса-Київ-Львів, 1999. — С. 303.

76 Клопова М. Восточнославянское население в годы Первой мировой войны // Славянский мир в эпоху войн и конфликтов XX века: сборник статей; Рос. акад. наук. Ин-т славяноведения; ред. Е. П. Серапионова и др. — Санкт-Петербург: Алетейя, 2011. — 584 с. — С. 96.

77 Клопова М. Российские дипломаты... — С. 304.

чували своїх нещодавніх колег з парламентської діяльності у державній зраді, то рядові учасники руху не тільки доносили на своїх сусідів-русофілів, а й брали участь у арештах та розправах над ними»⁷⁸.

Поділ на українців і москвофілів утворився при формуванні національної самосвідомості русинів, а проблема геополітичної орієнтації поглибила напередодні війни розкол між ними, — вважає російська дослідниця *І. Міхутіна*⁷⁹. Вона стверджує, що русофільська течія була дуже впливовою в Галичині, допоки їй не завдали удару під час світової війни. На думку дослідниці, москвофіли підкреслювали свою аполітичність, пропагуючи лише моральне, культурне та ідейне єднання з Росією⁸⁰, однак з цією тезою погодитися важко. «Влада нацьковувала на москвофілів молодь українського напрямку, заохочуючи зіткнення між ними», — вважає *І. Міхутіна*. Лідери москвофілів були змушені перебратися до Росії, утворивши в Києві «Карпато-русский освободительный комитет». Радикалізм москвофілів під час першої російської окупації західноукраїнських земель *Міхутіна* пояснює тим, що за австрійських часів вони натерпілися від своїх політичних суперників. Негативне ставлення москвофілів та росіян до українського національного руху було, на думку дослідниці, наслідком лояльного ставлення народолюбів до австрійської влади та спільної антиросійської позиції останніх. Керівні центри галицьких українських партій евакуювалися до Відня, але залишилися підпільні структури, які мали на меті завадити просуванню російських військ, збирати розвідувальні дані, саботувати дії російської адміністрації, організувати терористичні акти. Замахи готувалися, зокрема, на Бобринського та Дудикевича, — заявляє *І. Міхутіна*.

Загалом, у працях російських істориків панує погляд, який виправдовує політику Росії, формуючи її образ як миролюбної

78 Клопова М. Восточнославянское население... — С. 99.

79 Міхутіна І. Украинский вопрос в России (конец XIX — начало XX века) / И. Михутина. — М., 2003. — С. 182-183.

80 Там само. — С. 184.

держави, для якої будь-яка територіальна й економічна експансія в Європі була алогічна, протиприродна, непотрібна. А москвофільський рух подається як єдиний історично виправданий та «правильний», на противагу «вигаданому Віднем» народовському.

Сучасна молдовська історіографія. Член громадської організації «Русь» Б. Голик⁸¹, подаючи свій огляд сучасної української історіографії москвофільства, заявляє, що назви «русофіли» та «москвофіли» вигадані «українськими націоналістами» для демонстрації «нібито фінансування Росією» цього руху. На його думку, сучасна українська історіографія подає рух «русинів-русофілів» як щось наносне, випадкове. Б. Голик виступає проти показування русофілів як якоїсь партії, заявляючи, що ними була «більша частина корінного населення, яка зберегла свої традиції, історичну пам'ять»⁸². Автор ставить запитання: на чиєму боці була більшість населення західноукраїнських земель? Але відповідь не інтригує: звісно ж, на боці Росії. Мовляв, це видно з того, що «з самого початку війни русини поголовно здавалися у полон російській армії. Це загальновідомий факт»⁸³, однак жодного підтвердження своїх слів Б. Голик не наводить. Натомість, продовжує свою думку: «Австрійське командування вживало драконівських заходів, аби призупинити масове здавання у полон, щоб змусити галицьких русинів воювати (засилання до концтаборів, торттури, страти). Але нічого не допомагало, і врешті тих, хто залишився живим та знову був призваний до армії, перекинули на італійський фронт». Знову жодних підтверджень. «Більшість населення зустріла російську армію доброзичливо, охоче співпрацювала з російською військовою адміністрацією» — переконаний Б. Голик⁸⁴. Величезна кількість репресованих галицьких русинів, тих, що здалися у полон чи втекли з відступом російської армії, свідчить, на думку автора, про проросійську орієнта-

81 Голик Б. Галичане в годы Первой мировой и гражданской войн (О тенденциозном освещении вопроса украинской историографией) / Б. Голик // Русин. — 2005. — № 2. — С. 136-143.

82 Там само. — С. 136.

83 Там само. — С. 138.

84 Там само. — С. 139.

цію серед русинів, однак, мовляв, це не вигідно сучасним українським історикам.

Одним з найагресивніших істориків-українофобів нині є житель етнічно українського Придністров'я С. Суляк. Аналізуючи статтю І. Буркута⁸⁵, він заперечує «значну допомогу з Росії», що надавалася русофільським організаціям. Наведені чернівецьким дослідником факти безчинств російської армії С. Суляк порівнює зі «зразками австрійської пропаганди часів Першої світової війни». Мовляв, не було розстрілів за «донесеннями москвофілів». Автор не прагне відшукати історичну справедливість — він відразу наполягає на правильності тільки його поглядів та намагається підібрати лише ті факти, які їх підтверджують. Такого роду «дослідження» з дещо різними назвами та майже однаковим змістом⁸⁶, із головним негативним героєм — жакливіми та всюдисущими «українськими націоналістами», до яких у автора, здається, вже виникла фобія, — дуже нагадують сучасні казки про «фашистів-бандерівців», якими російська пропаганда «годує» населення сходу України. Статті С. Суляка майже не становлять наукової цінності та можуть свідчити хіба що про заангажованість українофобської історіографії новітніх москвофілів.

Сучасна польська історіографія. Її доробок у царині вивчення русофільського руху в Галичині обмежується переважно працями про причини руху, однак деякі дослідники торкалися періоду початку ХХ ст. і до Першої світової війни.

Ставленню австрійського уряду й польських політичних сил до української проблеми в 1890-1914 рр. присвячене дослідження Я. Грухали⁸⁷. Він вважав, що на зламі ХІХ-ХХ ст. значна частина нижчого духівництва, яка досі симпатизувала москвофілам, прагнула зберегти за собою авторитет у суспільстві, почала пов'язува-

85 Буркут І. Историческая судьба галицкого и буковинского русинства. Финал / И. Буркут // Русин. — 2009. — № 3. — С. 47-60.

86 Суляк С. Русины в период Первой мировой войны и русской смуты / С. Суляк // Русин. — 2006. — № 1. — С. 46-65; Суляк С. Русины: прошлое, настоящее, будущее / С. Суляк // Русин. — 2009. — № 3 (17). — С. 61-70; Суляк С. Русины: уроки трагической истории / С. Суляк // Русин. — 2008. — № 3-4 (13-14). — С. 7-34.

87 Gruchala J. Rząd austriacki i polskie stronnictwa polityczne w Galicji wobec Kwestii Ukraińskiej, 1890-1914 / J. Gruchala. — Katowice: Uniwersytet Śląski, 1988. — 145 s.

ти себе з їхніми опонентами — народовцями. Рівночасно з вичерпанням русофільських тенденцій, які спиралися на консервативне старорусинство, москвофіли почали звертати більшу увагу на ідею політичної (на додаток до мовно-культурної) єдності українців і росіян. Визнаючи внесок москвофілів у піднесення освітнього рівня українського населення Галичини, Я. Грухала zarazом стверджував, що з огляду на довготривалу перспективу їхня діяльність не сприяла розвитку національної свідомості простолюду.

А. Зєлецький охарактеризував позицію москвофілів у контексті діяльності українських і польських політичних угруповань у Галичині на початку ХХ ст.⁸⁸. На думку історика, гасло культурної й мовної єдності українців з російським народом не було єдиною і визначальною рисою москвофільського руху. Прагнучи зберегти себе, москвофіли вдавалися до тактичних союзів з польськими консерваторами, а також підкреслювали свою лояльність до австрійської державності, вбачаючи в ній запоруку соціальної стабільності.

Сучасна німецька історіографія. Москвофільська орієнтація серед галицьких українців знайшла відображення і в німецькій історичній науці. К. Бахман проаналізував москвофільський рух у Галичині крізь призму експансії православ'я та зовнішньої політики Австро-Угорщини напередодні Першої світової війни⁸⁹. Русофільство дослідник вважає важливим елементом процесу національної самоідентифікації українців. Зі старорусинського середовища, на думку К. Бахмана, виокремилася крайня москвофільська гілка, прихильники якої повністю ідентифікували себе з російським народом не тільки в культурному, але і в політичному та релігійному сенсах, поборювали греко-католицьку церкву як розкольникську, пропагували православ'я і поширювали чутки про швидке визволення Росією галицьких русинів з-під австрійського гніту.

88 Zielecki A. Ukrainskie i polskie stronnictwa polityczne w Galicji w latach 1900-1908 / A. Zielecki. — Roczn. Nauk.-Dydak. WSP Rzesz. Hist. — 1978. — S. 55-85.

89 Bachmann K. Tło polityczne ekspansji prawosławia na terenie Galicji przed wybuchem i wojny światowej / K. Bachmann // Biuletyn Południowo — Wschodniego Instytutu Naukowego. — № 3. — Przemyśl, 1997. — S. 81-91.

Історія москвофільського руху в Галичині до 1915 р. стала об'єктом дослідження німецького науковця А. В. Вендланд⁹⁰, яка вважає, що українсько-галицька історія — це історія можливих популістських народовців, де москвофілів називали «п'ятою колоною» Москви у стінах таємної української столиці Львова. Вендланд на противагу П.-Р. Магочію заявляє, що русофільство та народовство не існували у чистому вигляді й переходи між ними були розмиті. Дослідниця вважає, що начебто керована з Петербурга «агітація» серед селян мала не стільки російське, скільки місцеве коріння, ба більше, майже до початку війни, за декількома винятками, не існувало офіційної політики Росії щодо національних проблем у Галичині⁹¹. На думку А. В. Вендланд, москвофільство не варто таврувати як зрадницьку ідеологію — його слід сприймати як важливий чинник української дискусії про ідентичність. Насамперед, москвофільству варто знайти місце в історії української ідеї та суспільства, позаяк русофільство є впливовим напрямом українського консерватизму, галицькою противагою до локально патріотичного та вірнопідданницького консерватизму малоросів у підросійській Україні. Отож, дослідження А. В. Вендланд позбавлене ідеологічних штампів та заангажованості, яку можна побачити у російських, польських та і в українських дослідженнях.

Сучасна канадська історіографія. На відміну від дослідників з української діаспори, які вважали москвофілів виразниками примітивної антипольської політичної логіки, канадський історик П.-Р. Магочій називає старорусинів і русофілів повноцінними інтелектуальними явищами в межах української культурної традиції. Загалом, русофільську національно-політичну орієнтацію поряд з українофільською дослідник вважає похідною від старорусинської⁹².

90 Wendland A. Die Russophilen in Galizien. Ukrainische Konservative zwischen Österreich und Russland, 1848-1915 / A. V. Wendland. — VÖAW, 2001. — 624 s.

91 Ibid. — S. 492.

92 Магочій П.-Р. Українське національне відродження: нова аналітична структура / П. Р. Магочій // Галичина. Історичні есе. — Львів, 1994. — С. 59-61.

Отже, українська та зарубіжна історіографія проблеми москвофільства напередодні та в роки Першої світової війни зосереджується на місці москвофільства у національному відродженні українського народу та допомагає реконструювати історичну дійсність, пов'язану з діяльністю радикального проросійського руху на західних українських теренах. Різні, часто діаметрально протилежні погляди дослідників з різних країн дають змогу підходити до явища москвофільства всебічно й незаангажовано, наблизитися до об'єктивної істини.

Джерельна база дослідження

Джерельні матеріали, що були використані у дослідженні, також доцільно поділити на категорії.

Неопубліковані матеріали були взяті з Центрального державного історичного архіву України у м. Києві, Центрального державного історичного архіву України у м. Львові, Інституту рукопису Національної наукової бібліотеки ім. В. І. Вернадського, відділу рідкісної книги, відділу рукописів та відділу україніки Національної наукової бібліотеки ім. В. Стефаника, відділу рукописних, стародрукованих та рідкісних книг ім. Ф. П. Максименка та відділу зберігання періодичних видань Національної бібліотеки Львівського національного університету ім. І. Франка, Державного архіву Львівської області, Державного архіву Тернопільської області, Державного архіву Івано-Франківської області, Державного архіву Чернівецької області та електронного Російського державного історичного архіву (<http://fgurgja.ru>).

У *Центральному державному історичному архіві України у м. Львові* опрацьовано розпорядження австрійського Міністерства внутрішніх справ Галицькому намісництву, донесення та звіти Дирекції поліції у Львові, кореспонденцію між цими установами та різними австрійськими міністерствами (зокрема, донесення, листи, звіти та інші документи таємного діловодства пре-

зидіального відділу Галицького намісництва) щодо русофільського руху та заходів боротьби з ним, донесення староств і органів поліції про арешти серед українського населення Галичини за прояв симпатії до російського народу (фонд № 146 «Галицьке намісництво»); інформацію про репресії австро-угорської влади проти москвофілів та запідозрених у проросійських поглядах, а також про життя інтернованих до концтабору «Талергоф» (фонд № 147 «Центральний Талергофський комітет»); матеріали судового слідства проти визначних москвофілів — С. Бендасюка, К. Богатирця, І. Цуркановича, В. Дудикевича (фонд № 152 «Крайовий суд, м. Львів»); програми, звіти, листування та інші матеріали, що розповідають про пропагандистську роботу проросійських організацій Галичини, допомагають проаналізувати організаційну, фінансово-господарську діяльність різних москвофільських організацій краю у контексті співпраці із зовнішніми покровителями — російськими державними та недержавними установами, окремими особами (фонд № 182 «Товариство ім. М. Качковського»).

У *Центральному державному історичному архіві України у м. Києві* (зокрема, у фонді № 361 «Канцелярія воєнного генерал-губернатора Галичини») містяться цінні матеріали про «Русский народный совет», біженців-москвофілів, а також про мовну діяльність москвофілів у 1914-1915 рр. Це листування та телеграми російської влади, документи канцелярії окупаційної влади (розпорядження, оголошення, рапорти, доповіді, прохання, записки), звіти москвофільських організацій про діяльність та витрати коштів на організування закладів та видання газет. Більшість матеріалів становлять документи канцелярії.

Фонд № 21 «Яворський Юліан Андрійович» *Інституту рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського* присвячений переважно листуванню визначних представників політичної та наукової еліти Російської імперії з Ю. Яворським — одним із лідерів київської філії «Галицко-руського благодотворительного общества» — з питань підтримки галичан, проблем та

перспектив об'єднання західноукраїнських земель з Росією. Використано листи, телеграми, прохання, звернення, доповідні записки тощо, які дають змогу з'ясувати особливості співпраці Ю. Яворського та його однодумців із проросійськими силами Галичини, а також ті, що підтверджують матеріальну допомогу москвофільському рухові в краї.

У державних архівах Львівської, Тернопільської, Івано-Франківської та Чернівецької областей містяться дуже різноманітні матеріали: про боротьбу австрійської влади з москвофільською пропагандою, судові справи проти окремих москвофілів та організацій, що проявилися під час російської окупації, листування з державними установами про ув'язнення підозрілих осіб у концтаборі Талергоф та ін., матеріали зі спостереження за громадянами, запідозреними у шпигунстві на користь Росії, зокрема, братами Геровськими.

Переважну більшість джерельного матеріалу складають документи канцелярій різноманітних москвофільських, австрійських та російських установ, що дають змогу простежити масштаби, тенденції, напрями розвитку москвофільського руху та його взаємодії з цивільною та військовою владою Австро-Угорської та Російської імперій.

З опублікованих джерел використано документи, вміщені у збірниках «Москвофільство: документи та матеріали», «Талергофский альманах», «Події в Україні в 1914-1922 рр. Їх значення та історичні передумови», «Змагання за українську державність на Буковині (1914-1921 рр.)», «Бажаємо до України. Змагання за українську державність на Буковині у спогадах очевидців (1914-1921 рр.)».

Ґрунтовну добірку документів з австрійських архівів щодо української справи 1914-1922 рр. під назвою «Ereignisse in der Ukraine 1914-1922. Deren Bedeutung und historische Hintergründe» («Події в Україні в 1914-1922 рр. Їх значення та історичні передумови») опублікував у 1966-1969 рр. Т. Горникевич⁹³. У

93 Ereignisse in der Ukraine 1914-1922. Deren Bedeutung und historische Hintergründe / Theo-

монографії використано документи, які висвітлюють розуміння австрійською цивільною та військовою владою національно-політичних відносин у західноукраїнському регіоні й показують ставлення до москвофільства та українського населення загалом. Окремі документи присвячені вивченню австрійськими посадовцями ситуації з поширенням москвофільських настроїв, причому часто вони суперечать один одному. Матеріал дуже цінний з погляду зіставлення намірів та їх реалізації на українському ґрунті (масові репресії).

Не менш важливий джерельний матеріал міститься у збірнику «Москвофільство: документи і матеріали» за редакцією М. Макарчука⁹⁴. Однак зібрані тут документи стосуються короткого хронологічного періоду кількох років передодня Першої світової війни, до того ж, чимало з них присвячені діяльності польських політиків у Галичині та дещо відходять від теми власне москвофільства.

«Змагання за українську державність на Буковині (1914-1921 рр.)»⁹⁵ — збірник документів, виданий зусиллями О. Добржанського та В. Старика. Звідси нами використано цінні документи про діяльність москвофілів на Буковині, зокрема у 1917-1918 рр., що мають величезну наукову цінність.

Видання «Талергофского альманаха» — результат діяльності створеного після Першої світової війни «Талергофского комитета», що мав на меті збирати відомості про репресії австро-угорської цивільної та військової влади проти «русских» Галичини та Буковини. Альманах не був науковим дослідженням, однак його цінність визначається переважно зібраними й опублікованими в ньому спогадами талергофців. Це дає змогу характеризувати названий збірник документів як явище, що мало певний вплив на розвиток історіографічного процесу на західноукраїнських землях.

phil Hornykiewicz. — Band I. Stand der Ukrainischen Frage in der osterreichisch-ungarischen Monarchie während des I. Weltkrieges — Gründung eines unabhängigen ukrainischen Staates — Die Zeit der Zentralrada. — Philadelphia, Pa., U.S.A. — 1966. — 450 s.

94 Москвофільство: документи і матеріали / за заг. ред. проф. С. А. Макарчука. — Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2001. — 236 с.

95 Добржанський О. Змагання за українську державність на Буковині (1914-1921 рр.): документи і матеріали / О. Добржанський, В. Старик. — Чернівці: Чернівецька обласна друкарня, 2009. — 512 с.

У першому випуску⁹⁶ «Талергофского альманаха» подаються відомості про австро-угорський терор, що передував Талергофу та супроводжував його. Більшу частину видання займає опис конкретних репресивних заходів проти населення у повітах на основі спогадів очевидців та газетних статей, використані також документи військового командування, що свідчили про початок репресій проти українського населення за підозрою у москвофільстві. У другому випуску⁹⁷ альманаху чверть обсягу займає аналогічна інформація, більше третини — австро-угорський терор 1915-1916 рр., а решта матеріалів присвячена в'язням і концтаборам для заарештованих. Наступні, третій та четвертий випуски⁹⁸, подають свідчення очевидців про умови життя в таборах Талергоф, Терезін та ін. Вступні статті до 1-го та 4-го випусків альманаху відзначаються надмірною публіцистичною емоційністю: Австро-Угорщина традиційно характеризується як «старезна в'язниця народів», а представники проукраїнських політичних сил звинувачуються в «нарузі» і «підступах» до власного народу.

Мемуари та публіцистика сучасників подій. Це публіцистичний дискурс народовства і москвофільства. Головний підсумок української політичної і публіцистичної думки початку ХХ ст. — те, що у ній об'єктивно відображено еволюцію, деформацію і антиукраїнську спрямованість москвофільського руху, що особливо чітко увиразнилося після його розколу. Твори та мемуари ж москвофільських авторів намагаються висвітлити погляд москвофілів на минуле та майбутнє західноукраїнських земель, виправдовуючи дії Російської імперії під час війни.

Історик і політичний діяч *Д. Дорошенко* залишив нам дуже цікаві, насичені фактажем та логічними роздумами, оцінками лю-

96 Талергофский альманах. Пропамятная книга австрийских жестокостей, изуверствъ и насилій надъ карпато-рускимъ народомъ во время всемирной войны 1914-1917 гг. — Выпуск первый: Терроръ въ Галичинъ въ первый периодъ войны 1914-1915 гг. — Львовъ: Издание «Талергофскаго Комитета», 1924. — 209 с.

97 Талергофский альманах. — Выпуск второй: Терроръ въ Галичинъ. Терроръ в Буковинъ. Отзвуки печати. Терезинъ, Гминдъ, Гнасъ и др. Беллетристика. — Львовъ: Издание «Талергофскаго Комитета», 1925. — 154 с.

98 Талергофский альманах. — Выпуск третий: Талергофъ. Часть первая. — Львовъ: Издание «Талергофскаго Комитета», 1930. — 160 с.; Талергофский альманах. — Выпуск четвертый. Талергофъ. Часть вторая. — Львовъ: Издание «Талергофскаго Комитета», 1932. — 162 с.

дей і подій мемуари про побачене ним під час війни 1914-1918 рр.⁹⁹. «Мої спомини про недавнє минуле», опубліковані у Львові 1923 р., стали основою й вихідним пунктом для багатьох дослідників російської окупаційної політики в Галичині у 1914-1917 рр., у тому числі й сучасних. Обіймаючи посаду комісара Тимчасового уряду в Галичині й на Буковині, він мав доступ до документів, у тому числі таємних, архіву галицького військового генерал-губернаторства. Тому саме Д. Дорошенко ввів до наукового обігу чимало важливих фактів, а подані ним характеристики та зроблені висновки відзначаються ґрунтовністю й базуються на аналізі різнопланової джерельної бази. Так, на його думку, «режим другої окупації був значно м'якший. Це була сувора окупаційна влада, але не було вже тенденції неодмінно лізти в душу завойованого населення, переслідувати його віру, його мову». Ознайомлення з документами архіву зумовили зміну оцінки Д. Дорошенком постаті генерал-губернатора Г. Бобринського, який здався йому «особисто порядною людиною», яка все ж не змогла надати правильного напрямку російській політиці в Галичині. За словами українського політика, «москвофільство — найгірший наслідок польського гніту, який поляки завжди використовували в корисливих політичних комбінаціях як силу для побороення українства або ж як інструмент звинувачення русинів у проросійських симпатіях»¹⁰⁰.

І. Крип'якевич під псевдонімом *І. Петровича* описав Галичину під час першої російської окупації 1914-1915 рр.¹⁰¹, при цьому свідомо упустивши всі воєнні події, для того аби на основі переважно матеріалів тогочасної преси зосередити увагу тільки на цивільній діяльності російської окупаційної влади та економічному і культурному житті населення. Він усебічно висвітлив діяльність москвофільських організацій та їх лідерів під час першої російської окупації краю в 1914-1915 рр. Особливий науко-

99 Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле (1914-1918). У 2-х ч. Ч 1. Галицька Руїна 1914-1917 рр. / Д. Дорошенко. — Львів: Червона калина, 1923. — 132 с.

100 Там само. — С. 68.

101 Петрович І. Галичина під час російської окупації: серпень 1914 — червень 1915 / І. Петрович. — Львів: Накладом вид-ва «Політична бібліотека», 1915. — 116 с.

вий інтерес викликає проведений І. Крип'якевичем аналіз складних, а часто й конфліктних взаємин російської цивільної влади з церковною православною ієрархією та місцевими москвофілами. З погляду інформативності праця І. Крип'якевича стала однією з найважливіших при написанні цієї роботи.

Інший визначний сучасник подій — *І. Франко* — стверджував, що у москвофілів початку ХХ ст. не було жодних переконань і вироблених ідей. Він вважав, що москвофільство більше нагадувало секту, аніж політичну партію. «Наша москвофільська секта зітхає до Росії, якої, як правило, не знає, до національної єдності з великим російським народом, про який не має поняття, до російської мови, літературу якою не читає...» — писав І. Франко¹⁰².

О. Добржанський та *В. Старик* у збірнику «Бажаємо до України» зібрали чимало спогадів сучасників Першої світової війни на Буковині (І. Карбулицького, Д. Кисіль-Кисилівського, К. Балицького, К. Богатирця, Т. Галіпа та ін.), більшість з яких містять відомості про москвофільський рух у краї¹⁰³.

І. Осипов у спогадах¹⁰⁴ описав своє життя під час російської окупації. Звідси ми, зокрема, дізнаємося про біженство галицьких москвофілів до Наддніпрянської України та Ростова-на-Дону.

В'язень Талергофа *В. Маковський* залишив великий пласт інформації про життя табірних москвофілів, про кількість яких він писав: «Жнива довголітньої австрійської політики, яка власним заходом старанно плекала цей діявольський посів Москви, були обильні»¹⁰⁵. Відомості Маковського цікаві для нас тим, що в них відображено конкретну діяльність та погляди концтабірних москвофілів, враховуючи те, що у історіографії згадки про Талергоф пов'язуються переважно з висвітленням жахів буднів табору.

Природний занепад передвоєнного москвофільства та його штучна підтримка російськими рублями показані у статтях *М. Ло-*

102 Франко І. Дещо про польсько-українські відносини / І. Франко // Збір. тв. в 50-ти томах. — К.: Наук. думка, 1986. — Т. 46, кн. 2. — С. 261-262.

103 Добржанський О. Бажаємо до України / О. Добржанський, В. Старик. — Одеса: Маяк, 2008. — 1168 с.

104 Осипов І. На проломе. Очерки 1914-1922 гг. / І. Осипов. — Перемышль-Нью-Йорк: Современная библиотека, 1922. — 77 с.

105 Маковський В. Талергоф (спогади і документи) / В. Маковський. — Львів, 1934. — С. 97.

зинського¹⁰⁶ та Л. Цегельського¹⁰⁷, виданих у Літературно-науковому віснику НТШ. На думку українського політичного діяча М. Лозинського, до поширення у Галичині ідей москвофільства призвела антиукраїнська політика Відня і зневіра національного табору у власних силах.

І. Кривецький вважав, що поширення ідей москвофільства на західноукраїнських землях було однією зі складових зовнішньополітичної програми російського уряду щодо Австро-Угорщини. Основною метою такої стратегії було питання якнайшвидшої анексії Галичини. Після провалу дипломатичних способів анексії Галичини Росія вдалася до іншого — збройного¹⁰⁸.

Натомість, В. Будзиновський вважав, що поширенню русофільства сприяла політика колонізації, а не російські гроші¹⁰⁹. Рублі та інша допомога — це «додаткові симптоми хвороби», джерело якої не в Петербурзі, а у Відні, вважав історик¹¹⁰. Віра в російський багнет, на думку галицького націонал-демократа, спричинила популярність русофільства серед селян. Останні підтримували не теорії про історичну єдність, а надію на визволення з польської неволі¹¹¹.

С. Єфремов одним із перших звернув увагу на проблему галицьких біженців, виокремивши серед них кілька груп: власне біженців, виселенців та заручників¹¹².

С. Шелухін на сторінках газети «Украинская жизнь» цікаво охарактеризував москвофілів: «Що ж стосується... відщепенців, або, за влучним висловом «Львівського воєнного слова», «дезертирів своєї народності» і переслідувачів її, то їх заняття для них завжди було вигідним, прибутковим та заохочуваним і при-

106 Лозинський М. З австрійської України (Сучасне москвофільство) / М. Лозинський // Літературно-науковий вістник. — 1909. — Т. 46. — С. 190-197.

107 Цегельський Л. З австрійської України (Галицьке москвофільство в останній його фазі) / Л. Цегельський // Літературно-науковий вістник. — 1910. — Т. 50. — С. 389-405.

108 Кривецький І. Галичина і Росія. Кілька історичних пригадок / І. Кривецький. — Львів, 1914. — 32 с.

109 Будзиновський В. Москвофільство. Його причини і теорії / В. Будзиновський. — Львів, б.р. — С. 19.

110 Там само. — С. 19-20.

111 Там само. — С. 21-22.

112 Єфремов С. До історії «Галицької Руїни» 1914-1915 рр. (в жандармському освітленні) // Україна. — 1924. — Кн. 4. — С. 127-144.

носило їм не тільки матеріальні блага, а й панівне становище. Як усілякий дезертир, стараючись довести тому, до кого перейшов, свою відданість, доводить це якомога більшою сумою заподіяного своїм [людям] зла»¹¹³.

На думку Ю. Дзеровича, москвофільське духовенство було 4-х типів: перші, найревніші «ідеологи» були інтерновані або заарештовані, другі, що залишилися на місцях, перейшли у православ'я, треті втекли з російськими військами, що відступали, а четверті, найменша категорія, — залишилися доживати віку вдома¹¹⁴.

Праці ідеологів москвофільства та тогочасних російських публіцистів дають нам розуміння місця Галичини й Буковини у ідеях радикальних москвофілів та планах Російської імперії щодо цих земель.

Один із найвизначніших москвофілів Д. Марков у своїй брошурі «Русская и украинская идея в Австрии» висвітлив власну авторську версію суспільно-політичного життя західноукраїнських земель на початку ХХ ст., висунути ним як єдино правильну, й спробував довести природне панування російської ідеї на західноукраїнських землях та «прийшлий» і «мазепинський» характер українського руху¹¹⁵.

Д. Вергун у своїй розвідці про Галичину¹¹⁶ доводив беззаперечний «російський» характер Галичини. З його думкою цілком погоджувався О. Мончаловський¹¹⁷. Детальніше праці ідеологів москвофільства проаналізовано у підрозділі 2.1 «Ідеологія москвофільського руху».

Як уже йшлося раніше, зовнішньополітична доктрина Російської імперії напередодні Першої світової війни передбачала інкорпорацію західноукраїнських земель як невід'ємної складової

113 Шелухинь С. Украинцы, русские, малороссы / С. Шелухинь // Укр. жизнь. — 1916. — № 7-8. — С. 61.

114 Дзерович Ю. Цінний янічарський документ / Ю. Дзерович // Нива. — 1916. — № 5. — С. 248-251.

115 Марков Д. Русская и украинская идея в Австрии (свободный перевод с немецкого) / сост. А. Гагатко. — Львов: Изд. А. Гагатко, 1911. — 28 с.

116 Вергунь Д. Что такое Галиция? / Д. Вергунь // Второе исправленное и дополненное издание. — Петроградъ, 1915. — 68 с.

117 Мончаловский О. Положение и нужды Галицкой Руси. Русская и украинская идея в Австрии [Електронний ресурс у форматі pdf] / Д. Марков. — М.: Прогрессивное изд-во А. С. Дзюбенко, 1915. — 68 с. — Режим доступу: <http://ftp2.mnib.org.ua/mnib026-Moncalowskij-PollNushdy.djvu>.

частини «російської спадщини»¹¹⁸. Тому «возз'єднання» Галичини, Буковини та Закарпаття з Росією оспівувалося в ряді пропагандистських праць¹¹⁹, які, як гриби після дощу, вийшли друком у 1914-1915 рр.

Українська та москвофільська публіцистика першої половини ХХ ст. (газети «Прикарпатская Русь», «Голось народа», «Львовский военный листок», «Діло», «Вістник Союзу Визволення України», «Свобода», «Громадський Голос», «Нова Зоря», «Новий час», «Буковина» та ін.) подає відомості про російську окупацію західноукраїнських земель та діяльність москвофілів. Варто відзначити, що тогочасна преса була сильно заполітизована. Газети різних політичних напрямів дуже гостро полемізували між собою.

Найвпливовіша народовська газета «Діло» гостро критикувала москвофілів та їхню пресу — «Прикарпатскую Русь», «Галичина» та ін. З початком Першої світової війни, коли у Східній Галичині активізувалася діяльність російської дипломатії та москвофільського руху, публіцисти «Діла» видавали листи, щоденники, коментарі та інші матеріали, у яких намагалися дискредитувати російську пропаганду та місцевих москвофілів, звинувачували їх у підступності, продажності та хабарництві. Це бачимо з публікацій за 1914 р. «Москвофільський процес і польсько-російські відносини» (3 квітня), «Джерела і шляхи російської пропаганди в Галичині» (22 квітня), «Австрійське москвофільство і російські патріоти» (6 травня) та ін.

«Прикарпатская Русь» — головний рупор москвофільського руху на західноукраїнських землях. Вона виявилася найцінні-

118 Дьяков В. Славянский вопрос в русской общественной мысли 1914-1918 гг. / В. Дьяков // Вопросы истории. — 1991. — № 4-5. — С. 7.

119 Лагов Н. Галичина / Н. Лагов. — Петроград, 1915. — 123 с.; Шумигорский Е. Изъ записной книжки историка (Галицкая Русь: ея современное положение и нужды) / Е. Шумигорский // Исторический вестник. — 1915. — Март. — С. 967-973; Казанский П. Присоединение Галичины, Буковины и Угорской Руси (рѣчь в публичномъ собраніи Одесскаго отдѣленія Галицко-Русскаго Благотворительнаго Общества, 5-го Октября 1914 года) / П. Казанский // Изданные 2-ое, безъ перемѣнъ. — Одесса, 1914; Казанский П. Современное положение Червонной Руси. Австро-венгерские зверства. Публичная лекція 12 октября 1914 г. / П. Казанский. — Одесса: Тип. Епарх. Дома, 1914. — 31 с.; Вергунь Д. Что такое Галиція?... — 68 с.; Ястребовъ Н. Галиція накануне Великой Войны 1914 года / Н. Ястребовъ. — Петроградъ, 1915. — 149 с.; Мончаловский О. Положение и нужды Галицкой Руси. Русская и украинская идея в Австрии / Д. Марков. — М.: Прогрессивное изд-во А.С. Дзюбенко, 1915. — 68 с.; Яринович А. Галичина в ее прошлом и настоящем / А. Яринович. — М., 1915. — 68 с.

шою для цього дослідження газетою в плані інформативності, адже містить детальні дані про діяльність москвофільських діячів, організацій, інституцій, російської окупаційної влади, погляди москвофілів щодо українства. До того ж, у «Прикарпатской Руси» друкувалася постійна рубрика «Австрийские зверства в Карпатской Руси», де описувалися знущання над галичанами з боку австро-угорських військ та влади.

М. Сохоцький на сторінках «Прикарпатской Руси» зазначав, що «позбавлені законної можливості втілити в життя хоча б найскромнішу, наймінімальнішу програму, утискувані на кожному кроці, ми (москвофіли. — В. Г.) могли лише критикувати і протестувати. Щось позитивне зробити були не в змозі»¹²⁰.

Ще одна москвофільська газета «Голось народа» позиціонувала себе як єдина селянська «русская» газета, що «безстрашно боронитиме селянські інтереси та права й зі всією рішучістю виступатиме проти тих, хто посягає на селянське добро». Мета газети — «захищати національну гідність «русского» селянства, поглиблювати та скріплювати в ньому свідомість єдиноплемінної спорідненості з іншим «русским миром», освічувати, навчати та вести народ правим шляхом до слави та могутності, яку йому намітила доля та історія»¹²¹.

Москвофільські газети були вщент переповнені надмірно пафосними текстами про «визволителів», «братів у вірі», «державного вождя», «Святу Русь» тощо. «Прийшла могутня російська армія, православне христорлюбиве воїнство, й ті політичні кайдани, що в них сотні літ томилася наша Прикарпатська Русь, розпалися, мовби їх і не було. З невірників чужонародної влади ми стали вільними синами своєї одвічної державної матері»¹²² — приклад пропагандистського тексту з газети «Голось народа». Перебільшувалися і масштаби переходу у православ'я, що вважалося логічним та неодмінним процесом. «З дня у день рух у право-

¹²⁰ Сохоцький М. К разсвету освобождения // Прикарпатская Русь. — 1914. — 13 (26) сентября 1914. — № 1415. — С. 2.

¹²¹ До наших читателей // Голось народа. — 3 (16) января 1914. — № 1. — С. 1.

¹²² Свобода духа // Голось народа. — 27 листопада (10 грудня) 1914. — № 30. — С. 6.

слав'я набуває широкого розмаху, характеру та сили нестримного, всеохопного пориву... Так і має бути»¹²³.

Варто зазначити, що москвофільські часописи часто звинувачували в усіляких звірствах проти «русских людей» визначних українських політиків та навіть митрополита Шептицького, що було чисто інформаційною війною.

Дуже цінні відомості про діяльність москвофілів у період першої російської окупації Галичини та життя галицьких москвофілів у Ростові-на-Дону подає видання «Украинская жизнь». Типово народовськими газетами є і «Вістник Союзу визволення України» та «Свобода», на сторінках яких міститься чимало відомостей про діяльність москвофілів під час першої російської окупації 1914-1915 рр.

Отже, питання становища москвофільства в роки Першої світової війни не знайшло практично жодного комплексного наукового дослідження в історіографії — ані в українській, ні в зарубіжній. Маємо декілька узагальнених досліджень з історії москвофільства на західноукраїнських землях. Часто дослідники оминають проблему «воєнного» москвофільства навіть при вивченні цього руху як такого, доводячи хронологічні рамки своїх робіт до 1914-1915 рр. Тому постає потреба глибшого вивчення теми. Натомість, конкретну діяльність і становище москвофільських діячів та організацій у роки війни можемо простежити з численних документальних матеріалів, мемуарів та праць сучасників, статей української публіцистики.

Методи та методологія дослідження

Робота ґрунтується на застосуванні загальнонаукових принципів історизму, наукової об'єктивності, логічної послідовності, класифікації. У процесі дослідження використано подані нижче методи.

123 Там само.

- *Аналізу та синтезу* — при визначенні впливу конкретних кроків москвофілів на поширення проросійських ідей серед українського населення та інкорпорацію західноукраїнських земель до складу Російської імперії.
- *Порівняльний* — при визначенні активності впровадження у суспільне життя Галичини та Буковини «русских начал» москвофілами, з одного боку, та російською владою, з другого; при з'ясуванні ставлення австрійської влади до москвофілів та народоців.
- *Історико-політичний аналіз* — для зіставлення відомостей різних джерел щодо того чи іншого факту або події, які стосувалися москвофільського руху. Цей метод було використано для аналізу даних, що відрізняються у різних дослідників та сучасників.
- *Історико-генетичний* — для виявлення причинно-наслідкових зв'язків та закономірностей у розвитку ідеології москвофільства (зі старорусинства у радикальне москвофільство), з'ясування еволюції цього руху, проведення історичних паралелей з сучасністю.
- *Проблемно-хронологічний метод* (розчленування широких тем на вузькі та їх послідовний розгляд у часі) використовувався для структурування дослідження з метою логічного та послідовного розгляду теми. Великий масив інформації був поділений на проблемні блоки, які, своєю чергою, висвітлювалися тематично та у хронологічному порядку. Так, наприклад, було виділено аспекти «москвофіли-Росія» та «москвофіли-Австро-Угорщина».
- *Метод системного аналізу* основних складників діяльності москвофілів під час російських окупацій Галичини та Буковини дав змогу визначити їх економічне, соціальне й політичне спрямування, охарактеризувати способи та методи реалізації, показати вплив на розвиток культурних, економічних та етносоціальних відносин.

- *Метод систематизації* використовувався при узагальненні результатів дослідження, формулюванні висновків.
- *Системно-структурний метод* — для раціональної побудови структури роботи, системного логічного розподілу матеріалу по відповідних розділах і досягнення її органічної цілісності.

У цій науковій роботі ми додержуємося модерністської парадигми українського націотворення, на протигагу примордіалістської. Керуючись принципом об'єктивізму, доцільно було б уникати формулювань «*українські землі*», «*українці*», замінюючи їх відповідно «*підавстрійськими землями*» та «*русинами*», що відповідало тогочасній історичній обстановці: відсутності власне української держави та української політичної нації. Однак ми намагалися дотримуватися принципу об'єктивізму настільки, наскільки це можливо. З позицій концепції українського державотворення, з огляду на яку й написана ця робота, майже неможливо повністю уникнути авторського бачення тих чи інших явищ, а позиція автора однозначна — географічні рамки дослідження охоплюють етнічні землі українського народу (в т. ч. ті, що нині перебувають у складі інших держав). Зважаючи на боротьбу підходів у зарубіжній та українській історіографії до вивчення явища москвофільства — як деструктивної ланки українського національного відродження або, навпаки, у його особі альтернативного шляху державотворення на українських землях — неупереджений підхід до предмета вивчення видається нам неабияк важливим.

У ході написання роботи ми зіткнулися з певними труднощами у вживанні слів «*російський*», «*руський*» та під час перекладу російського слова «*русский*». Виходячи з того, що ідеологія старорусинів базувалася на єдності культурного простору колишньої Київської Русі, а москвофілів — на територіальній та національній уніфікації з Росією, доцільно було б у першому випадку перекладати слово «*русский*» як «*руський*», а у другому — як «*російський*». Однак у реальних умовах протягом століть слово «*русский*» мало однакове забарвлення для тих, хто його вживав, а не

подвійне, тому, аби уникнути лінгвістичних та історичних дискусій і залишити це на розсуд читача, ми вирішили переважно подавати слово «русский» у оригіналі.

Що стосується цитат з неукраїнськомовних джерел, то в цій роботі вони перекладалися українською мовою. Цитати застарілим варіантом української мови з джерел початку ХХ ст. подавалися в оригіналі — адже це також українська мова. Назви ж організацій, установ, закладів тощо подаються мовою оригіналу. Поширений термін «*русифікація*» (корінь «Русь») вживається в дослідженні у коректнішій формі — «*росіянізація*», «*зросійщення*» (корінь «Росія»). З такої позиції русифікація не є негативним явищем для українського народу, на противагу зросійщенню.

Імена — також важлива деталь кожної історичної праці. Ми намагалися дотримуватися оригінальної вимови імен представників різних народів, не перекладаючи їх на український манер. Саме тому австрійський монарх *Franz Joseph* згадується в роботі як *Франц-Йозеф*, а російське ім'я імператора *Николая II* перекладається не як *Микола II*, а як *Ніколай II*. Адже ми не перекладаємо імена *Andrzej*, *Andrew*, — чому ж тоді перекладаємо *Андрей*?

Ще один важливий момент — належність до категорії «москвофілів» проросійської людності, яка з тих чи інших причин мала симпатію до «русского мира». Враховуючи, що остання категорія фактично стала аудиторією москвофілів та об'єктом особливої уваги як російської, так і австрійської влади, на нашу думку, її варто зараховувати до москвофілів, однак з деякими застереженнями — ці люди не обов'язково прагнули приєднання до Росії, а вірили скоріше у культурну єдність із росіянами, чи просто були обмануті та піддалися матеріальним стимулам.

У роботі ми будемо дотримуватися такого слововживання назв різних етапів розвитку русофільського руху: «*старорусини*» — для позначення перших проросійських діячів на західноукраїнських землях (від 40-х рр. ХІХ ст. до кін. ХІХ ст.), у ідеології яких пошуки національної ідентичності поєднували в собі австроля-

лізм та симпатії до загальноруського культурного простору, і «москвофіли» (межа XIX-XX ст. — 30-ті рр. XX ст.) для окреслення категорії радикальних проросійських політиків, пропагандистів російської національної ідеї на західноукраїнських землях, діяльність яких фінансувалася зацікавленими політичними колами Росії (спершу москвофіли просто виділялися поглядами від консервативних русофілів, а у 1909 р. організаційно відокремилися). У загальних хронологічних рамках стосовно явища, що розглядається, ми вживатимемо термін «*русофільство*» — як проросійський рух у різних його ідеологічних варіаціях та організаційних формах. Однак варто врахувати й те, що після розколу 1909 р. у таборі русофілів виділилися дві течії — «*старокурсники*» (помірковані) й «*новокурсники*» (радикали). Якщо з другими все зрозуміло, то щодо перших, — чимало тогочасних українських діячів зараховувало їх до москвофільства. Проте, аналізуючи ідеологію «старокурсників», можемо констатувати, що вона загалом базувалася на засадах старорусинства, та і подальші дії цієї гілки русофілів у ході війни показали, що вони є скоріше союзниками народоців, аніж росіян. Тому старорусини предметом дослідження у цій роботі не стали. Принципово важливими поглядами власне москвофілів була потреба приєднання русинських земель Австро-Угорщини до Російської імперії, тобто, культурні вимоги «загальноруської» єдності підкріплювалися політичними, і доволі радикальними.

Москвофільство як останню фазу русофільства поряд з полонофільством також можна вважати одним зі шляхів пошуку західними українцями власної ідентичності за умов відсутності української державності на той час. Тому москвофільство хоч і було хибним шляхом українського націотворення, та все ж було таким шляхом. Для кращого осмислення та висвітлення предмета дослідження ми вдалися до вивчення теорії національних рухів. Теоретична база дослідження ґрунтується на поданих нижче висновках істориків-сучасників Першої світової війни та дослідників націотворення.

Український публіцист та політичний діяч *М. Лозинський* вказував, що москвофільський табір складався з «двоєких» елементів: з нечисленної групи пропагандистів ідеї єдності російського народу (провід партії) і «маси» (у провінціях), яка не зовсім добре розуміла цю ідею і «у практиці щоденного життя і щоденної боротьби українського народу проти польського пановання все-таки мала більше спільного з українським національним рухом, ... ніж з російською національною ідеєю, яка була для неї тільки святочною одіжею»¹²⁴. Якби не діяльність групи «піддержуваних російськими обрусительськими кругами пропагаторів ідеї "єдинства руссаго народа"», на думку Лозинського, ця друга численна група москвофілів розпалася б у руслі українського національного життя. Це твердження допомагає з'ясувати реальні масштаби москвофільства.

Німецька дослідниця *А. В. Вендланд* застосовувала транснаціональний підхід до вивчення історії України на противагу етноцентричним наративам, що переважають в історіографії. Звідси зрозуміло, чому вона вважає русофільство однією з гілок українського відродження та впливовою течією українського консерватизму¹²⁵.

Канадський історик *П.-Р. Маґочій* вважає старорусинів і русофілів повноцінними інтелектуальними явищами в межах української культурної традиції. Він відмовляється від ідеї «монолітної лояльності», пропонуючи ідею «ситуативної етнічності», і цим можна пояснити виникнення русофільства-москвофільства та інших національних течій серед українців. Українське національне відродження, зауважує Маґочій, розглядається або як однобічний процес усе більшої національної свідомості, яка з'являється передусім серед інтелігенції й лише після цього передається масам, або як дещо складніший розвиток, який характеризується різними стадіями, що їх кількість і хронологічні межі різні автори інтерпретують по-різному. Обидві схеми, вважає П. Маґочій, ви-

¹²⁴ Лозинський М. З австрійської України... — С. 191.

¹²⁵ Україна: процеси націотворення / упор. А. Каппелер; пер. з нім. — К.: К.І.С., 2011. — С. 61-81.

ходять з телеологічних настанов, згідно з якими «національне відродження» розглядається як наперед обумовлений процес, а його наслідки — з позицій успішності у досягненні мети — самої держави¹²⁶.

Цікавими є судження іншого канадського історика українського походження Дж.-П. Химки про варіативність процесу державотворення, відповідно до якого «національне відродження» в українців розглядається як щонайменше чотири можливі альтернативи: асиміляція до польської нації, «общерусская» ідея, русинство і український проект¹²⁷. Це відповідає думці небагатьох українських істориків про те, що москвофільство також можна вважати однією з течій українського відродження.

Ще один «канадський українець» І. Лисяк-Рудницький звернув увагу на феномен «розірваності» української історії (після поразки національно-визвольної війни під проводом Хмельницького, потім поразки Гетьманщини та поділів Речі Посполитої у кінці XVIII ст.), внаслідок чого національне відродження щоразу потрібно було починати спочатку¹²⁸. Продовжуючи думку І. Лисяка-Рудницького, можна стверджувати, що це спричинило появу полонофільства, русофільства, малоросійства та інших фактично деструктивних для українського державотворення течій, які, втім, були спробами українців знайти своє місце у тогочасному світі.

Р. Шпорлюк розглядає український проект націотворення як спробу перетворення в суверенні спільноти периферій декількох націй, які, своєю чергою, були периферіями Заходу¹²⁹. Українці претендували на те, щоб увійти до російської та польської модерних націй, що тоді формувалися, однак вирішили піти шляхом формування власної модерної нації. У цьому контексті стає зрозумілим, чому полонофільство і пізніше москвофільство за-

126 Маґочій П.-Р. Україна: історія її земель та народів / Павло-Роберт Маґочій; наук. ред. С. Біленький; ред. укр. вид. Л. Ільченко. — Ужгород: Вид-во В. Падяка, 2012. — 794 с.

127 Himka J.-P. The Construction of Nationality in Galician Rus': Icarian Flights in Almost All Directions / J.-P. Himka // Intellectuals and the Articulation of the Nation / ed. by R. G. Suny and M. D. Kennedy, Ann Arbor (Mich.). — 1999. — P. 109-164.

128 Лисяк-Рудницький І. Історичні ессе. В 2 т. Т. 1... — 554 с.

129 Szporluk R. Ukraine: From an Imperial Periphery to a Sovereign State / R. Szporluk // Daedalus. — 1997. — Vol. 126. — № 3. — С. 89-92.

знали поразки. Надзвичайно важливою також є ідея Р. Шпорлюка про інтернаціональний зміст процесу націотворення, відповідно до якої кожна нація утворюється у взаємодії з іншими. Нарешті, історик стверджує, що в українському випадку процес націотворення від самого початку мав політичне значення, заперечуючи тим самим механічне перенесення схеми М. Гроха про три етапи національного відродження — академічний, культурний та політичний.

Натомість, український історик Г. Касьянов¹³⁰, дотримуючись цієї схеми, також виділяє три періоди українського націотворення, кожен з яких, однак, циклічний та проходить стадію від культурницького руху до політичного. Нас безпосередньо цікавить перший етап, і за Касьяновим, він охоплює кінець XVIII — першу третину ХХ ст. й припиняється з анексією Західної України і поширенням тоталітарного режиму на цю територію.

Важливе значення мають висновки академіка І. Монолатія про те, що «русинська» самоідентифікація серед українців залишалася невизначеною, бо «Русь» була скоріше сакральним поняттям, аніж визначеним територіальним та етнічним. Через цей відбувся спалах москвофільства. Його провідники, перейшовши від релігійної самоідентифікації до етнічної, в боротьбі за політичну владу і лідерство з членами інших етнічних груп або з нацією-державою маніпулювали етнічними звичаями, міфами і символами з політичною метою, використовуючи їх як головний ресурс для того, аби знайти спільну ідентичність і політичну організацію «своєї» групи. Відтак на підставі етнічного каталізатора і відбувалося об'єднання різних груп населення, яке руйнувало релігійні й, почасти, станові бар'єри і вже мислило себе частиною «модернізаційної» ідеї нації. І. Монолатій оперує також поняттям «політичні актори». Дослідник звертає увагу на багатовікове співіснування унікальної семіотичної опозиції «свій-чужий», яка охоплює і етноконфесійну проблематику, і суспільне та куль-

130 Касьянов Г. Теорія нації та націоналізму: монографія / Г. В. Касьянов. — К.: Либідь, 1999. — 352 с.

турне протистояння, і «міфологію сусідства»¹³¹. На його погляд, московфільські товариства і проросійські партії виявляли однастайність у кардинальному питанні: категоричності вимог щодо дотримання власних етнічних прав як представників російського народу з одночасним запереченням прав інших етнічних спільнот західноукраїнських земель — українців та євреїв — на відродження власних держав.

Викликають науково-пізнавальний інтерес погляди на націоналізм американського соціолога та політолога *Ч. Тілі*. Він виділяє два різні типи націоналізму: той, який управляється державою (state-led nationalism), і той, який прагне здобути власну державу (state-seeking nationalism). Перший з них передбачає, що громадяни ідентифікують себе як члени нації і віддають пріоритет державним інтересам. У другому випадку — представники окремої етнічної спільноти прагнуть отримати політичний контроль над державними інститутами в рамках країни, що існує, або ж нової держави¹³². Обидва випадки неабияк збігаються з ідеологією московфілів та їх діяльністю з початком Першої світової війни.

Російський учений *О. Міллер*, який у своїх дослідженнях чимало уваги приділив історії України, відзначає, що процес українського націо- та державотворення переважно описаний у історіографії як ланцюг трагічних протиприродних випадковостей, плід інтриги антиросійських сил. Історик оперує тим, що процес націотворення в українського народу — процес закономірний, але наперед не визначений. Невдачу росіанізації українців *О. Міллер* пояснює не тільки успіхами українофілів, а й невдачми росіян у цьому плані¹³³.

Викликає інтерес і поняття «уявлених спільнот», сформульоване американським політологом *Б. Андерсоном*¹³⁴. Спільноти

131 Монолатій І. Разом, але майже окремо. Взаємодія етнополітичних акторів на західноукраїнських землях у 1867–1914 рр.: монографія / І. С. Монолатій. — Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2010. — С. 161.

132 Україна: процеси націотворення / упор. А. Каппелер; пер. з нім. — К.: К.І.С., 2011. — С. 133.

133 Миллер А. Россия и русификация Украины в XIX веке / А. Миллер [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://litopys.org.ua/vzaimo/vz12.htm>.

134 Андерсон Б. Уявлені спільноти. Міркування щодо походження й поширення націоналізму /

уявлені тому, що представники навіть найменшої нації ніколи не знатимуть більшості зі своїх співвітчизників, не зустрічатимуть і навіть не чути будуть нічого про них, і все ж в уяві кожного житиме образ їх співпричетності. Це відіграло величезну роль у ідеологічній пропаганді москвофілів про єдність «руського мира», внаслідок чого підавстрійські українці з проросійськими поглядами, більшість з яких ніколи не бачила росіян, усвідомлювали свою єдність із ними.

Розглядаючи теоретичну базу дослідження, варто врахувати ще й той факт, що предметом дослідження стало москвофільство саме в умовах війни — Першої світової. Під час будь-якої війни небачених висот досягає мистецтво пропаганди — коли треба переконати у своїй правоті й показати неправоту та негативні якості противника. Тоді політична еліта не може відмовитися від впливу на масову свідомість, транслюючи інформацію через різні канали, отримуючи бажаний ефект у вигляді вибуху патріотизму. Це яскраво проявляється на прикладі «воєнних» москвофілів: через власні газети, спираючись на «історію», вони намагалися обґрунтувати права Російської імперії на окуповані Галичину та Буковину та показати нібито нікчемність та штучність українського руху.

Отже, ґрунтуючись на важливих працях про національні рухи та на власних висновках, зроблених у ході написання роботи, спробуємо підійти до предмета наукового дослідження неупереджено та об'єктивно.

РОЗДІЛ II

МОСКВОФІЛЬСЬКИЙ РУХ У ГАЛИЧИНІ ТА НА БУКОВИНІ НАПЕРЕДОДНІ ТА НА ПОЧАТКУ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Ідеологія москвофільського руху: органічне продовження старорусинства чи протипага йому?

На межі XIX-XX ст. русофільство, одна з гілок національно-політичного розвитку українського суспільства на західноукраїнських землях, еволюціонувало у москвофільство — радикальний політичний рух, що сповідував ідеї «русского мира» та виступав за приєднання регіону до складу Російської імперії. Москвофільство, вважав тогочасний політик Л. Цегельський, культурно, духовно і мовно було споріднене з російською суспільністю, а політично тяжіло до російського націоналізму та Російської держави. «Неомосквофільство вповні нехтує все, що лиш пригадає особливості українського етнічного типу та в політичній життю водить ся лише інтересами великоруської державности», — вважав український діяч¹³⁵.

Русофільство на західноукраїнських землях у своєму розвитку пройшло етапи функціонування старорусинства і москвофільства. Для того, щоб краще зрозуміти різницю між цими течіями, варто порівняти їхні ідеї та простежити еволюцію ідеології русофільства.

Старорусинство чудово охарактеризував у одному лише реценні Л. Цегельський: «Залицяючи ся до Росії і до Австрії, до

135 Цегельський Л. З австрійської України... — С. 402.

св. Синоду і до Ватикану рівночасно та плекаючи в суспільно-політичній сфері "колтунський" консерватизм, в культурній — попівський патронат, а в національній "староруськість" враз з "тисячелітним етимологічним правописанієм" і "твердоруским язичієм" як прикметами сеї "старорускості", голосило воно вправді теоретично свою єдність з "великим руским міром від Тиси до Камчатки"¹³⁶. Національні погляди старорусинів виходили з розуміння українців як окремого «племені» в єдиному «русском» народі. Ступінь окремішності по-різному оцінювався різними діячами (від визнання відособленості до її заперечення), однак більшість із них не ототожнювала поняття «русській» (русин) і «росіянин». Пунктом історичного відліку, а zarazом і предметом гордості виступала для старорусинів Київська Русь. Зв'язок Галичини із Річчю Посполитою, на їхню думку, мав насильницький, а не правовий характер. Світоглядно-політичним маніфестом старорусинів прийнято вважати статтю І. Наумовича «Погляд у майбутнє» (1866), у якій автор стверджує, що «Русь Галицька, Угорська, Київська, Московська, Тобольська та ін. під етнографічним, історичним, лексичним, літературним, обрядовим кутом зору — одна й та сама Русь»¹³⁷. Він намагався подолати панівну тоді серед руської інтелігенції Галичини концепцію окремішнього розвитку галицько-руського народу, переконуючи у потребі включення галицьких «рутенів» у ширший всеруський (не російський) національний простір. Знайомство з російською мовою та літературою, на думку старорусинів, повинно було дати малоросам «духовну їжу» і підтримати «нас культурною силою в боротьбі за права нашого народу, за його існування і розвиток»¹³⁸. Цілісність русофільського світогляду забезпечували два стовпи — церква і мова. Щодо першої, то вона не обов'язково мала бути православною, головним був обряд — східний. А щодо другого, то русофіли наполегливо захищали етимологічний правопис як засіб зв'язку з церковнослов'янською мовою та за-

¹³⁶ Там само. — С. 391.

¹³⁷ Андрусак М. Нариси з історії... — С. 22.

¹³⁸ Там само. — С. 34.

перечували фонетичний. У політичній площині проросійські симпатії поєднувалися з гарантією австролялізму. Панрусизм для старорусинів був тією ниткою, яка зв'язувала теперішнє з минулим і визначала напрям у майбутнє. Загалом, світогляд старорусинів можна позначити як традиціоналістський, консервативний.

Політичні реалії кінця XIX ст. змушували старорусинів відійти від архаїчності поглядів, окреслити чітку політичну програму і національні погляди та більше не розриватися у прихильності до російського культурного середовища й австрійської влади. Це зумовило переформування русофільства на початку XX ст.: частина його прихильників перейшла на проукраїнські позиції (це було досить логічно, адже більшість учасників цього руху була або політично аморфною, або симпатизувала українському рухові, однак керувалася впливовою проросійською верхівкою партії), інша частина зайняла яскраві проросійські позиції, додавши до ідеї культурної єдності російського світу ще й політичний аспект. І якщо старорусинство відіграло певну позитивну роль у галицькому житті другої половини XIX ст., стримуючи колонізацію, то московфільство початку XX ст. чинило відверто деструктивний вплив на суспільно-політичну думку піддавстрійських українських земель, домагаючись реалізації національної ідеї іншої держави — Росії. Ця мета московфілів цілком суперечила політичним прагненням нового, свідомого покоління в українському державницькому русі.

Молодше покоління русофілів орієнтувалося на Російську імперію вже не тільки в культурному, а й у політичному плані. Ці люди, які, власне, і стали справжніми «московфілами», виступили за впровадження російської мови у свою пресу¹³⁹. Коли у 1900 р. Ю. Яворський і О. Мончаловський запропонували на загальних зборах «Галицько-руської матиці» ввести до галицької московфільської літератури російську мову, навіть Б. Дідицький, визначний русофіл старшого покоління, гостро виступив проти

139 Андрусяк М. Два покоління галицького московфільства / М. Андрусяк // Нова зоря. — 1931. — № 73. — С. 6.

цього, скаржачись, що молоде москвофільське покоління «захопилося незаперечною тимчасово вищою культурою кривдної сторони (Москви) і тим допомагає цій стороні нас кривдити»¹⁴⁰. Отож, позиція молодих москвофілів світоглядно суттєво відрізнялася від поглядів старого покоління представників проросійського руху.

Попри ідеологічний розкол між «старорусинами» та «москвофілами», різні за поглядами групи русофілів все ж перебували в одному таборі. Та тільки до 1908 року, коли новим намісником Галичини став М. Бобжинський, який був твердим прихильником дотримання законності у суспільно-політичному житті¹⁴¹. За таких умов русофільський рух повинен був продемонструвати свою лояльність до чинної влади. Це зумовило його подальший ідеологічний розкол на т. зв. «старокурсників» і «новокурсників».

«Старі» русофіли заявили, що вони є русинами та вірні Австро-Угорщині. Водночас вони заперечили своє тяжіння до Росії або ж до «якогось вигаданого українського королівства». Провідником «старокурсників» став член «Русского клуба» М. Король. 24 жовтня 1908 р. у галицькому сеймі він заявив, що почуває себе малоросом, ніколи не був і не буде росіянином, бо любить свою мову, дорожить нею та визнає, що тільки рідною мовою можна провадити просвітницьку роботу серед народу. Окрім того, М. Король заявив, що йому «огидні люди, які за російські рублі стоять на службі чужої держави», тобто прямо вказав на москвофілів-«новокурсників»¹⁴². Водночас, посол заявив, що визнає культурну єдність всеруського простору, як, утім, і національну особність «малоруського народу». Підтвердивши австрофільську орієнтацію, «старокурсники» втримали лояльне трактування з боку держави.

Натомість, лідер молодих москвофілів В. Дудикевич заявив, що настав «важкий час, час занепаду народної дисципліни і пов-

140 Андрусак М. Нариси з історії... — С. 37.

141 Аркуша О. Міхал Бобжинський та українське питання в Галичині / О. Аркуша // Вісник Львівського університету. Серія історична. — Випуск 35-36. — Львів, 2000. — С. 184.

142 Андрусак М. Нариси з історії... — С. 51.

ного застою загальнонародної діяльності, час крайньої розхитаності відносин і небувалого розладу». Вихід з цієї ситуації В. Дудикевич вбачав у відновленні організаційної дисципліни, консолідації наявних сил «під російським прапором» для налагодження в цьому напрямі свідомої, цілеспрямованої діяльності¹⁴³. Це зумовило появу москвофілів-«новокурсників», повністю орієнтованих у своїй ідеології та діяльності на Російську імперію. Д. Марков, І. Сенік, С. Лабенський, М. Глушкевич, М. Рястavecький, О. Вельницький та ін. під проводом В. Дудикевича рішуче заявили про «національну, племінну й культурну єдність галицьких русинів із москалями»¹⁴⁴, про підтримку православ'я, а тому опинилися поза законом. М. Лозинський відзначав і більш прагматичну мету «заколоту» молодого покоління москвофілів — прагнення перейняти позиції у русофільських інституціях. «Їх очі жадно дивлять ся на багаті москвофільські інституції, в яких вигідно розсіли ся «старики», — писав він. — Викурити їх звідти і самим заняти їх теплі місця — ось ціль змагань «юношей»¹⁴⁵.

2 лютого 1909 р. на з'їзді мужів довір'я відбувся розкол русофільства. Новокурсники узурпували керівний орган «Русской народной партии» — «Народный совет», а також товариство «Русский совет», почали видавати свої офіційні часописи «Прикарпатская Русь» та тижневик «Голось народа»¹⁴⁶. Ідеологія РНП визнавала русинські землі Австро-Угорщини в народному і культурному значенні складовою частиною «русского мира» — об'єднання російського, українського і білоруського народів¹⁴⁷. У мовному питанні Дудикевич заявив, що такої мови, як малоруська, «нема, не було і не буде, а є тільки одна російська мова, створена генієм російського народу»¹⁴⁸.

143 Лист-запрошення на збори Ф. Свистуну за підписом В. Дудикевича, 22 лютого (7 бер.) 1909 р. // ЦДІА України у Львові. — Ф. 182 Товариство імені Качковського. — Оп. 1. — Спр. 177. — Арк. 4.

144 Андрусак М. Нариси з історії... — С. 50.

145 Лозинський М. З австрійської України... — С. 194.

146 Записка М. Казанського «О русском влиянии в Галиции» // Москвофільство: документи і матеріали / за заг. ред. проф. С. А. Макаруча. — Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2001. — С. 97-98.

147 Орлевич І. Галицьке русофільство... — С. 237.

148 Левицький К. Українські політики. Сильвети наших давніх послів і політичних діячів 1907-1914 рр. № 2 / К. Левицький. — Львів: Видавничка спілка «Діло», 1937. — С. 36.

Старокурсники на чолі з М. Королем, М. Глібовицьким, В. Давидяком, І. Костецьким, Л. Павенським, І. Добрянським, своєю чергою, створили на консервативних засадах політичний союз «Галицько-Руська Рада», зареєстрований намісництвом 6 грудня 1909 р. Покинтий радикальними москвофілами «Галичанин» став його офіційним виданням, разом з «Русским словом». Газети видавалися зрозумілою для селян народною мовою. 27 січня 1910 р. збори ГРР ухвалили програму, яка базувалася на засадах культурної єдності русинів та росіян і одночасно непохитної вірності Габсбургам та греко-католицькій церкві. Наголошувалося на потребі пошуку політичного компромісу з партіями польського табору, боротьби з національним шовінізмом, впровадження української мови викладання в народних і міських школах, обов'язкового викладання російської мови і літератури в середніх школах та вищих навчальних закладах.

Цікаво, що підтримка різних угруповань русофілів була неоднаковою серед соціальних станів: селяни залишилися вірними «старокурсникам», а міщани почали підтримувати «новокурсників»¹⁴⁹. Враховуючи це, а також низький рівень урбанізації тогочасних західноукраїнських земель, можна стверджувати, що проросійська людність серед русинів загалом підтримувала культурну єдність з Росією, а не політичну, тому вважати їх типовими москвофілами не можна. Однак український політик Л. Цегельський відзначав, що москвофіли здобули панівну позицію над старорусинами: після слов'янського конгресу у Празі 1908 р. 90% русофілів були москвофілами, і тільки 10% — старорусинами¹⁵⁰. Очевидно, йдеться про громадсько активний прошарок москвофілів, а не про народні маси, на які вони опиралися. «У діяльності і в енуціяціях сеї фракції (москвофілів. — В. Г.) звучить безперечно щось нове, досі в Галичині невидане — се свідомий і консеквентний, російський націоналізм»¹⁵¹, — писав Цегельський. Під впливом цього націоналізму галицьке москво-

149 Уська У. Політичне розмежування... — С. 160.

150 Ereignisse in der Ukraine... — P. 64.

151 Цегельський Л. З австрійської України... — С. 401.

фільство змінилося на «галицьку експозитуру російської культури», тобто, змінилася суть русофільського руху.

Про перегляд (чи, можливо, навіть зраду) москвофілами старої ідеологічної позиції русофільського руху свідчить зміна їхнього ставлення до поляків (з метою зібратися з силами після поразки на виборах 1907 р.). Антиполонофільство у XIX ст. фактично було однією з ідейних засад старорусинів, які для гарантування прав українства в умовах засилля поляків і задивлялися на Російську імперію. Натомість, молоді проросійські радикали для нейтралізації впливу народофільського руху вдалися до союзу з польськими правлячими силами на чолі з намісником краю А. Потоцьким, який прагнув знищити український рух. Росіянізаторська політика москвофілів була вигідною полякам, адже, по-перше, вносила розкол в український національно-політичний рух, по-друге, компрометувала українців перед австрійською владою як таких, що симпатизують ворожій державі, по-третє, давала змогу польській крайовій владі ігнорувати інтереси українців під приводом того, що вони, мовляв, поділені на два табори, а тому самі не знають, чого хочуть. Отже, якщо діяльність консервативних русофілів стримувала польський натиск в унісон із заходами проукраїнського табору, то радикальні москвофіли виступили як реакційна сила у суспільно-політичній думці західних українців. Навіть більше, москвофільські діячі почали заявляти, що про жоден польський гніт над українським народом не може бути й мови, та здійснили ряд обурливих антиукраїнських виступів, спрямованих на дискредитацію народофільського руху в очах австрійців. «Москвофільські послани і москвофільська преса прийняли на себе роль польських гончих супротив українського "гайдамацтва і радикалізму" та подавали Полякам руку до спільного походу на знищене "спільних ворогів: Німців та Українців"», — писав Л. Цегельський¹⁵².

Як відзначають М. Мудрий та О. Аркуша, епоха націоналізму, в яку вступали й галицькі українці, стала для русофілів своєрід-

152 Цегельський Л. З австрійської України... — С. 396.

ною революцією суспільної думки, породивши кількарічну ідейну кризу¹⁵³. Звідси, як вважають дослідники, «новокурсники» були просто змушені надати ідеї всеруської національної єдності гранично чіткого, близького до націоналістичного звучання, перевести її зі світоглядно-теоретичної у практичну площину та пов'язати прихильників ідеї принципом надзорської солідарності та самопожертви. Тобто, зміст розколу 1909 р. полягав скоріше не у зміні підставових засад русофільського руху, а в наділенні старих гасел новим змістом. Відповідно, радикалізм молодих москвофілів суперечив консерватизму старих русофілів, через що конфронтація між обома гілками колись єдиного табору поглибилася. Вона відбувалася як на шпальтах «Галичанина» та «Прикарпатської Руси», так і у австрійському парламенті, що зменшувало практичну активність та політичну ефективність москвофільського руху.

Отож, напередодні війни становище москвофільського руху визначалося не тільки протистоянням з українофілами та австрійською владою, а й розколом усередині руху. Наслідки цього не забарилися, про що йтиметься нижче.

Світоглядний аспект москвофільства не тільки допоможе з'ясувати реалії суспільно-політичного розвитку українських земель сторічної давнини, а й відповідь на чимало запитань, що постають на сучасному етапі історії України. Москвофіли мали намір створити у Галичині високу культуру, побудовану на російських взірцях. Це було пов'язано з тим, що вони не вважали українську культуру самодостатньою. Втім, відставання української професійної культури і літератури визнавали і в народовському середовищі. Москвофіли усвідомлювали, що однією з важливих ознак самостійної нації є самобутня культура, однак так само вони розуміли, що підавстрійські русини навіть спільно з малоросами, перебуваючи на нижчому щаблі соціально-культурного розвитку порівняно зі своїми недружніми польськими сусідами чи іншими конфронтуючими народами, не в змозі подолати ви-

153 Аркуша О. Русофільство в Галичині... — С. 263.

творений історією розрив і приречені на ще більше відставання¹⁵⁴. Відповідно, доки не сформовано повноцінної культури русинів, «загальноруська» національна ідея матиме широкі можливості. Тому для протистояння колонізаційним впливам та відмежування від інших конфронтуючих народів москвофіли проголошували свою культурну спорідненість із Росією та обговорювали спільне історичне минуле¹⁵⁵. Будь-які інші орієнтири, на думку лідера новокурсного москвофільського руху В. Дудикевича, — це «безумовне служіння Риму, тобто католицтву, уряду і західній цивілізації», що загрожувало «руським» галичанам стати поляками, а вже потім, разом з ними, «німцями», тобто стати частиною іншої цивілізації.

З наближенням війни риторика москвофілів на сторінках їхньої преси стала ще більш радикальною та зневажливою до всього українського. «Мазепинці на догоду полякам і німцям створюють на Русі україну-байстрюка, з Польщі зродженого»¹⁵⁶ — писав «Голось народа». Українську мову названо «штучним жаргоном, створеним за рецептом пана Грушевського»¹⁵⁷. Посилилися й нападки на греко-католицтво: «У нас, у богоспасенній Галілеї, розплодилася усіяка гадина, яка підточує й нищить здоровий організм нашого народу»¹⁵⁸ (йдеться про василіан з критикою їхнього видання «Місіонар»). «Прикарпатская Русь» стверджувала, що православ'я — не забава інтелігенції, а засіб самозбереження «галицко-руських» народних мас, які під керівництвом митрополита Шептицького та через засилля греко-католицтва втрачають не тільки національну, а й етнографічну самобутність¹⁵⁹.

Не відставала і москвофільська «народна творчість» — читач «Голоса народа» А. Еліяшук надіслав до редакції такий вірш:

154 Макарчук С. Москвофільство: витоки та еволюція ідеї (середина XIX ст. — 1914 р.) / С. Макарчук // Вісник Львівського університету. Серія історична. — Вип. 32. — Львів, 1997. — С. 95.

155 ЦДІА України у м. Львові. — Ф. 182. — Оп. 1. — Спр. 626. — Арк. 6.

156 Съ Новымъ Годомъ! // Голось народа. — Пятница, 3 (16) января 1914. — Ч. 1. — С. 1.

157 Прикарпатская Русь. — 1914. — № 1489. — С. 2.

158 Ширителі православія // Голось народа. — Вторник, 7 (20) января 1914. — Ч. 2. — С. 1.

159 Прикарпатская Русь. — 1914. — № 1331. — С. 2.

Не похилюсь предь тобою (ляхом. — В. Г.),
Не поклонюсь головою,
Бо я рускій мужичокъ,
Не вкраинській дурачокъ!¹⁶⁰.

Кирило Зварич з Дубравки біля Журавна у вірші з промовистою назвою «Смерть мазепинця» писав:

Вертав съ места разъ до дому
Пьяный мазепчиско,
Та спевавъ про украину,
Вывъ якъ бы вовчиско....
А я козакъ, пьяный дуракъ,
Сынъ Мазепы того,
Що съ шведами хотевъ побити
Москаля страшного»¹⁶¹.

Варто зауважити, що тодішнім «Бандерою» для проросійського руху був Мазепа, і це цікавий приклад використання в негативному асоціативному плані знакової постаті з ворожого табору.

Доцільно розглянути ідеологію москвофільства власне у працях ідеологів цього руху — Д. Маркова, О. Мончаловського, Д. Вергуна та ін.

Дмитра Маркова можна вважати одним з головних представників (поряд з В. Дудикевичем) молодого покоління галицьких москвофілів¹⁶². У своїй праці «Русская и украинская идея в Австрии» (1911) він розповідав про історію західноукраїнських земель від часу їхнього приєднання до Польщі. Марков указав на мету діяльності москвофілів — «бути піонерами культури, посередниками між західними слов'янами і Росією, піонерами Австрійської держави, здебільшого заселеної слов'янами західними і південними», і зауважив, що їм «належить з часом, при розвитку торговельних зносин Австрії з Росією, видатна роль»¹⁶³.

160 Врагамъ // Голось народа. — 3 (16) января 1914. — № 2. — С. 4.

161 Смерть мазепинця // Голось народа. — Пятница, 3 (16) января 1914. — Ч. 2. — С. 6.

162 Ваврик В. Краткий очерк галицко-русской письменности / В. Ваврик. — Луен, 1973. — С. 59.

163 Марков Д. Русская и украинская идея в Австрии (свободный перевод с немецкого) / сост. А. Гагатко. — Львов: Изд. А. Гагатко, 1911. — С. 26.

Що стосується поглядів Д. Маркова на історію та сучасність західноукраїнського регіону, то він справедливо згадав про значний внесок «малоруських» просвітителів XVII-XVIII ст., письменників та науковців у розвиток Росії, і на основі цього дійшов висновку, що «...не можна відокремити суто російську культуру та літературу від малоруської або білоруської»¹⁶⁴. Марков радив народовцям відмовитися від спроб «штучно і примусово» поширити в Галичині українську літературну мову. «Усілякий галичанин,

чи то освічена людина, чи інтелігентний селянин, стане завзято всіма силами протидіяти спробам українізувати Галичину»¹⁶⁵.

Щодо народовського руху, то, на думку Маркова, «ця нова течія проникла до Галичини [завдяки творам Шевченка] цілком вчасно. Русофільство було в Австрії досі керівною програмою діяльності, гаслом для всієї малоруської інтелігенції»¹⁶⁶, а у другій половині XIX ст. в Галичині та на Буковині під його впливом було

сформовано «високоінтелігентний, освічений народ»¹⁶⁷. Жодним словом видатний москвофіл не згадував про греко-католицьку церкву, називаючи її вірян скрізь по тексту «православними».

Усі праці авторів-москвофілів поєднує одна риса — гостра критика конкурентів, їхніх видатних постатей та знакових осіб з минулого та сьогодення. Ось як Д. Марков писав про Т. Шевченка: «Внаслідок відсутності у нього глибокої всебічної освіти і твердих принципів, він не зумів виробити правильних поглядів на державний та світовий устрій, тому він часто впадає в супе-

Д. Марков

Джерело: wikipedia.org

164 Там само. — С. 21.

165 Там само. — С. 23.

166 Там само. — С. 18.

167 Там само. — С. 19.

речності з самим собою і в постійні колізії з законами...»¹⁶⁸. З негативного боку, окрім Шевченка, зображено і письменника П. Куліша (Юда, продажний письменник Панко Куліш), кардинала С. Сембратовича («втратив загальну повагу до себе», щодо нього вживаються слова «нетерпимість і політичний тероризм»), професора О. Барвінського («народ зненавидів його», «політично мертва людина») та ін.

Загалом, у книзі Д. Маркова можна помітити маніпуляції та підтасовування історичних фактів під готову теорію. «Таким *видається мені* розвиток російської та української ідеї в Галичині з державного та політичного поглядів», — пише Марков, а далі по тексту переконує: «...буду дотримуватися *об'єктивного методу викладу*». Очевидно, що автор подає свою суб'єктивну думку як об'єктивні реалії. Не вказуючи в багатьох важливих місцях роки, Марков намагався розширити хронологічні рамки того чи іншого явища. «Незважаючи на ці підступи ворогів, русофілам вдавалося виходити у Відні переможцями з усіх наклепницьких доносів»¹⁶⁹ (коли і яких?).

У 1915 р., у розпал російської окупації західноукраїнських земель, у Петрограді було видано брошуру іншого визначного москвофіла Д. Вергуна «Что такое Галиция?» Автор подав коротку історію Галичини, значну увагу приділив релігійній ситуації, одним з визначальних критеріїв належності західноукраїнського населення до російського народу поставив дотримання східного обряду. У книзі помітна вкрай позитивна оцінка Росії, підкреслюється «російськість» усього в Галичині, у Карпатах тощо. Програму українського руху Вергун назвав «мазепинством» — «з його сміливими намірами залучити на бік Австрії малоруське населення нашого півдня»¹⁷⁰. Автор стверджував, що Русь охрестили «угроруси» та галичани, а автором «Слова о полку Ігоревім» був перемишлянин Митусь. На підтвердження цього не наведено жодних фактів. Український «П'ємонт», як запевняв

¹⁶⁸ Там само. — С. 15-16.

¹⁶⁹ Там само. — С. 21.

¹⁷⁰ Вергунь Д. Что такое Галиция?... — С. 62.

Д. Вергун

автор, знаходить мало послідовників, й ідея його захопила тільки «невелику жменьку місцевої напівінтелігенції, політиків та збитих з пантелику юнаків». Натомість, більшість, серед них і галицьке селянство, мовляв, дотримувалося «розсудливої» орієнтації (тобто, москвофільської. — В. Г.). Москвофільство, як вважав Д. Вергун, було головним фактором розвитку довоєнної Галичини. У кінці книги автор висловив дуже суперечливу

думку про те, що народні маси Галичини — як «русские», так і поляки, — поставилися з повною довірою до нової російської влади. «Давня Галичина возз'єднається тепер навіки з Росією»¹⁷¹, — підсумував Д. Вергун.

Н. Дворянська на сторінках «Украинской жизни» розкритикувала вказану «історичну» книгу автора-москвофіла. За словами журналістки, «це швидше незграбний полемічний твір з ліричним відступом на історичні та псевдоісторичні теми»¹⁷². Вона також назвала автора «швидше поетом», іронізуючи над пафосними описами москвофілом мальовничих Карпатських гір. «Складається [книга] з розчинених виливів, штучно сентиментальних тенденційних тирад, вигаданих аналогій, догідливого низькопоклонства, що мало на меті показати «російськість» галичан, цієї «вотчини св. Володимира», яка не припиняла брати участі у загальноросійській культурі». Н. Дворянська резюмувала свою критичну статтю: «Брошура пана Вергуна називається «Що таке Галичина?», і читач, закриваючи її, з подивом змушений повторити те саме запитання: «Що ж таке Галичина?». І додала: «Папір усе терпить»¹⁷³.

Книга О. Мончаловського «Положение и нужды Галицкой Руси», видана у Москві того ж таки 1915 року, була написана та-

171 Там само. — С. 64.

172 Дворянская Н. Случайные заметки. По поводу книги Д. Вергуна «Что такое Галиция?» / Н. Дворянская // Украинская жизнь. — 1915. — № 7. — С. 67.

173 Там само. — С. 73.

кож у душі радикального москвофільства. Автор значну увагу приділив релігійним відносинам у Галичині, не оминув увагою і політичне та економічне питання, висвітлюючи нещасне становище «русского» народу в Галичині. Щодо народовської пропаганди, то Мончаловський відзначив, що вона формує «антируську Русь» і «тісно пов'язана з соціалізмом»¹⁷⁴.

Джерело: wikipedia.org

О. Мончаловський

Знову ж, Мончаловський, як і інші москвофіли, висловив думку про те, що австрійський уряд і поляки «наполегливо підтримують національний сепаратизм галицьких українофілів і для справи його пропаганди... дають таємно або явно значні суми»¹⁷⁵. Насправді ж, це суперечило реальним цифрам австрійських видатків на національний розвиток русинів, які у передвоєнний період були удесятеро меншими від аналогічних для поляків. Пропагандистський характер праці доводять численні суперечливі формулювання, як-от: «"русское" населення Галичини, особливо ж "русское" селянство, загалом — русофільське. Грамотна і освічена частина населення — свідомо, а неграмотна — стихійно-русофільська... "Русское" населення усіма своїми думками схиляється до Росії і до російського в ній народу, сподівається на її допомогу і чекає від неї порятунку»¹⁷⁶. Заразом Мончаловський майже епохальним значенням наділив РНП.

У брошурі «Главные основы русской народности», виданій у Львові в 1904 р., коли новокурсне москвофільство вже активно діяло, Мончаловський писав про любов «русских галичан» до свого галицько-руського наріччя та до України як частини вели-

¹⁷⁴ Мончаловский О. Положение и нужды Галицкой Руси. Русская и украинская идея в Австрии / Д. Марков. — М.: Прогрессивное изд-во А. С. Дзюбенко, 1915. — С. 24.

¹⁷⁵ Там само. — С. 26.

¹⁷⁶ Там само. — С. 27.

кого російського організму. Натомість, різкій критиці він піддав український рух. «Українствувати», за словами О. Мончаловського, означало «відмовитися від свого минулого, соромитися належності до російського народу, навіть назв «Русь», «російський», відмовлятися від переказів історії, ретельно стирати з себе всі загальноруські своєрідні риси і намагатися підробитися під обласну українську самобутність. Українство — це відступ від віковичних, усіма гілками російського народу і народним генієм вироблених мови і культури, самоперетворення в міжплемінний обносок, у обтірку то польських, то німецьких чобіт... Українство — це недуга, що здатна підточити навіть найсильніший національний організм, і немає осуду, якого вистачило б для цього добровільного саморуйнування!» Щодо «російської землі», то Мончаловський визначав її як географічні умови, в яких живе «русский человек», його енергію, силу, «русский» народний геній, «нашу святу Церкву і віру», російську історію, ідеали. Як бачимо, ідеологія московфільства значною мірою базувалася на старорусинстві¹⁷⁷.

Отже, твори радикальних московфільських ідеологів у світоглядному ракурсі сповнені впевненості в «русском» характері західноукраїнських земель, ненависті до українського руху та австрійської влади і сподівання на приєднання Галичини, Буковини та Закарпаття до складу «матері-Росії». У плані ж науковості ці розвідки повсюдно містять дуже суперечливі, украй суб'єктивні або ж відверто брехливі факти на догоду проросійському рухові, а тому концептуально примітивні. Однак напередодні Першої світової війни та на її першому етапі вони мали важливе значення для обґрунтування й виправдання в очах українського населення конкретних заходів московфілів, їх антиавстрійської діяльності та для російської окупації західноукраїнських земель.

Старорусинство, з якого у XIX ст. й починався русофільський рух, аж до Першої світової війни ідеологічно залишалось на по-

177 Мончаловский О. Главные основы русской народности / О. А. Мончаловский [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://sinsam.kirsoft.com.ru/KSNews_684.htm.

зиціях австролялізму та консерватизму. Москвофіли ж напередодні та часів Першої світової війни, радикальні у поглядах та діях, перейшли від культурної пропаганди «руського мира» до політичної. Це й зумовило їх крайній конфлікт з народовцями та австрійською владою.

Регіональні особливості москвофільського руху в Галичині та на Буковині напередодні воєнних подій 1914-1918 рр.

Географічно москвофільство напередодні та під час Першої світової війни було більше поширене в Галичині, аніж на Буковині. Найбільший вплив москвофіли мали у Галицькому, Турківському, Рава-Руському та Рогатинському повітах, а також у Коломийському, де працював адвокатом посол сейму, лідер москвофільської партії В. Дудикевич. Міцною опорою москвофільства була Лемківщина¹⁷⁸. Перед війною вона була просто переповнена російськими шпигунами й агітаторами та, за словами очевидців, виглядала як справді російська провінція. «Несовісні шпіони перемінили в протязі кількох послідних літ спокійного Лемка в дикого чорносотенця, котрий чекає на слушну хвилю на дане гасло, щоби кинути ся зі зв'язною лютию на Українця: Українець — в його розумію — се уособленє всякого зла... До послідних днів москвофільська Лемківщина чекала з великою нетерпеливостію скорого здійсненя всього того, що їм від Росії обіцували всякі московські агітатори, відомі в процесу Бендасюка, зосібно ждала на гасло до пімсти на "гадах Вкраїнчиках"», — писала газета «Діло»¹⁷⁹. Особливо напружена ситуація склалася там у перші дні мобілізації, коли москвофільські агітатори їздили по селах і кричали: «Аж тепер Вкраїнчикам справи-мо лазню!».

178 Wendland A. Die Russophilen... — S. 491.

179 Галичина в часі війни. Лемківщина // Діло. — Четвер, 14 серпня 1914 р. — Ч. 181. — С. 6.

Твердою опорою московфільства залишалися Броди, єврейське прикордонне місто, що було виборчим округом таких московфілів, як В. Дудикевич і Д. Марков, та осередком агітації М. Глушкевича й С. Носевича. Цьому сприяла близькість російського кордону та Почаєва, московфільські товариства та бурса о. Теодозія Еффиновича. Зборівщина та Золочівщина напередодні війни також були піддані московфільському впливу більше, ніж багато інших повітів Галичини. Саме тут у 1911 р. голосами виборців було обрано до парламенту одного з московфільських лідерів — Дмитра Маркова¹⁸⁰.

У 1910 р. половина священників Перемишльської єпархії і третя частина священників Львівської єпархії мали проросійські погляди, а загалом по Галичині — п'ята частина духовенства (за даними української знаті та духовенства)¹⁸¹. Видання «Нива» підрахувало, що «Прикарпатську Русь» передплачувало 100 греко-католицьких московфільських священників¹⁸². Навесні 1914 р. австрійська влада оцінила, що десь у 400 селах по 5-10 родин перейшли у православ'я (що було своєрідним індикатором поширення московфільства). Ці села належали переважно до Перемишльської та Львівської єпархій¹⁸³. Газета «Нива» навіть закликала не приймати до семінарій московфілів, і перемишльський єпископ К. Чехович прислухався до цього у вересні того ж року¹⁸⁴.

Російський дослідник М. Савченко вказує, що більшість селян як Східної, так і Західної Галичини (враховуючи урбанізованість регіону всього лише 20%) займали московфільські позиції¹⁸⁵, однак ці дані варто сприймати дуже критично, враховуючи висловлювання автора про те, що в народівців не було підтримки серед українського населення. Натомість, тогочасний історик

180 Стахів М. Про московфільство у Зборівщині і Золочівщині // Зборівщина: над берегами Серету, Стрипи і Золотої Липи. Іст.-мемуарн. і літ. збірник. — Торонто-Нью-Йорк-Сідней, 1985. — С. 120.

181 Ereignisse in der Ukraine... — S. 65.

182 «Православна» пропаганда в Галичині // Нива. — 1914. — № 4-6. — С. 184.

183 Горбаль Б. Галицкы старорусины... — С. 134.

184 Там само. — С. 131.

185 Савченко В. Восточная Галиция в 1914-1915 гг. (этносоциальные особенности и проблема присоединения к России) / В. Савченко // Вопросы истории. — 1996. — № 11-12. — С. 102.

Адміністративний поділ Королівства Галичини та Володимирії станом на 1914 р.

С. Томашівський запевняв, що «з маси т. зв. руського населення повисше двох третин стали свідомими Українцями, а з решти лише дрібна частина встигла бути приєднана в користь ворожій ідеї – русофільської»¹⁸⁶. Німецький історик А. В. Вендланд позначає кількість прихильників москвофільства у Східній Галичині напередодні Першої світової війни цифрою 400 тис., серед яких 1 тис. належала до інтелігенції, а 3 тис. були студентами. У Львові проживало 500 москвофілів (серед 36 тис. українців міста)¹⁸⁷. Зважаючи на те, що у центрі Східної Галичини (відповідно, у центрі проросійського руху) зосереджувалася така невелика їх кількість, а також те, що категорії власне москвофільських провідників та населення, яке було прихильним до Російської імперії, не варто повністю ототожнювати (що унеможлиблює точний підра-

¹⁸⁶ Томашівський С. Галичина. Політично-історичний нарис з приводу світової війни / С. Томашівський. — Львів: б. м., 1915. — С. 29.

¹⁸⁷ Wendland A. Die Russophilen... — S. 489.

хунок), цифра у 400 тис. москвофілів видається нам якщо не перебільшеною, то принаймні неточною. Загалом, москвофільські впливи були найсильнішими у прикордонних з Російською імперією місцевостях Галичини, на Закарпатті та Лемківщині.

Пам'ятаючи сформульовану нами вище засаду про фактичну належність проросійської людності до категорії «москвофілів», варто зазначити, що проблема їх чисельності є дискусійною, і встановити точну кількість «русских» галичан та буковинців неможливо. Однак можемо стверджувати, що москвофільство за кількістю послідовників однозначно не було панівною течією національно-політичного життя західноукраїнських земель.

Керівний орган москвофілів — «Русская народная организация» (далі — РНО) — напередодні війни згуртувала у своїх лавах як поміркованих старших русофілів, так і радикальних молодих, які відкрито виступали проти «рутенщини», пропонуючи «російщину». Організаційними ланками, на які спиралася РНО в галузі культурно-освітньої роботи, були «Общество им. Качковского», «Русский народный дом» у Львові, в галузі економічного життя — москвофільські кредитні товариства: «Лемківський банк» у Новому Санчі, «Руска каса залікова» в Криниці, кредитне товариство «Самопоміч» у Коломиї, товариство «Бескид» у Сяноці, «Лемківська каса» в Горлиці, «Руска каса позичкова» у Бродах¹⁸⁸.

«Общество им. Качковского» було найбільшим за значенням просвітницьким москвофільським закладом у Галичині. У 1913 р. воно налічувало 12 тис. членів, отримувало 2 тис. крон річних внесків та мало 1000 народних читалень у селах¹⁸⁹. Валовий дохід товариства становив 30 тис. крон на рік¹⁹⁰.

Однак перед війною москвофільство переживало період ідейного розколу та загального занепаду, пов'язаний із протистоянням як із зовнішніми противниками (народовцями), так і усередині руху («старо-» та «новокурсники»). Внаслідок цього москвофільський рух втрачав свою природність і ґрунт у народних массах та поступався народовцям. Про співвідношення сил українського і москвофільського таборів напередодні війни свідчать такі дані: у 1914 р. «Просвіта» мала 2944, а «Общество им. Качковского» лише близько 300 читалень; «Український Крайовий

188 Макарчук С. Галицьке москвофільство... — С. 102.

189 Записка М. Казанского «О русском влиянии в Галиции» / Москвофільство... — С. 95.

190 Сухий О. «Товариство імені М. Качковского»: основні напрями фінансово-... — С. 112.

Ревізійний Союз» об'єднавав 909, тоді як «Русский ревизионный союз» — 106 кооперативів; на виборах до Галицького сойму 1913 р. обрано 30 послів з українського табору і лише одного москвофіла¹⁹¹. Так само другі вибори до Австрійського парламенту, які пройшли 19 червня 1911 р. в Галичині за новим виборчим законом, принесли українському краю 26 мандатів, з яких тільки 2 мандати здобув москвофільський табір. Результати виборів 1911 року показали, що москвофільська пропаганда у своїх домаганнях не знаходила суттєвої підтримки в масах: вона здобула лише 7,6% від усієї кількості мандатів, які належали українцям Східної Галичини¹⁹². Оскільки було зрозуміло, що про жодне об'єднання між народовцями і москвофілами годі й думати, посли москвофіли об'єдналися із радикальними чеськими послами, але цього разу не з аграріями, а з націонал-соціалістами.

Почався відтік з рядів москвофілів до українського табору. Переконавання старших москвофілів про окремішність українського і російського народів підтримували і деякі представники молодого москвофільського покоління. Так, голова і редактор видань «Общества им. Качковского» у 1903-1914 рр. Ф. Свистун згадував, що він іще в гімназії під впливом творів Шевченка захопився українською літературою. Москвофіли змушені були констатувати, що більшу загрозу для них становлять не польські, а українофільські партії, становище яких значно поліпшилося, посилаючись на все частіші переходи до їхніх лав осіб з москвофільського табору¹⁹³. Так, зокрема, вчинив відомий москвофіл, професор Львівського університету та засновник Національного музею Іларіон Свенціцький. Навіть сам провідник сеймового клубу «старокурсників» д-р М. Король, обраний 1913 р. послом до сейму як самостійний кандидат, став прихильником Української національно-демократичної партії. І це стосувалося не тільки громадських діячів, а й простолюду. Наприклад, отець Андрій Стець із Павлокоми надіслав у кінці грудня 1910 р. до виділу

191 Енциклопедія українознавства. Том 5. — Львів, 1996. — С. 1653.

192 Цегельський Л. Українці в новім парламенті / Л. Цегельський // Літературно-науковий вістник. — 1911. — Т. 56. — С. 355.

193 Цегельський Л. З австрійської України... — С. 389.

«Русского народного совета» свою членську картку з написом на звороті: «Прошу перестати вважати мене членом Товариства, позаяк я до Вашої партії не належу й ніколи не належав. Моєю ідеєю є самостійність українського народу, а не єдність із русским»¹⁹⁴.

На такий стан справ із москвофільським рухом звернули увагу тодішні громадсько-політичні діячі. І. Франко стверджував, що у москвофілів початку ХХ ст. не було жодних «переконань і вироблених ідей». Він наголошував, що представники цієї течії більше дбали про наживу, кар'єру, особисту користь¹⁹⁵. Політик Л. Цегельський писав: «Москвофільство тратить ґрунт під ногами і загибає, уступаючи з позиції на позицію, видаючи в руки Українців одне село за другим, повіт за повітом, замикаючи ся в чим раз тійснійших кругах, вироджуючи ся в чим-раз острійші патологічні форми»¹⁹⁶. А український публіцист та політичний діяч М. Лозинський відзначав, що москвофільство, «сей боляк на українським організмі», перебуває у фазі розкладу¹⁹⁷.

Однак природний занепад москвофільства стримувався штучно. Напередодні війни відбувалося геополітичне суперництво Австро-Угорщини та Росії за Балкани. У цій боротьбі російський царизм використовував слов'янський фактор (неославізм) для послаблення Габсбурзької монархії. Галичина у планах росіян відігравала швидше роль точки тиску на Відень, аніж конкретного об'єкта домагань. Тиск здійснювався шляхом штучної активізації тут москвофільського руху, що повільно відмирав. За свідченням добре обізнаного польського сучасника подій, «цю [москвофільську] течію назагал слід уважати за форпост російського уряду в нашому краї... Порівняння національних руських інституцій з москвофільськими переконаливо показує, що перші є результатом природного розвитку повного сил і життя народу, що прагне поширювати і поглиблювати здобутки, а другі — ре-

194 ЦДІА України у Львові. — Ф. 196. — Оп. 1. — Спр. 118. — Арк. 1 (зв.)

195 Франко І. «Ідеї» й «ідеали»... — С. 413.

196 Цегельський Л. З австрійської України... — С. 390.

197 Лозинський М. З австрійської України... — С. 192.

зультатом штучним, насадженим ззовні, без міцних підвалин і майбутнього»¹⁹⁸. Московфільський рух, вичерпавши всі внутрішні ресурси «боротьби за маси» з іншими партіями, почав розраховувати виключно на політичну і матеріальну підтримку Росії, перемкнувшись більше на агентурну діяльність та агітацію населення прикордонних земель для підтримки «визволителів» — єдинокровних «русских».

Російська дипломатія намагалася бути обережною у підтримці москвофілів, аби уникнути скандальних ситуацій шпигунського характеру, хоч перед війною все частіше виникали неприємні прецеденти. Російський посол у Відні Л. Урусов у доповідній записці від 29 травня (11 червня) 1910 р. до міністра закордонних справ С. Сазонова закликав підтримувати москвофілів, бо так на кордоні Російської імперії створювався «дружній елемент», однак застерігав від відкритої підтримки москвофілів, що могло спричинити ускладнення в австрійсько-російських відносинах¹⁹⁹.

Натомість, у передвоєнні роки почастишали поліційні повідомлення про фінансову допомогу москвофільським інституціям Галичини та Буковини через громадські товариства, орієнтовані на благодійність, через приватні пожертвування та недержавні фонди різноманітних товариств, організацій. Кошти перераховувалися галицьким кредитним товариствам, таким як кредитне товариство «Самопоміч» у Коломиї, «Руска каса позичкова» в Бродах, «Лемківська каса» в Горлиці та ін.²⁰⁰. Аналогічна ситуація була і на Буковині — так, наприклад, 23 березня 1914 р. Московський торговельний банк переказав пані Олексії Геровській з Чернівців 5 тис. крон. 17 квітня вона отримала ще 5 тис., що викликало підозру поліції²⁰¹. У таємному листі до міністра закордонних справ Російської імперії Д. Сазонова від 14 серпня

198 Лисяк-Рудницький І. Історичні ессе. В 2 т. Т. 1... — С. 441-442.

199 Клопова М. Украинское движение... — С. 112.

200 Макачук С. Московфильство: витоки... — С. 97.

201 ДАЧО. — Ф. 10. — Оп. 1. — Спр. 1113. Справа зі спостереження за мешканцями м. Чернівці Геровським Олексієм та іншими, підозрюваними у русофільській діяльності, 1913-1914. — Арк. 1.

1913 р. невстановлений автор схвалює рішення міністра збільшити грошову підтримку «русской народности» в Австро-Угорщині до 200 тис. рублів²⁰². Однак у записці М. Казанського (секретаря імператорського консульства у Львові) «Про російський вплив у Галичині» йшлося про те, що щорічна грошова підтримка москвофільської партії у Галичині становила перед війною лише 20-40 тис. рублів²⁰³. Зійтися можна на тому, що фінансова підтримка була, й доволі значна. Щодо цього ідеолог українського націоналізму Д. Донцов висловився так: «Хто не був свято переконаний, що москвофільство там (на Галичині. — В. Г.) доживає свої останні дні? «Старорусини» зникли з політичної арени, проведені глузуванням чужих і щирою втіхою своїх скрайніших товаришів. Новокурсники роздавлені на останніх сеймових виборах. Коли раптом — сей процес! Не о внутрішній силі сеї чесної компанії говорю. Ся сила міститься виключно в їх і їх протекторів кишнях...»²⁰⁴. Погоджувався з Донцовим і тогочасний історик та громадський діяч І. Кривецький, який зазначав, що підтримка Росією москвофільства посилилася через загострення австро-російських зв'язків. «Бо опіка ся, се складова частина заграничної політики Росії супроти Австрії — політики, якої найближша мета одна: анексія Галичини»²⁰⁵, — стверджував Кривецький.

Особливо щедрим щодо галицьких «братів» було «Галицко-руское благотворительное общество» (далі — ГРБО), створене у Петербурзі ще у 1902 р. для підтримки діяльності москвофілів усього західноукраїнського регіону²⁰⁶. 1 червня 1909 р. товариство прийняло статут, який офіційно дозволяв матеріально сприяти «культурному єднанню «русских» галичан, буковинців та угорців з російським народом у Росії та надавати різноманітну мате-

202 Москвофільство: документи і матеріали... — С. 76.

203 Там само. — С. 100.

204 Донцов Д. З приводу двох процесів / Д. Донцов // Українська хата. — К., 1914. — Червень. — С. 467.

205 Кривецький І. Галичина і Росія... — С. 5.

206 Мазур О. Галичина: «Галицко-російське благодійне товариство» (1902-1914 рр.) / О. Мазур, О. Сухий // Вісник державного університету «Львівська політехніка»: Держава та армія. — № 377. — Львів: Вид-во Держ. ун-ту «Львівська політехніка», 1999. — С. 105.

ріальну і моральну підтримку в їхньому прагненні до просвітництва і економічного процвітання»²⁰⁷. Про реалізацію цього пункту свідчить кошторис ГРБО, у звіті якого за 1910 р. з'явилися пункти «Допомога галицько-російським народно-просвітницьким установам»^{208,209}, «Видано на Галицько-російський пансіон у м. Холм і на жіночі бурси»²¹⁰, а також про постачання російських книг до Галичини. Невдовзі відкрилися численні осередки ГРБО у російських та українських містах. Наступними роками було зібрано 3 млн. рублів для підтримки проросійського руху в Австро-Угорщині. У 1910-1914 рр. лише для шкільної молоді було надіслано 6 тис. книжок, також надходили книжки російських письменників та релігійна література. Для активістів проросійських організацій було організовано безкоштовне навчання в російських навчальних закладах. Опікувалося ГРБО і москвофільськими школами та 21 бурсою²¹¹. Зокрема, у листі від 21 лютого 1909 р. львівського «Общества русских женщин "Жизнь"» до організації йшлося про те, що у разі відкриття аналогічних бурс у інших великих містах Західної України (Чернівці, Коломия, Тарнопіль та ін.) кожна з них налічуватиме не менш ніж 50 учениць, тому визнавалася потреба відкриття таких бурс²¹². І напередодні війни вони відкривалися москвофілами особливо активно: у Самборі до жіночого пансіону набиралося 30 вихованок, у Яворові — 30, у Бучачі — 90, у Бродах — 35, Перемишлі — 30, у Горлиці — 35 та ін.²¹³.

Отже, можна стверджувати, що напередодні Першої світової війни москвофільський рух після низхідного руху отримав «друге

207 Цит. за: Сухий О. М. «Галицько-російське благодійне товариство» та головні напрями його діяльності // Наукові зошити історичного факультету Львівського державного університету ім. І. Франка. Збірник наукових праць. — Львів: ЛДУ ім. І. Франка, 1999. — Вип. 1. — С. 106.
208 ФГУ РГИА. — Ф. 465. — Оп. 1. — Д. 3. Кассовые отчеты Галицко-Русского благотворительного общества в С.-Петербурге [Електронний ресурс у форматі pdf]. — Л. 35 (разв.). — Режим доступу: <http://fgurgia.ru/showObject.do?object=110584216>.

209 Там само.

210 ФГУ РГИА. — Ф. 465. — Оп. 1. — Д. 3. Кассовые отчеты Галицко-Русского благотворительного общества в С.-Петербурге [Електронний ресурс у форматі pdf]. — Л. 37 (разв.). — Режим доступу: <http://fgurgia.ru/showObject.do?object=110584216>.

211 Мазур О. Галичина: «Галицько-російське...» — С. 107.

212 ФГУ РГИА. — Ф. 465. — Оп. 1. — Д. 2. По разного рода прошениям, направляемым в Галицко-Русское благотворительное общество [Електронний ресурс у форматі pdf], 20 л. — Л. 20 разв. — Режим доступу: <http://fgurgia.ru/showObject.do?object=110584827>.

213 Конкурсы бурсъ // Голось народа. — 27 червня (10 липня) 1914. — № 27. — С. 5.

дихання» завдяки фінансовій допомозі з Росії. Це призвело до активізації просвітницької, релігійної та економічної діяльності москвофілів, спрямованої на популяризацію в масах «русского мира».

Однак на тлі постійного збільшення напередодні світової війни розміру субсидій з боку Російської імперії москвофільський рух усе більше втрачав самодостатність, самостійність та опору на власний місцевий ґрунт. При цьому політична ситуація в краї майже не схилилася на їхню користь. Москвофіли намагалися проводити самостійну політику, далеко не завжди погоджену зі своїми покровителями, а інколи й прямо шкідливу для них. Це викликало роздратування з боку росіян, які вважали, що їхня фінансова допомога дає право контролювати та спрямовувати цей рух. Не дивно, що у звіті від 14 (27) червня 1913 р. керівника російського імператорського консульства у Львові надвірного радника Верховцева російському послові у Відні М. Гірсу перший характеризує сучасне йому галицьке радикальне москвофільство як «огидних комісіонерів з інсценування російського руху в Галичині» і називає їх «субсидованою клікою»²¹⁴.

При цьому, як відзначала народовська газета «Діло», поки Росія сипала величезні суми на москвофільський рух у Галичині й на Буковині, Австро-Угорщина не готувала собі терен серед українського населення. «Так далеко ішла австрійська лояльність супроти російського сусіда в тім самім часі, коли Росія сотки тисяч, мільони рублів сипала в Галичину, щоби підготовити собі... всяких Бендасюків (відомий судовим процесом москвофіл. — В. Г.) у нашім народі!»²¹⁵. Утім, у лютому 1911 р. на засіданні австрійського парламенту лідер буковинських народовців М. Василько висловив протест проти «москвофільських підступів» у Галичині й на Буковині, а цісар Франц-Йозеф I публічно підтримав його. Австрійська влада все ж тиснула на Російську імперію, дозволяючи розвиток українського руху в Галичині, який мав дуже серйозні перспективи поширення на всю Наддні-

214 Любченко В. Москвофільський фактор... — С. 128.

215 З побуту в Росії до 3. Серпня // Діло. — 21 серпня 1914 р. — № 199. — С. 2.

прянську Україну. Так, у 1908 р. в записці, присвяченій польському питанню, секретар Російського імператорського консульства у Львові В. Олфер'єв, зокрема, писав, що в результаті політики австро-угорської влади українці зілються в самостійний єдиний народ, і тоді боротьба з сепаратизмом стане неможливою. «Поки в Галичині живе ще російський дух, для Росії українство ще не настільки небезпечне, але коли незабаром австро-польському уряду вдасться здійснити свою мрію, знищивши все російське в Галичині й змусивши довіку забути про Червону православну Русь, що колись існувала, тоді буде пізно, і Росії з ворогом не впоратися»²¹⁶. А вже під час війни російський міністр закордонних справ Сазонов на першому засіданні зимової сесії Державної Думи заявив, що однією з причин, які змусили Росію до війни, було те, що Австро-Угорщина та Німеччина вигодували проти Росії український рух²¹⁷.

Балканська криза 1912-1913 рр. загострила відносини між Росією та Австро-Угорщиною. Як зазначав 11 серпня 1913 р. у своїй записці секретар Російського імператорського консульства у Празі М. Казанський після повернення зі службового від'їзду до Львова, радикальна частина «галицько-російської партії нині виставила відкрито триколірний російський прапор, тобто проповідує явний сепаратизм»²¹⁸. Маніфестації у російському Державному зібранні на підтримку православних у Галичині, Буковині та Угорщині, постійні антиавстрійські публікації у російській чорносотенній пресі, панслов'янські політичні маніфестації, діяльність В. Бобринського, підривна робота галицьких москвофілів дали австрійській владі привід поставити москвофільський рух поза законом. Після призначення намісником Галичини у 1913 р. В. Коритовського, прихильника «суворого дотримання австрійської державної ідеї та підтримки католицької церкви»²¹⁹, почалося переслідування москвофільського руху. Спро-

216 Цит. за: Любченко В. Московфільський фактор... — С. 126.

217 Росія й Україна: з приводу теперішньої світової війни. Партія українських соціалістів-революціонерів / М. Михайленко. — Б. м.: [б. в.], 1915. — С. 44.

218 Любченко В. Московфільський фактор... — С. 126.

219 Уська У. Політичне розмежування... — С. 164.

ба у зв'язку з цим здійснити реорганізацію новокурсників відповідно до вимог влади провалилася. На партійній конференції 28 липня 1913 р. В. Дудикевич і Д. Марков переконали присутніх не змінювати програму партії у поміркованому напрямку (не відмовлятися від використання російської мови у партійній пресі, не засуджувати офіційне ведення антиавстрійської пропаганди та агітацію греко-католиків переходити у православ'я), що пропонував зробити партієць В. Курилович. У результаті, 31 грудня 1913 р. австрійське Міністерство внутрішніх справ наказало галицькому намісникові розпустити «Общество им. Качковского» та «Русские дружины», а 2 березня 1914 р. навіть дозволило ввести надзвичайний стан у Галичині — за наявності проросійської агітації москвофілів²²⁰.

Однак РНО не припиняла своєї діяльності аж до оголошення Австро-Угорщиною мобілізації і початку Першої світової війни. Останній з'їзд організації відбувся 20 січня (2 лютого) 1914 р.²²¹. На ньому було прийнято резолюцію, в якій засуджувалися намагання Австро-Угорщини «витворити український народ і штучно створити українське питання, щоб використати його у своїй антиросійській політиці»²²².

Отже, у відповідь на фінансування Росією москвофільства влада Австро-Угорщини вдалася до підтримки проукраїнського руху в Галичині, а в міру загострення зовнішньополітичної обстановки — до утисків та заборон проросійського руху. Це й не дивно, адже, як відзначав український політик та публіцист С. Томашівський, москвофіли від культурної діяльності перейшли до «відкритої й підпільної акції в напрямі релігійної апостазії, державної зради і військової шпіонажі, яка тисячними нитками обмотувала щораз більше нещасний край»²²³. Дії австрійської влади, попри свою недемократичність, мали цілком адекватний характер.

220 Там само. — С. 164-165.

221 Орлевич І. Галицьке русофільство... — С. 237.

222 Сухий О. Москвофільство в Галичині: історія проблеми / О. Сухий // Москвофільство: документи і матеріали. — Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2001. — С. 59-60.

223 Томашівський С. Галичина... — С. 28.

У цьому контексті цікаво розглянути статтю невідомого москвофільського автора передодня Першої світової війни²²⁴, де він аналізував дії москвофілів на предмет державної зради, у якій їх часто звинувачувала галицька проукраїнська інтелігенція. «Кожна наша дія, що має на меті загальне благо, а разом і благо нашої держави (Австрії. — В. Г.), сприймається ними криво і перетворюється на державну зраду... На нас зараз кричать, що ми поширюємо «цареслав'я і православ'я»... Надішлють галицьким, буковинським або угорським русинам їх брати з Росії якусь допомогу на їхні духовні потреби..., вороги Росії відразу ж кричать: не можна «кацапам» брати ніякої допомоги з-за кордону на благодійність чи просвітницькі цілі, не вільно їм рятувати себе від голодної смерті...»²²⁵. Аналізуючи поняття «державна зрада», автор зазначав, що її здійснює той, хто чинить шкоду здоров'ю, свободі чи життю імператора, перешкоджає виконанню ним своїх обов'язків, намагається насильницьким шляхом змінити конституцію чи державні межі країни, розбухує міжусобиці всередині держави. Державна зрада може здійснюватися таємно чи відкрито, поодинокими особами чи групами, за допомогою заколотів, відозв, заохочень, умовлянь, словом, письмом, друкованими виданнями, зображеннями, порадами чи власними діями, зі зброєю в руках чи без неї, підбурюванням, вербуванням, шпигунством. Усе це, мовляв, відсутнє в діях москвофілів: до імператора вони ставляться добре, відторгати частину земель від Австро-Угорщини не збираються. «Щоб ми з однієї австро-угорської частини Русі утворили особливу державу на кшталт «самостійної України» — про це годі й думати, адже така держава і дня не проіснувала б — вона розпалася б унаслідок свого слабосилля». Дуже цікавою є думка щодо приєднання до Росії — «а чи хоче нас мати Росія? Тим, хто цікавиться, скажемо, що якби нашу Галичину і задарма віддавали Росії, вона цього подарунка не прийняла б. Росія в теперішньому стані подібна до людини, яка

224 Эмигрантъ. Государственная измена // Листокъ. Безплатный додатокъ до изданій Общества им. Мих. Качковскаго. — Июнь и июль 1914. — Вып. 5-6. — С. 4-10.

225 Там само. — С. 5.

насичена й більше страви прийняти не може; якби прийняла, постраждало б здоров'я. Росія вже є такою громадною державою, що її міністри важко вправляються зі своїми відомствами... Тому Росія уникає нових набутоків». Тобто, вважав автор, чим менше Росія зацікавлена у нових територіях, тим меншим є сенс москвофілам відторгати «русинські» землі від Австро-Угорщини. Такі погляди прямо суперечили конкретним діям москвофілів, які вони вчинили місяць потому, на початку війни. Однак, продовжував автор, Росія зацікавлена у тому, щоб Галичина не стала осередком, з якого готуватиметься революція, що розвалить Росію. Тут можна простежити натяк на проукраїнський рух, який, отож, треба нейтралізувати. Автор-москвофіл не бачив нічого застережливого у засвоєнні російської духовної культури, зокрема, у читанні російських книг. Адже, як він справедливо відзначав, до кінця XVIII ст. російська словесність була витвором переважно «малоруського племені». Мовляв, навіть Драгоманов, улюбленець українського руху, рекомендував українцям для культурного зростання використовувати російські книги. «Ми можемо нашим читачам дати тільки одну відповідь — виконуйте свої обов'язки перед нашим Цісарем і його державою та дотримуйтеся законів!» — підсумував автор²²⁶. Отже, він цілком спростовував будь-які закиди у антидержавній діяльності на адресу москвофілів.

Москвофільська преса запевняла, що «все наше «русофільство» чи «москалефільство» полягає у користуванні російською книгою і російською словесністю для наших національно-культурних цілей, і в цьому плані «русофілами» чи «москалефілами» є не тільки наші «старорусини», а й також «українці». Різниця між першими та другими полягає в тому, що перші чинять відверто і до своєї духовної їжі ставляться з повагою, а другі керуються хитрістю і для запобігання неприємностям до єднання з батьківським своїм середовищем не вдаються»²²⁷.

²²⁶ Там само. — С. 8.

²²⁷ Новья русскія книжки для юношества // Вестникъ «Народнаго дома». — 1914. — № 1-2. — С. 31.

У цьому контексті цікаво прочитати слова сучасника Ю. Дзеровича, висловлені ним уже під час війни: «Перед правительством і Церквою лише чисто літературних общеруських убіждень, під зглядом політично-державним жирували себе наші москвофіли як горячі австрійські патріоти, а під зглядом церковно-віроісповідним, як щирі «кафтоліки». Та прийшла війна! І показалося, що літературні убіжденья, які і так лиш були чисто плятонічної натури, бо москвофіли або говорили по-польськи, або язичієм, заступило москвофільство політично-державне і церковно-цареславне», — писав публіцист на сторінках «Ниви»²²⁸.

Неважко помітити розбіжності у передвоєнних публічних висловлюваннях москвофілів та їхній фактичній діяльності зі створення на західноукраїнських землях плацдарму для вторгнення Росії у разі можливої війни. І ось чим це можна підтвердити. На початку 1914 р. хвиля поширення проросійських настроїв у Габсбурзькій монархії викликала особливе занепокоєння австрійського уряду. У лютому Міністерство внутрішніх справ подало Міністерству закордонних справ 16-сторінковий меморандум «Великоросійська пропаганда у монархії». У ньому йшлося про масштаби, форми та засоби поширення антиавстрійських настроїв серед українців Галичини й Буковини. Укладачі документа панікували: «Селяни округів Золочів, Сянок, Броди, Перемишляни, Зборів, Турка, Жовква і Жидачів майже повністю завойовані русофілами; ...окремі пожежні частини «Русских дружин» почали керуватися інструкціями російською мовою, що містили команди російського піхотного статуту 1911 р.; ...нещодавно створено 12 нових російських інтернатів на 2 тис. школярів, де діти виховуються в дусі належності до російської нації; ...значна частина грошей для ведення великоросійської пропаганди в Галичині та на Буковині переказується з Росії». Становище на Буковині розцінювалося позитивніше: «Організована діяльність русофілів... практично паралізована», однак і там «понад 20% духівництва в рутенських громадах так чи інак налаштовані ру-

228 Дзерович Ю. Цінний янічарський... — С. 249.

софільськи»; через прочан серед народу розповсюджувалися російські церковні книги, якими «вкорінювалася думка, що цар є главою всіх православних»²²⁹.

У доповідній записці легаційного австрійського радника Л. Андріана «Значення української проблеми для закордонної політики Австрії» від 2 квітня 1914 р. наголошувалося, що поширення москвофільського руху може згодом дати привід Росії до агресії проти Австро-Угорщини, а це загрожувало останній імовірною катастрофою. «Ніяка з наших націй не дає приводу для таких великих побоювань, [як українська], але також і ніяка — для таких великих сподівань»²³⁰. Радник вважав, що все ж більшість населення Східної Галичини перебуває на проукраїнських позиціях. Щоправда, польська влада підтримує москвофілів, намагаючись внести розкол в українське відродження. Наприклад, признає москвофільських священиків²³¹. Цей примарний сценарій був реалізований згодом у реальному житті. Москвофіли відкрито виступили на підтримку Росії. Не дивно, що це одразу ж викликало репресії австрійської влади проти своїх же громадян, які, однак, становили потужну суспільну групу в одній країні з ідеалами і переконаннями іншої.

Важливим пунктом формування «русского мира» на теренах Австро-Угорщини стала пропаганда православ'я — неодмінного ідеологічного пункту москвофільства. Якщо вірити таємній записці № 146 від 17 грудня 1913 р. до обер-прокурора Святійшого Синоду В. Саблера, рух від унії до православ'я відбувався швидкими кроками, що викликало потребу в духівництві²³². Священик М. Раставецький разом з послом російської Державної Думи Стаховичем та з москвофільським оркестром і гімнастичною «дружиною» напередодні війни об'їздив села Коропуж і Хишевичі, щоб показати там «русский народ»²³³.

229 Кураєв О. Українська проблема... — С. 30.

230 Ereignisse in der Ukraine... — S. 5.

231 Ibid. — S. 3.

232 Москвофільство: документи і матеріали... — С. 104.

233 Андрусак М. Як поступали Галицькі москвофіли (від 70-х рр. XIX — до світової війни) / М. Андрусак // Життя і знання. — 1934. — № 10. — С. 36.

Австрійська влада і релігійну політику москвофілів сприймала болісно, тому відреагувала двома судовими процесами проти них: Марамарош-Сігетським у грудні 1913 — лютому 1914 рр. і Львівським (березень-червень 1914 р.). Приводом до першого стали арешти москвофільських діячів — священників Г. Гудими і М. Сандовича. Останні вважали, що їх заарештували за проведення православного богослужіння²³⁴, а офіційно — за звинуваченням у державній зраді, шпигунстві та образі католицької церкви. За ходом судового процесу уважно стежили у російській Державній Думі й австрійському парламенті, адже процес мав виключно політичний характер. Він завершився у червні 1914 р. виправданням підсудних за недостатністю доказів. Присяжними засідателями були поляки: вони прагнули утримати розкол політичних сил українського народу шляхом підтримки москвофільства.

9 березня 1914 р. почався судовий процес проти москвофільських діячів: бібліотекаря «Народного дому» С. Бендасюка, православних священників М. Сандовича, І. Гудими та студента В. Колдри. Їх звинувачували у спробах від'єднання Галичини від Австро-Угорщини. За висловом К. Левицького, польська влада «виточила» цей процес «проти галицьких русофілів, щоби для Відня доставити доказ, що поляки з попиранєм русофільства не мають нічого спільного»²³⁵. Процес закінчився 6 червня 1914 р. виправданням обвинувачених.

«Процес Бендасюка» скоріше був не політичним, а культурним, вважали москвофіли²³⁶. Вони заявляли, що смертна кара, хоч і потім скасована, не може бути присуджена за книги з творництва та ремесел, які, окрім іншого, писав Бендасюк.

Ще до завершення цього судового процесу русофіли-старокурсники занепокоїлися через можливі урядові репресії. «З огляду на те, що народне життя вирує виключно в товариствах, закриття «руско»-народних товариств прирівнювалося б до смер-

234 Balan T. Suprimarea mișcărilor... — P. 180.

235 Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців 1848-1914... — С. 699.

236 Культурный процесс... — С. 20.

ті цілої нашої партії», — вважали вони²³⁷. 19 червня 1914 р. старокурсники відправили до австрійського уряду депутацію, до складу якої входило керівництво «Народного дома», «Ставропигийського інститута», «Общества им. Качковского» і РНП у складі священників І. Костецького, І. Давидовича, громадських діячів Л. Павенцького та Ф. Заяця. Делегати скаржилися на скрутне становище своєї партії, бо, мовляв, не можуть іти ані з москвофільськими радикалами (через те, що ті тяжіють до Росії та православ'я), ані з українськими партіями (бо серед них «ширяться релігійна байдужість та радикалізм»). Самі старокурсники вказували, що вони схиляються до Австрії та католицизму, внаслідок чого не отримують субсидій від Росії та не мають навіть своєї преси. Через це вони прохали в австрійській владі не переслідувати їхній рух, а навпаки — допомогти у поширенні «здорових ідей». Також старокурсники поскаржилися на намісника Галичини Коритовського, бо, за чутками, він мав узятися за переслідування «Народного дома» та «Общества им. Качковского», що, на їхню думку, викличе «заворушення у краї». У відповідь на це у міністерствах відзначили, що лояльність до австрійської держави та католицької церкви — це, звісно, добре, але діяльність русофілів не має суперечити законам. «Не повезло фарбованим російським «хитрецам» з їх штучкою з «культурною» єдністю російського народу... Поставлено їм питань, де ся культурна єдність кінчить ся, а де розпочинається єдність національно-політична. На се самозрозуміле питань не вміли старокурсні лиси відповісти, тільки мняли ся й крутили, викликаючи усмішку на лиці урядового інтер'юкатора», — писала газета «Діло»²³⁸. Втім, у членів старокурсної депутації склалося враження, що їхні вимоги будуть виконані. Однак сподівання були марними — діяльність москвофільських товариств була призупинена владою. Не допоміг і візит новокурсної делегації, яка також їздила до Відня, ще перед старокурсниками.

237 Петрович І. Галичина під час... — С. 4.

238 Дещо з мандрівки «старокурсників» // Діло. — 25 червня 1914 р. — № 139. — С. 2.

До слова, напередодні від'їзду до Відня депутація старокурсників побувала у митрополита Шептицького та запевнила у «лояльності», на що митрополит відповів, що й новокурсник Дудикевич заявляє намісникові так само, але ніхто не бачить різниці між обома гілками русофільства²³⁹.

Буковинське московфільство, хоча й було схожим до галицького за структурою, розвитком та ідеологією, все ж мало власну специфіку, пов'язану з окремим від Галичини перебуванням Буковини у складі Австро-Угорщини, соціальною структурою населення і переважанням православ'я. На Буковині московфіли намагалися посилити свої позиції, загострюючи агітацію проти поширення впливу греко-католиків. Московфільські організації займалися організацією подорожей селян до Почаївської Свято-Успенської лаври, а також переселенським селянським рухом до Російської імперії (переважно до Бессарабії та Новоросійського краю).

Ще з початку ХХ ст. буковинське московфільство почало за-непадати. Гору в русі в цей час взяла радикальна молодь: К. Богатирець, Є. Козак, Є. Маковієвич, Д. Кисіль-Кисилівський, О. Геровський, Т. Драбик, Л. Тиблієвич, І. Цурканович, К. Могилицький та ін.²⁴⁰. Вони сповідували ідею про «єдиний неподільний «русский» народ» і вважали себе етнічними росіянами, а не русинами. Старорусинство («альтрутенство») вони рішуче відкидали.

Окрім політичного товариства «Народный совет», головні сили московфілів групувалися навколо політичних та добродійних товариств: студентського товариства «Карпат», «Русско-православного народного дома» та «Русско-православного детского приюта», «Общества русских женщин», «Архиепархиального общества церковных певцов», товариства «Русский клуб». У політичному плані московфіли вимагали введення загального, рівного, безпосереднього і таємного права голосування на виборах до сейму. Взагалі, із 174 сільських громад краю московфіли

²³⁹ Екск. митрополит і московфільська «старокурсна» депутація // Діло. — 29 червня 1914 р. — № 142. — С. 6.

²⁴⁰ Добржанський О. Національний рух... — С. 383.

або їх прихильники були у 102-х, а більшість вони мали лише у 20-ти громадах²⁴¹.

У передвоєнні роки буковинські москвофіли вирішили зайнятися питаннями соціально-економічного характеру: прийняли рішення про потребу аграрної реформи, здачу земель Православного фонду в безпосередню оренду селянам, скасування несправедливої системи оподаткування і введення прогресивного податку на прибутки, скорочення військової служби до двох років, заснування Селянського державного банку, який би рятував селян від лихварів, запровадження страхування хліборобів тощо²⁴². Одним з напрямів діяльності москвофілів на селах було створення православних читалень та економічних товариств на зразок райфайзенівських кас. Найактивніше заклади діяли у Заставнівському, Серетському, Кіцманському, Вашківському та Чернівецькому повітах, які були центрами москвофільського руху на Буковині.

Отже, напередодні Першої світової війни буковинські москвофіли намагалися якщо не національно-політичними, то соціально-економічними ідеями залучити на свій бік широкі верстви буковинців.

У ідейному плані буковинським москвофілам бракувало принциповості. Вони були згодні йти на співпрацю з будь-ким, хто визнавав їх самостійною течією, — навіть з румунами (партія А. Ончула). Останніх москвофіли, зокрема, активно підтримували у питанні поділу Буковинської архієпархії на українську і румунську частини²⁴³. Не знаходячи компромісу з народовцями, москвофіли провадили інформаційну війну проти них: не визнавали назви «Україна», «український», друкували замовлені псевдоісторичні дослідження, публікували усілякі нісенітниці про українські товариства (особливо про «Січ»), а то й просто відверту брехню («"Русские" студенти заявляють, що їм не треба українського університету. Культурну потребу вони визнають тільки за

241 Там само. — С. 386.

242 Там само. — С. 401.

243 Там само. — С. 388.

"русским" університетом»²⁴⁴). Будь-які акції народовців та інших національних партій москвофіли сприймали вороже і твердили про засилля «україноманів», «мазепинців», «сепаратистів». А ті, своєю чергою, називали москвофілів «зрадниками», як-от у виданій 1911 р. в Чернівцях книзі «Русини а "волошка віра"»: «Москвофіли є не лише перекинчиками московськими, але й зрадниками нашого народу. Вони не лише самі пристають до Москвщини, але й других перетягають підступно до Москалів...»²⁴⁵.

Після візиту до Буковини головного російського благодійника москвофілів графа В. Бобринського (голови ГРБО), 1909-й рік позначився небаченим піднесенням москвофільського руху на Буковині (тоді як у Галичині в цей самий час відбулося послаблення москвофілів через їх розкол). Бобринський особисто керував зведенням у краї бурс, Народного дому, виданням нової газети «Православная Русь», яка заступала інтереси широких верств, серед них також інтелігенції. У цій газеті було проголошено незмінну політичну платформу буковинських москвофілів: «Ми будемо далі об'єднувати під загальноруським національним прапором усі наші одиниці, ми будемо далі захищати російську думку і російську ідею про єдину, культурно і національно неподільну Русь, ми будемо далі захищати святе Православ'я, єдину рятівну віру нашого народу, ми будемо далі боротися з нашими зрадниками-українцями, які поширюють гнилість і безвір'я в нашому буковинському краї»²⁴⁶.

Отже, як і в Галичині, буковинському москвофільству вчасно подали руку з Росії, стримавши цей рух від занепаду.

Як уже йшлося вище, в умовах загострення австро-російських відносин під час Балканської кризи найреакційніші шовіністичні кола Російської імперії вирішили скористатися русинами західноукраїнських земель для тиску на владу їх країни. Буковинські москвофіли без вагань підтримали позицію своїх російських колег-чорносотенців у справі Холмщини, з великою при-

244 Там само. — С. 389.

245 Буркут І. Русинство: минуле... — С. 62.

246 Добржанський О. Національний рух... — С. 397.

хильністю ставилися до П. Столипіна, гостро критикували Т. Шевченка під час відзначення у 1911 р. 50-х роковин його смерті, виявляли антисемітські настрої (щоб показати себе визволителями народу від «жидівських лихварів»). В умовах початку Балканських війн буковинські москвофіли відкрито підтримували зовнішньополітичні акції Росії та заявляли про прихильність до православних сербів. Хоч Австро-Угорська імперія з підозрою ставилася до москвофільства, такого посилення проросійської агітації вона не очікувала. З деяким запізненням почали видаватися таємні циркуляри, спрямовані проти москвофілів, зокрема, один з них, № 14124 від 5 січня 1909 р., передбачав посилення нагляду за москвофільськими діячами, товариствами, газетами і регулярне інформування центральної влади про стан справ з москвофільською агітацією (через що Буковинське крайове управління щоквартально надсилало відповідні повідомлення).

У травні 1910 р. за звинуваченнями у шпигунстві та державній зраді було закрито одночасно кілька москвофільських товариств — «Общество русских женщин», «Карпат», «Русско-православный народный дом», «Русско-православный детский приют», «Русско-православная читальня», «Русская дружина»²⁴⁷, а також ряд москвофільських бурс у Чернівцях і Сереті. Однак кілька москвофільських організацій («Народный совет» і «Русский клуб») продовжили свою діяльність. Також було видано спеціальне розпорядження про арешт Бобринського у разі його появи на Буковині. Останній відреагував на це меморандумом до європейських країн з проханням звернути увагу на буковинські події. А у самих Чернівцях з'їзд «мужів довір'я» прийняв антиурядову резолюцію. Розпочалася боротьба у австрійському парламенті та світовій пресі («Times», «Neue freie Presse») щодо «утисків буковинських "русских"». У 1910 р. австрійські органи влади примусили покинути Буковину двох помітних москвофілів — Л. Тиблієвича та К. Могильницького, а священника К. Богатирця позбавили парафії. Розгорнулася широка антишпигунська кампанія.

247 Там само. — С. 400.

Певні надії москвофіли покладали на нового президента Буковини Р. Мерана (з 1912 р.), погано обізнаного у крайових справах. Однак під тиском громадської думки та не без втручання віденського керівництва той зайняв досить жорстку позицію щодо москвофілів. 1911 р. жоден з них не пройшов до Буковинського сейму. На парламентських виборах того ж року за москвофілів у краї проголосувала лише 1 тис. осіб, тобто вдесятеро менше, ніж у 1907 р.²⁴⁸.

У цей час ідейно-організаційне керівництво москвофільським рухом на Буковині переймає у свої руки О. Геровський. У 1910 р. він заснував у Чернівцях газету «Русская правда», «русофільську і панславістичну», за твердженням австрійської влади. Зі 100 номерів газети, випущених з жовтня 1910 по серпень 1912 рр., 16 було конфісковано. За перші півтора року газета пережила 11 судових процесів. У 1913 р. конфіскували 36 номерів газети. 5 січня 1914 р. у братів Геровських і в редакції «Русской правды» був проведений обшук та здійснені арешти за звинуваченням у ідейному керівництві над селянами, що проходили по Мармарош-Сігетському процесі, контактах з графом В. Бобринським та проведенні антиавстрійської пропаганди. Та після судового процесу газета була офіційно дозволена, але підлягала австрійській цензурі.

У 1912 р. Геровський почав видавати релігійний часопис «Віра і церква», спрямований проти уніатів і католиків, але вже після п'ятого номера його закрили. Діяльність братів Геровських звертала на себе особливу увагу влади: за ними було встановлено стеження²⁴⁹. А у січні 1914 р. проти братів було розпочато судовий процес за звинуваченням у державній зраді²⁵⁰. Після арешту Геровських влада чомусь вирішила випустити їх на волю і дозволила їм податися у довільному напрямку²⁵¹. Після втечі

248 Там само. — С. 403.

249 ДАЧО. — Ф. 10. — Оп. 1. — Спр. 1098. Листування з Вижницьким жандармським управлінням про встановлення поліцейського нагляду за русофілом Геровським Олексієм та іншими, що розповсюджували газету «Русская правда», 1914. — Арк. 1.

250 Добржанський О. Бажаємо до України... — С. 240.

251 До утечі Геровских // Нова Буковина. — 1914. — № 32. — С. 2.

братів москвофільське життя на Буковині скомпрометувало себе і завмерло, тоді як у Галичині воно почувалося ще досить упевнено.

Загалом, на Буковині москвофільство розвинулося значно менше, ніж у Східній Галичині, а напередодні Першої світової війни воно і зовсім було розгромлене владою. Незначна група радикальних проросійських діячів, яка всі свої надії поклала виключно на Росію, була неконкурентоспроможною поряд з проукраїнськими силами краю, а тому зазнала поразки у політичному житті Буковини.

У передвоєнні роки москвофільський рух у Галичині й особливо на Буковині йшов на спад через конкуренцію з народовцями та розкол у своєму таборі. Дещо пожвавила його фінансова допомога з боку російських політичних кіл, що мали намір використати Галичину та Буковину як фактор геополітичного впливу на Відень.

Початок Першої світової. Ставлення москвофілів до протиборчих сторін

У 1912-1914 рр. представники усіх політичних напрямів української громадськості розуміли, що наближається світова війна. Це вимагало визначитися зі своєю позицією щодо неї. Представники москвофільського напрямку вбачали бажаний розвиток майбутньої війни в тому, що українські території Австро-Угорщини виявляться військовим трофеєм Російської імперії, де й будуть здійснені давні сподівання прихильників цієї політичної течії²⁵².

Попри те, що діяльність москвофілів напередодні війни все більше ставала схожою на державну зраду (про що йшлося ра-

²⁵² Круглашов А. Проблеми післявоєнного устрою в громадській думці українців Галичини і Буковини (1914-1918) / А. Круглашов // Питання історії Великої війни 1914-1918: зб. наук. ст. — Чернівці, 1995. — С. 19.

ніше), вони намагалися поводитися стримано, коли йшлося про гарантії лояльності владі. Так, після Сараєвського вбивства 28 червня 1914 р. «Народный совет РНО» надіслав імператорові Францу-Йозефу телеграму, де висловив співчуття з приводу вбивства спадкоємця престолу, і навіть просився взяти участь у похороні, на що отримав відмову (у церемонії брав участь тільки цісарський двір). Одночасно львівські московфільські товариства також висловили співчуття у канцелярії намісника Галичини²⁵³. «Орган російської агентури в Галичині», як називала газету «Прикарпатская Русь» редакція газети «Діло», назвала вбивство спадкоємця престолу сенсацією²⁵⁴. І тільки О. Геровський, який напередодні втік із в'язниці у Чернівцях, висловився прямолінійно з приводу вбивства в Сараєво. За словами буковинського московфіла, опублікованими у «Петербургском курьере», покійного не любили в Австрії, він був ворогом «русских» і сприяв їхнім переслідуванням у Австрії, готувався до війни з Росією й під керівництвом посла К. Левицького вивчав історію українського руху²⁵⁵.

Побоюючись політичних репресій з боку австрійської влади, багато московфілів покинули Галичину та Буковину, але продовжували свою діяльність за їх межами. Зокрема, у Швейцарії початок війни застав членів РНС Л. Алексеви́ча, Г. Мальця, І. Цьороха, на території Російської імперії перебували В. Дудикевич, М. Глушкевич, М. Гнатишак, С. Лабенський, М. Сохоцький, а також звільнені після виправдального вироку на «Львівському процесі» відомі московфіли С. Бендасюк та В. Колдра. У ніч з 6 на 7 червня (за н. ст.) 1914 р., підкупивши наглядча чернівецької в'язниці, здійснили вдалу спробу втечі чільні представники радикального московфільства на Буковині брати Геровські, які теж опинилися у Російській імперії²⁵⁶. Загалом, арештів вдалося уникнути 14 членам РНС з 35, інші потрапили до в'язниць на те-

253 Траурний маніфестації // Голось народа. — 27 червня (10 липня) 1914. — № 26. — С. 10.

254 Польські і московфільські голоси // Діло. — 17 (30) червня 1914. — № 143. — С. 1.

255 А. Геровський яко «знаток» сараєвського атентату // Діло. — 9 липня 1914 р. — № 150. — С. 4.

256 Відгомін афери Геровських // Діло. — 9 липня 1914 р. — № 150. — С. 4.

риторії Західної Австрії, де й утримувалися протягом війни²⁵⁷. Загалом, як запевняла «Прикарпатская Русь», напередодні війни у результаті превентивних дій австрійської влади з Галичини було інтерновано 8 тис. москвофілів²⁵⁸.

Галицькі народовські газети переймалися наслідками москвофільської пропаганди серед українського населення. «Тільки ті, що сіяли те насїне, — Дудикевичі, Бендасюки і багато інших — далеко тепер від тих місць, на яких воно дає свої плоди. Вони — головні агенти російського націоналізму — повтікали туди, де почувають ся безпечними за лісом російських багнетів. А їх заповіти виконують сфанатизовані ними одиниці з-поміж селян, духовенства і провінціальної сьвітської інтелігенції, які на сліпо повірили тим своїм пророкам, що треба робити те, що вони тепер роблять», — писала газета «Діло»²⁵⁹. «Російські наймити одурили в околиці міста Сокаля в Галичині темних селян так, що найшли ся межі ними зрадники, які підпалили дворець залізниці», — сповіщала газета «Народний голос». Всіх затриманих (більш ніж 20 осіб) військовий суд засудив на смерть через повішання. «Ось так то покутують темні люди, що послухали московских наймитів, які давно повтікали до Росії»²⁶⁰, — резюмувала газета.

З перших же днів війни політична верхівка москвофілів зробила відкриту заяву про підтримку Російської імперії. 28 липня (10 серпня) 1914 р. С. Лабенський, М. Сохоцький, М. Глушкевич та Ю. Сьокало, які вже певний час перебували «на відпочинку» в Російській імперії, в Одесі, прибули за викликом російських урядових кіл до Києва. Тут вони під головуванням заступника голови київського відділення ГРБО Ю. Яворського (галичанина, що з 1904 р. мешкав у Києві) створили 29 липня (11 серпня) 1914 р. так званий «Карпато-руський освободительный комитет» (далі — КРОК), який, за словами Д. Дорошенка, «мав своїм головним

257 Любченко В. Москвофільський фактор... — С. 129.

258 Прикарпатская Русь. — 1914. — 13 (26) септєбря 1914. — № 1415. — С. 1.

259 Злочинні наслідки злочинної роботи // Діло. — 14 септєня 1914 р. — № 181. — С. 4.

260 Зрадники-кацапи // Народний голос. — 19 септєня 1914. — № 25. — С. 6.

завданням допомагати побідній російській армії руйнувати українське життя»²⁶¹. Головою КРОК було обрано Ю. Яворського, секретарем — С. Лабенського. Відповідно до свого тимчасового статуту, КРОК мав на меті: 1) знайомити російський загал та «визвольну» російську армію з історичним минулим і сучасним національно-культурним та політичним становищем «карпато-руського» народу; 2) дбати про становище військових біженців та військовополонених «русских» галичан; 3) за можливості керувати політичним і національно-культурним життям Карпатської Русі. Досягти поставленої мети КРОК планував шляхом видання періодичного органу, листків та брошур для розповсюдження, а також улаштування громадських зібрань і бесід. З моменту окупації Східної Галичини російськими військами та організації там окупаційної влади КРОК мав перевестися до Львова й передати свої повноваження «Русскому народному совету Галицкой Руси»²⁶².

Того ж дня москвофіли склали відозву — «Многострадальный русский народ Галицкой Руси» для поширення серед цивільного населення і військовиків. У відозві містився заклик до галичан вітати російську армію з хрестом, хоругвами та урочистим співом «З нами Бог!», та до вояків австрійської армії — кидати зброю й переходити на бік російського війська. У прокламації зазначалося, що Галицька Русь 600 років перебувала під чужим ярмом, що «останній твій повелитель і ворог — злопам'ятна Австрія, зазіхає на твою душу, на твою Віру, на твоє славне ім'я Русь, "русский"»²⁶³. Селянам пропонувалося дякувати Богу за «послане щастя» російської окупації, що було цілком у стилі російської пропаганди — виправдовувати свої загарбницькі плани «вищою місією».

Окрім цього, КРОК за посередництвом київського генерал-губернатора Трепова вислав 15 серпня 1914 р. чолобитну теле-

261 Дорошенко Д. Мої спомини... — С. 15.

262 Современная Галичина: этнографическое и культурно-политическое состояние ея, в связи с национально-общественными настроениями. — М.: Книга по Требованию, 2012. — С. 11.

263 Там само. — С. 11-14.

граму цареві, у якій прохав царя Ніколая II «завершити святу історичну місію збирання Землі Руської». У відповідь цар висловив надію «побачити наших закордонних російських братів, що вільно злилися з Великою Росією»²⁶⁴. Цар навіть прийняв на аудієнцію В. Дудикевича, якого активно розпитував про Галичину. «Взагалі, Імператор проявив стільки уваги до нашого краю, стільки висловив любові та ласки до нашого народу, що нам... не хочеться вірити у таке несподіване щастя, і у нас від вдячності та радості ллються тільки сльози...» — писав щасливий москвофіл²⁶⁵.

З допомогою КРОК при військовому цензурному відділенні штабу головнокомандувача армій Південно-Західного фронту була підготовлена брошура під назвою «Современная Галичина: этнографическое и культурно-политическое состояние ея, в связи с национально-общественными настроениями». Окрім зазначеного в назві, книга характеризувала місцеві політичні партії й політичних лідерів та їхнє ставлення до Російської імперії, а також вказувала, в яких регіонах російським військам варто сподіватися на гостинний прийом, а де — ні. Подавалися навіть прикмети побуту, за якими можна було розрізнити «мазепинців» і «русских» (у перших, мовляв, у хаті висить портрет Шевченка та лежать на полицях «мазепинські» книжки)²⁶⁶. Книжечка складалася з чотирьох частин: перша подавала опис населення Галичини і його занять, друга ознайомлювала з діяльністю москвофільських «Народного совета» та «Русского совета», третя містила звістки про діяльність КРОК і його відозву до галичан, а в четвертій частині було показано настрої галицької людності. У цьому останньому розділі український рух було представлено як інтригу інтелігенції, штучний, легкий до викорінення. Щодо української інтелігенції, то вона при наступі російських військ не сприймалася всерйоз, а до селян, що були на боці українського

264 Петрович І. Галичина під час... — С. 11.

265 Высокомилостивыя слова // Голось народа. — 27 листопада (10 грудня) 1914. — № 30. — С. 2.

266 Дорошенко Д. Мої спомини... — С. 15.

табору, пропонувалося ставитися прихильно, адже вони «не знали великоруської і малоруської історичної і побутової правди». До польської громадськості також передбачалося лояльне ставлення, через те, що вона нібито шукала примирення з Росією (очевидно, брався до уваги нещодавній судовий процес проти москвофільських священників у справі державної зради, яких виправдали присяжні засідателі-поляки).

Лист начальника військово-цензурного відділення капітана Н. Наркевича до Ю. Яворського від 8 серпня 1914 р. висвітлює те, за яких обставин і за чієї участі з'явилася «Современная Галичина». Найімовірніше, що безпосереднім упорядником та редактором брошури був сам Н. Наркевич, який використав підготовлені для нього М. Сохоцьким, С. Лабенським та М. Глушкевичем (можливо, також Ю. Яворським) матеріали, з яких, за власним зізнанням, «вибрав найсуттєвіше, щоб не захарашувати брошуру воєнного часу». Друком брошура вийшла ще за кілька днів до 8 серпня накладом у 5 тисяч примірників та була надіслана до всіх військових частин Південно-Західного фронту²⁶⁷.

«Современная Галичина» викрила весь москвофільський рух, називаючи всіх членів москвофільських організацій, на чію підтримку росіяни могли розраховувати²⁶⁸. Тому австрійська влада дістала привід для арештів представників проросійського руху. М. Ронге, офіцер австрійського генерального штабу, як і інші вищі австрійські військові, вважав, що арешт на початку серпня 1914 р. всіх відомих москвофілів повинен був захистити австрійську владу від шпигунів. А проте, за його словами, «ця зараза була поширена значно ширше, ніж ми, військовики, передбачали, не кажучи вже про довірливу цивільну владу»²⁶⁹. Так, Галицьке намісництво 26 липня (8 серпня) 1914 р. опублікувало розпорядження про «превентивний арешт політично підозрілих москвофілів». Проте перші арешти неблагонадійних провідників

267 Любченко В. Москвофільський фактор... — С. 133.

268 Сухий О. Москвофільство в Галичині: історія проблеми / О. Сухий // Москвофільство: документи і матеріали. — Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2001. — С. 61.

269 Там само. — С. 60.

москвофільства відбулися ще до появи формальних рішень відповідних органів центральної та крайової влади з цього приводу. Вже вночі з 17 (30) на 18 (31) липня 1914 р., коли почалася мобілізація в Австро-Угорщині, були заарештовані члени РНС — Д. Марков, депутат віденського парламенту, та К. Черлунчакевич, який був одним з адвокатів на «Львівському процесі» 1914 р.

5 серпня 1914 р. цар як головнокомандувач російської армії видав маніфест до галицьких москвофілів, у якому зазначав, що «як бурхливий потік рве каміння, щоб злитися з морем, так нема сили, яка б зупинила російський народ у його пориві до об'єднання... Земля Ярослава Осмомисла і князів Данила та Романа, скинувши іго, нехай підніме прапор єдиної, великої і нероздільної Росії»²⁷⁰.

Перед появою російських військ у Галичині діяльність москвофілів концентрувалася переважно в Києві. Там було відновлено видання закритої «Прикарпатської Руси». Перші номери вийшли 10 та 17 серпня 1914 р. КРОК також невдало намагався організувати дружину добровольців²⁷¹, після цього головним ініціатором утворення москвофільського добровольчого батальйону була вже РНС. Після того, як російські війська вирушили до Галичини, москвофіли обережно попрямували за ними.

У період від початку війни й до окупації Східної Галичини російськими військами першорядну роль серед москвофілів, що опинилися на території Російської імперії, відігравав Ю. Яворський та очолюваний ним КРОК. Формальний лідер москвофільства на інституційному рівні, голова РНС В. Дудикевич не мав реальних важелів впливу на ситуацію, що стрімко змінювалася. Його підрядна щодо КРОК роль у цей період добре проглядалася з його листа до Ю. Яворського від 4 серпня 1914 р., в якому він, вітаючи адресата із заснуванням КРОК, зазначив, що з нетерпінням чекає на вказівку, що йому робити та в якому напрямі діяти²⁷². Однак саме В. Дудикевичу належить пріоритет у розроб-

²⁷⁰ Там само. — С. 12.

²⁷¹ Полонська-Василенко Н. Історія України. 1900-1923 рр. / Н. Полонська-Василенко. — К., 1992. — С. 12.

²⁷² ІР НБУ. — Ф. XXI. — Спр. 841. — Арк. 1 (38) і зв.

ці плану облаштування російської окупаційної влади на теренах Східної Галичини та Буковини, які, як передбачалося, будуть швидко зайняті російською армією, що наступала²⁷³. Зрозуміло, що йдеться про план, який якнайповніше враховував інтереси та побажання москвофільських кіл і далеко не завжди збігався із намірами російської сторони. Цей план був представлений у кінці липня 1914 р., коли Дудикевич був викликаний з Москви до Петербурга.

У документі голова РНС підкреслював важливість віротерпимості й невтручання уряду у справи віри. Так, до греко-католиків, що залишалися у своїй вірі, пропонувалося проявляти толерантність. Для римо-католиків мали бути призначені єпископ і ксьондзи з русинів²⁷⁴. Щоправда, подальші рекомендації В. Дудикевича були вже не такими толерантними: відповідно до російського законодавства, вигнати всіх єзуїтів та споріднених з ними уніатських василіан за межі приєднаних областей, а їхнє майно, будинки, монастирі, костьоли конфіскувати й перетворити у православні монастирі та церкви; так само пропонувалося вчинити і з митрополитом Андреем Шептицьким, вихованцем єзуїтів-василіан; забезпечити возз'єднання уніатів з православ'ям; скасувати уніатські єпископські кафедри з примусовим висиланням єпископів на pokій до Риму зі збереженням жалування у разі незгоди перейти у православ'я; такі самі дії щодо уніатських священників, зятяних у конфесійній належності, що залишаться без парафій. План Дудикевича був такий: російські війська входять у зайняті селища на чолі зі священниками з хрестом у руках, останні одразу прямують до церков, де служать молебні, благословляють народ і, в разі висловленого бажання, без зайвих формальностей приєднують його до православ'я. Найкраще розв'язання релігійного питання він вбачав у добровільному переході у православ'я всіх уніатів разом зі священниками; забезпечення цього мало стати прерогативою РНО. Іншими пропози-

273 Любченко В. Москвофільський фактор... — С. 133.

274 ЦДІАК. — Ф. 361. — Оп. 1. — Спр. 94. Про прийом воєнним губернатором Галичини депутатів від місцевого населення, 1914. — Арк. 10.

ціями Дудикевича у релігійній сфері були: призначення на парафії православних священиків з місцевих людей; урочисте відновлення Ставропійного братства; передання собору Святого Юра православному митрополитові; перетворення Чернівецької митрополії у Галицьку з центром у Львові або Галичі; якщо не буде знайдено придатного місцевого кандидата, на посаду митрополита Галицького призначити харківського митрополита Антонія (Храповицького).

Конституція та самоуправління на західноукраїнських землях, за Дудикевичем, мали бути заборонені зовсім. Російську конституцію він пропонував увести після того, як хороша адміністрація зробить свою справу та міцно влаштує край. На посади мали активно призначатися місцеві сили — «найкращі люди» з хорошими, відомими «руськими» іменами, вищою освітою, обізнані, талановиті. РНО мала бути надана свобода дій. Усі товариства пропонувалося закрити, відновлення їх діяльності дозволяти на розсуд влади. Центром генерал-губернаторства, на думку Дудикевича, варто було зробити скоріше «руський Галич», аніж «польсько-жидівський Львів». Прикарпаття він пропонував розділити на 4 губернії: Перемишльську, Львівську, Галицьку та Покутську з губернським містом краще в Коломиї, ніж у Чернівцях.

Щодо народної освіти, планувалося усі школи, від початкових до вищих, закрити за браком учителів. Першими знову відкривати передбачалося народні (початкові) школи, а якщо не буде російських учителів, використовувати місцевих, однак тільки під наглядом російських інспекторів. Середні та вищі навчальні заклади мали бути перетворені в російські; полякам замість Львівського університету і політехнікуму передбачалося дати Варшавський університет і політехнікум, а Чернівецький університет перенести у Закарпаття, до міста Новгород-Угорськ (Уйгелі). У Львові та Чернівцях мали бути відкриті духовні академії²⁷⁵.

275 ЦДАК. — Ф. 361. — Оп. 1. — Спр. 94. Про прийом... — Арк. 9.

В. Дудикевич

Що стосується судових справ, то, призначаючи річний термін для введення російських законів, Дудикевич пропонував покласти на місцеві «русские» сили, а якщо їх не вистачить — викликати суддів з Росії. На посаду голови апеляційного суду передбачалося призначити москвофіла В. Куриловича.

Фінансові справи мали розв'язуватися керівниками з Росії, за підтримки місцевих сил. Дудикевич доволі радикально підходив до розв'я-

зання аграрної проблеми: податки мали стягуватися без усіляких полегшень для великих землевласників і міських мешканців, з пільгами для селян. Відкриття діяльності Державного, Дворянського і Селянського банків, купівля великих і селянських садиб у поляків та євреїв на пільгових умовах «русскими» селянами, визволення селян від єврейських і польських боргів, створення за можливості російського великого землеволодіння (парцеляції) — інші його ініціативи.

Євреїв Дудикевич пропонував не приймати у російське підданство, а поляків переконати, що Галичина — російський край; їхню національну енергію і експансію спрямувати у східну Пруссію та онімечені польські області в Познані, Сілезії та Померанії, і на здобуття виходу до Балтійського моря²⁷⁶.

Отже, план москвофілів з облаштування життя на зайнятих територіях Австро-Угорщини торкався усіх сфер життя: релігійної, економічної, політичної, судової, культурної, етнонаціональної. Він був доволі радикальним та орієнтувався на уніфікацію з

276 Там само. — Арк. 9 зв.

російським порядками, а заразом розраховував на залучення місцевих москвофілів до управління краєм.

У релігійному питанні «воєнні» москвофіли, усупереч декларованій Дудикевичем потребі толерантності до греко-католиків серед простолюду, були цілком прямолінійними. «Яких же іще треба нині вказівок у... [релігійному] питанні для нинішніх наших будівників Галичини? Народ... піде їм назустріч, і треба лише дивитися за тим, щоб не завадити тому рухові народу й дати йому природного ходу. Збереження унії супутно збереже «мазепинство». Нам нині треба єднання, а не роздвоєння; нам нині треба усунути те зло, яке вчинили вороги Русі, й усунути його рішуче та остаточно», — писала газета «Голось народа»²⁷⁷.

Старорусини ж під час війни залишилися лояльними до австрійської влади та ближчими до українських народовців, ніж до

новокурсників. Польська загроза створювала ситуацію, за якої народовці та старорусини співпрацювали або ж принаймні намагалися досягти порозуміння.

З окупацією західноукраїнських земель Російською імперією риторика москвофілів на підтримку всього російського стала гранично переповненою пафосом. «Ми вже не невільники, не раби, а вільні громадяни єдиної і неподільної Руської Землі, сини об'єднаної Державної Святої Русі та вірні слуги

Джерело: газета «Голось народа»

Пропагандистська перша сторінка одного з номерів газети «Голось народа»

Державного нашого Вождя, люблячі діти нашого Батька, найвірніші піддані нашого Богом нам даного, природженого Білого

277 Мазепинство и унія // Голось народа. — 11 декабря 1914. — № 32. — С. 2.

Царя, Російського Правителя!» — писав В. Дудикевич²⁷⁸. На відкритті курсів російської мови у Петрограді Ф. Лабенський сказав: «У наших школах вчили нас про «російського звіра» і описували нам його колосом на глиняних ногах. Та війна довела нам, що російський «звір» перемагає великодушністю, простотою та скромністю»²⁷⁹.

Отож, можна з упевненістю стверджувати, що до початку Першої світової війни в Галичині москвофільський рух з усякого погляду переорієнтувався на найреакційніші кола Російської імперії, ставши на позиції повного невизнання за русинами піддавстрійських земель та їх мовою права на самобутність та незалежний культурний розвиток у проукраїнському напрямі. Старі ідеї прихильності до Росії трансформувалися у радикальне москвофільство: державну та національну належність галичан та буковинців москвофіли-новокурсники визначили термінами «Росія» і «російський», а свої сподівання й прагнення повністю пов'язували з об'єднанням західноукраїнських земель із Росією, незалежно від способів та шляхів досягнення цієї мети.

²⁷⁸ Земляки, Братья! // Голось народа. — Пятница, 27 листопада (10 грудня) 1914. — Ч. 30. — С. 1.

²⁷⁹ Открытие галицко-русских курсовъ въ Петрограде // Голось народа. — 29 января 1915. — № 5. — С. 8.

РОЗДІЛ III

ДІЯЛЬНІСТЬ МОСКВОФІЛІВ У СКЛАДІ РОСІЙСЬКИХ ОКУПАЦІЙНИХ АДМІНІСТРАЦІЙ У РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Представники народу чи пособники окупанта? Москвофіли і російська влада в Галичині та на Буковині у 1914-1915 рр.

Діяльність москвофілів спільно з російською окупаційною владою на українських теренах Австро-Угорщини у 1914-1917 рр. є одним з найважливіших аспектів становища москвофільського руху в роки Першої світової війни, адже це був апогей його розвитку. Заразом, саме у ці роки стався корінний злам у москвофільстві, що спричинив його різкий спад. Чому і як це трапилося? Зупинімося детальніше.

У серпні 1914 р. між російськими військами Південно-Західного фронту та австро-угорською армією розпочалися активні бойові дії. У ході запеклої Галицької битви, що тривала з 5 серпня по 8 вересня 1914 року, російські війська зайняли східну частину Галичини та майже всю Буковину з м. Чернівці. «Скрізь населення цілком спокійне, причому селяни ставляться до нас доброзичливо. Деяка стриманість проявляється в частини селянства, що належить до т. зв. партії українців», — відзначала військова влада²⁸⁰. Наказом російського Верховного головнокомандувача від 29 серпня 1914 р. у Галичині було утворено

²⁸⁰ ЦДА. — Ф. 361. — Оп. 1 сг. — Спр. 132. Листування з органами військового і громадянського управління про настрої населення і духовенства, про діяльність буржуазно-націоналістичних організацій (польського «Головного Народного Комітету», Єврейської національної партії Буковини та ін.). 1914-1915. — Арк. 2.

Амерікс. історікс. архів

Вице-президент Львова поляк Рutowський «передає» столицю Галичини російському імперському генералу Роде (жовтень 1914 року)

Тимчасове воєнне генерал-губернаторство, що охоплювало територію театру воєнних дій, зайняту російськими військами в Австро-Угорщині. До нього увійшла і щойно створена Буковинська губернія. 21 серпня 1914 р. російські війська зайняли Львів. «Здійснилися пророцтва, заповітні мрії багатьох поколінь, здійснилося чудесне марево багатьох століть. Наш старий Левовий град — знову, і вже, дай Боже, назавжди — російський. По-царськи витає над ним переможний російський двоголовий орел, урочисто і довільно розвиваються над ним небачені російські стяги... Перетворився, воскрес до нового, вільного життя давній російський Львів», — писав з цього приводу Ю. Яворський²⁸¹. У середині вересня 1914 р. було утворено уряд воєнного генерал-губернатора Галичини, який очолив Г. Бобринський (брат В. Бобринського)²⁸². Генерал-лейтенант О. Брусилов у своїх спогадах характеризував його як людину дуже коректну, однак на цій посаді випадкову, яка не мала досвіду адміністративної роботи, була далекою від політики і військової справи²⁸³.

281 ІР НБУ. — Ф. XXI. — Спр. 586. Яворський Ю. А. Перетворення Львова (замітка). Машинопис. — 1914. — Арк. 1.

282 Як уряджують Москалі свою адміністрацію в східній Галичині? // Свобода. — 1915. — № 9. — С. 3.

283 Брусилов А. Мои воспоминания / А. Брусилов. — М.: Воениздат, 1983. — С. 94.

Російські солдати на Краківському майдані Львова. Січень 1915 р.

Тільки-но з'явилася можливість, до Галичини з-за її меж повернулися москвофіли, які перебували за кордоном під час передвоєнних репресій австрійської влади проти москвофільського руху. «На поміч російській військовій управі... злетіли ся мов чорні круки всі ті Дудикевичі, Бендасюки та інші «вірні піддані Габсбурської династії і монархії», якими вони рекламували себе ще півтора місяця перед вибухом війни в процесі Бендасюка і тов., — та й помагають російській военній управі придумувати й переводити пляни, які як найбільше підтяли би українське національне жите»²⁸⁴, — відзначала українська преса. З довоєнного складу РНС (35 осіб) на початку російської окупації залишилося тільки 8: В. Дудикевич, М. Глушкевич, С. Лабенський, М. Сохоцький (їх війна «застала на відпочинку в Росії»), Л. Алексевич, В. Курилович, Г. Малець, І. Цьорох (а вони були «на лікуванні у Західній Європі»). З решти 27 вціліли лише 4, серед них Ф. Свистун²⁸⁵. 5 (17) вересня 1914 р., отримавши дозвіл на діяльність РНО та РНС, до Львова приїхав В. Дудикевич; на той час

284 На знищенє України // Діло. — 21 листопада 1914 р. — № 10. — С. 3.

285 Любченко В. Москвофільський фактор... — С. 129.

там уже були члени КРОК у повному складі. «Ці люди, озлоблені переслідуванням з боку австрійської влади, — писав у спогадах політик Д. Дорошенко, — ...зробилися найближчими дорадниками і практичними керманичами російської адміністрації в Галичині... [Вони] здобули собі певний ореол «мучеників за руську справу» і тому мали велике довір'я і авторитет»²⁸⁶.

У перші ж дні після свого повернення до Львова москвофіли вирішили вислати до генерал-губернатора Галичини депутацію. 9 (22) вересня 1914 р. Г. Бобринський прийняв делегатів від 19 місцевих москвофільських центральних, обласних, загальнонародних культурних, просвітницьких і економічних товариств та установ на чолі з В. Дудикевичем. Всім їм було дано генерал-губернаторський дозвіл на відновлення діяльності. В. Дудикевич виголосив довгу промову, яку почав словами «Хід історії невблаганний...». Після історичного екскурсу, який свідчив про беззаперечну належність західноукраїнських земель до Росії, Бобринський похвалив москвофілів за «вірність російській ідеї, збереження російської свідомості та віри», проте, зауважив, що «велика справа має вестися не тільки з любов'ю і енергією, а поступово, з терпінням, розумом і сенсом», без ламання звичних традицій краю, без бажання помститися та релігійних міжусобиць²⁸⁷. Г. Бобринський також заявив, що Східна Галичина і Лемківщина — здавна корінна частина однієї великої Русі. Й оскільки корінне населення цих земель — «русские», то і устрій тут повинен, на його думку, ґрунтуватися на російських засадах, законах та російській мові. Однак генерал-губернатор водночас заявив, що на початковому етапі крайову адміністрацію очолять росіяни, а якщо місцеві чиновники доведуть свою лояльність до російської влади — вони також будуть допущені до виконання своїх колишніх обов'язків. У духовних справах Бобринський висловився про свою повну толерантність і повагу до різних релігій, проте, попередив про неприпустимість будь-якої нетерпимості до православної церкви. І, загалом — до російської

²⁸⁶ Дорошенко Д. Мої спомини... — С. 19.

²⁸⁷ Wendland A. Die Russophilen... — S. 551.

Гресь: В. А. Бобринский.

влади²⁸⁸. Москвофільська депутація попрохала надати дозвіл передати цареві подяку за «визволення» Галичини особисто — власним представництвом. Однак граф уникнув відповіді на прохання. У цьому проглядалося коріння подальшої недовіри між обома сторонами.

З 9 вересня засідання РНС відбувалися щоденно. На першому ж засіданні рада вирішила поповнити свій склад шляхом кооптації замісників на місце відсутніх членів на час їхньої відсутності. Склад РНС став таким: голова — В. Дудикевич, замісник — І. Добрянський, секретар — М. Сохоцький, члени — А. Алексевич, М. Гнатишак, М. Глушкевич, О. Давидович, І. Завадовський, В. Колдра, І. Костецький, Р. Красицький, С. Лабенський, В. Лагола, Е. Лужецький, Ю. Луцик, О. Марков, М. Пакиж, В. Сваричевський, Ф. Свистун, Ю. Сьокало, Н. Третяк (австрійський державний прокурор), К. Тиховський (поляк, радник намісництва²⁸⁹), З. Филиповський, Ю. Яворський. Для розмежування обов'язків усередині Ради при ній було створено такі комісії: 1. У справах надання допомоги населенню, що її потребує (голова — Ф. Свистун). 2. У справах товариств (І. Добрянський). 3. У справі надання допомоги пораненим (І. Костецький). 4. У справі катувань «русских» жителів з боку австрійської влади та знущань над ними з боку «нерусского» населення в краї (С. Лабенський). 5. Комісію особистого складу (М. Глушкевич). Планувалося створити й інші комісії²⁹⁰.

Кадрове питання було одним з головних каменів спотикання у взаєминах москвофілів та російської окупаційної адміністрації в Галичині та на Буковині. Продекларована головою РНС В. Дудикевичем потреба формування адміністрації окупованого краю

288 Петрович І. Галичина під час... — С. 18-20.

289 Верига В. Визвольні змагання в Україні 1914-1923 рр.: у 2-х тт. / В. Верига; ред. Ю. Сливка, О. Аркуша. — Жовква: Вид-во оо. Василян «Місіонер», 1998. — Т. 1. — С. 35.

290 Русская народная организация // Прикарпатская Русь. — 1914. — 15 (28) сентября 1914. — № 1416. — С. 1.

з числа його мешканців москвофільської орієнтації не могла знайти схвального відгуку з боку вищих представників російської влади в Галичині. Вони усвідомлювали неможливість передання важелів управління краєм до рук представників лише однієї етнополітичної групи, вороже налаштованої до інших груп. Тому місцеві уродженці використовувалися здебільшого на дургорядних посадах перекладачів, діловодів та секретарів, але не як держслужбовці. У діловодстві російської адміністрації знаходимо такий відгук про москвофілів (датований 3 вересня 1915 р.): «Місцева російська інтелігенція... замість того, щоб стати новій адміністрації у допомозі... за винятком дуже небагатьох осіб, з перших днів зайняла вичікувальну позицію, наче розраховуючи, що буде залучена до адміністративних посад, звісно ж, найвищих, і тому неохоче відгукувалася на залучення її на посади помічників начальників повітів, перекладачів та ін., а якщо й погоджувалася на такі посади, то ненадовго, й працювала при цьому неохоче, ніби з милості». Далі, йдеться у документі, коли з'ясувалося, що розраховувати на вищі посади нема сенсу — інтелігенція ніби самоусунулася й до самого кінця трималася осторонь, утворивши групу, що відкрито критикувала дії окупаційної влади. Аби уникнути ексцесів у політичному житті Галичини, росіяни дозволили РНС продовжувати свою діяльність, розраховуючи одночасно знайти у ньому помічника, однак «тут довелося розчаруватися вже нам у щирості та безкорисливості інтелігенції, що ніби була представником галицького народу; часом складалося становище більш ніж ненормальне і неприпустиме, особливо у воєнно тривожний час, і керуючись бажанням зберегти хороші відносини і зв'язок з народом, доводилося йти на компроміс, та цим становище не поліпшилося, і чвари між владою та інтелігенцією тривали»²⁹¹, — відзначали російські урядники.

Саме вони, приїжджі росіяни та українці з Наддніпрянщини, стали головними працівниками у окупаційній адміністрації. Про них, як писав майбутній керівник краю Д. Дорошенко після оз-

291 ЦДАК. — Ф. 361. — Оп. 1. — Спр. 1168. Про біженців з Галичини, 1916-1917. — Арк. 29.

найомлення з таємним архівом генерал-губернатора, сам Г. Бобринський писав царю донесення про повну непридатність особового складу середньої і нижчої адміністрації, складеної здебільшого з найгірших елементів російської поліції²⁹². «Адміністративні російські чиновники того часу були переважно малоосвіченими поліцейськими, з сумнівними характерами, яких зневажали і в самій Росії...» — писав у спогадах І. Осипов²⁹³.

Лише одного разу йшлося про призначення галицького діяча на справді високу посаду в системі органів управління краєм. Маючи на меті зв'язати посадою руки амбітному й досить самостійному в своїх вчинках голові РНС В. Дудикевичу, міністр закордонних справ С. Сазонов 25 жовтня 1914 р. пропонував його кандидатуру на посаду голови вищого суду, що, врешті-решт, не увінчалось успіхом²⁹⁴. Більш-менш високі офіційні посади в адміністративному апараті Галицького тимчасового військового генерал-губернаторства з москвофілів отримали лише члени самоліквідованого КРОК, можливо, тому, що представники офіційної російської влади вже мали досвід співпраці з ними у київський період діяльності «Освободительного комітета». Так, на посади чиновників з особливих доручень при військовому генерал-губернаторові було зараховано М. Глушкевича та С. Лабенського, молодшим чиновником з особливих доручень при тарнопільському губернаторі був Ю. Сьокало, помічником начальника Львівського повіту — М. Сохоцький.

Окремої уваги заслуговує персона провідника москвофілів В. Дудикевича. Політик Я. Левицький у споминах відзначав, що після зайняття Львова російськими військами Дудикевич «похожав бундючно головними улицями Львова, найчастіше попід намісництво, приймаючи там низенькі поклони». За важливістю він був другим у Львові після губернатора та організовував москвофільські депутації до російської влади²⁹⁵. У «Прикарпатской

292 Дорошенко Д. Мої спомини... — С. 18.

293 Осипов І. На проломе... — С. 5-6.

294 Любченко В. Москвофільський фактор... — С. 137.

295 Левицький Я. З днів російської інвазії. Спомини / Я. Левицький // Діло. — 3 грудня 1915 р. — № 113. — С. 1.

Руси» навіть була надрукована похвальна стаття про Дудикевича. Він був названий «живим серцем Галичини, що штовхає та спрямовує її вціліле внутрішньосупільне життя»²⁹⁶. Лідер галицьких москвофілів в унісон з Бобринським заявляв, що російський уряд «не стерпить ніякого сепаратизму: один народ — уся велика Русь...»²⁹⁷.

Отже, отримавши при російській окупаційній владі роль її дорадників, москвофіли майже не залучалися до безпосереднього управління краєм, що суперечило їхнім планам. А проте, місцеві «русские» діячі й за такого становища продовжували лінію зі зросійщення краю, що грало на руку росіянам.

Зусиллями РНС було відновлено москвофільську пресу: «Прикарпатскую Русь» (з 12 вересня) і «Голось народа» (з 20 січня)²⁹⁸, однак ці дані суперечливі, бо відрізняються в різних джерелах). За вересень-грудень 1914 р. на видання «Прикарпатської Русси» з кишень передплатників та російської влади надійшло 15608,91 руб., витрачено 15171,99 руб., на «Голось народа» — 2619,53 проти 2580,27 руб.²⁹⁹.

Головним редактором обох москвофільських видань став Ю. Яворський. У воєнний час він, за словами Д. Дорошенка, «відзначався якоюсь запеклою ненавистю до всього україн-

Показова стаття у «Прикарпатской Руси», присвячена В. Дудикевичу

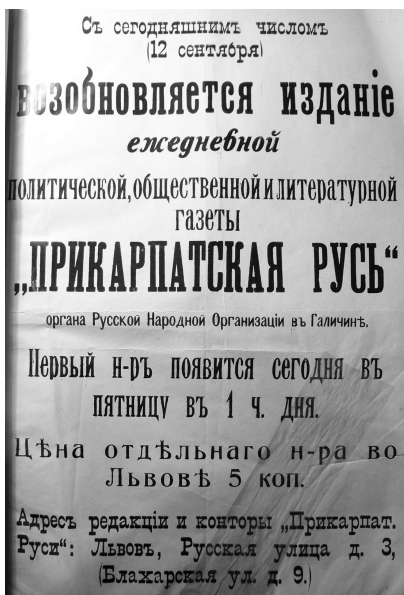
Джерело: газета «Прикарпатская Русь»

296 Краницький М. В. О. Дудикевичъ // М. Краницький // Прикарпатская Русь. — 25 октября (7 ноября) 1914. — № 1451. — С. 3.

297 Орлевич І. Галицьке русофільство... — С. 240.

298 ДАТО. — Ф. 306. — Оп. 2. — Спр. 25. Копії циркулярів Тарнопільського губернатора про дозвіл на видання газети «Голос Русси», заборону видавання пропусків у райони воєнних дій, правила визволення військовополонених, озброєних вартових та городових та ін., 1915-1916 рр. — Арк. 28.

299 ЦДАК. — Ф. 361. — Оп. 2. — Спр. 7. Преса (Прикарпатська Русь), 1914-1915 р. — Арк. 6.

Оголошення про відновлення
«Прикарпатской Руси»

ня війна ведеться Росією, як завжди, не через якісь корисливі цілі, а задля визволення пригнічених століттями слов'ян від швабського іга»³⁰¹.

«Прикарпатская Русь» також заявляла, що галичани, які мешкали у Канаді, раділи «визволенню батьківщини»: проводили збори за участю великої кількості людей. Звістка про захоплення Львова росіянами нібито викликала серед емігрантів неабиякий захват: зустрівшись на вулиці, селяни розцілювалися і вітали одне одного³⁰².

Російська влада вважала, що ставлення населення окупованих земель до неї було доброзичливим. Кореспондент однієї з газет, об'їздивши у жовтні 1914 р. околиці Львова, відзначив, що «населення швидко уживається з росіянами, і обрусіння

ського і не мав ніякого жалю до тих своїх земляків у Галичині, що додержувалися українського національного напрямку»³⁰⁰.

Москвофільська преса підносила російську владу: віталася «визволення» Галичини російським військом, висловлювалися побажання подальших перемог. У грудні С. Бендасюк опублікував у «Прикарпатской Руси» статтю «Розвал Австрії», де виступив проти австрійського цісаря, приписуючи йому «масове вбивство». А в «Голосе народа» стверджувалося, що «ниніш-

300 Дорошенко Д. Мої спомини... — С. 15.

301 Не буде больше Руси Подъяремной! // Голось народа. — П'ятниця, 27 листопада 1914. — Ч. 30. — С. 1.

302 Прикарпатская Русь. — 13 (26) жовтня 1914. — № 1440. — С. 4.

краю відбувається природнім, мирним шляхом»³⁰³. 27 квітня 1915 р. унтер-офіцер Бігунов занотував: «Населення містечка Судова Вишня й навколишніх сіл дуже співчутливо ставиться до Росії, її уряду та Царя, безмежно радіючи факту прилучення Галичини до петроградських володінь». На Тарнопіллі те саме спостерігалось щонайменше в селах Скорики та Калагарівка, в межах Станіславівщини та Бродівщини — відповідно в Опрілівцях, Бучині, Пеняках, Лагодіві, Перемишлянському та Зборівському повітах. Біля Коломиї були два цілком москвофільські села Товмачик та Іванівці, «де для мазепинців повітря дуже нездорове»³⁰⁴. Натомість, український письменник В. Стефаник писав, що на Снятинщині українське населення не йшло на співпрацю з росіянами, бо «австрійські розвідники-добровольці гляділи за всім пильно, і на випадок повороту Австрії, біда готова»³⁰⁵. На Товмаччині українське населення також прихід російської окупаційної адміністрації у вересні 1914 р. сприйняло вороже³⁰⁶. Однак дані анкетування про стан суспільно-політичного і соціально-економічного життя краю, проведені наприкінці 1914 — на початку 1915 р. російською окупаційною адміністрацією на території Галичини та наведені у донесенні Тимчасовому жандармському управлінню Воєнного генерал-губернаторства в Галичині від унтер-офіцера м. Коломия за 18 січня 1915 р. свідчать про те, що з приходом російських військ «поляки, русини і загалом усе населення не проявляють незадоволення до Росії, російського імператора, російської влади, а тому Галичина мала б відійти до Російської імперії... Католицьке і уніатське духовенство поводяться обережно, проте при веденні богослужіння згадують австрійського імператора Франца-Йозефа. Інтелігентний прошарок населення Коломиї не проявляє незадоволення проти росіян»³⁰⁷.

303 Львовское военное слово. — Суббота, 11 октября 1914. — № 13. — С. 2.

304 Ваврикъ В. Справка о русскомъ движеніи въ Галичинѣ (съ бібліографіей за 1929 годъ) / В. Ваврикъ. — Львовъ, 1930. — С. 12.

305 Королько А. Російська окупація... — С. 27.

306 Там само.

307 Там само.

Населення, боячись повернення австрійських репресій, допомагало російській армії рити шанці (зокрема, на лінії Потутори-Біще-Поточани-Перемишляни), зводити укріплення, відновлювати фортифікаційні споруди. Звісно, декого привертала досить солідна платня: чоловікові платили 1 крб, жінці — 75, підліткам — 50 коп. за день роботи³⁰⁸. Як запевняє історик-українофоб С. Суляк, солдати 80-го австрійського піхотного полку, сформованого з селян Бродського, Кам'янецького та Золочівського повітів Галичини, навіть відмовлялися стріляти у «братів-росіян», тому їх самих розстріляли³⁰⁹. Також він стверджує, що на Східному фронті русини, не бажаючи воювати проти Росії, переходили на бік російської армії. За це їх перекидали на італійський фронт³¹⁰.

Однак дані про настрої населення під час російської окупації також доволі суперечливі, оскільки представники різних національно-політичних таборів Галичини та Буковини воліли перебільшувати підтримку населення на свою користь. Народовці заявляли про тотальні проукраїнські настрої населення, москвофіли, відповідно — про повсюдний «русский дух».

У 1914-1915 рр. розгорнула активну діяльність мережа москвофільських товариств і закладів.

«Русский народный совет» став центром москвофільської організації та займався багатьма важливими справами, розробляв проекти для влади, диктував роботу москвофільським товариствам тощо³¹¹. Російська влада зважала на цей орган — наприклад, РНС було запрошено на урочистості з приводу Слов'янського дня 11 січня 1915 р. у Москві³¹².

При РНС було створено комісію, що займалася збиранням матеріалів і розслідуванням звірств австрійських військ проти русинського населення³¹³. РНС зайнявся питанням працевлаш-

308 Машкін О. Відношення урядових кіл... — С. 12.

309 Суляк С. Русины: уроки трагической... — С. 16.

310 Там само.

311 Москвофільські «общества» // Свобода. — 1915. — № 17. — С. 3.

312 Славянскій День въ Москвѣ // Голось народа. — 8 января 1915. — № 2. — С. 12.

313 Доносчики и австрийские зверства // Голось народа. — 27 ноября 1914. — № 30. — С. 15.

тування людей, які мали роботу за австрійської влади. Охочі скористатися такою підтримкою мали подати прохання до «Народной конторы», розміщеної у будівлі «Ставропигийского інститута»³¹⁴. Вона виступала як бюро інформації і посередництва у таких справах, як забезпечення лікарів, інженерів, учителів — посадами, безробітних — роботою, сиріт — опікою.

На рахунки РНС та «Народной конторы» за вересень-грудень 1914 р. від передплатників москвофільських газет та російської влади надійшло 11075 руб., з них було витрачено на діяльність 8749,31 руб.³¹⁵.

«Народний Дім» з 24 жовтня 1914 р. знову перейшов у руки москвофілів³¹⁶. В установі містилися товариства і редакції, там влаштовувалися зібрання, демонстрації, з доходів Дому отримували субвенції москвофільські агітатори. Керівництву «Народного Дома» частково вдалося відновити діяльність бібліотеки, бурси, музею, розгромлених австрійською владою. Завдяки фінансовій підтримці з Росії «Народный Дом» став вогнищем москвофільського духу для сотень молодих людей, що їх він охоплював своєю діяльністю³¹⁷. Вихованець бурси «Народного Дома» В. Маковський так згадував про її діяльність: «Знаю гаразд, ... як зрадливо й обережно підходили вони до такої молодої душі, яку діставали в свої виховні лабеті, як її поволи в свій бік нагинали, — як вчили лукавства, облуди, — і тих всіх «прикмет», що їм опісля полегшували інколи важку гру: мати одне обличчя для Петербурга, друге для Відня»³¹⁸.

РНС створив при «Народном Доме» у Львові так званий «Музей освобождения». Рада «Народного Дома» просила селян збирати речі, пов'язані з «визвольною війною», та надсилати їх Ф. Свистуну³¹⁹. В установі на початку січня 1915 р. відкрилася

314 Львовское военное слово. — Пятница, 17 октября 1914. — № 18. — С. 3.

315 ЦДІАК. — Ф. 361. — Оп. 2. — Спр. 7. Преса (Прикарпатська Русь), 1914-1915 р. — Арк. 6.

316 «Народний Дім» в часі австрійсько-російської війни від дня 5.VIII.1914 р. по день 30.III.1918 р. № II // Вістник неуконституційованої фундації «Народного дому». — 1914. — № 1. — С. 9.

317 ЦДІАЛ. — Ф. 130. — Оп. 1. — Спр. 26. Меморандум «Загальної української національної Ради», підписаний К. Левицьким про потребу реорганізації Народного дому, Ставропигийського інституту та Общества им. Качковского, опанованих москвофілами, 1915. — Арк. 1.

318 Маковський В. Талергоф... — С. 161.

319 Доносчики и австрийские зверства // Голось народа. — 27 ноября 1914. — № 30. — С. 15.

російська шкільна книжкова виставка, організована петроградськими педагогічними та громадськими діячами. Виставка діяла спершу по середах та п'ятницях, а потім — по четвергах³²⁰.

Для того, аби показати свою лояльність до царської Росії, «Управляющий совет Народного Дома» зажадав передати обидві церкви, що належали йому, для православного богослужіння (на вул. Краківській та Зибликевича у Львові), про що йшлося у листі до Бобринського від 9 лютого 1915 р. «Управляющий совет» ще в листопаді 1914 р. запрошував єпископа Євлогія під час його приїздів до Львова відправляти богослужіння там³²¹. Також, на прохання «Совета», інспектор Юшкевич передав їй українську гімназію для створення на її базі першої російської гімназії (рішення від 23 квітня 1915 р.)³²². Однак створити її не вдалося через брак коштів та вчительських кадрів. «Народная контора» цілими місяцями вишукувала учителів середніх шкіл, але знайшла лише двох-трьох.

Доволі плідною виявилася діяльність відновленого «Общества им. Качковского», що відіграло в російській пропаганді у краї головну роль³²³. Воно, окрім того, що відновило багато своїх читальень³²⁴ і створило курси російської мови для учнів (кілька осередків по 50 осіб), відкрило у лютому 1915 р. у Львові 6-тижневі курси російської мови, де навчалися 140 учнів, і одночасно — 3-місячні курси для сільських писарів (охопили 100 селян)³²⁵,³²⁶. У травні товариство заснувало нові курси двох типів: 1) 4-місячні практичні курси російської мови та словесності, історії та

320 Открытие русской школьной выставки въ «Народномъ Доме» // Голось народа. — Четверг, 8 января 1915. — № 2. — С. 11.

321 «Народний Дім» в часі австрійсько-російської війни від дня 5.VIII.1914 р. по день 30.III.1918 р. № II // Вістник неуконституованої фундації «Народного дому». — 1914. — № 1. — С. 12.

322 Там само. — С. 13.

323 ЦДІАЛ. — Ф. 130. — Оп. 1. — Спр. 26. Меморандум «Загальної української національної Ради», підписаний К. Левицьким про потребу реорганізації Народного дому, Ставропільського інституту та Общества им. Качковского, опанованих москвофілами, 1915. — Арк. 1.

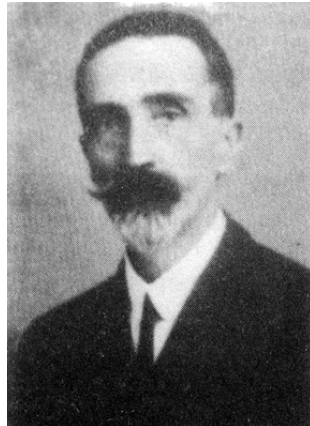
324 Москалі отирають читальні Качковского // Свобода. — 1915. — № 4. — С. 4.

325 ЦДІАЛ. — Ф. 130. — Оп. 1. — Спр. 585. Клопотання правління Общества им. Качковского перед керівною Радою Народного Дому про надання кімнат гімназії у приміщенні Народного дому для влаштування [під час окупації Львова російськими царськими військами] курсів російської мови, 1915. — Арк. 1.

326 ЦДІАК. — Ф. 361. — Оп. 1. — Спр. 991. Справа про надання допомоги Львівському просвітницькому товариству ім. М. Качковского на організацію 5-місячних практичних курсів російської мови, 1915. — Арк. 1.

географії для молоді середніх шкіл (проводилися з понеділка до суботи з 11 до 13 год., навчання було безкоштовним)³²⁷; 2) практичні курси російської мови для дорослих. З 1 березня 1915 р. Головнокомандувач армій Південно-Західного фронту дозволив надати товариству 20 тис. руб. на організацію курсів російської мови³²⁸. На 6-тижневі курси генерал-губернатор виділив 3 тис. рублів і ще 16,5 тис. для відкриття 10-ти зразкових училищ із викладанням російською мовою³²⁹. Викладачами на курсах російської мови були виключно російські професори і учителі, а учасниками — переважно москвофільські студенти та педагоги³³⁰.

Відповідальним за курси став Ю. Яворський³³¹, який особливо турбувався про росіянізацію Галичини. 22 вересня 1914 р. він опублікував у «Прикарпатской Руси» статтю про майбутнє Галичини, у якій заявляв, що «перш за все повинна переможно піднятися в ній... прекрасна і вільна, велика і могутня панівна російська мова! В усіх царинах і проявах її суспільного і громадського життя, в школах і канцеляріях, на зборах і в пресі, в написах, оголошеннях, промовах... У історично російському краї... не повинно бути іншої публіцистичної, суспільної і державної мови, крім єдиної, переможної, господарської мови — російської»³³².

Ю. Яворський

Джерело: uk.wikimedia.org

Цікаво, що знання російської мови членами «Общества им. Качковского» показує такий витяг з документа «Бюро посредничества» товариства щодо господарської діяльності: «По-

327 ІР НБУ. — Ф. ХХІ. Архів Яворського. — Спр. 1198. Курси російської мови для молоді, що навчається (програма). 17 квітня 1915 р. Львів. — Арк. 1.

328 ЦДІАК. — Ф. 361. — Оп. 1. — Спр. 991. Справа про надання допомоги... — Арк. 1.

329 Там само. — Арк. 10.

330 Королько А. Російська окупація... — С. 28.

331 ІР НБУ. — Ф. ХХІ. — Спр. 657. Товариство ім. М. Качковського — Яворському Ю. А. Лист із запрошенням обійняти посаду директора курсів російської мови. Львів, 24 квітня 1915 р. — Арк. 1.

332 Цит. за: Петрович І. Галичина під час... — С. 22.

**До АМЕРИКИ тільки в 4¹/₂ и 6 днѣхъ,
а до КАНАДЫ тільки в 8 днѣхъ.**

Русскіи робѣтниси, що удаюцца до Півночної Америки и Канады, повинни вь власнѣмъ интересѣ передъ отъѣздомъ звернутися по бесплатную пораду и по шиф-карты до Г-на

1087 28—28

СВЯТОГО и СПОЛКИ

„Французская Линія“ Вьоро подорожи „Святъ“.

Львѡвъ а60 Черновцы
ул. Городецкая ч. 97. ул. Кохановского ч. 1.

Оголошення суржиком у москвофільській газеті

неже фондъ выданный правительствомъ на тую запомогу дуже незначительный и может скоро вычерпаться, а снижка вь ценахъ буде признаватися вь первой линіи селамъ наиболее потерпевшимъ, то съ присылкой тихъ заявленій (заказовъ) треба спешитися, такъ, чтобы мы еще передъ 15-ымъ сечня ихъ получили»³³³.

Кореспондент «Русских Ведомостей» М. Пришвін, перебуваючи у Львові на початку 1915 р., ознайомився з москвофільськими книжками, що видавалися там, і виявив, що вони написані якоюсь дивною «російською» мовою, а юні москвофіли розмовляли між собою «своім урочистим латино-слов'яно-російським наріччям». Запитавши в одного з них, як «цією мовою інклінацій, інформацій, змішаною з «як» і «що», люди можуть, наприклад, зізнатися у коханні», юнак відповів, що у селі, звідки він родом, зовсім не розмовляють такою мовою: її він опанував у таємному гімназійному гуртку³³⁴. Інший сучасник подій, пан Тан на сторінках «Современника» стверджував, що у Тарнополі «по-нашому, по-російськи, ніхто розмовляти не вміє, і всі розмовляють по-своєму, по-руськи, москвофіли точнісінько, як українці»³³⁵. Тому «Украинская жизнь» зазначала, що «москвофіль-

333 ДАІФО. — Ф. 10. — Оп. 1. — Спр. 16. Циркуляри та розпорядження президії намісництва та інше листування про спостереження за діяльністю товариства «Читальня ім. Качковського» та інших русофільських товариств та організацій у Печеніжинському повіті, 1913-1914. — Арк. 18 зв.

334 Украинская жизнь. — 1915. — № 7. — С. 79.

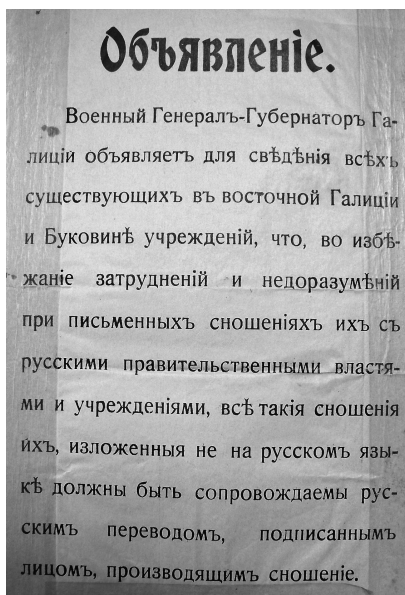
335 Дворянская Н. Судьба галицкихъ украинцевъ въ освещеніи русскихъ журналовъ /

ське твердження про тотожність галицького руського населення з російським ґрунтується на штучній грі термінології»³³⁶.

Центральне Правління «Общества имени Качковского» планувало влаштувати з 8 лютого 1915 р. у Львові у великому залі «Народного Дома» 16 лекцій з історії російської словесності, з особливою увагою до Пушкіна, Лермонтова, Гоголя, Тургенєва, Достоевського, Гончарова, Толстого. Читати лекції мали викладачі курсів російських предметів³³⁷. Товариство проектувало університет у Львові, але невдало. Також, як видно з листа

голови ГРБО Д. Вергуна до керівника Постійної комісії з облаштування народних читань М. Майкова від 5 травня 1915 р., «Общество им. Качковского» відчувало нестачу книжок та коштів³³⁸.

Активно і урочисто відкривалися нові читальні товариства. Так, на урочистому відкритті читальні ім. Качковського в Журавні 27 листопада 1914 р. зібралось близько 4 тис. осіб простолюду. А на третій день різдвяних свят на відкритті читальні у с. Жолдці селяни, попри те, що були розорені війною, влаштували збирання пожертв на користь сімей запасних російських воїнів, щоб «віддячити їм за визволення». Було зібрано суму 45 крб

Джерело: Аліф

Мовна політика російської окупаційної влади в Галичині

Н. Дворянская // Украинская жизнь. — 1915. — № 5-6. — С. 69.

336 Там само. — С. 70.

337 ЦДАК. — Ф. 361. — Оп. 1. — Спр. 111. Про курси російської мови в Галичині, 1914-1915. — Арк. 13.

338 ФГУ РГИА. — Ф. 465. — Оп. 1. — Д. 26. По переписке с разными лицами и учреждениями Галицко-Русского благотворительного общества [Електронний ресурс у форматі pdf]. — Л. 113 (разв.). — Режим доступу: <http://fgurgia.ru/showObject.do?object=110584920>.

54 коп., яку планувалося відіслати до Петрограду, в Романівський комітет³³⁹.

З весни 1915 р. «Общество им. Качковского» закрило своє «Бюро посредничества» та передало всю його роботу господарському товариству «Земледельческий союз» (колишній «Рольничий союз») у Львові³⁴⁰. Товариство займалося продажем селянам посівних культур.

Важливим господарським органом москвофільства був «Главный краевой благотворительный комитет» (ГКБК) у Львові. Окупаційна влада створила його 15 вересня 1914 р., виявивши, що населення Галичини перебуває у важкому матеріальному становищі. Очолив комітет особисто В. Бобринський (голова) та Ф. Свистун (голова у Львові). Організація займалася проблемами продовольства в умовах війни, створювала притулки для селян, дешеві кухні, займалася торгівлею. У своїй діяльності комітет активно фінансувався генерал-губернатором³⁴¹. Працювали в ньому і студенти Львівського університету. Їх відсилали до постраждалих районів для з'ясування ступеня нужди поселень. Уповноважені створили повітові комітети, які мали отримувати кошти від головного комітету у Львові. Як заявляла газета «Новый край», допомога надавалася не тільки «русским», а й полякам, євреям та австрійцям. Але особливу увагу приділяли сім'ям, де хтось був заарештований та вивезений за москвофільство або ж розстріляний австрійськими військами³⁴². 18 березня 1915 р. ГКБК надіслав 1400 руб. на допомогу сім'ям осіб, заарештованих австрійським урядом за симпатії до Росії³⁴³. Ці гроші розділили між 52 особами, видавали по 15-100 руб.³⁴⁴. Сукупна допомога, надана комітетом населенню,

339 Благодарные галицкие крестьяне въ пользу семей своих освободителей // Голось народа. — 1 января 1915. — № 1. — С. 3.

340 Голось народа. — Четверг, 19 марта 1915. — № 12. — С. 19.

341 Велика війна 1914-1918 рр. і Україна. У 2-х кн. Книга 2: Мовою документів і свідчень / упоряд. О. П. Реєнт; НАН України, Ін-т історії України. — К.: КЛІО, 2015. — С. 276.

342 ДАТО. — Ф. 370. — Оп. 2. — Спр. 90. Про надання відомостей про майновий і сімейний стан австрійських та російських підданих, заарештованих австрійською владою за підозрою у співчутті Росії, 1914. — Арк. 3, 7.

343 ДАТО. — Ф. 370. — Оп. 2. — Спр. 28. Списки осіб, заарештованих австрійським урядом за симпатії до Росії, 1915. — Арк. 14.

344 Там само. — Арк. 22.

становила кілька мільйонів рублів у грошах, продуктах і речах³⁴⁵. Комітет клопотав про звільнення сімей засуджених австрійською владою москвофілів від податків, що отримало дозвіл Бобринського³⁴⁶, а також постачав у розорені райони їстівні припаси та надавав потерпілим селянам гроші на одяг та взуття³⁴⁷.

«Ставропигийский институт» у лютому 1915 р. створив безоплатну бурсу для хлопчиків до 12 років, з яких мали виховувати православне духовенство. Річні загальні збори Ставропігії відбулися 11 квітня 1915 р., на них інститут відрікся від католицизму і оголосив себе головним захисником православ'я³⁴⁸. З початком Першої світової війни установа діяла у звичному режимі аж до червня 1915 р. Працювали друкарня, книжковий магазин, за винятком бурси, приміщення якої австрійська влада реквізувала під лікарню (пізніше російські війська відкрили в її приміщенні притулок для дітей, батьків яких було заарештовано або які загинули на війні). У друкарні Ставропігії друкували газети «Прикарпатская Русь» та «Голось народа».

13 січня 1915 р. було відновлено діяльність «Русского учительского союза», який очолив священик І. Костецький. Товариство вирішило клопотати про відкриття у своєму підпорядкуванні двох приватних учительських семінарій, чоловічої та жіночої, з гуртожитками. Першим почесним членом товариства обрали графа В. Бобринського, завдяки йому, як зазначала «Прикарпатская Русь», вдалося «значно послабити руйнівний натиск урядової австрійсько-мазепинської школи і виховати хоча б частину нашої молоді в «русском» дусі»³⁴⁹.

Жіноче товариство «Жизнь», яке навчало швачок та закрійниць жіночого одягу, мало взяти під опіку жіночу гімназію. У квітні за допомогою грошей ГРБО такі товариства, як «Жизнь», «Об-

345 Велика війна 1914-1918 рр. і Україна. У 2-х кн. Книга 2... — С. 276.

346 ДАТО. — Ф. 306. — Оп. 2. — Спр. 25. Копії циркулярів Тарнопільського губернатора про дозвіл на видання газети «Голос Русі», заборону видавання пропусків у райони воєнних дій, правила визволення військовополонених, озброєних вартових та городових та ін., 1915-1916 рр. — Арк. 11.

347 Хроніка. — Новий край. — 1915. — № 4. — С. 3.

348 Москвофільські «общества» // Свобода. — 1915. — № 17. — С. 3.

349 Возобновление деятельности Русского Учительского Союза // Прикарпатская Русь. — 15 (28) января 1914. — № 1528. — С. 3.

ГОРОДЪ ЛЬВОВЪ.

**Внимание! Русскимъ людямъ
въ Галиціи!**

Избы честь довести до свѣдѣній почтеннѣйшей публики, что въ скоромъ времени послѣдуетъ открытіе первой-классной русской

кондитерской и пекарни
В. М. ШУИНА,
подъ управленіемъ лучшихъ московскихъ мастеровъ.

Новость. Специальный отдѣлъ пріема заказовъ ко дню **Святой Пасхи** та **куличи-бабы, торты, сырныя всевозможныя пасхи, пряшениыя и съ сюрпризами яйца.**

Пріемъ заказовъ для всѣхъ частой войскъ, казенныхъ и частныхъ учрежденій и лицъ. Заказы будутъ приниматься въ самой кондитерской, а также и въ конторѣ

ресторана В. М. ШУИНА.
г. Львовъ, Бернардинская площадь, д. № 7. (Траковская гостиница), телефонъ № 412.

О днѣ пріема заказовъ будетъ объявлено особо.

Въ вѣстпльнмъ уваженіемъ
В. М. Шуйн.

Оголошення в газеті про відкриття російської пекарні

гвілею у Львові, а тому закликав купувати тільки у нього³⁵⁰), «Центральний молочний союз», «Земледельческий союз» (сприяння економічному розвитку та поліпшенню сільськогосподарських відносин), «Львовская самопомощь» (товариство взаємного кредиту), «Ризниця» (торгівля церковними речами).

У середині березня 1915 р. у Львові відкрився комітет петроградського «Галицко-руського общества», метою якого була організація притулків та їдалень для дітей у розорених містах та селах Галичини.

Москвофіли організували чимало інших притулків для дітей: для дівчат від «Общества русских дам» (на 50 осіб) і «Общества русских женщин "Жизнь"» (також на 50 осіб), для хлопчиків від Ставропігії (на 50) і «Свято-Владимирского общества» (на 100 осіб). Був створений притулок на 50 дітей у Самборі. У притулках діти отримували житло та повне утримання, а також, якщо

350 Прикарпатская Русь. — 19 ноября (2 декабря) 1914. — № 1475. — С. 6.

була можливість, білизну, одягу та взуття. Установи працювали за кошти «Татьянинского комитета»³⁵¹.

«Русская столовая», що розміщувалася у Львові на вул. Вірменській, роздала 1500 посвідок на безкоштовні обіди і 500 — на дешеву їжу³⁵². Дешеві та безкоштовні їдальні відкривали у різних містах Галичини, наприклад, Стрії. Товариство «Русский приют» організовувало їдальні у Львові та передмістях (Клепарівці, Замарстинів та ін.).

До інших москвофільських товариств належали: «Галицко-русская матица», «Союз русских дружин», літературно-драматичне товариство «Муза», студентське товариство «Друг», «Русское издательское общество», «Русское казино», «Общество русских журналистов», «Львовская русская дружина»³⁵³.

ГРБО майже щоденно доводило до відома російського уряду та громадськості про свої побажання щодо устрою окупованого краю. Заопікувалися галицькими москвофілами й інші товариства: «Свято-Владимирское братство», «Славянское благотворительное общество» в Києві, «Прикарпатский комитет» у Москві, «Общество славянской взаимности» в Петрограді, які проводили різні публічні лекції з історії Галичини, Буковини й Закарпаття, влаштовували різноманітні благочинні вечори, збирали пожертви для «русского» населення краю. У Львові було також створено «Комитет для ознакомления России с Галицией». У Москві було спроектовано виставку предметів і картин, що показували стан Галичини. Під проводом М. Криницького готувалися кінематографічні фільми «Русское дело в Галиции»³⁵⁴.

С. Бендасюк у «Прикарпатской Руси» порушив питання заснування воєнного музею, де збиралися б свідцтва мартирологів москвофільства³⁵⁵.

Для російщення географічних назв Галичини та Буковини у 1915 р. була створена спеціальна географічна комісія, яку очо-

351 Голось народа. — Четверг, 19 марта 1915. — № 12. — С. 19.

352 Прикарпатская Русь. — 1914. — № 1483. — С. 6.

353 Русскія общества во Львове // Голось народа. — 4 декабря 1914. — № 31. — С. 7.

354 Петрович І. Галичина під час... — С. 91.

355 Музей освободження // Прикарпатская Русь. — 19 ноября (2 декабря) 1914. — № 1475. — С. 3.

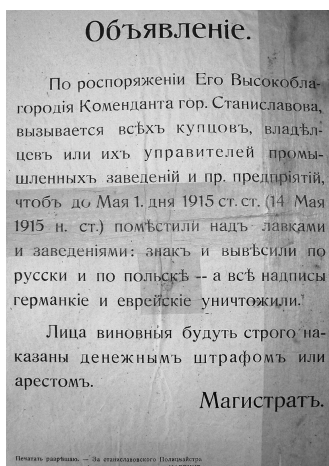
лили Ф. Свистун та М. Кожевников. Вона збиралася 22 рази, допоки не виробила основні принципи перейменування назв у Прикарпатті: 1) поверталися давні «історичні російські» назви як у іменниках, так і в прикметниках там, де вони були замінені польськими, угорськими, румунськими чи німецькими назвами; місцевості, що не мали давньої руської назви, мали отримати тільки російську форму; 2) вкорінені народні назви місцевостей залишалися, але офіційними були історичні назви; 3) німецькі географічні назви вирішено поки залишити, але звернутися до влади з пропозицією замінити їх на російські, пов'язані, якщо це можливо, з нинішніми історичними обставинами (імена місцевих жителів, що попрацювали на користь російської справи в Галичині, або тих, хто найбільше постраждав від австрійців, чи імена російських «визволителів»)³⁵⁶. Інші пункти стосувалися граматики, пристосування вимови польських назв та встановлення наголосів. Ці положення отримали принципове схвалення генерал-губернатора. Комісія також приступила до вивчення гідрографії та орографії Галичини для аналогічної роботи зі зросійщення. Планувалося, що після Галичини така сама робота зі зміни назв має бути пророблена у Закарпатті та на Буковині. Та все ж варто зазначити, що значними успіхами діяльність комісії не увінчалася.

Галичину з 1915 р. називали офіційно «Галіція». Цікаво, що Ю. Яворський на початку російської окупації зазначав, що Галичина — не Галіція, бо, мовляв, остання назва утвердилася з німецьких та польських джерел³⁵⁷.

Галичину з 1915 р. називали офіційно «Галіція». Цікаво, що Ю. Яворський на початку російської окупації зазначав, що Галичина — не Галіція, бо, мовляв, остання назва утвердилася з німецьких та польських джерел³⁵⁷.

³⁵⁶ Географическая комиссия во Львове // Новый край. — 1915. — № 7. — С. 4.

³⁵⁷ Яворский Ю. Галичина — не Галиция! / Ю. Яворский // Прикарпатская Русь. — 23 сентября 1914. — № 1423. — С. 4.

Джерело: ДАНО

*Вимога окупаційної влади
щодо мови вивісок*

Отже, розгалужена мережа москвофільських та пов'язаних з ними російських товариств охоплювала всі сфери соціально-економічного, політичного та культурного життя окупованого краю та ефективно впроваджувала там «русские начала». Одночасно були закриті колишні українські товариства.

З російською окупацією давня митрополича кафедра у Львові була тимчасово заміщена архієпископом, доти, поки Патріарх Константинопольський не затвердить нового митрополита чи не передасть Синоду своїх прав з вищого духовного управління Галичиною. Найвище керівництво буковинською єпархією було покладено на Архієпископа кишинівського і бессарабського Платона, який замінив В. Репту, що втік із австрійцями.

У релігійній сфері москвофіли запропонували росіянам заходи боротьби з греко-католицькою церквою. Так, заявлялося, що греко-католицькі ордени належать до тих, що систематично і цілеспрямовано протягом багатьох років украй вороже діють щодо православ'я і Росії³⁵⁸. При генерал-губернаторі Галичини була організована комісія з духовних справ під керівництвом В. Дудикевича, що складалася з москвофільських священників. Вона відмовляла греко-католицьким духівникам у праві служити у своїх церквах. Це, між іншим, зумовлювалося й тим, що чимало православних священників було заарештовано австрійською владою ще напередодні війни, й тому поставала потреба відновлення їх кількості. На зборах «Ставропигийского братства» було поставлено мету повернутися до «православної віри наших батьків»³⁵⁹. А щодо арешту російською владою греко-католицького митрополита А. Шептицького впливовий москвофіл М. Глушкевич висловився, що це міра рішуча і водночас цілком справедлива, «викликана усією злочинною діяльністю гр. Шептицького»³⁶⁰. Москвофільські священники Йосиф Яворський з Кривога і Йоан Насальський з Полюхова навіть ініціювали створення

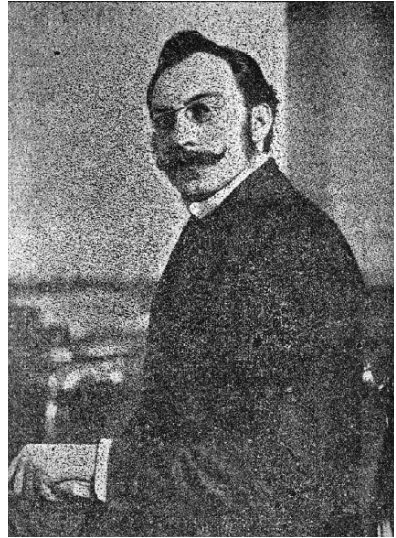
358 ЦДІАК. — Ф. 361. — Оп. 1. — Спр. 155. Листування з керівником штабу Верховного головнокомандувача про діяльність орденів єзуїтів, базиліан, єпископа Хімішина, протоігумена Філяса та інших, 1914. — Арк. 6.

359 Левицький Я. З днів російської інвазії. Спомины / Я. Левицький // Діло. — 8 грудня 1915 р. — № 118. — С. 1.

360 Прикарпатская Русь. — 1914. — № 1419. — С. 2.

списку греко-католицьких священників, де вказувалося, хто був заарештований австрійською владою, хто втік, хто повернувся, хто «русский», «мазеп», «українець», «невизначений», «рутен»³⁶¹.

14 вересня 1914 р. на засіданні ГРБО в Петрограді С. Бендасюк (один з найбільших релігійних активістів-москвофілів) зробив доповідь про православний рух у Галичині, де висловив таку позицію: треба приєднати уніатів до православ'я лише в тому разі, якщо

М. Глушкевич

вони самі про це попросять. Усіляке втручання у цю справу, не тільки з боку влади, а й з боку приватних осіб, окрім шкоди, нічого не принесе Росії³⁶². Водночас, він подав на обговорення свою програму поширення православ'я на території Східної Галичини. Вона передбачала такі заходи: у всі галицькі парафії, охоплені ще до війни православним рухом і зайняті тепер російськими військами, відрядити ознайомих з українською мовою православних священників та ієромонахів для задоволення ними релігійних потреб місцевого населення; в тих селах, де більшість жителів прилучилася до православ'я, греко-католицькі храми передати в їхнє користування; негайно заборонити у Східній Галичині діяльність василіанського ордену; усунути від діяльності греко-католицьких єпископів, які прагнуть до латинізації східного обряду; забороняти будь-яку агітацію проти православ'я; виганяти уніатських священників із сіл, які повністю перейшли в православ'я³⁶³.

361 Дзерович Ю. Цінний янічарський... — С. 249.

362 Нива. — 1916. — Ч. 6. — С. 248-251. — С. 340.

363 Мазур О. Галичина під російською займанщиною 1914-1915 рр. / О. Мазур, В. Мазур // Держава та армія: Вісник національного університету «Львівська політехніка». — Львів. —

Цікаво виступ Бендасюка прокоментували «Одесські новости» від 11 вересня 1914 р.: «Під час [довоєнного] 2-місячного судового слідства у його справі пан Бендасюк стільки разів настільки категорично відхрещувався від усілякої солідарності з прихильниками возз'єднання Галичини з Росією, що було б, звісно, зручніше, якби хтось інший з'явився до Петрограда виразником прагнень і бажань російського населення завойованого краю»³⁶⁴.

На згаданому вище засіданні ГРБО інший москвофіл, Г. Вергун, запропонував створити особливу комісію, яка б вирушила до Галичини та на місці ознайомила б із потребами народу.

На сторінках «Голоса народа» С. Бендасюк запевняв, що поширення православ'я залежить від того, скільки інтелігенції перейде у нього (галицька немосквофільська інтелігенція майже виключно була греко- або римо-католицькою). «Адже зовсім природно, що народ йтиме за голосом і закликком нашої інтелігенції, яка передусім сама забажає перейти і перейде у православ'я і цим дасть простолюду гідний для наслідування приклад у цьому святому починанні. Але в чому річ? Серед неї досі майже немає православних»³⁶⁵. Ця проблема належала до основних у москвофільському русі та його товариствах, діячі й прихильники яких стали опорою російської влади та прихильниками православ'я. «Общество им. Качковского» ще перед війною скаржалося на нестачу інтелігенції та духовенства. Відсутність москвофільськи налаштованого духовенства суттєво послаблювала діяльність товариства, особливо роботу філій та читалень, де вони відігравали ключову роль.

Бендасюк також пропонував старослов'янську мову як мову богослужінь, але, що дивно, виступав за «малоруське наріччя» у проповідях до вірян. Також відомий москвофіл вважав, що галицькі селяни вже православні від діда-прадіда, і проблема тіль-

2006. — № 555. — С. 28.

364 Украинская жизнь. — 1914. — № 8-10. — С. 98-99.

365 Бендасюк С. Возрождение православия въ Карпатской Руси / С. Бендасюк // Прикарпатская Русь. — 3 (16) октября 1914. — № 1432. — С. 1.

С. Бендасюк

ки в тому, що нема православних священників³⁶⁶. Така релігійна позиція ґрунтувалася на неосвіченості селянства, яке погано усвідомлювало різницю в православному та греко-католицькому обрядах. Тому, як вважали москвофіли, можна було просто замінювати місцеве уніатське духовенство православним. Один із читачів «Голоса народа» поскаржився на те, що перехід у православ'я має санкціонуватися не так мляво, як за-

явлено (коли 75% селян побажають мати православного священника). «Якщо прикарпатський «русский» народ повинен би повернутися до віри своїх предків [таким] шляхом..., то передусім ще десятки років доведеться боротися з уніатсько-мазепинськими ксьондзами, агітаторами, вихованцями, ієзуїтами». Наявність обох релігій, на думку читача-москвофіла, сприятиме чварам усередині народу. «З переходом Галичини під Росію повинна керуватися влада гаслами: смерть мазепинству і кінець унії, тобто тим двом факторам, які були вигадані та пущені в хід ворогами саме для розколу Росії»³⁶⁷.

Шалену агітацію за перехід у православ'я розгорнули «Прикарпатская Русь» та «Голось народа». Цими газетами просто засипали галицькі села. Допомогали у розповсюдженні газет колишні учні й вихованці москвофільських бурс. «Львівсько-архиепархіяльні відомости» навіть прямо закликали своїх читачів не передплачувати «Прикарпатскую Русь» за її жорстку антикатолицьку риторичку³⁶⁸.

29 вересня 1914 р. Г. Бобринський видав циркуляр «О веротерпимости», однак москвофілів це не стримувало. У жовтні

366 Бендасюк С. Слово землякам / С. Бендасюк // Голось народа. — 25 декабря 1914. — № 34. — С. 6.

367 Ивановъ Г. Крестьянскія мысли / Г. Ивановъ // Голось народа. — 27 ноября (10 декабря) 1914. — № 30. — С. 10.

368 Львівсько-архиепархіяльні відомости. — 1914. — Ч. 47. — С. 61.

1914 р. представники РНС і «Ставропигийского института» надіслали греко-католицькому єпископу А. Білінському листа, в якому запропонували надати православним священикам змогу почергово користуватися всіма дев'ятьма уніатськими церквами, що розміщувалися у Львові. У такий спосіб вони сподівалися зробити перший крок на шляху до поступового переходу уніатських храмів у православ'я³⁶⁹.

Попри заявлену релігійну толерантність, російська влада сприяла поширенню православ'я. Призначений російською владою церковним зверхником православних Східної Галичини та Буковини єпископ Євлогій виступив у Преображенській церкві із закликом переходити у православ'я. Це обурило греко-католицьких священиків, і вони звернулися до єпископа з відкритим листом, у якому назвали перехід у православ'я великим гріхом. Така позиція пригальмувала активні дії москвофільського керівництва «Народного Дома» щодо підтримки православ'я. На засіданні Керівної ради 27 березня (9 квітня) 1915 р. було ухвалено дозволити греко-католикові о. Івану Мереті служити службу Божу в Зачатіївській церкві у Львові, а в протоколі від 4 (17) квітня 1915 р. зазначалося, що греко-католицькі священики надалі служитимуть у цій церкві без перешкод.

З листопада 1914 р. влада не допустила до богослужінь у с. Гнилиці Великі місцевого священика, бо він був «переконаним мазепинцем», натомість, поставила замість нього священика з сусіднього села Кошляки Теофіла Луцика — москвофіла, який через симпатії до росіян був заарештований австрійською владою та визволений лише російськими військами в м. Тарнополі³⁷⁰. «Колишній священик Стефан Головацький і все населення Шил заражене мазепинськими ідеями, тому призначення туди «русского» священика вкрай доречне», — рапортувала Тар-

369 Про надання греко-католицьких храмів для служби православному духовенству // ЦДІА України. — Ф. 361. — Оп. 1. — Спр. 164. — Арк. 21.

370 ДАТО. — Ф. 370. — Оп. 1. — Спр. 4. Рапорти начальника повіту, дільничних урядників Тарнопільському губернатору, протоколи обшуку та опечатання бібліотек товариства «Просвіта», опечатання приміщень шкіл та церков повіту і прохання місцевих учителів та священиків про видання їм майна, що залишилося в опечатаних приміщеннях, 1914 р. — Арк. 42.

нопільському губернаторові місцева влада³⁷¹. Як бачимо, релігійний фактор тісно переплітався з політичним: звільнення від українофільських ідей вбачалося у призначенні православних священиків-москвофілів, які б пропагували ідеї «русского мира» серед селян. Зазвичай у проповідях вони агітували переходити у православ'я, а також ганьбили митрополита Шептицького і Австрію³⁷². Сам митрополит з цього приводу висловився так: «У них (москвофілів, росіян. — В. Г.) відправа така сама, як у нас, вони називають себе «православні», і ми «православні». Наше православ'є є церковне, їх православ'є державне, що так скажу: «казьонне», т. є. вони опирають своє православ'є на силі державній». Пропаганда православ'я була одним із основних чинників, який російська влада активно використовувала у своїй зовнішній політиці, що зумовило перетворення релігійного чинника у суто політичний³⁷³.

Російській владі на західноукраїнських землях дуже допомогло те, що у релігійній проблемі москвофіли були радикальними. Декларована ними австрійській владі напередодні Першої світової війни вірність унії та греко-католицькому обряду змінилася офіційною підтримкою російського православ'я. Під час відвідин православним архієпископом Євлогієм Галичини у листопаді 1914 р. голова РНС В. Дудикевич запевнив його в тому, що галичани завжди в душі залишалися православними, бо свідомо не прийняли унію.

Що стосується процесу зміни віри серед населення Галичини, то, спираючись на фактичні дані, важко стверджувати про швидкий перехід греко-католиків у православ'я, однак не можна його й заперечувати. Так, у Почаєві 28 серпня 1914 р. у православ'я перейшло 500 галицьких селян³⁷⁴. З другого боку, москвофільська преса та документи воєнного періоду рясніють ма-

371 Там само. — Арк. 47 зв.

372 Левицький Я. 3 днів російської інвазії. Спомини / Я. Левицький // Діло. — 11 грудня 1915 р. — № 121. — С. 1.

373 Расевич В. Перша світова війна. Церковно-релігійне життя / В. Расевич // Історія Львова: у 3 т. — Т. 2. — Львів, 2007. — С. 525.

374 Русская народная организация // Прикарпатская Русь. — 15 (28) сентября 1914. — № 1416. — С. 1.

лими цифрами навернених у православ'я. Наприклад, 5 жовтня 1914 р. у с. Шили на Тарнопіллі з 1500 осіб 8-10 осіб виявили бажання змінити віру³⁷⁵. «У Львові й по краю волочать московських батюшок, але православ'я не поступає вперед», — висловилася щодо цього газета «Свобода»³⁷⁶. 26 жовтня 1914 р. православ'я у Львові прийняли 5 осіб, через кілька днів ще 4 особи³⁷⁷, та це не заважало москвофільській пресі стверджувати про активне «оправославнення» галичан. «Голось народа» повідомляв, що у Львові «інтелігенція поголовно покидає унію, а останнім часом і серед львівського міщанства почався сильний рух у бік святого православ'я». На підтримку своїх слів газета наводила дані, що аж 12 міщан, членів читальні ім. Качковського, прийняли цю віру³⁷⁸. 8 лютого так само вчинили 120 галичан-учителів³⁷⁹, 27 лютого — 55 курсистів станіславівських і тарнопільських курсів російської мови³⁸⁰. Наводяться і майже фантастичні дані: «Прикарпатская Русь», покликаючись на «Биржевые ведомости», стверджувала, що до листопада 1914 р. у православ'я перейшли 30 тис. греко-католиків³⁸¹.

За 9 місяців першої російської окупації з дозволу Бобринського було призначено 86 православних священників, з них 35 — за клопотанням парафіян і 51 — за рекомендацією архієпископа Євлогія. 75 осіб отримали призначення у Львівській і 11 — у Тарнопільській та Перемишльській губерніях. У листі ГРБО до Романовського комітету за 18 лютого 1915 р. фігурує цифра у 50 православних парафій у Галичині на ту мить³⁸². Перед відступом російських військ у кінці весни 1915 р. в Східній Галичині вже налічувалося 90 православних парохій (які виділилися із 1874 уніатських), створених за підтримки архієпископа Євлогія³⁸³. Він

375 ДАТО. — Ф. 370. — Оп. 1. — Спр. 4. Рапорти начальника... — Арк. 47.

376 З московської господарки в Східній Галичині // Свобода. — 1915. — № 3. — С. 4.

377 Львовское военное слово. — Четверг, 30 октября 1914. — № 29. — С. 2.

378 Движение въ Св. Православіе // Голось народа. — 29 января 1915. — № 5. — С. 3.

379 Голось народа. — Четверг, 12 февраля 1915. — № 7. — С. 6.

380 Голось народа. — Четверг, 26 февраля 1915. — № 10. — С. 3.

381 Прикарпатская Русь. — 25 октября (7 ноября) 1914. — № 1451. — С. 3.

382 ФГУ РГИА. — Ф. 769. — Оп. 1. — Д. 19. — Л. 2.

383 Кузеля З. Галицькі «емігранти» в Росії. Ч. 2 / 3. Кузеля // Вістник Союзу визволення України. — 1915. — № 33-34. — С. 9.

агітував селян переходити у православ'я, обіцяючи їм землі німецьких колоністів на Волині, дармові наділи землі разом з садибами й цілим господарським реманентом³⁸⁴. Петербурзька газета «День» стверджувала, що демагогічні обіцянки єпископа Євлогія і його поплічників під час першої окупації Галичини звабили до Росії 100 тис. утікачів³⁸⁵.

І тільки 29 уніатських священників із понад 2 тис. перейшли у православ'я³⁸⁶. Часто вони робили це не тільки з ідейних мотивів, а й із більш прагматичних. Так, у Николаєві на Галичині у 1915 р. «возз'єднався» тутешній завідувач о. Леонтій Заяць. «Причина такого поступку... проста, але характеристична для цілого галицького царе- і православ'я. "Мені дають 100 рублів місячно — казав надутий апостат отверто — а від николаївських хахлів що я маю?"»³⁸⁷. У с. Камінка жінка-москвофілка намовляла священника о. Казанівського перейти у православ'я: «Вас зроблять парохом і деканом, дадуть Вам 200 рублів на місяць... навіть будете могли голити бороду і вуса так, що ніхто не пізнає по Вас, що Ви перейшли»³⁸⁸. Варто сказати, що о. Казанівський відкинув цю пропозицію. Але так робили далеко не всі. Уніатські священники, які переходили у нову віру, відзначувалися нагородами та відзнаками від архієпископа Євлогія³⁸⁹. Зазвичай такі духівники відпускали бороду і чіпляли на груди хрест. Коли ж дізнавалися про перемоги австрійської армії, голилися. «Коли руссофільські сьвященники легковажили собі справу своєї совісти, то не дивота, що сьвітська руссофільська інтелігенція відвернулася уся відразу від католицької Церкви»³⁹⁰, — писав Я. Левицький у газеті «Діло». Якщо греко-католицький священник не втівав перед приходом російських військ, мав остерігатися до-

384 Верига В. Визвольні змагання... — Т. 1. — С. 44.

385 Нива. — 1916. — Ч. 2-3. — С. 132.

386 Романишин Ю. Перша окупація Галичини / Ю. Романишин // Вільне життя. — 8 серпня 2014 р. — № 64. — С. 2-3.

387 Николаївський деканат в часі російської інвазії // Нива. — 1916. — № 4-6. — С. 192.

388 Дзерович Ю. Матеріали до історії мартирології нашої Церкви // Нива. — Листопад і грудень 1916. — № 11-12. — С. 523.

389 Украинская жизнь. — 1915. — № 5-6. — С. 119.

390 Левицький Я. 3 днів російської інвазії. Спомини / Я. Левицький // Діло. — 8 грудня 1915 р. — № 118. — С. 1.

носів селян-москвофілів. А у кожному селі, як жорстко висловився Я. Левицький, «знайдеться хоч одна нечиста вівця»³⁹¹.

Селянам, до речі, також обіцяли по 100 рублів за зміну віросповідання, а давали тільки по 3³⁹². Ось як сучасник описує процес переходу сіл у православ'я: «До Львова приїхав Євлогій і зачав галицьким ренегатам, якими опікував ся в Росії і висвятив на православних попів, уділяти юрисдикції на цілу Галичину. Як чорні круки кинулися батюшки шукати для себе овець, кождий там, де знав. До Дроговижа загостив такий вихованець Євлогія, галицький недокінчений гімназіяст Григорій Курилас... Тут по сусідській знакомості зачав він притягати на православє людий. То обітницями поділу панського ґрунту, то іншими нісенітницями приєднав до себе кількох людий, які підписали поданє о перехід на православє... Перед церквою розділив тих, що суть за унією від тих, що суть за православєм і по сконстатованю православної більшости передав батюшці ключі церкви. Сей акт «возсоєдиненія» не обійшовся без трагічних і зворушаючих сцен. Серед прихильників унії було 19 родин, а між ними одна жінка, котрої чоловік станув на стороні православних. Було йому ніяково, що баба його не слухає і перед людьми «публічить», і він з початку намовою і живим вимахуванєм кулака старав ся її побудити до переходу на сторону православних. Коли се оказалось безуспішним, почав тягнути жінку за хустку, однак і тепер зазнавав опору. Тоді трутив свою жінку на землю і зачав скажено бити і копати обцасами, так, що інтервенція жандарма була потрібна, щоби охоронити жите і свободу совісти нещасливої». І резюмує: «Так доконав ся перехід на схизму в Дроговижи»³⁹³.

«Сумною сторінкою у короткій історії російського управління Галичиною є церковно-релігійне питання, — йдеться у документі часів російської окупаційної адміністрації. — Якщо населення розчаровувалося в російських чиновниках, то позитивно обурилося на православних священиків. Галичани, які ще зовсім не-

391 Там само.

392 Нива. — 1916. — Ч. 1. — С. 56.

393 Николаївський деканат в часі російської інвазії // Нива. — 1916. — № 4-6. — С. 191-192.

давно прагнули повернутися до старої віри їх предків — православ'я — нині зі страхом втікають від православної церкви та поспішають повернутися до унії... Єпархіальне духовенство свідомо провалило церковну справу в Галичині...» — писав російський урядник. У документі відзначалося, що уніатські священники були всі з вищою освітою, люди виховані й тактичні та, окрім того, матеріально забезпечені. Натомість, «з'явився російський православний священник без облачення, неохайний, непоказний, малоосвічений та замість очікуваної проповіді читає мало не по складах приписне керівництвом чергове «слово»³⁹⁴.

Отже, релігійне питання розв'язувалося москвофілами дещо прискорено, з порушенням етичних норм, підкупамі тощо. Беручи до уваги, що православ'я (не тогочасного російського зразка) було релігією русинського населення доунійних часів, мусимо відзначити, що методи переходу на нього, застосовані москвофілами з допомогою російської окупаційної влади, бажали кращого та не завжди були толерантними.

Про погляди москвофілів щодо розв'язання аграрної проблеми можемо дізнатися з ходу лютневого (1915 р.) засідання ГРБО у Петрограді. На ньому було розглянуто доповідь колишнього крайового комісара з селянських справ І. Корниловича «Селянське питання в Галичині». Галицький вчитель І. Филипчак звернув увагу на несправедливий розподіл податків у анексованому регіоні³⁹⁵. Д. Вергун висловився за потребу конфіскувати майно у поміщиків, що виступали проти Росії. С. Щегловитов вказав, що доцільнішим тут був би секвестр (заборона або обмеження, встановлене органами державної влади на розпорядження майном).

Москвофільське керівництво РНС прагнуло зміцнити свої позиції серед селянства шляхом отримання мільйонного кредиту в банках Росії й використання його через сільські ощадно-кредитні спілки для відбудови зруйнованого господарства краю. У записці РНС від 28 січня (9 лютого) 1915 р., адресованій галиць-

394 ЦДІАК. — Ф. 361. — Оп. 1. — Спр. 1168. Про біженців з Галичини, 1916-1917. — Арк. 35.
395 Петрович І. Галичина під час... — С. 99.

кому генерал-губернаторові, є згадки про важке становище українського селянства. «У всій Галичині і Буковині населення потребує і продовольства, і насіння... Відчувається велика нестача у робочій і молочній худобі..., зруйновані не тільки окремі садиби, а й цілі поселення». А тому «попит населення на кредити буде величезний»³⁹⁶. На думку РНС, щоб мати у розпорядженні якісь кошти, залишається один вихід — кредит. Його може надати або Державний банк Росії, або особливий військовий фонд, який буде розподілений по кооперативних товариствах.

Москвофіли зазначали, що для «національного відродження "карпато-руських" земель» потрібно ліквідувати політичне й економічне панування поляків, а тому наполягали хоча б на частковій передачі малоземельним селянам земель польських поміщиків, які виступали проти Росії та втекли з австрійськими військами. Москвофілів не влаштовувала порівняно толерантна політика щодо польської меншості у Східній Галичині, продиктована державними міркуваннями збереження лояльності польського населення в межах всієї імперії, від чого багато в чому залежав успіх або неуспіх Російської імперії у війні. «Русские» діячі вважали, що російська адміністрація не переймається життям селян, не вживає ніяких заходів для його покращення. Зрозуміло, що російська влада найменше турбувалася долею галицького селянства, адже польське поміщицьке землеволодіння вона розглядала як майбутню частину системи поміщицького володіння Росії³⁹⁷. Тому радикального розв'язання земельної проблеми від нової влади годі було й чекати.

Іншим важливим напрямком діяльності москвофілів була боротьба з українським рухом. Ще від самого початку окупації російська влада відразу ж зупинила в Галичині та на Буковині роботу всієї української системи шкільництва, видавництва, друкарень, бібліотек, книжкових магазинів, клубів «Просвіти» і бага-

³⁹⁶ Буковина в роки Першої світової війни 1914-1918 рр.: документи / упор. В. М. Ботушанський. — Чернівці: Технодрук, 2014. — С. 93-94.

³⁹⁷ Баран І. Політична діяльність російської окупаційної адміністрації в Галичині (1914-1915 рр.) / І. Баран // Вісник Прикарпатського університету. Історія. Вип. 17. — 2010. — С. 155.

тьох кооперативів. Українські народні доми ім. Шевченка у Галичині замінювалися читальнями ім. Качковського³⁹⁸. Одним з розпоряджень генерал-губернатора була заборона діяльності шкільних закладів, інтернатів і курсів (за винятком ремісничих шкіл) до нового розпорядження. Фактично, це пояснювалося нестачею вчителів для російських шкіл, бо саме російська мова ставала мовою шкільного викладання. Але, після того, як стало відомо, що влада планує поставити вчителями в галицьких та буковинських школах кадрів з Росії, це викликало деяке невдоволення москвофілів, про що писав С. Бендасюк у «Прикарпатской Руси». З цього приводу автор пропонував готувати місцеві вчительські кадри і організувати у Львові та окружних містах безкоштовні вчительські курси з російської мови, історії та географії (організовані «Обществом им. Качковского», про що йшлося вище). Допускатися до них не мали тільки «мазепинці», тобто українські вчителі. Найздібнішим учителям С. Бендасюк планував допомогти навчатися у Росії за державний кошт³⁹⁹.

Урядові кола прийняли проект Бендасюка. З (16) грудня 1914 р. було оголошено про створення 2-місячних (пізніше 3-місячних) курсів «загальноросійської літературної мови» для вчителів Східної Галичини та Буковини. 4 січня 1915 р. відкрили курси у Самборі, де з 120 заявників зарахували до навчання 58. У Львові курси відкрилися 5 січня, на них було зараховано 68 осіб із 230, що виявили бажання навчатися; у Тарнополі — 63 зі 155 осіб⁴⁰⁰. 9 січня учительські курси відкрилися у Станіславові, у приміщенні колишньої гімназії Франца-Йозефа. Прийшли 155 осіб, після усного іспиту до письмового було допущено 109 осіб, із них 62-х прийняли на курси. У Львові, Самборі, Станіславові та Тарнополі при місцевих інспекціях народних училищ організовувалися педагогічні бібліотеки для вчителів, що закінчили курси, для їх самоосвіти⁴⁰¹.

398 Украинская жизнь. — 1915. — № 7. — С. 88.

399 Петрович І. Галичина під час... — С. 53.

400 Открытие курсовъ русскаго языка въ Самборе // Голось народа. — 8 января 1915. — № 2. — С. 11.

401 Голось народа. Четверг, 12 февраля 1915. — № 7. — С. 12.

Щодо навчання у Росії, то у останні дні 1914 р. у «Прикарпатської Руси» з'явилося оголошення про створення у Петрограді 5-місячних курсів для галичан (з безкоштовним навчанням та проживанням для 100 осіб). Для цього було асигновано 35 тис. рублів. Прийманням заяв зайнялася москвофільська «Народная контора» у Львові. 20 січня на курси виїхало 120 осіб⁴⁰².

Бобринський писав 18 лютого 1915 р. до Головного начальника постачання армій Південно-Західного фронту, що кількість кандидатів на курси російської мови у кілька разів перевищувала кількість вакансій, а також що галицька молодь, навчальні заклади якої закрилися, прагне вивчити російську мову та літературу, щоб з нового навчального року забезпечити собі навчання в урядових та приватних навчальних закладах⁴⁰³.

Росіянізаторська політика російської окупаційної влади у шкільній сфері Східної Галичини та Буковини зустріла навіть деякий протест у російській ліберальній пресі, однак — не серед москвофілів. Ті висловлювалися за ще більш наполегливе зросійщення⁴⁰⁴. Ю. Яворський 1914 р. у записці РНС до урядових кіл з питань народної освіти у захопленому краї заявляв про існування там «цілої мережі розсадників мазепинської агітації» і про «цілковиту відсутність усіляких проявів російської школи»⁴⁰⁵. Через те, що маніфест генерал-губернатора Бобринського від 9 жовтня 1914 р. заявляв про потребу відновити і утвердити історичний «русский» характер Карпатської Русі, на думку С. Яворського, це могло бути реалізовано успішно за умови правильно організованого шкільництва. Тому він закликав від імені РНС у межах Галичини та Буковини мовою як вищої, так і середньої та початкової школи негайно встановити виключно російську, а провід у шкільництві надати педагогам з Росії⁴⁰⁶ (що, між іншим, суперечило поглядам Бендасюка, згаданим вище). Таку свою позицію Яворський пояснював тим, що у разі призначення вчите-

402 Пляни змосковщення східної Галичини // Свобода. — 1915. — № 4. — С. 2.

403 ЦДІАК. — Ф. 361. — Оп. 1. — Спр. 111. Про курси російської мови в Галичині, 1914-1915. — Арк. 15.

404 Пляни змосковщення східної Галичини... — С. 1.

405 Петрович І. Галичина під час... — С. 65.

406 Там само. — С. 66.

лями місцевої еліти до російської школи можуть дістатися «в ове-чій шкурі місцевих педагогів давні лихі вовки, непримиренні во-роги російської культури і народності взагалі — мазепинські агі-татори», а тому відбір місцевих вчительських кадрів слід здійс-нювати дуже і дуже обережно. Українська школа, на думку львів-ських москвофілів, засновувалася на «изуверском мазепинс-ком отщепенстве» від решти «русского мира», була наскрізь просякнута фанатичною ненавистю до «русского» народу, культу-ри, мови, а також тенденційно зіпсована «штучним псевдомало-руським жаргоном» і невдалим фонетичним правописом, а тому в жодному разі не мала залишатися при російській владі. РНС вважала зайвим залишати «малоруське нарiччя» навіть у почат-ковій школі, покликаючись на підготовлений москвофiльськими товариствами і організаціями серед широких мас ґрунт для ро-сійської мови, на наявність кількох діалектів на західноукраїн-ських землях, на небезпеку «мазепинської» агітації, а, головне, на те, що «підросійські малороси легко і швидко засвоюють близьку їм літературну російську мову»⁴⁰⁷.

Питання знання вчителями російської мови, як бачимо, мало дуже важливе значення у поглядах москвофілів щодо об-лаштування шкільної справи. З цієї причини священник М. Стель-машенко у листі до Бобринського попросив його відкласти від-криття чоловічої та жіночої гімназій у Львові до серпня 1915 р. через неналежний рівень знання галицькими педагогами росій-ської мови⁴⁰⁸. Щоб зарадити такому становищу, С. Бендасюк на-віть написав «Граматику русского литературного языка» для населення західноукраїнських земель. Книгу можна було при-дбати за 60 коп. у всіх книжкових магазинах Львова⁴⁰⁹.

Москвофіли однозначно наполягали виключно на «російсь-кій школі»⁴¹⁰. О. М. (очевидно, О. Марков) написав у «Прикарпат-

407 З московської господарки в Східній Галичині // Свобода. — 1915. — № 3. — С. 5.

408 ЦДІАК. — Ф. 361. — Оп. 1. — Спр. 111. Про курси російської мови в Галичині, 1914-1915. — Арк. 9.

409 Русская Народная Организация. Объявление // Голось народа. — 18 декабря 1914. — № 33. — С. 19.

410 Бендасюк С. Школьное дело въ Карпатской Руси // Прикарпатская Русь. — 1914. — 11 (24) октября 1914. — № 1439. — С. 1.

скої Русі» з приводу школи: «Російська школа буде, безумовно, одним з найважливіших факторів у справі відродження культурно-національного життя Карпатської Русі... Діячам і керівникам народної освіти... доведеться неодмінно рахуватися з місцевими умовами роботи і з особливостями місцевого культурно-національного життя, сформованого внаслідок особливих умов, у яких протягом століть доводилося жити «карпато-русскому» народу»⁴¹¹.

Москвофіли висловилися категорично і щодо польської мови у шкільництві — її також не можна було допускати в етнографічних межах Карпатської Русі, щоб стримати полонізацію та утвердити «русский» характер цих земель. Передбачалося обмежити доступ до освіти і євреям — шляхом введення високої відсоткової ставки, тоді як для «галицьких русских» навчання мало бути безкоштовним.

Щодо самих шкіл, то у Львові та інших містах було організовано зразкові російські навчальні школи, що мали на меті підготувати дітей для вступу до російської школи. Приймалися діти 7-9 років⁴¹². 25 січня 1915 р. була відкрита перша сільська російська школа в с. Запитове Львівського повіту. На урочистому відкритті були присутні граф Бобринський, член Державної Думи Д. Чихачов, голова РНС В. Дудикевич⁴¹³.

Ставлення до українського життя у москвофілів під час окупації було відверто негативним: «Карпатська Русь, що покликана захищати інтереси «русской» нації і державності на окраїнах, не може терпіти у своєму середовищі злочинної мазепинської пропаганди»⁴¹⁴. Особливо відзначився на тлі цієї антиукраїнської пропаганди молодий О. Марков, який написав ряд статей «Каинова работа». «Злочинна пропаганда мазепинства призвела врешті-решт до сумних і ганебних результатів: проти російської

411 О. М. Къ організації школьного дела въ Карпатской Руси / О. М. // Прикарпатська Русь. — 29 марта (11 апреля) 1915. — № 1599. — С. 1.

412 Образцовья русскія начальныя школы // Голосъ народа. — 22 января 1915. — № 4. — С. 11.

413 Открытіе первой русской сельской школы // Голосъ народа. — 29 января 1915. — № 5. — С. 2.

414 Мазепинская язва // Прикарпатская Русь. — 1915. — № 1519. — С. 2.

армії, яка нині визволяє нашу батьківщину від вікового рабства, борються в рядах ворогів Русі й усього Слов'янства її сліпі жертви — мазепинські добровольці — різні «українські стрільці», «січовики» і «соколи...»⁴¹⁵ — писав О. Марков. Тому москвофіли вимагали арештів українських діячів. У десятках статей, заміток, денунціацій москвофіли закликали кидати до в'язниць «мазепинців», які нібито видавали австрійській владі невинних «росіян». Мовляв, на початку війни «мазепинці просто завалювали канцелярію (штабу командира корпусу) доносами на «русских людей», яких воєнна влада негайно ж наказувала заарештовувати». Листи були приблизно такого змісту: «Вважаю своїм громадянським обов'язком повідомити, що такі особи є завзятими русофілами: ... (далі був перелік. — В. Г.)».

Чому москвофіли були ще більш послідовними україноненависниками, аніж самі росіяни, можуть вказати слова о. Юліана Дзеровича: «Є се фактом давно доказаним, що найгіршими ворогами даного народу є звичайно його вирідні, безхарактерні сини, які перейшли у ворожий, чужий табор і там, щоби приподобатись новим панам, щоби всякий сумнів що до своєї «благонадьожности» усунути, найбільше на свій нарід клеветують, найсміливіше його ідеали допчуть, найгірше старають ся йому пошкодити». І уточнює: «Не такий страшний був для нас гр. Шереметев, гр. Бобринський, Половцев, Роде Ейхе, Скаллон і як там вони всі ті чиновніки і генерали звались, а страшнійші, сто раз небезпечнійші були для нас Дудикевич, Глушкевич, Сохоцький, Сьокало, Яворський, Кушпета і всі інші так звані «тоже-малоросси»⁴¹⁶.

Політика російського уряду в Галичині мала суперечливий і непослідовний характер, що викликало незадоволення керівників-москвофілів, які виявилися послідовнішими прихильниками проросійської і антипольської політики, ніж російська адміні-

⁴¹⁵ Марков О. Враги единства русского народа — мазепинцы. Каинова работа: В пользу русского народа в Карпатской Руси / О. Марков. — К.: Киевское отделение галицко-русского общества, 1915. — С. 17.

⁴¹⁶ Дзерович Ю. Цінний янічарський... — С. 248-249.

страція, і сподівалися на свою активну участь в управлінні краєм⁴¹⁷. Відносно поміркований курс, проголошений генерал-губернатором графом Бобринським, потенційно не відповідав сподіванням провідників москвофільства, налаштованих на різку і швидку радикальну зміну в краї політичної, економічної, конфесійної, мовної та культурної ситуації.

Зрозумівши, що російська окупаційна влада не збирається ділитися владою в регіоні ні з ким, москвофіли почали конфліктувати з росіянами. Ставропігійська друкарня регулярно затримувала тиражі «Львовского военного слова» (порівняно поміркованої газети, яку видавала російська адміністрація), щоб усунути його як конкурента «Прикарпатской Руси». В. Дудикевич особисто розганяв львів'ян, які збиралися біля друкарні, щоб отримати «Слово» вчасно⁴¹⁸.

Таке поводження москвофільських радикалів спричинило на смішки навіть самих росіян, наприклад, редактора того ж таки «Львовского военного слова» Н. Наркевича, який називав їх «дезертирами свого народу»⁴¹⁹ та «невеликою галасливою жменькою рутенської олігархії»⁴²⁰. Ця ж сама газета писала також, що москвофіли вважають, начебто російська армія зайняла Галичину, щоб дати їм змогу розправитися над давніми політичними суперниками. «Щирі змагання нашої воєнної газети у жодному разі не заслужили на вороже ставлення з боку тих автократів, що, на жаль, досі не в змозі звільнитися від рабської моралі й, почувавши себе тепер «завойовниками», не можуть, а радше не бажають ставитися з належним тоном до російських офіцерів»⁴²¹, — ці слова влучно показують прагнення москвофілів завоювати панівні позиції у краї.

Д. Дорошенко у спогадах так описував цю ситуацію: «Після кількох місяців спільної роботи самі представники російської

417 Пашаева Н. Очерки истории... — С. 153-154.

418 Петрович І. Галичина під час... — С. 94.

419 Андрусак М. Нариси з історії... — С. 60.

420 Відгуки полеміки «Львовского Военного Слова» з «Прикарпатскою Руссю» // Вістник Союзу за визволення України. — 1915. — № 15-16. — С. 12.

421 Петрович І. Галичина під час... — С. 94-95.

адміністрації переконалися, якими фанатично вузькими, обмеженими, морально нерозвиненими і через те непереребірливими в засобах були їхні галицькі дорадники і скільки фатальних помилок, непотрібних жорстокостей було вчинено під впливом цих злих геніїв російських інтересів у Галичині»⁴²².

Прогресивна російська інтелігенція також ставилася до москвофілів недовіркою та навіть вороже, звинувачуючи їх у підтримці в Росії реакційних націоналістичних кіл. Москвофіли образилися на це, адже націоналісти ставали їм у допомозі «у важкі роки наших гонінь». Вони також відкидали політичне забарвлення своєї партії: «У нас... є люди різних політичних поглядів, від монархістів до крайніх лівих. Наше «русофільство», як любов француза до французької культури, німця — до німецької, англійця — до англійської, ще зовсім нічого не стверджує про наші суспільно-політичні настрої»⁴²³.

Москвофіли всюди, де тільки могли, заявляли, що вони мають бути «господарями» краю. Наштовхуючись на опір російської адміністрації, вони вирішили іншими дорогами досягти своєї мети. РНС виробив ряд меморіалів до Петербурга, у яких критикував діяльність галицької російської адміністрації і вказував на власні, значно ефективніші варіанти зросійщення краю. Постійно наголошувалося на важливості «місцевих «русских» діячів». У одному з меморіалів пропонувалося передати москвофілам провід у галицькій адміністрації⁴²⁴. Як поставилася до цього петроградська влада, відомостей немає, однак львівська адміністрація відреагувала на це звільненням кількох впливових діячів (напр., М. Сохоцького, який був заступником начальника повіту у Львові), нижчим посадовцям було зменшено зарплати. Все жорсткіше цензура редагувала сторінки «Прикарпатской Руси». Відносини між В. Дудикевичем та Г. Бобринським загострилися до межі. Ця внутрішня боротьба між росіянами і москвофілами у складі однієї адміністрації відбилася у пресі. «При-

422 Дорошенко Д. Мої спомини... — С. 19-20.

423 Украинская жизнь. — 1915. — № 5-6. — С. 116.

424 Петрович І. Галичина під час... — С. 93.

карпатская Русь» неодноразово критикувала проекти і плани Росії, які хоч якимось чином могли зменшити вплив москвофілів. Так, С. Бендасюк виступав проти планів поповнення Галичини вчителями з Росії, а О. Марков критикував проект колонізації Галичини населенням з Росії⁴²⁵.

Спалахнув конфлікт і навколо самої «Прикарпатской Руси». Фінансування газети з вересня 1914 р. відбувалося по лінії МЗС за посередництвом його чиновника, колишнього секретаря російського консульства у Львові В. Олфер'єва. Залишаючись формально органом РНС, «Прикарпатская Русь», відповідно до бажань російського уряду, який виділив на її видання субсидію, мала стати провідником виключно російського офіційного погляду на події, що дуже скоро призвело до серйозних конфліктів між москвофільською редакцією газети, яка обстоювала позицію РНС у всіх питаннях, та російською окупаційною адміністрацією. У листі начальника Канцелярії міністра іноземних справ № 234 до В. Олфер'єва від 8 вересня 1914 р. відзначається, що «Прикарпатская Русь» стала набагато цікавішою, відколи Галичина завойована, порівняно з австрійським періодом. «Однак газета все ще не повністю відповідає тим вимогам, які ми можемо до неї висунути як до органу преси, покликаного знайомити, з одного боку, російських читачів про становище мало ще відомого їм Галицького краю, з другого, — галицьких читачів про внутрішній устрій життя в Росії, про яку останні мають значною мірою вельми мінливе поняття», — писав начальник канцелярії. Тому, вважає він, варто поповнити лави журналістів та звернути особливу увагу на передові статті, які варто було б зробити більш різноманітними за змістом і надати їм характеру дещо примирливого щодо польського і католицького питань. Щомісячно на видання газети виділялося 5 тис. рублів⁴²⁶, тому висловлювалася потреба у поширенні «відомостей у бажаному для Росії висвітленні»⁴²⁷.

425 Там само. — С. 85.

426 ЦДІАК. — Ф. 361. — Оп. 2. — Спр. 7. Преса (Прикарпатська Русь), 1914-1915 р. — Арк. 12 зв.

427 Там само. — Арк. 1-2.

Водночас, Дудикевич скаржився, що цих грошей бракує. У звіті РНС Бобринському від 9 лютого 1915 р. про витрати коштів, виданих на руки голови РНС, головний москвофіл зазначав, що «сума 5 тис. рублів, з огляду на майже цілковите припинення передплати та відсутність поштового сполучення у країні, недостатня навіть для того, щоб за теперішніх важких умов поставити на належний рівень газети, що видаються "Русской народной организацией"»⁴²⁸. До речі, кошти, що виділялися на видання газет, використовувалися РНС на власні потреби, а преса фінансувалася за залишковим принципом, що негативно впливало на якість газет та їх призначення⁴²⁹.

Напруга між москвофілами та російською адміністрацією досягла апогею у січні 1915 р., коли «Прикарпатской Руси» було заборонено друкувати вступні статті, фельєтони та ін. Через це Міністерство закордонних справ 1 лютого 1915 р. запитувало свого представника В. Олфер'єва про причини таких змін у газеті, адже поставала проблема доцільності виділення коштів на її видання⁴³⁰. Також передбачалося навіть примусити В. Дудикевича виїхати з Галичини, а курс щодо москвофілів змінити⁴³¹. Г. Бобринський заявляє: «Зайнята партією [москвофілів] позиція щодо російської влади не тільки не полегшувала управління, але навіть могла призвести до потреби застосування до цієї партії репресій»⁴³². Однак несподівана австрійська офензива у лютому 1915 р. пом'якшила ставлення окупаційної влади до москвофілів⁴³³. А влітку 1915 р. російська влада у Східній Галичині та Буковині впала.

Газета «Колокол» писала про вплив москвофілів у період першої російської окупації західноукраїнських земель: «Наша влада перебувала цілком під шармом галицьких «москвофілів» у особі д-ра Дудикевича і його друзів. Ця група... виявилася дуже пога-

428 ЦДІАК. — Ф. 361. — Оп. 2. — Спр. 7. Преса (Прикарпатська Русь), 1914-1915 р. — Арк. 19.

429 ЦДІАК. — Ф. 361. — Оп. 1. — Спр. 1168. Про біженців з Галичини, 1916-1917. — Арк. 30.

430 ЦДІАК. — Ф. 361. — Оп. 2. — Спр. 7. Преса... — Арк. 11.

431 Wendland A. Die Russophilen... — S. 556.

432 Савченко В. Восточная Галиция в 1914-1915 гг. (этносоциальные особенности и проблема присоединения к России) / В. Савченко // Вопросы истории. — 1996. — № 11-12. — С. 103.

433 Москвалі мають намір забрати ся зі Львова // Свобода. — 1915. — № 1. — С. 3.

ними порадиниками для нашої галицької адміністрації. Фанатичні, нетерпимі друзі д-ра Дудикевича провадили надто різку політику, вбачаючи зрадника у кожному читачі «Кобзара»... Коренів серед галицького селянського населення «москвофіли» також не мали, вони не могли бути міцною соціальною групою, на яку можна було б опертися для боротьби з австрійським впливом»⁴³⁴. «Русские Ведомости» вважали, що внутрішня адміністрація на окупованих територія повинна працювати під наглядом воєнної влади за допомогою місцевих суспільних сил, але «без упередженого й виняткового покровительства однієї з місцевих партій і надання їй особливих привілеїв»⁴³⁵.

«Серед найважчих злочинів скинутого режиму, здається, забута поки ще одна шайка політичних мародерів, що хлинула під керівництвом гр. Бобринського і єпископа Євлогія до Галичини та Буковини слідом за переможною нашою армією, грабуючи та пригнічуючи місцеве населення, що дружньо зустрічало російські війська і завдяки їх злочинам зовсім з іншими почуттями проводжало армію, що відступала. Червоніло обличчя усіякого чесного росіянина при читанні навіть тієї мінімальної частини подвигів цієї шайки, яка проникала в пресу крізь перепони цензури», — писала газета «Известия Черновицкаго гарнизонного совета военных депутатов»⁴³⁶.

Самі москвофіли теж не цуралися жорстко висловлюватися про російську владу. Так, коли С. Яворський на засіданні ГРБО у червні 1915 р. необережно висловився про Бобринського та Євлогія як про «політичних завойовників Карпатської Русі», це викликало їхнє обурення. У відповідь Яворський у листі до Бобринського змушений був вибачитися аж до плазування та майже оспівував його роль у «русском деле». «...Ніколи і ніскілечки, ні особисто я, ні будь-хто з моїх земляків-одномумців не тільки не вважали Вас та Владику [Євлогія] якимись «завойовниками» на-

434 Ефремовъ С. Критическое время / С. Ефремовъ // Украинская жизнь. — 1916. — № 7-8. — С. 88.

435 Там само. — С. 92.

436 Еще одна неотложная ликвидация // Известия Черновицкаго гарнизонного совета военных депутатов. — 25 травня 1917 р. — № 17. — С. 2.

шої батьківщини та громадськості, а, навпаки, ніхто з нас ні на мить не забував і не забуде ніколи про Ваші великі, любовні та самовіддані жертви і заслуги й не припиняв та не припинить незмінно любити та поважати Вас і дякувати Вам за всю Вашу братську допомогу та ласку, гаряче бажаючи, щоб Ви назавжди і невід'ємно зоставались серед нас, підтримували та захищали нас, керували нашими народними роботами і справами й вели нас до кращого, світлого життя», — писав визначний москвофіл⁴³⁷.

Отож, різні погляди на методи та результати управління Галичиною призвели до постійних конфліктів між москвофільськими діячами та російською окупаційною владою. Однак москвофілам вдалося уникнути репресій через нетривалий період утримування росіянами завойованого краю.

Якщо Галичина до літа 1915 р. один раз зазнала російської окупації, то Буковина — двічі. 20 жовтня 1914 р. війська двоєдиної імперії форсували р. Серет і визволили Чернівці, однак росіяни знову завоювали їх 27 листопада: у місті почалася друга російська окупація. Закінчилася вона у лютому 1915 р. з відходом росіян на лівий берег Пруту. 12 червня росіяни віддали свої останні позиції й тут⁴³⁸.

Буковинські москвофіли, як згадує у своїх спогадах В. Руснак, одразу після початку війни здійснили кілька актів саботажу проти влади, підпаливши залізничні мости на Пруті й Черемоші в Неполоківцях, відрізавши тим самим правий берег Пруту (Вашківський і Вижницький повіти) від залізничного сполучення з головною лінією Чернівці-Львів⁴³⁹. 8 вересня 1914 р. приступив до своїх обов'язків перший комендант Чернівців О. Навроцький. Він обіймав цю посаду лише 8 днів, але встиг звільнити з в'язниці багатьох людей, що були там ув'язнені через державну зраду та русофільську діяльність⁴⁴⁰. За доносами чернівець-

437 IP НБУ. — Ф. XXI. — Спр. 269. Яворський Ю. А. — Бобринському В. А. Лист 27 липня 1915 р. з Петрограда. Машинопис із авторськими виправленнями. — Арк. 1-2.

438 Волковинський В. Бойові дії на українських землях у роки Першої світової війни / В. Волковинський // УІЖ. — 2004. — № 4. — С. 38.

439 Добржанський О. Бажаємо до України... — С. 240.

440 Вебер Ю. Російська окупація Чернівців / Юліус Вебер; упорядкування, переклад з нім. С. Осачука; післямова та коментарі Володимира Заполовського. — Чернівці : Книги-XXI, 2016. — С. 44.

ких москвофілів у ніч на 16 вересня 1914 р. російські офіцери та жандарми брутально заарештували найвідоміших людей Чернівців: бургомистра Вайсельбергера, редактора часопису «Chernowitzer Allgemeine Zeitung» Ф. Менцеля, депутата парламенту від українців М. Спинула, прокурора Н. Лазаруса, співробітника крайової управи Буковини В. Дузінкевича⁴⁴¹. Усіх їх заслали до Сибіру. За донесеннями місцевих москвофілів були розстріляні троє жителів с. Кліводин, крім того, у Кіцманському повіті розстріляли 9 євреїв, повісили ще двох євреїв та по одному українцеві й поляку⁴⁴². Отже, на Буковині, як і в Галичині, у діяльності москвофілів також був присутній фактор помсти.

15 вересня почав свою роботу новий губернатор Чернівців — С. Євреїнов. Його заходи стосувалися знищення залишків австрійського духу та посиленого зросійщення суспільного життя. Найширші прошарки населення охопила повсюдна економічна та соціальна нужда⁴⁴³. Спершу Євреїнов справив враження людини модерних поглядів, не робив різких висловлювань, та потім вплив назовні його конфлікт із митрополитом В. Рептою. Останній не кинувся відразу ж догоджати окупаційній адміністрації, і Євреїнов сприйняв це насторожено⁴⁴⁴. 18 вересня на богослужінні один зі священників вимовив у молитві ім'я російського царя, що викликало переживання у В. Репти⁴⁴⁵. У митрополічій резиденції, де розміщувався шпиталь Червоного Хреста, росіяни, аби дошкулити митрополиту, розмістили велику кількість солдатів із венеричними захворюваннями⁴⁴⁶.

Довго чинити опір В. Репта не міг, тому 19 вересня Чернівецька православна консисторія в її «Віснику розпоряджень» видала наказ до духовенства «молитися за царя й за перемогу російських військ, що прийшли не як вороги, а як спасителі від австрійського гніту»⁴⁴⁷. Через це після звільнення Чернівців кра-

441 Там само. — С. 583.

442 Буркут І. Историческая судьба... — С. 53.

443 Вебер Ю. Російська окупація... — С. 63.

444 Там само. — С. 56.

445 Там само. — С. 59.

446 Там само. — С. 62.

447 Добржанський О. Змагання за українську... — С. 24-25.

йова влада Буковини звинуватила митрополита В. Репту в державній зраді та завела на нього кримінальну справу. Сам В. Репта так прокоментував свій учинок: «Коли мене змусили служити службу Божу на честь російського царя, то ми молилися кожен за свого царя: ми за свого, росіяни за свого. Коли служив службу за убійних російських солдатів з примусу, то одночасно служив і за перемогу Німеччини й Австрії»⁴⁴⁸. Незважаючи на це, цар Франц-Йозеф усунув його з посади і у телеграмі від 4 травня 1915 р. розпорядився розслідувати цю справу, але «делікатно». Крайовий президент Буковини та начальник крайової жандармерії Е. Фішер пропонував вислати Репту до м. Бистриця та розпочати розслідування⁴⁴⁹.

На Буковині велику послугу окупаційній владі надали запеклі вороги українства брати Олексій та Георгій Геровські. Перший з'явився у місті 12 вересня. «Бачили, як цей худорлявий чоловік, схожий на Мефістофеля, носився вулицями міста, і з'являлося передчуття лиха», — писали очевидці⁴⁵⁰. Особливо впадало у вічі те, що О. Геровський надто інтенсивно спілкувався з відомими у місті русофілами, і того ж дня, коли він прибув до міста, з в'язниці звільнили ще 17 москвофілів, звинувачених у шпигунстві на користь Росії. Один зі співробітників Союзу Визволення України, який перебував у Чернівцях у період першої російської окупації, писав: «Ще доки не було в Чернівцях Геровського, можна було витримати, бодай можна було спокійно ходити вулицями та спати у своїй власній хаті. Відколи його було іменовано ад'ютантом губернатора [Чернівецької губернії] Євреїнова, почалися арешти української інтелігенції»⁴⁵¹.

Д. Дорошенко писав про О. Геровського, що це «людина фанатична в своїх поглядах, недобра й мстива, він зводив прорахунки зі своїми політичними ворогами і наробив людям багато лиха. Його ім'я вселяло страх і переляк мешканцям Чернівців. У

448 Буковина в роки Першої... — С. 57.

449 Там само. — С. 125-126.

450 Там само. — С. 46.

451 Подорож до Чернівців // Вістник Союзу визволення України. — 1914. — № 5-6. — С. 7.

колах же російських, головню військових, він мав славу "мученика за російську ідею"⁴⁵². Як писала газета «Нова Рада», «Геровський... завжди був і єсть вірний раб і служба російського царату: монархист-реакціонер, зрадник, запроданець і політичний авантюрист, він був на службі в охоранці, а пізнійше в контр-розвідці, капував, висилав і арештовував Українців в Галичині»⁴⁵³. Як зазначає І. Буркут, брати Геровські так відзначилися у доносах на всіх

Джерело: brwml.ru

О. Геровський

своїх противників, що погана пам'ять про них ще й досі живе серед потомків постраждалих від їхніх рук⁴⁵⁴. Сам Євреїнов визнавав корисність братів Геровських для росіян, адже вони були добре поінформовані та знали всю територію Буковини і її населення⁴⁵⁵. Він клопотався перед Г. Бобринським, щоб той зберіг їм утримання з воєнного фонду і тим самим залишив їх у лавах «майбутніх діячів Галичини». Головнокомандувач армій Південно-Західного фронту Г. Іванов 11 грудня 1914 р. постановив видавати щомісячно кожному з братів по 125 руб.⁴⁵⁶.

У вересні 1914 р. О. Геровський, перебуваючи на посаді прибічного секретаря буковинського губернаторства, поширював звернення до буковинців, де закликав людей спам'ятатися і приймати російські війська «з розпростертими руками, з хлібом-сіллю, бо це наші брати, наші спасителі». Австрійську владу він зображував як жандармську, а російського царя називав

452 Дорошенко Д. Мої спомини... — С. 94-95.

453 Характеристика москвофілів // Буковина. — 1916. — № 19. — С. 8

454 Буркут І. Историческая судьба... — С. 53.

455 Заполовський В. Буковина в останній... — С. 43.

456 ЦДАК. — Ф. 361. — Оп. 1. — Спр. 1026. Про надання утримання братам Геровським, 1915-1916. — Арк. 1.

«нашим царем». «Доста збиткували ся [вороги] надъ нашою ве-рою и нашою мовою», — писав Геровський. Він заявляв, що з російською владою буде скасовано німецьку мову в судах, зменшено податки, здешевшає хліб⁴⁵⁷. Звернення було позначене скаженим антисемітизмом: у ньому лунали заклики до етнічної чистки. «Ми позбудемося жидівських п'явок», — заявляв О. Геровський⁴⁵⁸.

16 вересня 1914 р. військова влада призначила міського голову Чернівців — румуна Т. Боканчу, який, за свідченнями очевидців, був «істерично-хворобливим чоловіком із мінімальними духовними якостями, який лише волею фатального випадку був призначений на повну небезпек посаду»⁴⁵⁹. Допомогали бургомістрові члени Управи з осіб, на яких указав О. Геровський: Т. фон Ончул, д-р Гакман, д-р Скалат (заступники) та лісничий Велегурскі⁴⁶⁰. Заступником голови став чех Р. Вітек, який також надав окупаційній владі дуже велику послугу. Пізніше С. Євреїнов, даючи характеристику цьому москвофілові, писав Бобринському, що «він своєю діяльністю довів відданість Росії та російській владі»⁴⁶¹. Також, з подачі О. Геровського, завідувати міською поліцією та збиранням даних у прикордонному районі Румунії було призначено Т. Тоніоні, італійського підданого, який за час російської влади на Буковині проявив ревність до справ.

24 листопада 1914 р. Олексій Геровський став старшим чиновником особливих доручень при чернівецькому губернаторові, а Георгій — перекладачем канцелярії губернатора. З 17 квітня 1915 р. вони були зараховані на службу до Міністерства внутрішніх справ⁴⁶².

457 Добжанський О. Змагання за українську державність на Буковині (1914-1921 рр.): документи і матеріали / О. Добжанський, В. Старик. — Чернівці: Чернівецька обласна друкарня, 2009. — С. 22.

458 Там само. — С. 23.

459 Вебер Ю. Російська окупація... — С. 82.

460 ЦДІАК. — Ф. 361 — Оп. 1. — Спр. 132. Листування з органами військового і громадянського управління про настрої населення і духовенства, про діяльність буржуазно-націоналістичних організацій (польського «Головного Народного Комітету», Єврейської національної партії Буковини та ін.), 1914-1915. — Арк. 5.

461 Запаловський В. Буковина в останній... — С. 45.

462 ДАЧО. — Ф. 283. — Оп. 1. — Спр. 109. Про зарахування Олексія та Георгія Геровських

О. Геровський намагався залучити Румунію до союзу з Росією у війні проти Австро-Угорщини. Для цього він уклав союз з румунським консулом у Чернівцях Галіним та провадив з ним переговори, переконуючи румунів, що Австрія — слабка країна⁴⁶³. Співпраця з румунами, подібно до передвоєнних часів, слугувала фактором посилення впливу москвофілів на Буковині.

1 грудня 1914 р., вже під час другої російської окупації Чернівців, у місті з'явився губернатор Боканча разом з О. Геровським. Останній, за словами сучасника Ю. Вебера, «зібрав добірних індивідуумів, у котрих він був упевнений, що вони завдяки їхньому тотальному матеріальному та моральному декадентству мали бути якраз для того створені, щоб виконати всі плани, які виголошував він та його вчитель Євреїнов»⁴⁶⁴. Це були: колишній політичний агітатор та писар канцелярії крайового виконкому Роман; неодноразово арештовуваний за шахрайство Ганс Фішер; син священика-руссофіла Галіп; син колишнього секретаря російського консульства Демітровіч; колишній директор цукрового заводу на Жучці Мазанек; колишній старший контролер фінансової варті Боберський; студент-правник Смеречинські; будівельний кресляр Терлецький; помічник-канцелярист Харцевський; тренер з фехтування Тоніоні, італійський підданий. Вони «стали на службу в росіян з корисливих та інших низьких мотивів»⁴⁶⁵, тероризували єврейське населення та зросійщували інтелектуально слабшу частину населення. Тоніоні навіть був затриманий як злодій при спробі пограбувати крамницю⁴⁶⁶.

В. Заполовський вважає, що російська окупаційна влада на Буковині у 1914-1915 рр. у виконанні своїх завдань припустилася грубої помилки насамперед у тому, що зробила ставку на невелику групу місцевих москвофілів, які «не мали жодного впливу в регіональному суспільстві»⁴⁶⁷.

до Міністерства внутрішніх справ, 1915. — Арк. 7.

463 Буковина в роки Першої світової... — С. 104.

464 Вебер Ю. Російська окупація... — С. 82.

465 Там само. — С. 84.

466 Там само. — С. 90.

467 Заполовський В. Буковина в останній... — С. 194.

Отже, діяльність москвофілів у складі російських окупаційних адміністрацій 1914-1915 рр. у Галичині та на Буковині позначилася радикальною реалізацією ідей москвофілів щодо росіянізації регіону, насадження тут російського варіанта православ'я, боротьби з українським рухом. Однак плани створення москвофільської влади регіону ні у Галичині, ні тим більше на Буковині не мали успіху. Російська влада зробила москвофілів не окремим суб'єктом політичного життя регіону, а тільки своїми дорадниками.

Спроби реанімації: вплив москвофілів на діяльність російських окупаційних адміністрацій у 1916-1917 рр.

Проблема реанімації москвофільства на знову завойованих Росією західноукраїнських землях у 1916-1917 рр. розглядається у історіографії порівняно мало, переважно у контексті діяльності російської окупаційної адміністрації після Брусиловського прориву. Вплив москвофілів на суспільно-політичне життя регіону в цей період дійсно було меншим, ніж у 1914-1915 рр., однак все ж відчутним. Зміни росіян у підході до управління завойованими територіями визначально вплинули на діяльність москвофілів.

Зазнавши значних втрат від австро-угорських військ у кінці 1915 р., Росія перейшла до позиційної оборони. Її армія восени 1915 року закріпилася на лінії Кам'янець-Подільський-Тарнопіль-Кременець-Дубно. 28 травня 1916 р. росіяни перейшли в наступ по всій лінії фронту і захопили Чернівці. Протягом літа росіяни знову вийшли до карпатських перевалів і у результаті Брусиловського прориву відвоювали Буковину та східну частину Галичини включно з Тарнополем. Однак спроби захопити Львів закінчилися провалом.

На окупованих землях було створено «Генерал-губернаторство областей Австро-Угорщини, зайнятих за правом війни» з

центром спочатку в Тарнополі, а потім у Чернівцях. Край було поділено на дві губернії — Чернівецьку і Тарнопільську. З липня 1916 р. генерал-губернатором нового адміністративно-територіального утворення було призначено генерал-ад'ютанта Ф. Трепова⁴⁶⁸. Діяльність його уряду (липень 1916 — лютий 1917 рр.) відзначалася поміркованістю та виваженістю (бо російський уряд не був певен, чи вдасться йому надовго затримати для Росії ці провінції), була спрямована на забезпечення потреб армії та фронту. Окупаційна влада зосередилася на організації життя місцевого населення⁴⁶⁹. Було вирішено уникати політичних тенденцій при управлінні краєм — передусім за пропозицією Брусилова⁴⁷⁰. Тепер вже не чинилося національних і релігійних утисків та переслідувань, як за часів Бобринського, не було насильницького зросійщення та навернення у православ'я. Українська мова не переслідувалася, хоч вона ще не набула громадянських прав. Трепов відновив українські початкові та середні школи, однак продовжував (у менших масштабах, ніж це відбувалося у 1914-1915 рр.) арешти українських діячів за «шпигунство», яке замінило такий колишній привід, як «мазепинство». За оцінкою Д. Дорошенка, тільки 1% заарештованих справді заслуговували на це⁴⁷¹. На посаду повітових начальників добирали осіб фахових і з вищою освітою. Багато з цих начальників ставилися до місцевого населення толерантно, лояльно⁴⁷².

Якщо під час першої окупації західноукраїнських земель росіяни вважали ставлення місцевого населення до них доброзичливим, то цього разу вони відзначали вже іншу ситуацію. Дипломатичний чиновник російського МЗС при Ставці Верховного головнокомандувача 9 липня 1916 р. писав: «Настрої населення мені не сподобалися. Від колишнього раболіпства і, здавалося б, симпатій — жодного сліду, скоріше проглядається щось близь-

468 Бахтуріна А. Политика Российской Империи... — С. 236.

469 Добржанський О. Змагання за українську... — С. 57-58.

470 Бахтуріна А. Политика Российской Империи... — С. 223.

471 Дорошенко Д. Мої спомини... — С. 56.

472 Новосівський І. Нарис історії права Буковини і Басарабії / І. Новосівський. — Нью-Йорк-Париж-Сідней-Торонто, 1986. — С. 118.

ке до озлоблення і співчуття австрійцям»⁴⁷³. Солдат російської армії у своєму листі з фронту до Воронежа писав, що «здумаю тики, як ми в 1914 р. перший раз їхали в Галицію, який тоді був настрої у людей і скіки було патріотизму і вже на те саме місце приїхали в 1916 году, яка між ними велика різниця, уже нема ніякого патріотизму»⁴⁷⁴. Депутат російської Державної Думи П. Мілюков у своєму щоденнику також зазначав, що дії російської влади та москвофілів проти українства та арешт Шептицького спричинили вороже ставлення населення до переможців⁴⁷⁵. Натомість, В. Дудикевич вважав, що «віра у остаточну російську перемогу наразі у населення східної Галичини сильніша, ніж будь-коли»⁴⁷⁶. Російський дослідник М. Савченко вважає, що, незважаючи на розчарування народних мас під час першої російської окупації, австрійський терор і посилення позицій «українців та інших австрійських груп», населення західноукраїнських земель загалом зберігало проросійську орієнтацію і під час другої окупації 1916 р., а народовський рух узагалі не мав відгуку в народних масах, бо «єдиний козир українофілів — помилки російської політики»⁴⁷⁷. На це буцімто одностайно вказують і російські джерела, близькі до військових кіл, і документи РНС середини 1916 р.

Після відступу росіян у 1915 р. Галичину та Буковину покинула величезна кількість біженців, тож тепер поставало питання їх повернення та надання їм робочих місць у окупаційній адміністрації. Трепов з цього приводу писав Брусилову, що використання сил інтелігентних біженців-галичан у їхньому краї ускладнене за відсутності відповідних вакансій, але при нагоді бажано надавати роботу, зокрема, особам судової професії, враховуючи майбутнє відновлення судів нижчої інстанції в районі гене-

473 Бахтуріна А. Країни Російської імперії: державне управління і національна політика в роки Першої світової війни (1914-1917) / А. Ю. Бахтуріна. — М.: РОССПЭН, 2004. — С. 160.

474 Велика війна 1914-1918 рр. і Україна. У 2-х кн. Книга 2... — С. 683.

475 Мілюков П. Воспоминания (1859-1917) / П. Н. Мілюков; под ред. М. М. Карповича і Б. І. Элькіна. 1-2 тома. — Нью-Йорк, 1955.

476 Діло. — 20 жовтня 1916. — № 256. — С. 3.

477 Савченко В. Восточная Галиция в 1916-1920... — С. 99.

рал-губернаторства. Брусилов у листі від 15 грудня 1916 р. схвалив це, а також проект заходів з питань поліпшення становища біженців духовного стану, православних і уніатів, та приєднання уніатів до православ'я⁴⁷⁸. Між іншим, цей процес тривав і серед москвофільських утікачів на теренах Російської імперії: наприклад, 10 травня 1916 р. у кафедральному соборі Одеси відбулося урочисте прийняття православ'я групою галицьких біженців з 200 осіб⁴⁷⁹.

В. Дудикевич ще напередодні другої окупації знову вирішив висловити російській владі свої погляди на облаштування Галичини у «Записці з питання про управління областями Російського Прикарпаття», датованій 17 вересня 1916 р. Як впливає з документа, РНС вважав, що внаслідок зовнішньої політики Російської імперії, спрямованої насамперед на Близький та Далекий Схід, не було звернуто належної уваги на західний напрямок. Фатальною помилкою було приєднання «іновірної, іноплемінної та ворожої Росії Варшави» та віддання Австрії «єдинокровної, православної Червоної Русі»⁴⁸⁰. «Не дивно, що завдяки цим, м'яко кажучи, ненормальним, штучним, часто з допомогою насильств створеним умовам (засилля поляків та євреїв у Галичині. — В. Г.) східна Галичина, з її суцільним «русским» населенням, стала областю панування поляків», — зазначав Дудикевич. На його думку, після масових арештів «руських» галичан та їх масової втечі до Росії, вже під час війни галицькі поляки ще більше прибрали до своїх рук владу в краї⁴⁸¹. Опинившись у такій ситуації, вважав РНС, «ось чому питання про суть нинішньої війни, як війни не тільки інтересів, а й ідей та принципів, має для російського Прикарпаття значення не тільки морального виправдання війни, а й... насущне практичне значення»⁴⁸². РНС визволення західноукраїнських земель мислилося не інакше, як за

478 ЦДІАК. — Ф. 361. — Оп. 1. — Спр. 1566. Про клопотання РНРПР про надання допомоги на друк газети Прикарпатської Русі «Голос народу», 1916. — Арк. 7.

479 Українська жизнь. — 1916. — № 6. — С. 87.

480 ЦДІАК. — Ф. 361. — Оп. 1. — Спр. 1160. Про Російську народну раду Прикарпатської Русі, 1916-1917. — Арк. 4.

481 Там само. — Арк. 5 зв.

482 Там само. — Арк. 6 зв.

неодмінної умови зняття з неї пут економічного, соціального і, передусім, національного гніту, інакше кажучи, як «визволення «карпато-руського» народу від цілої системи несприятливих умов та штучно створених перепон для його вільного національно-культурного розвитку»⁴⁸³.

Про те, що цього разу Російська імперія вже не піклувалася про своїх «єдинокровних росіян», а чисто з політичним підтекстом знову захопила західноукраїнські землі, свідчить її відмова на користь Румунії від центральної Буковини, значною мірою заселеної українцями. «Так береть ся Росія «освободжувати» своїх «братів з Під'яремної Русі» з-під чужого панування!» — обурювалася народовська преса⁴⁸⁴. Галичина та Буковина були потрібні Росії, як і раніше, щоб знищити тут осередок українського життя⁴⁸⁵.

Дуже важливою та делікатною проблемою москвофіли вважали віросповідну, зокрема, проблему уніатства. Вони пропонували поступово замінювати галицьких греко-католицьких ієрархів особами твердих проросійських переконань та поступово переводити уніатів у православ'я. При цьому вони зазначали, що не варто ототожнювати «уніатство» з «українством». Дудикевич вважав, що перехід у православ'я стабільно триватиме. Петербурзький митрополит Пітірім навіть прийняв відпоручників православного духовенства Галичини (отці Гоцький, Цимбал і Клобак), які просили іменувати для Галичини православного єпископа⁴⁸⁶. Окрім того, поряд з формальною гарантією свободи віросповідання, москвофіли радили законодавчо заборонити перехід у римо-католицтво⁴⁸⁷.

Мовою офіційних відносин у межах Прикарпатської Русі в її етнографічних межах Дудикевич бачив виключно російську. Усі школи — від «народних» до вищих — мали бути російськомовни-

483 Там само. — Арк. 7.

484 Як Росія боронить своїх «під'яремних братів» // Часопись полонених українців «Вільне слово» в Зальцведелі. — 20 вересня 1916 р. — № 30. — С. 7.

485 Для чого Росії Галичина й Буковина // Часопись полонених українців «Вільне слово» в Зальцведелі. — 1 листопада 1916 р. — № 42. — С. 1.

486 Діло. — 20 жовтня 1916. — № 256. — С. 3.

487 ЦДАК. — Ф. 361. — Оп. 1. — Спр. 1160. Про Російську народну раду... — Арк. 8.

ми⁴⁸⁸. Щодо українських шкіл з викладанням на «малоруському наріччі», то їх збереження визнавалося принаймні нерозумним. «Кожна сторінка цих підручників «української мови» та «історії України» — це блюзнірська фальсифікація», що проповідує ненависть до Росії, російського народу та православ'я. «Зберегти цю школу означало б засвоїти та продовжувати австро-німецьку політику»⁴⁸⁹. Усі назви у краї передбачалося перекласти російською мовою, а розправи з «українцями» — проводити з обережністю⁴⁹⁰. Пропонувалося сприяти поверненню біженців на батьківщину та відновити діяльність місцевих народно-просвітницьких, культурних та економічних товариств і установ загальноруського спрямування, що об'єднуються з РНО. Розвиток торгівлі мав стимулюватися шляхом запрошення до Галичини російських купців⁴⁹¹.

Як бачимо, москвофіли і далі не поступалися у релігійних та культурних вимогах. Так само, вони наполягали на тому, що при російській владі мали бути представники РНС, інакше російські війська зустрінатиме або «безпорадна маса «русского» простолюду, позбавлена своїх інтелігентних представників, або ті, до кого була прихильною австрійська влада, і представниками місцевих інтересів у такому разі неодмінно виступатимуть поляки. Російські аналітики радили ставитися до ідей РНС обережно, оскільки москвофіли Галичини і Буковини «не завжди вміють відректися заради державних інтересів від своїх партійних почуттів та поглядів»⁴⁹², тобто не бажали сліпо слідувати політиці російської окупаційної влади в регіоні.

На записці містився коментар генерал-ад'ютанта Брусилова, де йшлося про завчасність таких роздумів щодо долі Прикарпаття, адже завоювання територій ще тривало, а також про те, що варто справедливо ставитися не тільки до «русских», а й до інших національностей регіону⁴⁹³.

488 Там само. — Арк. 8 зв.

489 Там само. — Арк. 9.

490 Там само. — Арк. 11.

491 Там само. — Арк. 11 зв.

492 Савченко В. Восточная Галиция в 1916-1920... — С. 99.

493 ЦДАК. — Ф. 361. — Оп. 1. — Спр. 1160. Про Російську народну раду... — Арк. 12.

Москвофіли прагнули відновити видання «Прикарпатской Руси» та «Голоса народа», що закрилися через евакуацію 1915 р. Трепов також визнавав потребу відновлення друкованого органу РНС, хоча б у вигляді невеликого видання, замість згаданих газет. Про це він написав у листі до міністра іноземних справ, який під час першої окупації фінансував зі свого відомства москвофільську пресу⁴⁹⁴. Міністр погоджувався, але вимагав кошторису, згідно з яким буде виділятися сума, адже раніше діячі РНС нібито використовували ці кошти не за призначенням⁴⁹⁵. Натомість, головнокомандувач армій Південно-Західного фронту визнав видання газети РНС передчасним. На урядових нарадах з питань управління знову завойованими західноукраїнськими землями було так само визнано несвоєчасним і повернення з Ростова-на-Дону до Тарнополя «Галицко-русского совета» під керівництвом Дудикевича. Це був фактичний програш москвофілів у їхньому прагненні до реваншу на малій батьківщині. Переважна їх діяльність тепер зосереджувалася у Ростові-на-Дону, куди потрапили чимало біженців включно з головною москвофільською інтелігенцією, про що йтиметься далі.

Під час третьої російської окупації Чернівців з червня 1916 р. на чолі міста став нотар Ш. Мікулі. Йому допомагали колишній радник крайового суду Аллач, депутат ландтагу адвокат Васильовський, учитель народного училища Федорович та керівник земельного кадастру Гнідей⁴⁹⁶. Російська влада ініціювала перейменування вулиць, і москвофіли це підтримали: на засіданні радників магістрату радник Буковинської духовної консисторії д-р Лазар Герман запропонував закріпити згадку про початок російської окупації крайової столиці Буковини 18 червня 1916 р. як видатну подію перейменуванням вул. Ратушної на вул. Генерала Лечицького, а Ратушною назвати вул. Лілійну. Ця пропозиція була одностайно схвалена усіма членами магістрату⁴⁹⁷.

494 ЦДІАК. — Ф. 361. — Оп. 1. — Спр. 1566. Про клопотання РНРПР про надання допомоги на друк газети Прикарпатської Русі «Голос народу», 1916. — Арк. 1.

495 Там само. — Арк. 4.

496 Вебер Ю. Російська окупація... — С. 112.

497 Там само. — С. 120.

За урядування Р. Вітека, який очолив чернівецький магістрат у другій половині січня 1917 р., міських радників, москвофілів Ф. Федоровича і В. Тучека, які були в опозиції до нього, було усунуто. Він призначив помічниками колишніх чиновників крайового комітету Фішера, Дімітровіча, інспектора буряківництва Мазанека та канцеляриста Шатковського⁴⁹⁸.

Брусиловський прорив улітку 1916 р. дав змогу Російській імперії знову окупувати частину західноукраїнських земель, але вже через кілька місяців російські сили було відкинуто назад, хоча вони й далі утримували тарнопільську частину Галичини, між річками Серет і Збруч, а також майже всю Буковину. Російська влада на цих землях тривала до червня 1918 р., коли було розформовано канцелярію Обласного комісара.

Лютнева революція 1917 р., за словами Н. Пашаєвої, «не дала нічого хорошого галицько-російському рухові»⁴⁹⁹. Становище москвофілів радикально змінилося: Росія часів Тимчасового уряду відреклася від них як від союзників у реалізації своїх внутрішньо- і зовнішньополітичних планів через колишню співпрацю москвофілів з націоналістичними політичними колами. Опинившись у політичному вакуумі, москвофіли були приречені у кращому разі на перебування осторонь соціально-політичних процесів.

У березні 1917 р. рішенням Тимчасового уряду на захоплених російськими військами землях Австро-Угорщини було створено «Обласний комісаріат Галичини та Буковини» на чолі з українським політичним діячем Д. Дорошенком. Центром нового адміністративного утворення стали Чернівці. За винятком генерала Трепова, весь цивільний персонал залишився на своїх місцях. Дорошенко приділяв значну увагу обсадженню адміністрації відповідними людьми, за можливості українцями. Він розпустив москвофільську міську раду Чернівців і призначив нову, зібрану з представників усіх народностей та віросповідань. На адміністративні пости Дорошенко добирав людей з вищою осві-

498 Там само. — С. 122.

499 Пашаєва Н. Очерки истории... — С. 157.

тою і знанням своєї справи. Комісар планував скасувати всі обмеження у національному й релігійному житті населення краю, ввести принципи «нової вільної Росії» та додержуватися рівного і справедливого ставлення до всіх народностей краю⁵⁰⁰, сприяти формуванню органів місцевого самоврядування, прагнув відновити соціально-економічне і національно-культурне життя краю⁵⁰¹. Водночас, силами Крайового Виконавчого комітету розгорнулася енергійна боротьба проти українських та румунських москвофілів⁵⁰², які повернулися разом з російськими військами. У відповідь москвофіли почали зводити наклепи на ряд українських діячів як на австрійських шпигунів, унаслідок чого 28 липня 1917 р. їх заарештували. Та Дорошенко домігся від Центральної Ради звільнення цих діячів⁵⁰³.

Своєю чергою, ЦР звернулася до Тимчасового уряду з пропозицією розпочати судово-карне слідство над газетою «Прикарпатская Русь», а, зокрема, над діяльністю владик Євлогія, Антонія й Віталія, ченців Почаївського монастиря, і графа Бобринського⁵⁰⁴.

У очікуванні Всеросійських установчих зборів москвофільська преса була переконана, що західноукраїнські землі самі попросяться до Росії. Тимчасовий уряд вважав, що населенню звільнених ворожих територій має бути надана можливість шляхом опитування заявити, до якої держави воно хоче приєднатися. «І російський народ-визволитель почує одностайну відповідь «карпато-русского» народу: визволивши нас, здійснивши мрію наших батьків та дідів, виконай обов'язок своєї національної совісті та прийми нас до рідної російської великої сім'ї!» — писала газета «Русский вестник»⁵⁰⁵.

Галицькі та буковинські москвофіли, які у 1915 р. перетворилися у біженців, пізніше спробували повернутися до рідних місць.

500 Новосівський І. Нарис історії права... — С. 120.

501 Добржанський О. Змагання за українську... — С. 67-68.

502 Там само. — С. 81.

503 Там само.

504 Проти русофілів // Розсвіт. — 2 травня 1917. — № 28. — С. 1.

505 Впрось о возвращении галицких выселенцев // Русский вестник. — 19 марта 1917 р. — № 1. — С. 1.

Однак цьому перешкодила військова влада, яка розуміла, що поява на театрі воєнних дій маси мирного населення заважатиме активному руху військ. Протягом 1916-1917 рр. російська влада, потім Тимчасовий уряд та більшовики вирішували питання, пов'язані з вирядженням біженців назад до Галичини та Буковини⁵⁰⁶. Це, зокрема, обговорювалося на нараді Київської комісії земського собору. Однак було відзначено, що повертатися їм нікуди, бо все зруйновано майже вщент. На нараді було вказано, що потрібно поставити на чергу питання про організацію допомоги виселенцям на шляху їх слідування аж до місць колишнього проживання, а також про потребу вжиття екстрених заходів з підготовки приміщень для приймання виселенців. Як з'ясувалося на нараді, їх кількість у Росії сягала 25 тис. осіб (цифра явно занижена), серед них 10 тис. євреїв. Нарада вирішила створити спеціальну комісію з проблеми повернення виселенців. Проект мав бути представлений міністрові іноземних справ П. Мілюкову представником комісії І. Красовським⁵⁰⁷.

У травні 1917 р. 50 тис. галицьких біженців з Львівського, Жовківського і Бродського повітів заснували в Житомирі «Галицький совет», на чолі якого перебували: голова — о. Й. Яворський з Городка, заступники — Д. Ничай та С. Федоренко, секретар — М. Іваськів, касир — К. Цимбала, члени — Ю. Антоняк, В. Голота, І. Шуст, Р. Якубовський, Р. Лещишин, С. Приплесь, І. Пурик. Ця москвофільська рада мала вносити прохання до російського Тимчасового уряду про спрямування православного єпископа для Галичини⁵⁰⁸.

Після Лютневого перевороту невтомний Олексій Геровський заявив, що «вороги Росії — це тільки одні українці і євреї», і що «свободи не буде, допоки їх не буде усунуто»⁵⁰⁹. Найвідомішою подією за участю скандально відомого москвофіла у період діяльності адміністрації Д. Дорошенка був скандал, спровокова-

506 Бахтурина А. Политика Российской... — С. 201.

507 Милуков П. Воспоминания (1859-1917) / П. Н. Милуков. — Нью-Йорк, 1955.

508 Союз: тижнева часопись для українського народу у Пітсбурзі. — 6 грудня 1917 р. — № 49. — С. 1.

509 Добрянський О. Змагання за українську... — С. 85.

ний О. Геровським у Чернівцях у травні 1917 р. Він повернувся до Буковини за вказівкою О. Брусилова, щоб протидіяти заходам Дорошенка з українізації краю. «Щоби виплисти на верх, він почав боротьбу проти Дорошенка, спершу скриту, опісля вже явну», — писала газета «Діло»⁵¹⁰. На противагу українцям у адміністрації краю, Олексій Геровський створив свій міський комітет з таких осіб: університетський професор Мількович (голова), професор Дітеану, надучитель Павлюк, радник Крайового суду Клаудіус Стефанелі⁵¹¹. Без дозволу й відома влади Геровський скликав до Чернівців кілька тисяч селян на віче, яке мало відбутися у дворі резиденції митрополитів. На вічі передбачалося ухвалити резолюцію, в якій селяни мали висловити протест проти «мазепинської» адміністрації краю і виступити за встановлення російської адміністрації. Однак у ході того, як люди сходилися на віче, Чернівецький військовий гарнізонний комітет з допомогою крайового «Виконавчого комітету» й армійського комітету 8-ї армії, розцінюючи це як контрреволюцію, розігнав селян багнетами⁵¹². Сам О. Геровський з кількома поплічниками під час розгону селянських зборів утекли. Проте віче встигло обрати двох православних владик Буковини: від «русских» — протоієрея Осташика з Виженки та від румунів — тестя Геровського Попескула⁵¹³. Делегати вимагати «приєднання Буковини до України, тісно зв'язаної в одну державу з Великоросійською державою», а також енергійно протестували проти планів створення гетьманської України на чолі з Вільгельмом Габсбургом під протекторатом Австро-Угорщини⁵¹⁴. Д. Дорошенка того дня навіть не було у Чернівцях, однак після повернення він одразу ж видав постанову про заборону перебування О. Геровського в межах Галицько-Буковинського генерал-губернаторства, а генерал Корнілов додатково заборонив Геровському перебувати в районі 8-ї армії, аби він не зміг знову знайти покровителів у

510 Там само. — С. 81.

511 Новосівський І. Нарис історії права... — С. 114.

512 Добржанський О. Змагання за українську... — С. 81.

513 Там само. — С. 89.

514 Там само. — С. 72.

штабових установах (однак москвофіл все ж знайшов таких у Штабі фронту). Невдовзі О. Геровський почав проводити у Чернівцях підозрілу агітацію, роблячи помітки на дверях українських інституцій та стежачи за їх працівниками, що призвело до паніки не тільки серед українців, а й серед євреїв та німців міста. Газета «Буковина» за 10 жовтня 1917 р. повідомляла, що він разом з чорносотенцями навіть заарештував чернівецький магістрат і кілька десятків осіб. Через це Д. Дорошенко видав наказ арештувати Геровського та кількох його спільників під приводом порушення постанови про заборону перебування в межах генерал-губернаторства⁵¹⁵. «На очах всієї людности ведено русофільського героя під ескортою 20-ти козаків вулицями міста на залізничний дворець. Се було сатисфакцією для населення, яке стільки натерпіло ся від свого зрадника», — писала 7 вересня 1917 р. газета «Діло»⁵¹⁶.

Аби уникнути ще одного потенційного москвофільського скандалу, Д. Дорошенко відхилив прохання Ю. Яворського, на той час приватного доцента Київського університету, про наукову екскурсію на Буковину⁵¹⁷.

Отже, і без того знівельована після Лютневого перевороту репутація москвофілів ще більше постраждала через скандали за їхньою участю.

У середині липня 1917 р. внаслідок наступу австро-угорських військ Росія практично втратила контроль над територією Галичини. Хоча технічно всі управлінські структури Обласного комісаріату Галичини і Буковини були розформовані у середині квітня 1918 р., а канцелярія Обласного комісара — аж 1 червня 1918 р., друга російська окупація західноукраїнських земель фактично закінчилася вже улітку 1917 р.

515 Дорошенко Д. Мої спомини... — С. 121-122.

516 Добржанський О. Змагання за українську... — С. 81.

517 Дорошенко Д. Мої спомини... — С. 122.

Москвофіли у період між більшовицьким переворотом 1917 р. в Російській імперії та розпадом Австро-Угорщини

Після більшовицького перевороту 1917 р. в умовах розгрому галицьких і буковинських москвофільських організацій та їх розпуску в Росії український рух торжествував. Москвофіли розглядалися російськими революціонерами як союзники російських консервативних сил. Галицьке народовство, тісно пов'язане з ідеями радикальних соціальних перетворень, виявилось для більшовицького керівництва більш доречним, аніж консервативні національно-культурні ідеї загальнооруської єдності. Тому москвофільство перетворилося на маргінальну течію у суспільно-політичному житті українців. Деяка частина москвофілів переорієнтувалася в політичному плані й підтримала комуністичний рух⁵¹⁸, і це при тому, що до війни поборюванню соціалізму вони приділяли спеціальну увагу⁵¹⁹.

У донесенні Грабівського жандармського відділу Крайового управління Австро-Угорщини у квітні 1918 р. йшлося про біженців-галичан, що повернулися з Росії, які «розмовляють тільки російською» та стверджують, що «тут буде так само, як і в Росії». Однак комендант жандармерії Галичини та Буковини генерал-майор Фішер у донесенні від 22 липня 1918 р. повідомляв, що «селянство загалом менше цікавиться національною проблемою, ніж соціальною, хоча доволі помітно прогрес у посиленні національної свідомості, особливо з часу останнього [Жовтневого] перевороту в Росії»⁵²⁰, з чого видно сильне зменшення про-російських настроїв серед західноукраїнського населення.

У період українських національно-визвольних змагань 1918 р. москвофіли знову розгорнули свою діяльність у Галичині, залишаючись догматично вірними доктрині єдиної й неподільної Ро-

518 Кралюк П. З надією на «білого царя». Москвофільство на західноукраїнських землях / П. Кралюк // Україна Incognita. Дві Русі. — К., 2003. — С. 199.

519 Горбаль Б. Галицькі старорусини і русофіли... — С. 131.

520 Савченко В. Восточная Галиция в 1916-1920... — С. 104.

сії. Вони виступали проти УНР, ЗУНР та Української держави Скоропадського. Коли 18-19 жовтня 1918 р. було скликано Конституанту з усіх українських земель колишньої Австро-Угорської імперії у Львові, де було проголошено автономію краю в межах монархії, представники РНС висловлювали обурення через те, що їх не запросили на засідання Установчих зборів. Вони не тільки не виступили проти воєнної агресії Польщі у Галичині, а й почали підбурювати населення проти майбутньої ЗУНР та агітувати за приєднання до Росії⁵²¹.

Відразу після листопадових подій 1918 р. у Львові москвофіли, за неможливості скликати «Народный совет», зібрали «Русский исполнительный комитет» у складі В. Куриловича, Д. Маркова, К. Черлунчакевича, М. Третьякова і Е. Вальницького. Його завдання полягало у стеженні за подіями⁵²². Невдоволені проголошенням ЗУНР, москвофіли 17 листопада 1918 р. скликали зібрання мужів довір'я РНО в Сяноку під головуванням Д. Маркова і у Львові під головуванням В. Куриловича. Підсумком з'їзду було прийняття меморандуму до держав Антанти з вимогою приєднання «русской Галичини» до Росії. Цю резолюцію було передано для публікації чеській і словацькій пресі. Документ підписали і деякі старокурсники — В. Давидяк, І. Давидович, І. Лісковацький. 19 листопада 1918 р. у Львові москвофіли вручили особливому уповноваженому Французької місії в Яссах записку від членів РНС з протестом проти присвоєння Українською Народною Радою собі права на виключне представництво «малоруського» населення у Східній Галичині. Записка була підписана В. Куриловичем, К. Черлунчакевичем, І. Гриневецьким (членами РНС), Т. Липецьким (членом «Общества им. Качковского») та Є. Вальницьким (делегатом від студентства при РНС). Тому ж представникові Французької місії В. Курилович і Є. Вальницький передали заяву про бажання «русского» населення Прикарпаття об'єднатися з «російським» народом і державою. Вони також

521 Андрусак М. Нариси з історії... — С. 65.

522 Русский Исполнительный комитетъ въ Львовѣ // Прикарпатська Русь. — 1918. — № 1. — С. 3.

звертали його увагу на захоплення австрійським урядом на користь народів цілого ряду «руських» просвітніх та економічних закладів: «Ставропигийского института», «Народного Дома», «Галицко-русской матиці», «Общества им. Качковского», 128 фінансово-економічних товариств та ін. Французький уповноважений визнав ці вимоги справедливими, але польська влада, яка зайняла Львів, не повертала цих установ РНС⁵²³.

Москвофіли, що перебували у Києві, також не дрімали. 20 листопада 1918 р. у приміщенні чеського товариства ім. Коменського (Хрещатик, 41, кв. 11) відбулися збори представників галицьких і буковинських москвофілів для заслуховування доповіді про сучасне становище Прикарпаття⁵²⁴.

На засіданні «руських» громадських діячів у Львові 24 листопада 1918 р. було обрано тимчасовий «Русский исполнительный комитет» (далі — РИК), який очолив В. Курилович, до складу якого увійшли Д. Марков, К. Черлунчакевич, М. Третяк, Є. Вальницький, заступники Т. Липецький та М. Іванус. До Комітету були обрані професор богослов'я Т. Мишковський і священник І. Давидович, однак невдовзі останні двоє відмовилися від членства в організації через попередження митрополита Андрея Шептицького про позбавлення їх сану. 3 грудня 1918 р. РИК видав маніфест із вимогою об'єднання всіх «російських» земель (серед них і Галицької, Буковинської, Угорської Русі) в одну державу. РИК вислав делегатів: Д. Маркова з доповідною запискою до міністра Сазонова, а Є. Вальницького — до Північно-Російського Уряду і головнокомандувача «Добровольчої армії» генерала Денікіна. Обидва делегати виїхали спочатку до Праги, де 24 грудня 1918 р. вручили доповідну записку президентові Чехословацької республіки Т. Масарику. У ній москвофіли декларували готовність «русского» народу Прикарпаття приєднатися до Російської держави і небажання миритися із захопленням Прикарпаття

523 Орлевич І. Галицьке русофіліство... — С. 245.

524 ІР НБУ. — Ф. XXI. — Спр. 640. Яворський Ю. А., Вергун Д. М. — командирові 4-го корпусу. Заява про збори представників галицько- і буковинсько-російських культурно-просвітницьких товариств з проблем стану Прикарпатської Русі. 15 листопада 1918 р. Київ. — Арк. 1.

Польщею. Також у записці містилася вимога повернути всі «руські» заклади, захоплені перед війною та під час неї австрійською владою⁵²⁵.

У відозві «К русскому народу Прикарпатья», опублікованій у першому номері вкотре відновленої «Прикарпатской Руси» (25 грудня 1918 р.), РИК виявив бажання об'єднатися з Росією, за яку боролися Корнілов і Денікін, з «почуттям глибокої радості» долучався до голосу «матері російських міст» Києва,

що кликав до об'єднання «російських» земель (натякалося на універсал П. Скоропадського від 14 листопада 1918 р. про федерацію України з відбудованою Росією та відновлення колишньої могутності й сили «єдиної та неподільної» Росії). Москвофіли згадали і про «братовбивчу домашню війну» двох слов'янських народів на галицькій землі (себто, російського та польського)⁵²⁶, уникнувши, однак, оцінки своєї діяльності з розпалювання цієї ворожнечі.

З одного боку, стабільність ідеологічної платформи москвофільського руху свідчить про його принциповість у досягненні ідеалів. З другого ж боку, майже повна відсутність гнучкості не дала змогу цьому рухові пристосовуватися до нових історичних обставин та реалій. У цьому полягала одна з причин корінного зламу в москвофільському русі часів Першої світової війни.

У грудні 1918 р. лемківські москвофільські діячі — колишній в'язень Талергофу, греко-католицький парох Д. Хиляк, адвокат Я. Качмарчик та ще один талергофець М. Громосяк — створили

Джерело: газета «Прикарпатская Русь»

525 Орлевич І. Галицьке русофільство... — С. 244.
526 Андрусяк М. Нариси з історії... — С. 62.

лемківську «Русскую народную республику». Вона об'єднала усіх західних галицьких лемків з народовського та москвофільського таборів і не визнала польської влади на Лемківщині. Однак на перших зборах у Флоринці Грибівського повіту 5 грудня 1918 р. учасники заявили про бажання приєднатися до ЗУНР⁵²⁷.

13 (26) грудня 1918 р. москвофіли видали меморандум «Народного совета» «русского» Прикарпаття, в якому звинувачували українофілів, ту частину народу, яка «стала на бік німецько-мадярських насильників», у причетності до арештів і заслання до Талергофу. Зазначалося, що відколи міністр Сазонов у петроградській Державній Думі за згодою коаліційних держав проголосив у 1914 р. приєднання Прикарпаття до Російської імперії, вони відчують себе її громадянами. Москвофіли також висловили сподівання, що переможні коаліційні держави, підтримуючи «русский» народ у його зусиллях з відновлення порядку в Російській державі, вже незабаром дадуть народу Прикарпаття як західній складовій частині цієї держави можливість позбутися зазіхань сусідів і стати справжніми господарями своєї землі. Документ підписали В. Курилович як голова, В. Туркиняк — перший товариш голови з Угорщини, К. Богатирець — другий товариш голови з Буковини, О. Сав'юк — третій товариш голови, голова «Сяноцкого русского народного совета» з Галичини, К. Вальницький — перший секретар (Галичина), Є. Шатинський — другий секретар (Галичина)⁵²⁸.

Розгромлений австрійцями москвофільський рух на західноукраїнських землях під час другої російської окупації 1916-1917 рр. та періоду до закінчення війни вже не займав помітного місця у громадсько-політичному житті краю. Активність москвофілів цими роками була більшою на території власне Росії.

Після війни москвофіли на сторінках «Прикарпатской Руси» визнали, що «до війни «русская» партія у Східній Галичині складала меншість, відіграючи заразом дуже значну роль у право-

527 Там само. — С. 61.

528 Орлевич І. Галицьке русофільство... — С. 245.

славній Буковині та Угорській Русі»⁵²⁹. С. Бендасюк ще на початку війни писав у «Голосе народа»: «Наше становище останніми роками стало таким нестерпним, що якби матінка Росія не піднялася на нашу оборону громовою хмарою, то нас всіх тут задушили б, всім нам був би амінь»⁵³⁰. А у 30-х рр. він узагалі визнав, що напередодні війни український рух був сильніший за москвофільство «в організаційному, матеріальному, політичному та економічному сенсах, але не в ідеологічному, культурному, духовному, моральному»⁵³¹.

У народовській пресі міжвоєнного періоду вказувалося, що москвофільський рух «був би згинув нормальною смертю десь біля 1915 року, коли б його не підтримали, з одного боку, великополяки, а з другого, — наші єпископські консисторії... Його морально підтримували політичні переслідування австрійського уряду... Події в 1917-20 роках довели, що українська національна ідея є оправдана, а москвофільство є явищем реакційним і для розвитку народу шкідливим»⁵³².

Чужі серед своїх: біженство москвофілів та їх перебування на території Росії у 1915-1918 рр.

Біженство із західноукраїнських земель у роки Першої світової війни було спричинене різними факторами: по-перше, воєнними діями російської армії та політикою російської окупаційної адміністрації, по-друге, страхом перед австрійськими розправами серед москвофілів та їхньої «аудиторії», галицької проросійської людності. Причинами біженства москвофільського населення, як згадував у своїх мемуарах І. Осипов, стали Талергофський

529 Трагедія Галичини // Прикарпатська Русь. — 1918. — № 14. — С. 2.

530 Бендасюк С. Чудесная перемена / С. Бендасюк // Голось народа. — 27 листопада (10 грудня) 1914. — № 30. — С. 13.

531 Бендасюк С. Историческое развитие украинского сепаратизма / С. Ю. Бендасюк [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://sinsam.kirsoft.com.ru/KSNews_678.htm.

532 Миколаєвич М. Москвофільство: його батьки і діти / М. Миколаєвич // Громадський Голос. — 1935. — № 48. — С. 4.

концтабір з його жертвами, погроми, вчинені проти «русских» австрійською владою за підтримки місцевих донощиків, варварства і звірства офіцерів і солдатів. «Усе це сповнювало жахом «русское» населення перед австрійськими і німецькими військами, які поверталися до Галичини. Тому воно, рятуючи життя, цілими масами подалося за росіянами, що відступали, аби шукати прихистку у близькій йому Росії»⁵³³. Причому, значна частина біженців сподівалася на те, що незабаром повернеться до дому⁵³⁴.

стежачи за воєнними діями, готуватися до відходу росіяни з москвофілами почали з травня 1915 р. «Руссофіли посумніли і сходились частійше на наради. Після одної нічної наради з військовими кругами почали й вони масово виїздити» — писав очевидець⁵³⁵. Москвофільські газети рясніли закликами покидати Галичину, тому що австрійська влада, за їхніми словами, буде страчувати населення та спалювати села, де перебували російські солдати. Газету «Голось народа» з подібними заявами тисячами безкоштовно роздавали серед селян⁵³⁶. Піддавалося на цей обман переважно населення з традиційно москвофільських повітів, а з інших місцевостей російська армія зганяла людей силоміць. Тому найбільше біженців було з переважно москвофільських сіл таких повітів: Сяноччини (1500 москвофільських родин), Дрогобиччини (виїхало майже все село Лішня), Лемківщини, Калущини (мешканці москвофільських сіл під проводом священика Сойки), із Львівського повіту виїхало понад 118 родин⁵³⁷. Значну частину біженців склали віряни з новоутворених православних парафій. Зокрема, в Яворівському повіті Львівської губернії це стало причиною поголовного виїзду мешканців сіл Новий Яжів і Цетуля. З Рава-Руського повіту слідом за російськими військами виїхали 7 сіл, із Жовківського — 10 тис. осіб:

533 Осипов И. На проломе... — С. 10.

534 Бахтурина А. Политика Российской... — С. 197.

535 Левицький Я. 3 днів російської інвазії. Спомини / Я. Левицький // Діло. — 15 грудня 1915 р. — № 125. — С. 1.

536 3 недолі галицьких збігців у Росії // Свобода. — 1915. — № 33. — С. 7.

537 Місюра І. Політика російського окупаційного режиму на західноукраїнських землях у 1914-1915 рр. / І. Місюра // Галичина: науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. — Івано-Франківськ, 2001. — № 7. — С. 151.

Джерело: vistiukr.com

Вторая отечественная война 1914-1915-1916 гг.

Бѣженцы изъ Галиции.

Біженці з Галичини

майже всі мешканці с. Сулимів (379 сімей), 2 тис. селян із Жовтанців тощо⁵³⁸.

Перша хвиля переселення відбувалася більш-менш організовано. Російській цивільній владі допомагали москвофіли. Біженцями в дорозі опікувалася російська влада. Але зовсім інакше було проведено другу хвилю виселення, яка припала на початок червня 1915 р. Тепер людей вивозили примусово, особливо чоловіків, для того, щоб їх не мобілізували до австрійської армії. Росія не була готова до прийому такої кількості біженців. Через погану організацію евакуація перетворилася на хаотичну втечу. Як відзначали газети, «жили вони у край антисанітарних умовах; спали на підлозі й на землі, харчувалися випадково і огидно та були позбавлені мінімальної медичної допомоги»⁵³⁹. Тисячі галицьких біженців було запроторено до Шуйківського табору на Волині та оточено колючим дротом. Там поширювалися хвороби та голод. Газета «Свобода» констатувала: «Москвофілство між утікачами, певно, зникає безповоротно, і кожен з них,

538 Кузеля З. Галицькі «емігранти» в Росії. Ч. 7 / 3. Кузеля // Вістник Союзу визволення України. — 1915. — № 43-44. — С. 7.

539 Бахтурина А. Политика Российской... — С. 196.

котрий там на місці покуштував московських «гараздів», залишиться до смерті найбільшим ворогом Росії»⁵⁴⁰. «Події, що розгорнулися у середині 1915 року, показали слабкі сторони російського державного організму та сколихнули віру в Росію серед «русских» галичан», — згадував у мемуарах І. Осипов⁵⁴¹.

Точного підрахунку москвофільських біженців з Галичини ніхто не вів, є тільки фрагментарні дані. Дослідниця І. Бахтуріна вважає, що з відступом російських військ, боячись репресій з боку австрійської влади, близько 100 тисяч москвофілів покинуло Галичину⁵⁴², а за словами Р. Мировича — 200 тис.⁵⁴³. Загальну цифру біженців із півавстрійських українських територій газета «Свобода» встановлювала у обсязі 300 тис. осіб⁵⁴⁴. Таку саму цифру наводив 17 вересня 1915 р. «Главный краевой благотворительный комитет во Львове», а враховуючи, що з відступом російських військ він займався відрядженням біженців-галичан та буковинців до Росії, ці дані можемо вважати компетентними. Значно меншу цифру подає П. Магочій — 25 тис. осіб⁵⁴⁵. Що визначити точну кількість утікачів-москвофілів важко, стає зрозуміло з телеграми губернатора Бердичева Мельника до Бобринського від 28.06.1915 р.: «Повідомляю, що відомості про кількість... біженців, що вийшли за межі Львівської губернії... дуже приблизні, оскільки їх реєстрація неможлива, до того ж, спостерігається їх повернення...»⁵⁴⁶.

Про напрямки втечі можуть свідчити телеграми воєнної влади та губернських чиновників. 29 січня 1915 р. чернівецький губернатор наказав спрямовувати біженців до Кам'янця-Подільського⁵⁴⁷. Телеграма начальника Волинської губернії до Бобринського від 28 червня 1915 р. повідомляє, що «біженці з Галичи-

540 З недопії галицьких збігців у Росії // Свобода. — 1915. — № 33. — С. 7.

541 Осипов І. На проломе... — С. 4.

542 Там само. — С. 187.

543 Цит. за: Пашаєва Н. Очерки истории... — С. 158.

544 З недопії галицьких збігців у Росії // Свобода. — 1915. — № 33. — С. 7.

545 Магочій П.-Р. Україна: історія її земель та народів / Павло-Роберт Магочій; наук. ред. С. Біленький; ред. укр. вид. Л. Ільченко. — Ужгород: Вид-во В. Падяка, 2012. — С. 392.

546 ЦДІАК. — Ф. 361. — Оп. 1. — Спр. 546. Про біженців з Галичини, 1915. — Арк. 37.

547 ДАЧО. — Ф. 283. — Оп. 1. — Спр. 84. Листування з Кам'янець-Подільським губернатором про прямування біженів до міста Кам'янця-Подільського, 1915. — Арк. 4.

ни прямують до Луцька, Кременця, Старокостянтинова, де має бути організовано прийом, подальше прямування та облаштування»⁵⁴⁸. Уряд розміщував переселенців по німецьких колоніях на Житомирщині (самих німців було заслано до східноросійських губерній)⁵⁴⁹. Біженці з Галичини, одурманені російською пропагандою, опинялися навіть у Чернігівській губернії⁵⁵⁰. Влітку-восени 1915 р. тільки до Курської губернії владою було вислано 40 тис. галичан⁵⁵¹. Деякі дослідники наводять майже фантастичні цифри евакуйованих та біженців з Галичини і Буковини: в Катериновській губернії їх осіло 250 тис. осіб, Харківській — 121 тис., на Донбасі — 80 тис. осіб, і ще від 16 до 47 тис. осіб у кожній з таких губерній, як Таврійська, Чернігівська, Могилівська, Полтавська, Воронежська, Херсонська⁵⁵². Невеликі угруповання біженців від 1 до 7,5 тис. осіб осіли в Ставропольському краї, Бессарабській і Подільській губерніях. Три чверті від загальної кількості біженців розмістилися на території українських земель⁵⁵³. У Харкові 250 галичан-інтелігентів знайшли прихисток у духовній семінарії. Ними опікувався місцевий «Прикарпатський комітет» під проводом відомого захисника москвофільства архієпископа Антонія⁵⁵⁴. У липні 1915 р. 260 біженців з Галичини прибули до м. Бахмута (на теперішній Донеччині), однак жодних розпоряджень щодо них з Києва не надійшло⁵⁵⁵. Через це уповноважений від біженців у Бахмуті галичанин Андрій Синиця звернувся до Бобринського з клопотанням про вислання галичан до села Шуйкове Волинської губернії, де залишилася частина їхніх сімей.

Чимало простолюду попрямувало до Києва. Цьому сприяла можливість перевезення туди за пільговим переселенським та-

548 ЦДІАК. — Ф. 361. — Оп. 1. — Спр. 546. Про біженців... — Арк. 29.

549 Галицькі «руські» — в Росії // Діло. — 27 жовтня 1915 р. — № 44. — С. 2.

550 ЦДІАК. — Ф. 1439. — Оп. 1. — Спр. 1756. Галичани у Чернігівській губернії, 1916 р. — Арк. 72, 219.

551 Бахтурина А. Попитка Российской... — С. 242.

552 Косачевич М. Переселення евакуйованих і біженців з Галичини 1915 р. вглиб Росії / М. Косачевич, В. Гадун // Історія в школі. — 2011. — № 7-8. — С. 20.

553 Там само.

554 Галицькі руссофіли на скитальстві // Діло. — 12 вересня 1915 р. — № 31. — С. 4.

555 ЦДІАК. — Ф. 361. — Оп. 1. — Спр. 546. Про біженців з Галичини, 1915. — Арк. 54.

рифом № 82⁵⁵⁶. Так, 6 травня до Києва прибули 3 тис. біженців, 10 травня — 3250 осіб. Загалом, у травні 1915 р. у Києві було зафіксовано 10 тис. біженців, а у серпні, за даними Міністерства внутрішніх справ, у місті перебувало 12 тис. утікачів з Галичини⁵⁵⁷. Одного тільки 19 серпня прибула 2381 особа з Галичини та Волині⁵⁵⁸. Ними опікувалася «Народная контора». Для керування рухом москвофільських переселенців, що прибували до Києва, та їх спрямуванням до інших регіонів у Києві було створено окремий відділ РНС (на вул. Львівській, 45, де було також облаштовано притулок для москвофільських інтелігентів). Очолив відділ Ю. Яворський⁵⁵⁹. Коло його діяльності охоплювало облаштування і опіку над біженцями, видавання їм посвідок, керівництво Канцелярією та всіма установами у Київській губернії, участь у Губернській нараді зі справ біженців, обговорення там питань з виділення коштів для них, зносини з установами та владою у справах біженців. Ця робота Яворського не оплачувалася, компенсовувалися тільки особисті витрати⁵⁶⁰.

Джерело: півня «Голос народа»

Галицькі сироти у Харкові

Біженцям згідно з циркуляром Міністерства внутрішніх справ та Департаменту поліції з 2-го діловодства від 17 серпня 1915 р. № 30818 видавалася посвідка. Вона підтверджувала, що вказана людина є «особою російського походження» і змушена внаслідок воєнних подій рятуватися з Австро-Угорщини до Росії. Замість фото вказувалися прикмети зовнішності — зріст, колір

556 ЦДАК. — Ф. 361. — Оп. 1. — Спр. 546. Про біженців... — Арк. 44.

557 Бахтуріна А. Политика Российской... — С. 188.

558 Буковина. — 1915. — №33. — С. 3

559 Галицькі «руські» — в Росії // Діло. — 27 жовтня 1915 р. — № 44. — С. 2.

560 ІР НБУ. — Ф. XXI. — Спр. 663. РНС ПР — Яворському Ю. А. Лист з запрошенням бути уповноваженим з облаштування біженців, уродженців Прикарпатської Русі. 31 липня 1916 р. Ростов-на-Дону. Авторизований машинопис. — Арк. 2.

очей та волосся, брів, форма носа, рота, підборіддя. У кінці свідоцтва стояв підпис Ю. Яворського⁵⁶¹.

Що стосується інтелігенції, то вона здебільшого також обирала Київ: 9 травня 1915 р. до міста прибуло 800 осіб — інтелігентів та учнів п'яти бурс і пансіонів для молоді, 10 травня прибуло 1,8 тис. селян, 225 інтелігентів та 300 дітей, а також «Общество русских женщин во Львове», члени «Общества им. Качковского». Керівна рада «Народного Дома», виїжджаючи, залишила устанovu в повному безладі⁵⁶². З 1 червня у Києві перебували на навчанні 240 галицьких учителів, що пройшли курси у Львові, Золочеві, Тарнополі та інших містах⁵⁶³. 15 травня до Києва прибув С. Бендасюк, у червні — В. Дудикевич, І. Цьорох⁵⁶⁴. Тут почав функціонувати РНС. Перенесли до Києва і «Прикарпатскую Русь», яка почала знову виходити з 15 липня 1915 р. за редакторством Ю. Яворського⁵⁶⁵, щоправда, на поганому папері й із гіршим друкарським відтиском. Головною темою газети відтоді був пошук теплих приміщень для «народних мучеників»⁵⁶⁶. Однак уже 8 вересня газета була закрита — офіційно через відсутність передплатників (які евакуювалися до Ростова-на-Дону, про що йтиметься пізніше), а фактично — через вороже ставлення київської громадськості до галицьких біженців-москвофілів⁵⁶⁷.

Чиновники розуміли, що Київ може не впоратися з напливом біженців, а тому намагалися спрямувати їх до прилеглих губерній. У телеграмі начальника штабу Київського військового округу генерал-майора О. Маврина Бобринському від 25 трав-

561 ЦДІАК. — Ф. 2227. — Оп. 1. — Спр. 77. Біженське свідоцтво Михайла Баківського із с. Книсель Бобрещького повіту Львівської губернії, видане київським відділенням Російської народної ради Прикарпатської Русі, 1916. — Арк. 1.

562 Від Кураторії // Вістник неуконституованої фундації «Народного дому». — 1918-1919. — № 1. — С. 1.

563 ЦДІАК. — Ф. 361. — Оп. 1. — Спр. 111. Про курси російської мови в Галичині, 1914-1915. — Арк. 59.

564 Кузеля З. Галицькі «емігранти» в Росії. Ч. 4 / 3. Кузеля // Вістник Союзу визволення України. — 1915. — № 37-38. — С. 8.

565 Перенесення москвофільських часописей з Києва до Львова // Вістник Союзу визволення України. — 1914. — № 29-30. — С. 22.

566 Галицькі руссофіли на скитальстві // Діло. — 12 вересня 1915 р. — № 31. — С. 4.

567 Смерть «Прикарпатской Руси» // Вістник Союзу визволення України. — 1915. — № 39-40. — С. 14.

ня 1915 р. читаємо: «Прибувають значні партії галицьких біженців. З огляду на недостатність приміщень, скупчення тих, хто прибуває, формується ґрунт для появи інфекційних захворювань. Для запобігання поширенню хвороб у Києві, які вже спостерігаються, головний начальник округу клопотається про те, щоб повністю припинити висилання біженців через Київ. Дозвольте спрямовувати біженців переважно до Волинської губернії...»⁵⁶⁸.

Завідувач ГКБК у Львові ротмістр Данилов пропонував заселити «300-тисячною хвилею, що хлинула з розорених галицьких земель до Росії», кавказькі землі біля Батумі, створивши там «галицьке козацтво»⁵⁶⁹. Це мало посприяти охороні державного кордону, поширенню в регіоні православ'я та культури, до того ж, гори Кавказу нагадуватимуть галичанам про Карпати.

Отже, кинувшись утікати разом з російськими військами, галицьке та буковинське населення на території Російської імперії зіткнулося з проблемами як матеріально-побутового характеру, так і з неналежною суспільною підтримкою.

17 лютого 1915 р. воєнний генерал-губернатор Галичини Бобринський відрядив В. Котельницького до Києва для з'ясування умов перебування у Росії біженців з Галичини. Він пропонував шукати роботу для біженців зусиллями земств⁵⁷⁰. Для розквартирування біженців була створена спеціальна комісія, що звернулася до киян із проханням про допомогу біженцям, тому що багато жінок та дітей навіть не мали одягу⁵⁷¹.

Для москвофільської молоді Міністерство просвіти робило усілякі поступки: учнів-утікачів приймали до переповнених шкіл або ж утворювали паралельні класи. Галицьких сиріт віддавали на виховання до російських родин⁵⁷². Галичан-біженців, що зупинилися у Києві, залучали до регулярних навчальних занять з вихованцями Ставропільського і Свято-Володимирського пансіонів, що розміщувалися у Троїцькому та Видубицькому монастирях.

568 ЦДАК. — Ф. 361. — Оп. 1. — Спр. 546. Про біженців з Галичини, 1915. — Арк. 51.

569 Велика війна 1914-1918 рр. і Україна. У 2-х кн. Книга 2... — С. 267-268.

570 ЦДАК. — Ф. 361. — Оп. 1. — Спр. 546. Про біженців з Галичини, 1915. — Арк. 1.

571 Украинская жизнь. — 1915. — № 5-6. — С. 114.

572 Галицькі руссофіли на скитальстві // Діло. — 12 вересня 1915 р. — № 31. — С. 4.

Навіть керманічі москвофільської пропаганди змушені були визнати злиденне становище галицьких утікачів у російських губерніях. Вони визнавали, що галицьких москвофілів сприймали в Росії гірше, ніж поляків та євреїв: «...близько двох місяців [вони] блукали бездомними і голодними по селах і містах, зустрічаючи всюди більш ніж недоброзичливе ставлення до них місцевої влади»⁵⁷³. «Ось так проживають наші кацапи в Росії, куди забрали ся і відки, дай Боже, щоби не вернули більше ніколи!» — злорадствувала газета «Буковина»⁵⁷⁴. Опікувалася галичанами та буковинцями тільки військова влада. «Для Росії наші русофіли добрі тільки тоді, як вони в... Австрії», — писала газета «Діло»⁵⁷⁵. «Нещасні біженці дуже скоро переконались, що в Росії вони можуть дістати не більше, як... миску юшки і шматок хліба, та й то поки йшли повз харчові пункти. Отже не диво, що настрої [їх] був особливо сумний і безнадійний. При зустрічі з ними вражав якийсь повний відчай і тупа покірливість своїй нещасній долі», — писав у спогадах Д. Дорошенко⁵⁷⁶. На галицьких та буковинських утікачів-москвофілів чекала важка доля. Навіть російські часописи називали їх нерідко «зрадниками». Як писала газета «Прикарпатская Русь», «цілий Київ став проти біженців-галичан»⁵⁷⁷. Тому на початку вересня 1915 р. РНС перебрався з Києва до Ростова-на-Дону, де галичани «сподівалися знайти серед корінного російського населення Донської області гостинніший прийом, ніж у космополітичному Києві»⁵⁷⁸, — писав у мемуарах І. Осипов. (До речі, як свідчить етнографічна карта України початку ХХ ст., вказаний регіон населяли значною мірою українці). На пароплавах Дніпровського товариства до нового пункту призначення вирушили тисячі москвофілів. У Києві все-таки залишилися 1 тис. з них.

573 Спр. 663. РНС ПР — Яворському Ю. А. Лист з запрошенням бути уповноваженим з обласування біженців, уродженців Прикарпатської Русі. 31 липня 1916 р. Ростов-на-Дону. Авторизований машинопис. — Арк. 2.

574 Буковина. — 1915. — №33. — С. 3.

575 Галицькі «русские» — в Росії // Діло. — 27 жовтня 1915 р. — № 44. — С. 2.

576 Дорошенко Д. Мої спомини... — С. 51-52.

577 Кузеля З. Галицькі «емігранти» в Росії. Ч. 8 / З. Кузеля // Вістник Союзу визволення України. — 1915. — № 45-46. — С. 11.

578 Осипов И. На проломе... — С. 13.

Джерела наводять різні цифри кількості москвофільських переселенців до Ростова-на-Дону. Комісія з огляду становища біженців, організована галицьким генерал-губернатором, зазначала, що станом на 7 листопада 1915 р. у Ростові-на-Дону перебувало 5 тис. утікачів (за заявами місцевого «Галицького комітета», далі — ГК), а офіційно — 3741 особа (на 29 жовтня 1915 р.), серед них 3 тис. інтелігентів, решта — селяни і чорнороби. За даними газети «Свобода», біженців у місті налічувалося 8 тис. осіб⁵⁷⁹. М. Стахів зазначав, що евакуйованих до околиць Ростова було 25 тисяч, а самі москвофіли для пропагандистських цілей подавали цифру в 150 тисяч осіб⁵⁸⁰. Однак українська німецькомовна газета «Ukrainische Nachrichten» подає значно менші дані — станом на 3 листопада 1915 р. у Ростові-на-Дону перебувало 3 тис. галицьких біженців, серед них 800 гімназистів та учнів і 80 викладачів. Решту становили селяни, переважно жінки та діти⁵⁸¹. У наступному номері газети подавалася вже цифра у 4 тис. біженців⁵⁸². «Були там москвофільські інтелігенти зі змученим обличчям і байдужим втомленим поглядом — у нереальному лахмітті, хоч не один з них закінчив у Галичині високі школи, мав добру посаду і значну пенсію», — писала газета «Свобода»⁵⁸³.

Ростовські галичани були приємно здивовані цінами на житло, продукти харчування, ставленням мешканців міста до них. За словами москвофіла І. Осипова, «пахло там більше Руссю, аніж у Києві»⁵⁸⁴.

Очолив тепер уже ростовських москвофілів незмінний В. Дудикевич⁵⁸⁵. Через переїзд на нову територію РНС уточнив свою назву і став іменуватися «Русский народный совет Прикарпатской Руси» (далі — РНСПР). 1915-1916 роки пройшли для пере-

579 Нужда серед москвофільських збігців в Росії // Свобода. — 1915. — № 37. — С. 2.

580 Зборівщина. Над берегами Серету... — С. 125.

581 Wie Herr Dudykewitsch für die galizischen Flüchtlinge sorgt // Ukrainische Nachrichten. — 1915. — № 63. — S. 4.

582 Russophile Geldschwindlein // Ukrainische Nachrichten. — 1915. — № 64. — S. 4.

583 З недолі галицьких збігців у Росії // Свобода. — 1915. — № 33. — С. 7.

584 Осипов І. На проломе... — С. 16.

585 Пашаева Н. Очерки истории... — С. 155.

селенців спокійно. Представники РНСПР — В. Дудикевич, Л. Алексевич, Г. Малець — намагалися домогтися у російській владі права для біженців з Галичини та Буковини навчатися у вищих навчальних закладах і на працевлаштування в Росії. «Моє головне завдання полягає в тому, — запевняв В. Дудикевич, — аби дати змогу втомленій молоді вчитися»⁵⁸⁶. Керівники москвофілів обговорювали це з керівником Міністерства внутрішніх справ князем М. Щербатовим, який пообіцяв виконати їхнє прохання, але за умови, що РНСПР ручатиметься за їхню благонадійність, оскільки російська влада боялася проникнення на свою територію австрійських шпигунів. РНСПР видав своїм землякам відповідне свідоцтво. У ньому йшлося про те, що «австрійському підданцеві... як особі... благонадійній дозволяється за обставинами воєнного часу і за власним бажанням виїзд до Росії на тимчасове проживання, за винятком міст: Петроград, Ковно, Гродно, Варшава, Івангород, Брест-Литовськ, Холм, Седлець і Люблін, з правом повернення до Галичини...»⁵⁸⁷. Біженцям видавалися також «Довідкові листки», де потрібно було, окрім базових, вказати такі свої дані, як звання та заняття на батьківщині до війни, майнове становище, звання, заняття і розмір доходу в Росії, склад сім'ї, місце її перебування, заняття, участь у суспільному житті, характер репресій за свої переконання, коли і як (добровільно чи примусово) було покинуто батьківщину, якою мірою та з чийого боку користувалися суспільною благочинністю, її обсяг, яку допомогу бажують отримати, на що і у якому обсязі її потратять, освітній ценз, спеціальні знання, чим хочуть та чим можуть займатися та ін.⁵⁸⁸.

До кінця літа 1915 р. біженці з Галичини отримали рівні права поряд із біженцями з Царства Польського і північно-західних губерній. Уряд узяв на себе зобов'язання забезпечити їх житлом, продовольством та одягом. 28 червня 1915 р. Міністерст-

586 Нужда серед москвофільських збігців в Росії // Свобода. — 1915. — № 37. — С. 2.

587 ЦДІАК. — Ф. 361. — Оп. 1. — Спр. 1828. Про клопотання біженців-галичан про надання допомоги, 1916-1917. — Арк. 42.

588 ЦДІАК. — Ф. 361. — Оп. 1. — Спр. 1168. Про біженців з Галичини, 1916-1917. — Арк. 45.

во внутрішніх справ виділило на потреби «карпато-руських» біженців 300 тис. руб. і 250 тис. із «Комітета Великой княжны Татьяны Николаевны» (з них 150 тис. були призначені для молоді, що навчається). Плюс ще 60 тис. руб із цього комітету щомісяця надходило до ГК, що складався з галичан і перебував при РНСПр⁵⁸⁹. Дудикевич заявив, що усі ці гроші надійшли на утримання інтелігенції, але він використовував їх і для селян, які, попри заборону селитися в Ростові й Нахичевані, проникали туди. Комітет працював відокремлено і непідконтрольно: представники головного уповноваженого з облаштування біженців Південно-Західного фронту князь Урусов та П. Рудченко і місцевий відділ «Татьянинского комітета» залишалися осторонь. РНСПр і ГК були обставлені більш ніж розкішно. Це був цілий департамент, у якому, окрім канцелярії, каси, бухгалтерії, ліквідації, реєстрації, довідкових відділів та бюро посередництва праці, працювало 18 окремих комісій: організаційна, бюджетна, допомоги, з селянських питань, з квартирного діловодства, зі шкільних питань, особистого складу, військовополонених та ін. У комісіях працювало не менш ніж 2-3 особи, які, крім пайка, отримували платню. Вони виконували чимало чисто канцелярської міністерської роботи, що викликало невдоволення простолюду⁵⁹⁰.

А його РНСПр ігнорував, зосередивши свою діяльність на інтелігенції⁵⁹¹. Біженців було поділено на класи. До першого потрапили ті, кого «Народный совет» визнав громадськими діячами або постраждалими за ідею, до другого — біженці з проросійськими поглядами, які, однак, не були «громадськими діячами». Тобто, фактично здійснювався поділ на власне інтелігенцію-москвофілів та простих людей, що стали аудиторією для трансляції проросійських ідей. Як ми вже згадували, останніх фактично також можна зараховувати до москвофілів. Ще два нижчі класи охопили усіх інших, посорттованих за станами⁵⁹². Члени РНСПр

589 Там само. — Арк. 22.

590 ЦДІАК. — Ф. 361. — Оп. 1. — Спр. 599. Про відрядження підполковника Білоручева і Надвірного Радника Олфер'єва до м. Новочеркаськ і Ростов-на-Дону в справі для з'ясування питання з поліпшення побуту біженців, 1915. — Арк. 5.

591 ЦДІАК. — Ф. 361. — Оп. 1. — Спр. 1168. Про біженців з Галичини, 1916-1917. — Арк. 22.

592 Нужда серед москвофільських збігців в Росії // Свобода. — 1915. — № 37. — С. 2.

отримували особливу допомогу. Натомість, більшість біженців існувала тільки на свої мізерні пайки. Газета «Свобода» писала: «Гроші [селянам] у квоті 20 копійок на душу видаються украй неправильно. І так доводиться ходити тижнями до «контори», поки не одержать своє. Та й одержують... тільки найхоробріші»⁵⁹³. Галичанин В. Филипчак обурювався: «...Комітет Прикарпатської Русі виявився нездатним до кураторства над галицькими російськими біженцями... Члени Ради намагаються піклуватися тільки про себе. Я не звик ходити туди тижнями, до контори Комітету, стояти цілими днями з простолоюдом, кланятися цим панам і прохати про милостиню, на що мені відповідають: ви отримуєте допомогу з губернаторства, йдіть туди, там вам мають дати»⁵⁹⁴. Така система розподілу допомоги біженцям спричинила невдовзі виокремлення опозиції, яка висловила свій протест щодо різних питань, які стосувалися діяльності РНСПр⁵⁹⁵. Однак останній не пішов назустріч протестувальникам. Дудикевич заявляв, що «вони — біженці, й на особливий комфорт розраховувати не можуть»⁵⁹⁶.

Хоч щомісячно на утримання біженців виділялися серйозні суми, люди все ж голодували та мерзли. При цьому РНСПр не звітував організаціям-донорам про витрати коштів⁵⁹⁷. Тому воєнний генерал-губернатор Галичини доручив підполковнику Білоручеву та ростовському лікарняному інспекторові І. Благовидову з'ясувати становище біженців та розподіл щомісячних субсидій між членами РНСПр⁵⁹⁸. Протокол огляду умов життя біженців у Ростові-на-Дону (13 жовтня 1915 р.) підтверджував сумні чутки про їхнє злиденне становище. Так, на вул. Скобелівській, 40 люди мешкали всередині двору у двох флігелях напівпідвального типу. Приміщення не опалювалося, там було брудно і сиро, холодно, спали на підлозі. Санітарний стан був незадовільний,

593 Там само. — С. 3.

594 ЦДІАК. — Ф. 361. — Оп. 1. — Спр. 599. Про відрядження... — Арк. 7.

595 ЦДІАК. — Ф. 361. — Оп. 1. — Спр. 1168. Про біженців... — Арк. 22.

596 Гатрелл П. Беженцы в России в годы Первой мировой войны / П. Гатрелл // Исторические записки. — 2001. — № 4. — С. 64.

597 ЦДІАК. — Ф. 361. — Оп. 1. — Спр. 1168. Про біженців... — Арк. 22 зв.

598 ЦДІАК. — Ф. 361. — Оп. 1. — Спр. 599. Про відрядження... — Арк. 1.

харчувалися погано, не було теплого одягу⁵⁹⁹. На вул. Скобелівській, 11 у двох хлівоподібних кімнатах поміщалось 110 осіб. Спали на нарах і просто на підлозі. Траплялися випадки висипного тифу. На вулиці Дмитріївській, 112 люди спали на кам'яній підлозі. Ні печі, ні плити для варіння їжі не було, тому харчувалися сухіврям. Дуже хворіли. По воду доводилося ходити на вокзал Владикавказької залізниці або ж просто брати її з Дону. Окріп купували по 5 коп. за чайник. Бідним біженцям видавали 20 коп. на день, а дітям — 10 коп., що вистачало лише щоб не померти з голоду. Багато хто хворів шлунково-кишковими захворюваннями. Менше хворіли ті, хто отримував 30-50 коп.⁶⁰⁰

Тобто, загалом біженці, особливо з простолюду, жили у жахливих умовах — за відсутності теплого одягу, постелі, опалення, гарячої води, можливості приготування їжі, у холоді, голоді та хворобах. Лікарняний інспектор, який побачив це, безуспішно намагався обговорити справу з Дудикевичем (який завжди був відсутній на робочому місці), тому мав розмову з його помічником М. Глушкевичем. Благовидов прохав дати людям хоча б соломи, на що Глушкевич відповів, що планується переселення більшості біженців до Гнилівської станиці, де для них буде орендовано кілька будинків⁶⁰¹.

Висновок з ревізії Білоручева та Благовидова полягав у тому, що потрібно було негайно визначити порядок контролю дій як «Галицького комітета» в Ростові-на-Дону, так і окремих доброчинців, за потреби — влаштовувати ревізії. За ГК доцільно залишити відання виключно інтелігенцією та молоддю, а простолюдом — за помісними благодійними урядовими організаціями на загальних для біженців засадах з наданням їм деяких пільг.

Суперечності між невідповідністю коштів, що виділялися на біженців, та їх фактичним становищем загострювалися. Поставало питання: куди йдуть гроші? На межі 1915-1916 рр. у російській пресі гучно обговорювалася справа про відмивання

599 ЦДІАК. — Ф. 361. — Оп. 1. — Спр. 1168. Про біженців... — Арк. 39.

600 Там само. — Арк. 42 зв.

601 ЦДІАК. — Ф. 361. — Оп. 1. — Спр. 1168. Про біженців... — Арк. 42.

РНСПР грошей, виділених на утримання біженців⁶⁰². «Кієвская мысль» писала з цього приводу: «За кожен пролиту сльозу [Дудикевич] отримував чека. За допомогою чека він здійснював подальші пожирання своїх кривників, обставивши цей крокодилячий процес усім потрібним ритуалом і урочистою обстановкою... Зовнішній блиск, блискуча обстановка, чудовий кабінет, пишні роз'їзди по залізниці. І бюджетик... у 720 тис. рублів на рік. Вистачить дітям на молочко. І внукам ще залишиться». Нищівній критиці було піддано також керівництво Дудикевича галицькими біженцями у Ростові-на-Дону. «Голод, холод, злидні, непроглядна темрява страшно самотнього життя в чужих краях — ось що знайшли «діти» у свого багатого татуся. Люта мачуха була б кращою за цього пана, що будував свою кар'єру і товщину свого гаманця на сльозах і крові братів... Отримавши гроші на організацію притулків, сховищ, їдалень та гуртожитків для молоді, Дудикевич нічого не робив, зате його нахлібники каліграфічно виводили у книгах виразні цифри і писали чуттєві звіти... В умовах вільних, за відсутності такої гнилої мути, яка породжується безвідповідальним політиканством, пани Дудикевичі, найпевніше, були б найкращими представниками серед кримінальної аристократії та зазнали б найбільших неприємностей від розшукової поліції і прокурорського нагляду. Але ще недавно вони були бенефіціантами. Вони були потрібні. Політика підійшла до такого кута націоналістичних інтересів, що схрещувалися, коли на представних адвокатів народностей був великий попит...» — писала газета про постать В. Дудикевича⁶⁰³.

Між ростовцями та москвофілами полеміка відбувалася на сторінках газети «Приазовский край». Головною причиною злиденного становища біженців газета називала розтрату грошей, призначених для їх утримання. Ще б пак, влада продовжувала видавати РНСПР допомогу в розмірі 4 тис. руб. на місяць⁶⁰⁴. У статті «Галичане» (№ 287 за 31 жовтня 1915 р.) відзначалося,

602 Воєнні комунікати і найновіші телеграми // Діло. — 9 липня 1916 р. — № 168. — С. 1.

603 Украинская жизнь. — 1916. — № 7-8. — С. 120.

604 Справа про видавання допомоги членам і дітям Російської Народної Ради. 1915-1918. — ЦДІАУ. — Ф. 361. — Оп. 1. — Спр. 1031. — 116 арк. — Арк. 100.

що «останнім часом містом стали посилено циркулювати чутки про деякий безлад у витратах сум, що видаються "Народній раді" на утримання біженців, чутки, що дійшли до Петрограда». Тому, повідомлялося, до Ростова прибув чиновник для ознайомлення з діяльністю москвофільського проводу біженців⁶⁰⁵.

Москвофільська студентська молодь у листі до Бобринського за 6 листопада 1915 р. відзначала, що ростовська газета «Приазовский край» помістила ряд статей, автори яких нападають на РНСР, щоб підірвати довіру до нього⁶⁰⁶. Зібрання молоді (70 осіб) прийняло резолюцію такого змісту: діяльність РНСР відповідає інтересам біженців-галичан як інтелігенції, так і селян, а напади на «Народный совет» з боку органів преси безпідставні й тенденційні та мають на меті поквитування між партіями, бо РНСР грошей не розтрачує марно⁶⁰⁷. Зараз, мовляв, усе добре: у Ростові облаштовано гуртожитки, в т. ч. для селян, їдальні, допомога видається щомісячно і наперед⁶⁰⁸. Галицька молодь також протестувала проти того, щоб «русских галичан» називали образливою кличкою «москвофіли». «Прикарпатська Русь, колиска всього «русского» народу і галичани-червонороси — один і той самий народ», — йшлося в резолюції. А всі, хто виступали проти РНСР і Дудикевича, оголошувалися ворогами російської національної ідеї⁶⁰⁹.

Бобринський відповів на це у листі до Олфер'єва від 13 листопада 1915 р., порадивши молоді «не брати близько до серця спрямовані проти галичан взагалі й РНС зокрема виступи окремих представників місцевої преси, що є, вочевидь, виразниками поглядів відомих політичних груп, що бажають зараз поквитатися з галичанами» (йдеться про лібералів. — В. Г.). Бобринський заявив, що вже знає про діяльність РНСР із записки Олфер'єва, і газетні статті не можуть змінити його думки⁶¹⁰.

605 ЦДІАК. — Ф. 361. — Оп. 1. — Спр. 1168. Про біженців... — Арк. 51.

606 ЦДІАК. — Ф. 361. — Оп. 1. — Спр. 599. Про відрядження... — Арк. 10.

607 Там само. — Арк. 11.

608 Там само. — Арк. 12.

609 Там само. — Арк. 13.

610 Там само. — Арк. 16.

Протягом 1916 року на РНСПР продовжували надходити скарги на дії цієї організації з багатьма підписами⁶¹¹. Тому галицький генерал-губернатор Трепов висловив побажання передати розподіл біженської допомоги від РНСПР особливому відділенню Міністерства внутрішніх справ⁶¹². У грудні 1916 р. відбулася ще одна перевірка діяльності москвофілів у Ростові-на-Дону. Її провів член одеського військово-окружного суду генерал-майор А. Брилкін. Він мав тривалу бесіду з Дудикевичем, після чого вистребував усе діловодство канцелярії «Совета» та перевіряв його протягом 4-х годин. Брилкін відвідав декілька їдалень та притулків, що утримувалися РНСПР, і опитав ряд осіб. Ревізія тривала близько місяця і підтвердила критику москвофілів з боку ростовської преси. Генерал-майор Брилкін визнав становище галичан-біженців у Ростові-на-Дону вельми важким⁶¹³.

Тому на прохання Бобринського 19 грудня 1916 р. Головнокомандувач фронту дозволив видавати допомогу біженцям — 100 руб. на місяць, які надходили у розпорядження колезького асесора Олфер'єва⁶¹⁴. Однак прохань про матеріальну допомогу від біженців було більше, ніж Олфер'єв міг прийняти, унаслідок чого він 8 липня 1916 р. попросив генерал-губернатора більше не спрямовувати до нього з такими проханнями, бо, мовляв, грошей більше, ніж є, не буде⁶¹⁵.

Шквальна критика з боку ліберальних кіл, ростовської преси та народовців у бік москвофільських установ у Ростові-на-Дону щодо корупції та поганої опіки над галицькими й буковинськими біженцями, вочевидь, не була безпідставною, оскільки масштаби коштів, що виділялися різноманітними структурами на потреби переселенців, були немалі, а бюрократичний апарат РНСПР та суміжних відділів — надто великий. Мабуть, у цьому випадку й справді «диму без вогню» не було.

611 ЦДІАК. — Ф. 361. — Оп. 1. — Спр. 1168. Про біженців... — Арк. 19.

612 ЦДІАК. — Ф. 361. — Оп. 1. — Спр. 1160. Про Російську народну раду Прикарпатської Русі, 1916-1917. — Арк. 22.

613 ЦДІАК. — Ф. 361. — Оп. 1. — Спр. 1566. Про клопотання РНРПР про надання допомоги на друк газети Прикарпатської Русі «Голос народу», 1916. — Арк. 6.

614 ЦДІАК. — Ф. 361. — Оп. 1. — Спр. 1828. Про клопотання біженців-галичан про надання допомоги, 1916-1917. — Арк. 20.

615 Там само. — Арк. 31.

РНСПР у своїй діяльності робив акцент на освіті й вихованні молоді, для якої відкривалися пансіони та притулки. Кількасот учнів відвідували спеціально створену за особисті кошти імператора Ніколая II гімназію для галицьких біженців⁶¹⁶. Приблизно стільки ж записалися до Ростовського (колишнього Варшавського) університету. Для тих, хто закінчив середні школи у Австро-Угорщині, проводилися спеціальні курси російської мови, історії та географії Росії⁶¹⁷. У кінці грудня 1915 р. У Москві заснували дитячий притулок для 80 галицьких дітей⁶¹⁸. 6 березня 1916 р. за участю Г. Бобринського була урочисто відкрита чоловіча гімназія для уродженців «Прикарпатської Русі»⁶¹⁹. При ній були організовані особливі курси т. зв. «російських предметів»: російської мови, словесності, історії та географії Росії.

Цікавим документом ростовського періоду життя москвофілів є доповідна записка про освітні потреби «карпато-русской» молоді, що навчається, датована 1915 роком. РНСПР відзначав, що не вважав доцільним влаштування учнів з Галичини у наявних російських закладах — унаслідок того, що молодь не тільки не володіла удосталь російською літературною мовою, а й заразом узагалі не була ознайомлена з російською навчальною програмою і не була пристосована до неї, особливо що стосувалося «російських предметів». Вихід із ситуації РНСПР вбачав у створенні особливих навчально-виховних закладів для галицької молоді — чоловічої та жіночої гімназій з пансіонами при них. Звісно ж, такі заклади мали бути відкриті не у провінції, а у Москві, де, на думку москвофілів, «було б зручніше та легше... облаштувати та обладнати як їх господарську, так і навчально-виховну сторону»⁶²⁰. Учні мали б бути наділені усім необхідним: одягом, підручниками та канцелярськими засобами, бібліоте-

616 Пашаева Н. Очерки истории... — С. 155.

617 Осипов И. На проломе... — С. 17.

618 Die Auflösung des galizischen Kinderheims in Moskau // Ukrainische Nachrichten. — 1915. — № 71. — S. 4.

619 ЦДІАК. — Ф. 361. — Оп. 1. — Спр. 1168. Про біженців... — Арк. 3.

620 ІР НБУ. — Ф. XXI. — Спр. 656. Літературна фундація ім. М. Качковського — Яворському Ю. А. Лист про присудження конкурсної грошової нагороди за його твори. 18 (31) липня 1911 р. Зі Львова до Києва. — Арк. 2 зв.

кою. Щоб пристосувати учнів до російської навчальної програми, пропонувалося з 3-го класу гімназії «тимчасово допустити доконечні зміни програми та прийомів викладання і частково пристосувати їх до програм та прийомів австрійських гімназій»⁶²¹. Найцікавіше те, що на утримання цих гімназій у Москві впродовж одного лише навчального року — 1915-1916 — РНСПР «просив» лише 597760 рублів, додаючи детальний кошторис⁶²².

РНСПР також зазначав, що студентам-біженцям має бути надано право вступу (як звичайних слухачів) на відповідні факультети російських університетів, за умови складення ними протягом першого півріччя додаткових іспитів з «російських предметів» у обсязі гімназійного курсу. Оцінки за дисципліни, прослухані у австрійських університетах, мали автоматично прийматися в російських за умови повної відповідності програми⁶²³. Враховуючи важкий матеріальний стан біженців, РНСПР пропонував навчати галицьку молодь безкоштовно, надаючи їй стипендії⁶²⁴.

Міські педагоги пропонували Дудикевичу доти, поки буде відкрита гімназія для галичан, організувати для молоді навчальні заняття, однак голова москвофілів гордо відмовився, мовляв, «наша молодь повинна мати свою гімназію, пристосовану до самобутніх особливостей нашої галицької культури». Через неналежний нагляд РНСПР за молоддю (а її було 500 осіб), увагу на неї звернуло Міністерство народної освіти. Воно відкрило у Ростові-на-Дону гімназію, щоправда, зовсім не «галицьку», а цілком «російську». Гімназисти кожного класу були розміщені по окремих гуртожитках, що перебували під віданням призначених Дудикевичем «настоятелів». Журналістка Марія Анчарова в «Украинской жизни» стверджувала, що Дудикевич вирішив вислужитися перед російськими покровителями — Балашовим, Чихачовим та іншими — і насадив у середовищі молоді «політичну

621 Там само. — Арк. 3.

622 ІР НБУ. — Ф. XXI. — Спр. 662. Російська народна рада Прикарпатської Русі. Доповідна записка про освітні потреби карпато-російської молоді, що навчається. Машинопис, 1915. — Арк. 4.

623 Там само. — Арк. 4 зв.

624 Там само. — Арк. 5 зв.

боротьбу». Так, наставники притулків взялися нацьковувати гімназистів одне на одного. Почалися пошуки «мазепинців» та «українців», яких переслідували «москвофіли», відбирали та виливали їхню їжу, ображали, били. Через це троє юнаків навіть утекли з гуртожитка. Проблема може критися у тому, що, за словами Дудикевича, у Росії треба бути православними, через що усі гімназисти були записані як православні. Та коли російське начальство запитувало їх про віру, учні часто відповідали, що вони греко-католики. Сама кореспондентка, спілкуючись з гімназистами, з'ясувала, що вони розмовляють між собою українською, але всі в гімназії їх переконують, що їхня рідна мова — російська, яку вони не знають і погано розуміють. Через це багато дітей намагалися розмовляти російською і називали себе православними, але, як стверджувала М. Анчарова, це неправда, «вони... греко-католики, але зі страху перед Дудикевичем і перед Радою Прикарпатської Русі брешуть та вдають»⁶²⁵.

Ще один інцидент також описує «Украинская жизнь». У Ростові-на-Дону був притулок для 20-ти галичанок-гімназисток, утримуваний коштами РНСР. 20 червня 1916 р. до притулку навідався Дудикевич та запропонував вихованицям покинути це місце й переїхати до іншого, де для них нібито було виділено кімнату. Та згодом виявилось, що для дівчат приготували коридор, і вони відмовилися покидати свій притулок. За це Дудикевич розпорядився припинити видавати їм їжу. Через кілька днів до притулку прийшов один із членів РНСР і, вручивши гімназисткам 80 руб. (по 4 руб. на кожну), запропонував їм покинути притулок та переїхати за свій кошт на приватні квартири. Власник будинку, де був притулок, через несплату москвофілами орендної платні приступив до виселення всіх галичанок⁶²⁶.

Про жадливе матеріальне становище галицької молоді у Ростові-на-Дону свідчить суд проти галичанина-гімназиста. Через перенаповнення класу 15-х хлопців виключили з гімназії, висе-

625 Украинская жизнь. — 1916. — № 4-5. — С. 128-129.

626 Украинская жизнь. — 1916. — № 6. — С. 86.

лили з гуртожитку та заборонили відвідувати їдальню, заявивши, що тепер вони мають жити самостійно, а у разі відмови пригрозили виселити з міста. Гуртожиток, до якого переселили хлопців, нагадував підвал, сирий та антигігієнічний. Медичної допомоги не передбачалося. Двоє хлопців змушені були працювати чорноробами, ще двоє — на заводах. У одного з хлопців, підсудного, зовсім зіпсувалося взуття, але на нове не було грошей, адже він не отримав законної допомоги від «Татьянинского комитета». Через це хлопець продав простирadlo, видане РНСР, та виявилось, що його треба було повернути. Це стало приводом до суду проти юнака, де його, однак, виправдали⁶²⁷.

Навіть окрема увага до становища молоді з боку РНСР суттєво не поліпшила її становища: запланованих «галицьких» освітніх закладів так і не було засновано, а важке матеріальне становище дітей та ідеологічні цькування в їх середовищі є ще одним каменем у город діяльності москвофільських структур на території Російської імперії.

Коли справа доходила до працевлаштування галицьких та буковинських москвофілів у російських державних і громадських закладах, перед біженцями поставали перепони суто формального характеру — колишнє австрійське підданство та погане знання російської мови⁶²⁸. Тому москвофіли, які з державного погляду вважалися благонадійними, насправді не могли користуватися правами російських громадян. Тільки небагато з них влаштувалося на службу в громадських закладах (міських управах, комітетах) або приватних підприємствах (банках, заводах та ін.).

Попри загалом важке соціально-економічне та культурне становище москвофільських біженців у Ростові-на-Дону, були спроби інтелігентної організації їх дозвілля. У місті діяв «Карпато-русский клуб», що мав на меті «сприяти спілкуванню своїх членів, засновуючись на взаємному сприянні їхньому розумо-

⁶²⁷ Там само. — С. 87.

⁶²⁸ ЦДІАК. — Ф. 361. — Оп. 1. — Спр. 599. Про відрядження... — Арк. 6 зв.

вому та моральному розвитку, поліпшенні матеріальних умов життя членів». Для цього клуб влаштовував публічні лекції, літературні читання, курси та співбесіди на різні теми, літературні, музичні, сімейні вечори та інші розваги: спектаклі, танці, гімнастику, екскурсії, ігри в шахи, шашки та доміно. Членами клубу могли стати повнолітні особи незалежно від статі, стану та віросповідання, які мали сплачувати щомісячні внески у розмірі 1 рубль⁶²⁹.

У лютому 1916 р. РНСР вирішив відкрити у Ростові-на-Дону на вул. Поштовій, 70 читальню для галицької інтелігенції, а також читальню для галицької «напівінтелігенції», кваліфікованих ремісників та міщан (на Солянному спуску, 11), з вільним входом для біженців та запрошених осіб. Мета — дати змогу усім «карпато-руським» біженцям вільний від занять час проводити за товариською бесідою, читанням газет, журналів та книг, дружніми розмовами російською мовою та з моральною й духовною для себе користю ознайомитися з російською мовою, російським життям та місцевим російським суспільством⁶³⁰.

Одночасно в Ростові-на-Дону відбувалися своєрідні урочистості — місто відвідали відразу 5 єпископів на чолі з архієпископом Євлогієм. З'їзд пастирів мав релігійно-політичний характер: єпископи мали нараду з представниками РНСР і з правими ростовськими організаціями. При цьому вони приєднали до православ'я 400 галичан-уніатів, переважно шкільного віку, і трьох священників. Відбулося урочисте відкриття гімназії та курсів для біженців. Було отримано чимало вітальних телеграм, зокрема й від голови ради міністрів Штюрмера. У центрі уваги був сам Дудикевич, який багато і гарно говорив про «русскую идею» та «своїх дітей», а також Євлогій. Під його покровительством було створено притулок для сиріт-галичан, відкриття якого відвідав уповноважений «Татьянинского комитета» Н. Фермор. Газети

⁶²⁹ ІР НБУ. — Ф. ХХІХ. — Спр. 1831-1835. Російська народна рада Прикарпатської Русі. Листування щодо організування читальень для карпаторосійських біженців та з'їзду. 1916, Ростов-на-Дону. Машинопис. — Арк. 3.

⁶³⁰ Там само.

облетів вражаючий опис залаштункового боку притулку. Усі без винятку 55 сиріт віком від 4 до 15 років хворіли. У більшості була короста, інші страждали шкірними захворюваннями. Для всіх дітей готували тільки 2 ванни, через економію мила та палива. Завідувачка притулку Є. Стригалова безконтрольно застосовувала тілесні покарання: вела того, хто проступився, до свого кабінету та біла по голові поясным ременем або товстою мотузкою. Газети облетіла історія, що одного разу, розсердившись на 4-річного Єгорку, вона почала волочити його по всіх кімнатах за вухо і порвала йому вушну раковину. Поліцейський протокол констатував, що також на хлопчиків було виявлено цятки та рубці від жорстоких побоїв, знайдені, до речі, й у інших дітей. Особливо катувала Стригалова свою вихованицю Христину: біла її безперервно, завдаючи ударів ременем і мотузкою, та погрожувала їй вбити. У притулку було знайдено кілька закривавлених хустинок, якими перев'язували побитих до крові дітей. Всі діти мали дуже виснажений вигляд і налякані очі. Принагідно з'ясувалося, що притулком завідував Євлогій і на заклад витрачалися величезні суми⁶³¹.

За словами М. Анчарової, кореспондентки «Украинкой жизни», РНСРР — «чи то представниця галичан, що приїхали до Росії, чи радше представниця російського уряду, російської адміністрації перед галичанами. І, правду кажучи, — кепська представниця»⁶³². Як вважала Анчарова, Росію, яку Дудикевич намагався представити галичанам, вони навряд чи вподобали.

Документи також свідчать, що на початку 1917 р. між Глушкевичем та Дудикевичем спалахнули чвари. До Ростова-на-Дону з Києва навіть приїхав Яворський, аби владнати їхній конфлікт⁶³³.

Реагуючи на Лютневий переворот 1917 р., збори біженців-галичан у Ростові-на-Дону 9 квітня 1917 р. (близько 3 тис. делегатів) вітали встановлення в Росії народовладдя і свободу

631 Изъ русскихъ журналовъ // Украинская жизнь. — 1916. — № 12. — С. 99.

632 Анчарова М. Галичане-учащієся / М. Анчарова // Украинская жизнь. — 1916. — № 6. — С. 60.

633 Украинская жизнь. — 1917. — № 1-2. — С. 51.

національного самовизначення (хоч і продовжували сповідувати національну та культурну єдність російського народу). Збори закликали звільнити «Прикарпатську Русь» від абсолютистського гніту та приєднати до «великої Російської демократичної республіки». Галичани зверталися до Тимчасового уряду та всіх громадських організацій Росії з проханням допустити біженців до державного будівництва, «застосувати свої знання та свою працю на ниві оборони й свободи Росії, переможного закінчення війни та об'єднання російських земель». Висловлювався протест проти дій «українців», спрямованих на репресії щодо «інакомислячих уродженців Прикарпатської Русі». Визнаючи РНСР своєю верховною народною установою, біженці прохали ТУ і громадські організації посприяти РНСР у організації й облаштуванні біженців та військовополонених у Росії⁶³⁴.

Рівночасно у Ростові-на-Дону тривало протистояння українофілів і москвофілів. Перші скористалися тим, що російська влада тепер підозріло ставилася до москвофілів як до монархістів. Ростовські й київські українофіли звернулися до ростовського «Общественного комитета» та Ради робітничих і солдатських депутатів, до Тимчасового уряду і його комісара з ростовського градоначальства В. Зеелера з вимогою закриття РНСР, арешту його членів і передання москвофільських закладів народовцям. 20 квітня (за іншими даними — 29 березня⁶³⁵) 1917 р. Зеелер видав постанову про усунення РНСР від діяльності та його ревізію, для чого було створено комісію з п'яти членів Доно-Кубанського Комітету Всеросійського Земського Союзу. Усунення відбулося 21 квітня 1917 р. Своєю чергою, РНСР прохав скасувати заходи ростовського комісара та запевняв у своїй лояльності до Тимчасового уряду й нового устрою. 1 липня 1917 р. РНСР вдалося відновити свою діяльність⁶³⁶.

18 травня 1917 р. зібрання москвофільських біженців з Галичини, Буковини та Закарпаття в Петрограді передало керів-

634 ЦДІАК. — Ф. 361. — Оп. 1. — Спр. 1168. Про біженців... — Арк. 85.

635 Савченко В. Восточная Галиция в 1916-1920... — С. 100.

636 Орлевич І. Галицьке русофільство... — С. 242.

ництву Росії резолюцію, в якій ішлося про те, що, обговоривши Декларацію ТУ і відозву до народів усього світу від робітничих і селянських депутатів «через долю Прикарпатської Русі», вони висловилися за те, щоб «бачити Галичину, Буковину та Угорську Русь об'єднаними з великою Російською демократичною республікою», що стане лише «актом відновлення російським революційним народом справедливості і обов'язку щодо малоруської народності»⁶³⁷. Однак у результаті провалу російського наступу на фронті та втрати Галичини Росія вже не могла провадити активну політику щодо цього регіону. Через це москвофіли у телеграмі до Петрограда (вересень 1917 р.) попросили внести до інструкції делегатам ТУ на Паризьку союзницьку конференцію право на самовизначення 5-мільйонного «карпато-руського» населення Австро-Угорщини. Подібне прохання містилося також і у телеграмі москвофільської колонії до міністра іноземних справ у Петрограді від 23 жовтня 1917 р.⁶³⁸.

6-19 червня 1917 р. РНСР організував засідання з представників евакуйованих з Галичини національно-культурних і політичних закладів, суспільних діячів — представників «карпато-руських» колоній і організацій, які утворилися в Росії, для обговорення становища Росії і «Прикарпатської Русі». Поштовхом до цього став конфлікт з українофілами. У Липневій резолюції засідання москвофіли наголошували на національній єдності й культурній спільності «Прикарпатської Русі» з усім іншим «руським миром», визнавали загрозу більшовизму як для Росії, так і для своєї малої батьківщини, висловлювали сподівання, що російський уряд оголосить однією з цілей війни визволення цього регіону та об'єднання з Росією, рішуче протестували проти назви «Україна», а для окреслення території «южнорусского племені» пропонували назву «Малорусь». Москвофіли висловили в резолюції побажання, щоб у майбутньому адміністративному устрої Росії українські землі отримали автономію. Автономними

637 Там само. — С. 101.

638 Там само.

одиницями мали стати, крім Галичини і Холмщини, Волинь, Поділля, Буковина з прилеглою однорідною частиною Бессарабської губернії і Угорська Русь. Назву «Україна» пропонували дати області, до якої мало входити Придніпров'я, тобто Київська, Чернігівська і Полтавська губернії. Також москвофіли засуджували претензії поляків на «російські» землі — Західну і Південну Русь, Білу і Червону Русь, Галичину і Холмщину, висловлені у декларації Державної ради у Варшаві та сеймових депутатів у Австрії від 24 березня 1917 р., протестували проти визнання Тимчасовим урядом Української Центральної Ради, проголошували демократичні свободи — свободу совісті й віросповідання, право православних і греко-католиків вільно влаштовувати своє церковне життя, послуговуватися російською мовою і відкривати російські школи усіх рівнів, свободу національного самовизначення національним меншинам, передачу землі селянам. Також москвофіли-біженці вирішили організувати для боротьби з більшовизмом «Карпато-русский добровольческий отряд» і закликали галичан та «русских» добровольців з Америки вступати до його лав. У разі заборони на організацію такого загону в Росії РНСР планував створити його в Америці та скерувати на французький фронт. Москвофіли вирішили взяти на себе опіку над «карпато-русскими» військовополоненими та організацію повернення їх на батьківщину, оскільки уряди Росії не прийняли відповідних ухвал⁶³⁹.

Формування «Карпато-русского добровольческого отряда» взяв на себе Г. Малець разом з Л. Алексевичем. Вони уклали угоду з генералом Алексєєвим на таких умовах: 1) РНСР має право обрати собі командира для загону; 2) офіцери-галичани зберігають за собою чини, які вони мали в австрійській армії; 3) «Добровольческая армия» та російський уряд підтримуватиме РНСР у її намірах; 4) вільнонайманих військовиків прийматимуть у військові училища на правах російських підданців; 5) загін буде підпорядковуватися командуванню «Добровольче-

639 Там само. — С. 247.

скої арміи» і статутам, які зобов'язували російську армію до революції⁶⁴⁰.

1 січня 1918 р. було видано звернення до біженців із Галичини та Буковини із закликом записуватися до загону. Він складався лише з галичан-біженців, які перебували в Ростові-на-Дону, і налічував 41 особу. Було обрано комітет, який мав відповідати за тих, хто вступив до загону, і завідувати його справами. Головою обрали Г. Мальця, його помічником — В. Колдру, а секретарем — В. Ваврика. Загін воював пізніше під командуванням Денікіна, а потім Врангеля. Після того, як діяльність РНСПР в Ростові-на-Дону внаслідок Жовтневого перевороту припинилася, москвофільський загін захищав справи «Прикарпатської Русі» за посередництвом свого представника Г. Мальця.

РНСПР запрошував земляків, як присутніх у Росії, так і тих, що залишилися на малій батьківщині, до співпраці, закликав селян зорганізуватися в «Карпато-русский крестьянский союз» і приєднатися до «Всероссийского крестьянского союза»; звертався до опікунських структур із проханням дбати, аби молодь мала змогу навчатися; «карпато-русским» абітурієнтам радив обирати технічні, комерційні, педагогічні та інші вищі навчальні заклади, а молоді, що навчалася в Ростові-на-Дону, — за можливості переходити для продовження навчання в університети Москви й Києва та інші центри культурного життя країни. Для фінансового змінення РНСПР було прийнято рішення про відновлення «Народного фонда», до якого мали вносити пожертви земляки з «Прикарпатської Русі», Росії та Америки.

Після приходу до влади в Росії більшовиків у 1917 р., а потім і розпаду в 1918 р. Габсбурзької імперії більшість москвофільських біженців повернулася на малу батьківщину.

Отже, рятуючись від репресій австро-угорської влади, значна частина москвофілів змушена була втікати з Галичини та Буковини разом із російськими військами, що відступали улітку 1915 р. Чимало переселенців було розсіяно по різних регіонах

640 Там само. — С. 248.

Російської імперії, та головний їх контингент зосередився у Ростові-на-Дону, де до кінця війни біженці під керівництвом «Русского народного совета Прикарпатской Руси» намагалися налагодити звичне життя.

Москвофільський рух під час Першої світової війни об'єднався довкола «Русского народного совета». Декларована культурна єдність із Росією переросла у прагнення до політичного об'єднання. Москвофільські товариства під час Першої світової війни підтримали російську владу та активно їй допомагали, а підготовлений ними ґрунт — російська мова, агітація за православ'я — використовувала російська влада. Лідери москвофілів намагалися влитися до складу російського апарату і диктувати їм свою програму дій. Однак ці пропозиції через їхню радикальність не були взяті до уваги генерал-губернатором або враховувалися частково, а в часи другої російської окупації західноукраїнських земель москвофіли майже не брали помітної участі у громадському житті краю, перебуваючи у основній своїй масі в Ростові-на-Дону та на широких теренах Російської імперії як біженці. Після Лютневого, а потім і Жовтневого переворотів у Росії москвофіли втратили підтримку влади, яка тепер розцінювала їх як монархістів, реакціонерів. Намагання проросійського руху втрутитися у процес формування Західно-Української Народної Республіки також не увінчалися успіхом, і москвофільство вийшло з Першої світової війни зламаним та занепалим.

РОЗДІЛ IV

СТАВЛЕННЯ АВСТРІЙСЬКОЇ ВЛАДИ ДО МОСКВОФІЛІВ В УМОВАХ ВІЙНИ

Репресії австрійської влади щодо москвофілів

Одним з аспектів, що характеризує становище москвофільського руху під час Першої світової війни, є репресії австрійської влади проти його керманічів та прихильників серед широких мас. Вони стали апогеєм внутрішньодержавної конфронтації між австрійською владою і проросійськи налаштованими підданими та боляче вдарили по всьому українському населенню Галичини й Буковини.

Австро-Угорська імперія була складним конгломератом різних народів — австрійців, угорців, чехів, поляків, українців, італійців, румунів, німців та ін. Більшість з них жили компактними групами, що сприяло розвитку національних рухів і посиленню відцентрових тенденцій. За таких обставин австрійська влада підтримувала цілісність держави, підштовхуючи народи, що проживали у певному регіоні, до суперництва. Цей підхід було застосовано і до русинів-українців. «Виявивши» їх у своїй державі наприкінці XVIII ст., австрійці дозволяли помірний культурний і політичний розвиток рутенів у Галичині, аби стримати прагнення до автономії розвиненіших у політичному плані поляків. Та коли постав русофільський рух, влада почала вбачати в ньому внутрішню загрозу, особливо через поступове загострення відносин з Російською імперією. Тому роки передодня Першої світової війни позначилися закриттям москвофільських товариств та організацій у Галичині й на Буковині. Надмірно обачною австрій-

ська влада стала у роки війни, коли вдалася до ув'язнень та фізичного знищення представників москвофільського руху.

Ще наприкінці липня 1914 р. міністр закордонних справ Австро-Угорщини граф Берхтольд надіслав усім австро-угорським посольствам телеграму, в якій повідомив про проведення заходів безпеки військового характеру в Галичині. Масові репресії щодо українського населення з боку австрійської влади мали спланований характер і мовою дипломатії називалися «оборонними заходами»⁶⁴¹. Поразка австро-угорських військ на початку війни мала страшні наслідки для українців Галичини та висунула проблему москвофільства на перший план. Відступаючи перед російськими військами, що увійшли до краю, австрійці під впливом польської адміністрації вирішили перекласти воєнні невдачі на плечі українських селян (тобто, «москвофілів»), яких звинуватили у зраді на користь росіян⁶⁴². Вагомим доказом стала брошура «Современная Галичина». На підставі зазначеної там інформації австро-угорська розвідка склала окрему мапу Галичини й Буковини, на якій було позначено «москвофільські» місцевості, діячів та навіть передвоєнні часописи. Не менш шкідливим для русинського населення було нерозуміння австрійцями та угорцями різниці між словами «руський», «русин» і «русский», «росіянин», що в очах військової влади було одним і тим самим.

«Українська зрада», яку, до речі, сильно роздувала угорська преса⁶⁴³, в Галичині була вигідна військовій владі, яка прагнула уникнути покарання за свої помилки. Командувач 11-го корпусу австрійської армії генерал Колошварі у розмові з намісником Галичини В. Коритовським відверто заявив: «Не припускав я, що наша армія опиниться у ворожому краї»⁶⁴⁴, та зауважив, що перш ніж починати війну з Росією, треба було перевішати все русинське населення. Комендант Перемишльської фортеці ге-

641 Мазур О., Сухий О. Українське населення Галичини на початку Першої світової війни: репресивні акції австрійської влади // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». — 2000. — № 3. — С. 73.

642 Wendland A. Die Russophilen... — S. 545.

643 Hankewytch L. Die magyarische Presse und die Ukrainer // Ukrainische Nachrichten. — Wien. — 30 Oktober 1915. — № 59. — S. 2.

644 Сухий О. Москвофільство в Галичині: історія проблеми... — С. 63.

Ерцгерцог Фрідріх

нерал-фельдмаршал Герман Кусманек заявляв у жовтні 1914 р.: «Якщо у ввіреному мені волею Його Величності місті [Перемишлі] залишиться хоча б один русин, то я не відповідаю за наявні укріплення»⁶⁴⁵. А командувач австро-угорської армії східного напрямку ерцгерцог Фрідріх узагалі цинічно заявив, що Галицька битва програна через «запроданство і зраду місцевого населення»⁶⁴⁶. «Кожний русин став тепер чимось монструальним, огидним»⁶⁴⁷, — писав у своїх спогадах священник К. Балицький.

Отож, усе українське населення виглядало для влади як проросійське. Приводом до репресій проти власне москвофілів ставали навіть не їхні дії, а передусім їх світогляд. «Клаптик «русского» листа, що випадково потрапив до будинку жертви, позика на придбання сільськогосподарського реманенту, отримана селянином у одному з «русских» кредитних товариств того ж Львова, молитовна книжка, надрукована кирилицею, — все це було зручним приводом до незліченних арештів і масового знищення «русского» імені»⁶⁴⁸, — зазначали причини репресій самі москвофіли.

Початок бойових дій призвів до повного припинення діяльності усіх москвофільських організацій⁶⁴⁹. Багато москвофільських діячів (Бендасюк, Дудикевич, Глушкевич) завчасно втекли до Росії⁶⁵⁰. За словами Д. Дорошенка, «почалася безсистемна й дика помста»⁶⁵¹. По західноукраїнських землях Австро-Угорської монархії прокотилася хвиля арештів «неблагонадійних» осіб.

645 Машкін О. Відношення урядових кіл... — С. 62.

646 Сухий О. Москвофільство в Галичині: історія проблеми... — С. 63.

647 Добжанський О. Бажаємо до України... — С. 560.

648 Машкін О. Відношення урядових кіл... — С. 60.

649 Круглашов А. Проблеми післявоєнного... — С. 19.

650 Талергофський альманах. Выпуск первый. — Львов: Издание «Талергофскаго Комитета», 1924. — С. 82.

651 Дорошенко Д. Мої спомини... — С. 27.

Москвофільські часописи, закриті австро-угорськими військами

«З-поміж... [москвофілів представники влади] арештували, кого мушили; з-поміж українців, кого хотіли»⁶⁵², — писав репресований народовець В. Маковський. Робили це спершу урядовці, а за ними й військова влада⁶⁵³. 30 липня 1914 р.

«Прикарпатская Русь» надрукувала «дещо» запізнілу статтю про лояльність галицько-«русского» народу до Австрії, наводячи в ній події в історії, коли на полях бою свою він доводив свою вірність Габсбургам⁶⁵⁴, однак це вже не мало сенсу. Намагаючись уникнути зради в тилу своїх військ, Галицьке намісництво опублікувало розпорядження про «превентивний арешт політично підозрілих москвофілів» і про висилання їх до місцевих в'язниць⁶⁵⁵. У ніч з 30 на 31 липня 1914 р. було заарештовано Д. Маркова та К. Черлунчакевича, Н. Несторович. Перших двох чекав процес про державну зраду, а останню — концтабір Талергоф⁶⁵⁶. Було заарештовано директора львівської «Самопомощи» І. Пашкевича, співробітників «Прикарпатской Руси» К. Пелехатого та І. Гриневецького, а також діячів-москвофілів З. Филипівського та І. Площанського. Перестала виходити «Прикарпатская Русь», було припинено діяльність таких москвофільських товариств у Львові, як РНС, «Общество русских дам», «Свято-Владимирское

652 Маковський В. Талергоф... — С. 192.

653 Садовий М. Що ми знаємо про Талергоф? / М. Садовий. — Дрогобич: Коло, 2012. — С. 5.

654 Австрійський патріотизм російської агентури в Галичині // Діло. — 31 липня 1914 р. — № 168. — С. 6.

655 Попик С. Українці в Австрії... — С. 85.

656 Пашаева Н. Очерки истории... — С. 141.

общество», «Союз русских дружин в Австрии», «Русская дружина во Львове», «Общество русских женщин "Жизнь"», «Кружок русских студентов-политехников» і «Друг»⁶⁵⁷. «Шкода, що се не зроблено давно!» — тишилася українська газета «Народний голос»⁶⁵⁸.

У обіжнику Президії цісарсько-королівського намісництва від 8 серпня 1914 р. до всіх повітових староств і Дирекції поліції у Львові та Кракові вказувалося: «Сучасні напружені відносини між нашою імперією і Росією вимагають енергійної боротьби з москвофільським рухом, який не приховує своїх симпатій до Росії. Оскільки прихильники і організації цього ворожого державі руху можуть у відповідальний момент згубно вплинути на дії збройних сил, треба негайно вжити відповідних заходів, щоб енергійно роздушити цей рух усіма наявними в нашому розпорядженні засобами»⁶⁵⁹. Директор львівської поліції майор Ріммлє 15 серпня 1914 р. поширив обіжник, у якому вказував, що російські війська справили на москвофільське населення Східної Галичини, «яке перебувало у зрадницьких відносинах з Росією», велике враження. «Державна зрада і шпигунство, з одного боку, а терор щодо неросійського населення там, де воно перебуває у меншості — з другого (Сокаль, Залозці, Гусятин) множаться найнебезпечнішим і справді загрозливим чином. Якщо негайно не буде вжито найсуворіших заходів, то район воєнних дій у Східній Галичині та Буковині може внаслідок злочинних задумів русофільського населення опинитися у серйозній небезпеці, наступ і початкові воєнні дії можуть бути значно ускладнені»⁶⁶⁰. Закликалося вжити законних заходів проти будь-яких москвофільських виступів, публічних маніфестацій, зборів, виступів у пресі, широко застосовуючи засоби екзекуції проти винних. Відповідно до наказу, вироки за злочини, передбачені винятковими постановами, мали виконуватися привселюдно на місці їх вчинен-

657 Талергофский альманах. Вып. 1... — С. 82.

658 Всі кацапські товариства і газети застановлено на Буковині і в Галичині // Народний голос. — 19 серпня 1914. — № 25. — С. 6.

659 Талергофский альманах. Вып. 1... — С. 26.

660 Лидовский П. Украинцы... могут сделаться честными австрийцами. Кто учинил погром русинов в Галиции / П. Лидовский // Военно-исторический журнал. — 1997. — № 3. — С. 59.

ня. У всіх випадках передбачався прискорений розгляд справ, вироки і покарання мали наступати відразу ж за скоєнням злочину. Для цього рекомендувалося призначити суддів, які в процесі слідчих дій повинні керуватися лише державними інтересами. У обіжнику Ріммля зазначалося також, що страта хоча б двох москвофілів у певному населеному пункті набагато сильніше вплине на його мешканців, аніж страта навіть сотні «зрадників», наприклад, у Львові; тобто, заохочувався повсюдний терор⁶⁶¹. «З початком війни віденське правительство предчувствовало, що наступив кінець его пановання на території Прикарпатської Русі і, з треском закриваючи за собою двері, висілицю і тюрмою прашалося з своїми "тирольцями Сходу"», — писав сучасник⁶⁶².

Наказ обер-лейтенанта Гагауера офіцерам штабу, командирам і всім місцевим командам жандармерії від 16 серпня 1914 р. закликав звільнитися від усіляких юридичних сумнівів, дбаючи про безпеку держави та армії⁶⁶³. У наказі Гагауера жандармам від 20 серпня 1914 р. вимагалось за виявлення найменшої ознаки підтримки ворога діяти з найбільшою нещадністю: проводити короткий допит підозрюваного та розстрілювати його на місці злочину — як залякувальний приклад для населення, особливо при наближенні ворога⁶⁶⁴.

Наказ генерала Кевеша від 19 серпня 1914 р., виданий у м. Станіславові, зобов'язував вояків якомога швидше забути звички мирного часу, бо, мовляв, добродушність та схильність до помилування, які запанували у військах, є недозволеними і просто злочинними щодо власної військової сили⁶⁶⁵. Дії солдатів і жандармів відповідали диким вимогам наказів військового командування австрійської армії. Про жорстокість намірів щодо

661 Талергофский альманах. Вып. 1... — С. 28-29.

662 Копистянський А. Історія Русі. № III / А. Копистянський. — Львів: Вид-во ім. М. Качковського, 1933. — С. 436.

663 Мазур О. Українське населення Галичини... — С. 75.

664 Берест І. Репресивні акції щодо населення Східної Галичини в роки Першої світової війни / І. Берест // Держава та армія: Вісник національного університету «Львівська політехніка». — Львів, 2007. — № 584. — С. 54.

665 Добржанський О. Бажаємо до України... — С. 638.

мирного населення краю свідчить той факт, що солдатам австрійської армії, яких відряджали до Галичини, видавали спеціальні мотузки-зашморги для вішання людей.

Отже, переддень та початок війни обернувся для москвофільської течії її повною забороною в Австро-Угорщині. Послідовники ж руху та усі запідозрені піддавалися репресіям. Документи австрійської влади та військового командування на початку війни свідчать про те, що терор щодо москвофілів схвалювався, виправдовувався та заохочувався. Бажання «перестраховатися» та «залякати» часто ставало вагомим аргументом для ув'язнень, розстрілів і тортур, аніж реально доведені випадки шпигунства та співпраці з противником.

З вибухом війни австрійська влада заарештувала в Галичині близько 10 тис. осіб⁶⁶⁶. Практично у кожному галицькому повіті набиралося по кілька десятків арештантів-москвофілів або запідозрених у зраді⁶⁶⁷. Під гаслом винищення москвофільства у Львові було заарештовано 1,2 тис. осіб (до 28 серпня 1914 р. ця цифра зросла до 2 тис.⁶⁶⁸), у Скалатському повіті жандарми заарештували близько 100 осіб. Особливо постраждали мешканці сіл Саджавка, Лука Мала, Колодівка, Сороки, Раштовиці, Дубниці. У Галичі було заарештовано 120 осіб, усіх без винятку інтелігентів та міщан з жінками та дітьми. Частина з них розстріляли в Галичі, а інших — у Станіславові. У Бродівському повіті було заарештовано 120 осіб, у Бібречькому 195, Сколівському понад 400, Сокальському близько 3 тис. осіб⁶⁶⁹. Поряд з арештами у прифронтових районах значних масштабів набуло виселення населення до концтаборів, переважно за доносами, а також публічні страти. У Городецькому повіті було страчено без суду 179 селян. У Городку після зайняття Львова російськими військами перед будинком староства на ринку було повішано 14 міщан, а також розстріляно одного селянина, труп якого єв-

666 Зборівщина. Над берегами Серету, Стрипи і Золотої Липи: іст.-мемуарний і літературний збірник / редкол.: Б. Гошовський та ін. — Торонто-Нью-Йорк-Париж-Сідней, 1985. — С. 211.

667 Гуцал П. Галицька руїна / П. Гуцал // Історичний календар '99. — К., 1998. — С. 231.

668 Талергофский альманах. Вып. 1... — С. 27.

669 Берест І. Репресивні акції... — С. 53.

реї тягали за допомогою петлі, причепленої до шиї. У Жовківському повіті не було жодного села, де б не знайшлося заарештованого селянина, запідозреного у зв'язках із москвофілами⁶⁷⁰. 26 вересня 1914 р. відбувся судовий процес проти семи москвофільських діячів у с. Новий Санч на Лемківщині, що закінчився їх розстрілом⁶⁷¹. У с. Чернушевичі 18 серпня 1914 р. австрійці заарештували 70 осіб за те, що вони давали воду та хліб полоненим російським солдатам. Наступного дня село обстріляли з гармат і спалили, деяких селян, що втікали, розстрілювали⁶⁷². Австрійці з важких гармат вщент зруйнували села Грушко-Гринівці та Колінці Тлумацького повіту на Станіславівщині. Сім'ї русинів, потерпаючи від холоду та голоду, переховувалися в лісах⁶⁷³. У Рудках було розстріляно та повішано в один день 17 людей. Багатьох селян били так, що вони потім помирили від побиттів⁶⁷⁴. У с. Добростани австрійці та прусаки вимагали від українців, щоб вони власноручно вішали своїх дітей, а дітей примушували копати ями батькам, ставили в ряди під стінами stodol і заколювали багнетами.

Тобто, наймасовіший характер мали репресії в сільській місцевості, чому сприяли розпорядження військового командування. Більше 70% ув'язнених складали прості селяни, які були далекими від політичних переконань. «Ці випадки [шпигунства] цілком певно не стосувалися галицьких і буковинських селян, які так сам розумілися на військових справах, як баран на звіздах»⁶⁷⁵, — писав у спогадах І. Карбулицький. Німецький спостерігач був свідком ув'язнення невинних українських селян, які начебто стріляли в австрійських вояків: «Коли я через віконце зазирнув усередину, то був майже зворушений: щонайменше 10 дітей від 5 років і старші з 3-4 жінками та 2 чи 3 чоловіками у

670 Берест І. Виселенці та біженці з Галичини і Волині в роки Першої світової війни / І. Берест // Держава та армія: Вісник національного університету «Львівська політехніка». — Львів, 2006. — № 571. — С. 201.

671 Талергофский альманах. Вып. 1... — С. 189.

672 Голось народа. Четверг, 22 января 1915. — № 4. — С. 10.

673 Лидовский П. Украинцы... — С. 58.

674 Австрійська зверства // Голось народа. — 27 листопада (10 грудня) 1914. — № 30. — С. 16.

675 Добржанський О. Бажаємо до України... — С. 637.

камері, всі моляться і з дуже нещасними обличчями. І це були наші небезпечні вороги?!»⁶⁷⁶. Нерідко траплялося, що людей арештовували прямо на вулицях міста за найменшою підозрою в москвофільстві. «Своє нечесне діло вкривають зверненням цілої ненависті на русинів, масово троюдять, навмисне арештують, без огляду, росіянин чи українець»⁶⁷⁷, — писав про свавілля військовиків у своїх спогадах священник К. Балицький.

Наприкінці серпня в Станіславові відбулося сортування арештантів на групи дуже небезпечних, менш небезпечних і безпечних «русофілів» — заарештованих на підставі доносів і без них⁶⁷⁸. «Протягом 29, 30 і 31 серпня нас протримали цілими днями на подвір'ї, безперервно сортуючи на якісь групи А, В і С»⁶⁷⁹, — писав заарештований москвофільський священник Д. Кисіль-Кисилівський. Інший очевидець, В. Маковський, так описав картину боротьби з москвофілами у Станіславові: «Розстріли не переводилися. З тим найбільше спішилися. Трескіт сальв у жахливому кутику смерті... не вгавав — від ранку до ночі... Одинцем і групами, закованих і вільно, спроваджували з усіх сторін арештованих»⁶⁸⁰.

Особливо лютувала австрійська вояччина після поразок на фронті. Всю злість вона зривала на мирному населенні. Звинувачених розстрілювали і вішали навіть без складання протоколу⁶⁸¹. Буковинський адвокат Е. Слушанський записав у своєму щоденнику за 23 вересня 1914 р.: «Австро-угорська армія розгорнула нечуваний тероризм. В усіх громадах з'явилися шибениці. Священники, вчителі, селяни заповнили угорські в'язниці, причому, їх ображали, били, на них плювали»⁶⁸². Арештантів нерідко вішали на деревах, телеграфних стовпах або станційних ліхтарях⁶⁸³.

676 Кураев О. Українська проблема... — С. 62.

677 Там само. — С. 642.

678 Талергофский альманах. — Выпуск второй: Терроръ въ Галичинь. Терроръ в Буковинь. Отзвукъ печати. Терезинь, Гминдъ, Гнась и др. Беллетристика. — Львовъ, 1925. — С. 51.

679 Добржанський О. Бажаємо до України... — С. 625.

680 Маковський В. Талергоф... — С. 79.

681 Добржанський О. Бажаємо до України... — С. 638.

682 Цит. за: Запаловський В. Буковина в останній... — С. 183.

683 Там само. — С. 185.

Особливою жорстокістю відзначалися угорські військовики. Перед відсиленням на фронт майор 22-го угорського гонведного полку закликав не щадити на західноукраїнських землях ні старих, ні жінок, навіть вагітних, ні дітей⁶⁸⁴. Угорці всіх русинів розглядали як шпигунів і за найменшої підозри розстрілювали або вішали. Причому, робили це самочинно, без суду і слідства. 14 вересня 1914 р. угорські гонведи зарізали шаблями 45 підозрених у належності до москвофільства українців, яких вели до Перемишля. 42 особи загинули, а троє перебували у важкому стані, але вижили⁶⁸⁵. «...Моїм очам показався страшний вигляд кільканадцяти трупів, змасакрованих, з відрубаними руками, ногами, розбитими черепами, що лежали на вулиці, — писав очевидець. — В хвили, коли я прийшов, ладовано трупи на другий віз. Ціла вулиця полита кровю, сусідні камениці обривані рівнож кровю і кусниками мозку, а довкола місця катастрофи бачив я всяку міську голоту, котра з задоволенням робила різні уваги на тему убийства «зрадників»... Розказав я ту подію д-ру Костеві Левицькому, а він передав її до відома президентови міністрів Штіркови (Штюрх. — В. Г.), котрий сказав «неможливо» і нічого в цій справі не зарадив... Доходження в тій справі не увінчалися жадним успіхом і не довели до жадного висліді»⁶⁸⁶. У селі Синеводську Верхньому 18 жовтня 1914 р. угорські військовики повішали 11 українських селян, яких військово-польовий суд 55-ї дивізії інфантерії визнав винними у державній зраді⁶⁸⁷. Біженці свідчили, що в період зайняття Буковини угорці проявляли безмежну жорстокість до населення: спалювали будинки (використовуючи фосфор⁶⁸⁸) із закритими в них жінками та дітьми, чоловіків заарештовували і висилали углуб Угорщини⁶⁸⁹. Вже згадуваний Д. Кисіль-Кисилівський писав, що по дорозі до Та-

684 Зверы // Голось народа. — 22 января 1915. — № 4. — С. 4.

685 Талергофский альманах. Вып. 1... — С. 103.

686 Кугутяк М. Пам'яті жертв трагічних подій у Перемишлі і Синевідську Вишньому восени 1914 р. / М. Кугутяк // Галичина: науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. — 2003. — № 9. — С. 137.

687 Талергофский альманах. — Выпуск 2... — С. 65.

688 Прикарпатская Русь. — 1914. — № 1477. — С. 6.

689 Полик С. Українці в Австрії... — С. 90.

лергофа угорські офіцери неодноразово били старших священників кулаками в обличчя⁶⁹⁰. В. Маковський був також не найкращої думки про угорців-конвоїрів, які транспортували арештантів до Талергофу: «Вони верещали, як божевільні, й побивали то прикладами, то п'ястуками — без милосердя»⁶⁹¹. «Звірства угорців просто неймовірні. Багато сіл з «руським» населенням вирізані до останньої людини, випалені до останньої хижі. Мадяри не залишали живими навіть маленьких дітей, не кажучи вже про жінок та старих», — писала «Прикарпатская Русь»⁶⁹². У газеті «Рускій вестникъ» знаходимо такий вірш на тему жорстокості угорських військовиків:

Как дикие звери они налетели,
И в бешеной злобе своей
Кололи, рубили без смысла и цели —
Они убивали детей...⁶⁹³.

У Карпатах угорці спалили принаймні 20 сіл, забираючи у людей усі їстівні припаси, а їх самих забирали до Угорщини⁶⁹⁴.

Джерело: газета «Голос народа»

Зруйнована австрійськими військами православна церква

24 червня 1915 р. угорські солдати спалили частини сіл Чорний Потік та Онут (які підозрювалися у русофільстві), хоча за багато місяців перебування в них підрозділів армії не було зафіксовано жодного факту шпигунства з боку населення.

Депутат австрійського парламенту А. Лукашевич зазначав, що «і в Галичині, і на Буковині найбільша кількість скарг надходить саме на військовиків угорської національності». Політик вважав, що треба припинити поголовне підозрювання українських селян за москвофільство. «Війна вимагає багатьох жертв, і укра-

690 Добржанський О. Бажаємо до України... — С. 626.

691 Маковський В. Талергоф... — С. 86.

692 В Буковині // Прикарпатская Русь. — 18 ноября (1 декабря) 1914. — № 1474. — С. 1.

693 Маленькій фельетонъ // Русскій вестникъ. — 30 березня 1917. — № 9. — С. 2.

694 Голось народа. — Четверг, 11 декабря 1914. — Ч. 32. — С. 11.

їнци несуть їх стійко, але особливо важко, коли свої знущаються, таврують шпигунами, грабують, кажуть, що українці — народ без держави і без батьківщини»⁶⁹⁵. Один з буковинців писав депутатові австрійського парламенту М. Васильку, що голод у північних повітах Буковини був, безсумнівно, наслідком перебування угорських військ у цій зоні⁶⁹⁶.

Відразу ж після запровадження військового стану на Галичині почали діяти військово-польові суди. «Прикарпатская Русь» із покликанням на німецькі газети зазначала, що за час війни австрійськими військово-польовими судами було винесено 11400 смертних вироків, з них, як зазначає газета, не менш ніж 40% припадало на Східну Галичину⁶⁹⁷. Особливо відзначився в ролі ката адвокат зі Львова, поляк С. Загурський, який виніс понад 100 смертних вироків⁶⁹⁸. Навіть у тих випадках, коли судове розслідування через відсутність доказів мало припинятися, звинувачених не звільняли, а відсилали до вищих поліцейських установ для продовження свавільного судочинства, про що йшлося у обіжнику Президії центрального комітету Дирекції поліції у Львові від 25 серпня 1914 р. № 4876 до Воєнного коменданта Львова⁶⁹⁹. «Колишні австрійські військовики оголошували смертні вироки без рахунку. Вироки виконувалися негайно», — писав у своїх мемуарах І. Осипов⁷⁰⁰. Людей розстрілювали і вшали за найменші провини, за непатріотичні настрої, образу цісарської величності, неблагонадійність, шпигунство, підозру в державній зраді⁷⁰¹, або й просто за те, що вони були «русинами» (війська не розрізняли серед них українофілів і москвофілів).

Масштаби переслідувань від військових та жандармських каральних органів, що їх зазнало запідозрене у москвофільстві українське населення Галичини, на думку українського дослідника С. Попика, виходили за рамки розумної потреби⁷⁰². Достат-

695 Буковина в Першій світовій... — С. 170.

696 Добржанський О. Змагання за українську... — С. 39.

697 Прикарпатська Русь. — 1918. — № 3. — С. 2.

698 Талергофский альманах. Вып. 2... — С. 64.

699 Талергофский альманах. Вып. 1... — С. 29-30.

700 Осипов И. На проломе... — С. 3.

701 Добржанський О. Бажаємо до України... — С. 241.

702 Попик С. Українці в Австрії... — С. 20.

ньо було одного наклепу, щоб особа, запідозрена у москвофільстві, була позбавлена свободи і навіть життя. «Арештували [студента] в Тисьмениці на злобний донос з особистої пімсти», «Панну З. М. арештував жандарм А. І. на власну руку, з особистої мести, за — гарбуза!» — згадував про такі випадки в'язень Талергофа В. Маковський⁷⁰³. Буковинський політичний діяч Т. Галіп розповідав у своїх спогадах, що коли він з підполковником австрійської армії об'їздив терен розташування військ для збору інформації військового та політичного характеру, в одному з сіл місцевий шинкар звинуватив усіх селян у москвофільстві й навіть подав список державних зрадників⁷⁰⁴. І. Карбулицький описував активних донощиків так: «Ці шалені й садистичні бестії в людській подобі пристрасно бажали свіжої крові, й невинні люди, які випадково траплялися їм у районі бойових дій, отримували тавро шпигунів і зрадників та втішалися останніми хвилинами життя»⁷⁰⁵.

Воєнний комендант м. Самбір на початку мобілізації закликав місцеве населення повідомляти цивільну та військову владу про осіб, яких могли використати для отримання інформації військового характеру «відомі підозрілі елементи неприязельської держави». Доставлення москвофілів нагороджувалося сумою в 50-500 крон⁷⁰⁶ (а загалом, за даними «Прикарпатской Руси», австрійський уряд призначав грошову винагороду за кожного москвофіла у розмірі 10 крон⁷⁰⁷). «Доведений патріотизм та непохитна відданість Найвищому Дому, який завжди турботливо та по-людськи ставився до своїх вірних підданих, не допустить, щоб патріотично налаштований поляк, українець та єврей міг терпіти такого роду суб'єктів поряд з собою», — писав комендант. Відозви, видрукувані українською і польською мовами, поширювалися на території Самбірського повіту. Подібні відозви, тільки з іншими «тарифами», були видані в інших повітах, що стало засо-

703 Маковський В. Талергоф... — С. 61.

704 Добржанський О. Бажаємо до України... — С. 491.

705 Там само. — С. 637.

706 Лидовский П. Украинцы... — С. 60.

707 Прикарпатская Русь. — 1914. — 26 сентября (9 октября) 1914. — № 1426. — С. 1.

бом наживи для жандармів і відбилося на масовості арештів. Намісник Галичини В. Коритовський розпорядився піддати арешту всіх підозрюваних, а заарештованих неблагонадійних москвофілів, які ще не були віддані під військовий присуд, негайно вислати до Львова. За свідченням одного з в'язнів, тільки у львівській в'язниці «Бригідки» уночі з 27 на 28 серпня 1914 р. перебувало до 2500 осіб. З наближенням російських військ до Львова намісник наказав усім повітовим старостам терміново вислати арештантів із місцевих в'язниць до Кракова. За два дні до захоплення Львова російською армією з міста вивезли останній транспорт в'язнів чисельністю понад 700 осіб⁷⁰⁸. Вуличний натопк постійно по-звірячому знущався над ними. Описувався випадок, що священик 70-80 років упав, і солдати прокололи його багнетом. Навіть місцева польська газета відзначала нелюдське ставлення до москвофілів⁷⁰⁹.

Австро-угорським військам допомагала у репресіях і галицька крайова адміністрація в особі В. Коритовського⁷¹⁰. Так, намісник Галичини переконав спеціального посланця уряду й найвищого командування лейтенанта-фельдмаршала В. Гізла фон Гізлінгена у ненадійності «рутенів». Якщо ще 30 серпня, прибувши до Львова, Гізль був певен, що більшість українців є вірними кайзеру, то вже наступного дня, під впливом Коритовського, доповів у Відень про «рішучу русофілію більшості рутенського народу»⁷¹¹. Ознайомившись на місці з ситуацією та провівши переговори з лідерами українських партій у Львові, Гізль у телеграмі «Про дуже невтішні політичні відносини і стан української проблеми у Східній Галичині» від 31 серпня 1914 р. змушений був констатувати таке. Побувавши на місцях, він зрозумів, що все дещо не так, як ідеться у віденських газетах (у яких пише, що більшість русинів вірна кайзерові, й тільки частина — русофіли).

708 Талергофский альманах. Вып. 1... — С. 92.

709 ЦДІАЛ. — Ф. 147. — Оп. 1. — Спр. 20. Альбом «Терезинські й Талергофські карикатури», ілюстрований в'язнями Смольським Г., Проциком В., Гелатовичем Я. та ін. з пояснювальним текстом, 1915. — Арк. 2.

710 Андрусак М. Нариси з історії... — С. 56-57.

711 Ereignisse in der Ukraine... — S. 18.

За його словами, з деяких випадків стає зрозуміло, що кількість москвофілів зовсім не дріб'язкова, і при наступі російських військ вони, особливо духівництво, — допоможуть ворогам. Також, військове командування, яке раніше дуже прихильно відгукувалося про користь українського руху, зараз розчароване. Із трьох різних джерел, писав Гізль, «я дійшов вражаючого висновку, що рутенський народ майже у всій його чисельності перебуває

Джерело: esu.com.ua

В. Коритовський

не тільки політично, а й діючи, у таборі росіян проти нас, і що партія українців... складається тільки з керівників... Українізм... не має опори в народі»⁷¹². На думку Гізля, члени проукраїнського руху здебільшого неосвічені та недисципліновані, натомість, протилежними рисами наділені москвофіли — мають добру дисципліну і переважно освічені⁷¹³. Тому, після вигнання росіян, на його думку, треба «усунути зрадників» і тільки тоді готувати ґрунт для поширення українізму. Схоже, австрійські політики справді розглядали українську ідею суто як вигідну їм політичну конструкцію, яку з прагматичних цілей треба підтримувати.

У ще одному повідомленні Гізль писав, що «підтвердилася інформація про перехід українського населення на бік російських військ, у результаті чого наша армія кинута напризволяще»⁷¹⁴.

Раніше сприяючи розвиткові москвофільства, польські політики під час війни маніпулювали його масштабами для власних цілей. Ба більше, польські чиновники подавали у списках москвофілів і діячів українського національного руху (таких як Т. Окуневський, О. Назарук та ін.)⁷¹⁵, щоб позбутися заодно і їх. Так підозра до прихильників москвофільства була роздмухана у пе-

712 Ibid. — S. 19.

713 Ibid. — S. 21.

714 Ibid. — S. 87.

715 Попик С. Українці в Австрії... — С. 86.

реслідування усіх галичан — без огляду на партійну прихильність. В очах австро-угорського війська за неправдивими доносами поляків усе українське населення перетворювалося в підозрілі елементи. Арешти і воєнні суди стали вигідним засобом налагодження національних справ. Поляки, отже, мали змогу якщо не цілком знищити свідомий український елемент у Галичині, то принаймні послабити його і зупинити розвиток українського руху.

Джерело: wikipedia.org

Л. фон Берхтольд

Про такі польські наміри знали в австрійському МЗС. Центральна влада вбачала в посиленні польського впливу в Галичині небезпечну тенденцію. У телеграмі до барона Гізя від 26 серпня 1914 р. керівник МЗС Л. Берхтольд повідомляв: «Нам відомо, що польські урядові структури в Галичині, дискредитуючи перед центральними органами влади та військовим командуванням українських політичних лідерів, проводять серед них арешти, ототожнюють з росіянами, переслідуючи при цьому партійно-політичну мету».

Тому Берхтольд вважав, що «треба чітко розрізнити в українському таборі українофільські та москвофільські елементи та всіляко зміцнювати серед перших симпатії до Австрії»⁷¹⁶. Масштаб репресій змусив відреагувати і міністра-президента Штюрґха, стурбованого тим, що каральні заходи можуть налаштувати українське населення проти австро-угорської армії. Голова уряду видав розпорядження до ГКА з вимогою припинити переслідування «патріотичних українофільських елементів»⁷¹⁷.

⁷¹⁶ Ereignisse in der Ukraine... — S. 20.

⁷¹⁷ Кураєв О. Українська проблема... — С. 56.

Митрополит А. Шептицький у листі до Є. Олесницького 22 серпня 1914 р. відзначав підступність та провокативність дій крайової польської адміністрації проти українців. «Проти нас, — писав він, — ведуть акцію ті, що підтримували москвофільство в краї, а тепер арештовують наших найкращих і невинних людей; про ув'язнених москвофілів кажуть, що це внаслідок доносів українців. Одночасно переконують військові структури, що українці та москвофіли однаковою мірою не заслуговують на довіру»⁷¹⁸.

«Загальна Українська Рада» у своєму меморандумі до австрійського уряду «Про нестерпні внутрішньополітичні відносини у Східній Галичині та про сприяння русофільству з боку галицьких намісників» від 18 червня 1915 р. викривала намісника Коритовського у співпраці з москвофілами: мовляв, він контактував і з новокурсниками, дозволяючи їм російську пропаганду в народних масах (преса, союзи тощо), і між шкільною молоддю (учнівські будинки), за умови невикористання ними російської мови у імператорській раді та ландтазі. Та цей план був зірваний радикальним депутатом Марковим, який якраз і виступав у парламенті російською мовою. Українські парламентарі вважали, що намісник Коритовський почав повне знищення українців: він «вів подвійну гру з більшою передбачливістю та хитрістю. Для обману центрального уряду він вів переговори з українськими партіями, тоді як політичні районні службовці підтримували безперешкодно русофілів. Намісник сам показував свій русофільський образ думок, зволікаючи з передаванням незаконно окупованої русофілами установи «Народний собор» на користь вірних державі українців». Українські парламентарі зазначали, що у 1914 р. Коритовський дав інтерв'ю газеті «Новое время», де визнавав законну можливість російсько-національної пропаганди в Галичині. Коритовський переконував воєнні кола, що українці підозріло схожі на москвофілів. «Польським політикам потрібне москвофільство між нашим народом, бо воно їм при-

718 Сухий О. Москвофільство в Галичині: історія проблеми... — С. 62.

носить подвійну користь: в Австрії факт існування москвофільства між нашим народом дає Полякам в руки аргумент, що тільки польське панованє над нашим народом є охоронним валом для держави супроти Росії; в Росії Поляки сподівають ся за свою опіку над галицьким москвофільством здобувати щораз більші національні уступки, — як се ясно сьвідчить процес Бендасюка...»⁷¹⁹ — писала ще напередодні війни газета «Діло», вона ж стверджувала, що поляки усїєї Східної та частини Західної Галичини мають проросійські погляди⁷²⁰.

Водночас, варто відзначити, що австрійська влада не заарештувала жодного польського москвофіла із «великопольської» партії, дарма що її члени не приховували своєї ворожості до Австро-Угорщини. Наприклад, у серпні 1914 р., ще перед приходом російської армії до Львова, великополяк посол Яронський зробив таку заяву: «Поділені територіями в своїх почуваннях і симпатіях до слов'ян, ми повинні творити одну цілість. Дай, Боже, щоб слов'янство під проводом Росії дало тевтонам таку саму відсіч, яку перед п'ятьма сторіччями дала їм Польща і Литва під Грюнвальдом»⁷²¹. Навіть після такої публічної заяви польська галицька адміністрація не наважилася арештувати «великопольських москвофілів».

У звіті до Відня від 26 липня 1915 р. барона Андріана, цивільного адміністратора звільнених від росіян західноукраїнських територій, містилися такі дані про польське москвофільство: «Під час московської окупації польські ендеки (великополяки) виявили себе зрадниками, а їх «Слово Польське» цілковито перейшло на службу росіянам, тому його редактори мусили втікати на Схід. Також польські «Соколи» і «Товариство Школи Людової» щиро співпрацювали з окупантами. Натомість, українські селяни зовсім не переходили на православ'я, як це неправдиво передрікали поляки... Одна п'ята українського духовенства — це т. зв. староруси, але вони лояльні щодо Австрійської держави».

719 Сензацийне донесене // Діло. — 10 липня 1914 р. — № 151. — С. 1.

720 Між австрійською і російською орієнтацією // Діло. — 9 липня 1914 р. — № 150. — С. 1.

721 Нагаєвський І. Історія української держави ХХ ст. / І. Нагаєвський. — К., 1993. — С. 58.

Барон Андріан зробив такий висновок: «Події довели ясно, що несправедливе політичне трактування українського народу викликало в ньому відхід від москвофільства. Польська шляхта та міщанство, обсіпані ласками Австрії, стали таємними і явними москвофілами...»⁷²².

Отже, необізнаність австрійської центральної влади, підступність польської крайової влади та крайня жорстокість угорських військовиків та австрійських жандармів зумовили перетворення репресій проти москвофільства у загальну лінію недовіри та терору проти українців будь-яких політичних уподобань.

Новий прихід австрійців до Галичини влітку 1915 р. супроводжувався викоріненням усього того, що нагадувало про нещодавню російську окупацію. Засобом розправи над москвофілами стали звинувачення у пособництві окупантам⁷²³. Більшість осіб, запідозрених у співпраці з росіянами, заарештовували й депортували до концентраційних таборів — Талергофа, Терезієнштадта, Гмінда, Гнави.

Разом з австрійською армією до Галичини повернулися і військово-польові суди. Терор проти мирного населення тривав. Про повернення австрійських військ український письменник Марко Черемшина у своєму «Щоденнику» висловився так: «...Наші (австрійські війська. — В. Г.) зближаються, але дуже хлопів вішають, на грушці, яблуні, де попаде»⁷²⁴. У с. Катериничі Рудківського повіту австрійські солдати зігнали заарештованих у купу та протримали без їжі та води 2 доби. Одна з жінок від стресу передчасно народила, але дитина померла. Вояки не дали матері поховати її, відібрали та викинули в кущі та під страхом смерті заборонили іншим це робити. Справжній погром австрійці влаштували у с. Залуччя, яке кількома роками перед війною прийняло православ'я та відіграло важливу роль у процесі Бендасюка. Тут були заарештовані усі селяни: частину відразу пові-

722 Там само. — С. 58-59.

723 Політична історія України: у 6 тт. / редкол.: І. Ф. Курас (голова) та ін. — К.: Генеза, 2002-2003. — Т. 1. На зламі століть (кінець ХІХ ст. — 1917) / Ю. А. Левенець (кер.), Л. П. Нагорна, М. С. Кармазіна. — К.: 2002. — С. 373.

724 Королько А. Покуття... — С. 29-30.

шали у селі, інших вивезли у невідомому напрямку⁷²⁵. «У Ярославському повіті взагалі, там, де тільки пройшли австрійці зі своїм «вогнем і мечем», — залишилися тільки груді руїн і безліч сиріт безпритульних. Більшість населення розорених містечок і сіл тепер повинна жити у викопаних ними ямах, прикритих зерном і старою соломою»⁷²⁶, — повідомляла «Прикарпатская Русь».

Складалася парадоксальна ситуація: «з одного боку, розстрілювали і вішали масово невинних людей — селян та інтелігентів, старців, жінок і дітей — мадяри, німці й поляки за те, що вони «москвофіли» і держать з Росією; з другого боку, нищили їх окупанти москалі за те, що вони українці й держать з Австрією... Свідоме ширення фальшивої опінії про українські настрої й симпатії нашло податливий ґрунт навіть у Відні, де українським діячам доводилося чути в міродатних колах слова: "Ми віримо, що ви хотіли би при нашій допомозі збудувати самостійну Україну, але ваш загал спочуває й помагає Росії!"⁷²⁷, — писав сучасник.

Відвоювавши західноукраїнські землі у 1915 р., австрійське головнокомандування мало потребу забезпечити лояльність місцевого населення, а тому 20 липня 1915 р. було знято з посади намісника Коритовського та замінено на генерала піхоти Германа Голарда, що доброзичливо ставився до українців. Того самого дня головнокомандувач армії Дунайської монархії фельдмаршал Фрідріх запровадив «керівні настанови» військовослужбовцям тилкових районів, де закликав не ставитися до всіх українців як зрадників-москвофілів⁷²⁸. Зміна ставлення до українців була зумовлена усвідомленням значення українського чинника в умовах, коли театр воєнних дій перемістився на територію, де вони складали більшість. Ще до призначення Голарда намісником Галичини Міністерство закордонних справ доручило баронові Андріану дослідити національно-політичну ситуацію в Галичині й оцінити наслідки дій довоєнної польської та російської

725 Изъ хроники австрійскихъ зверствъ // Прикарпатская Русь. — 1915. — № 1566. — С. 2.

726 Австрійскія зверства въ Карпатской Руси // Прикарпатська Русь. — 1915. — № 1594. — С. 3.

727 Кузьма О. Сотник бувшої австрійської армії і УГА. Листопадові дні / О. Кузьма. — Львів, 1931. Накладом автора. Друкарня «Штука». — С. 9-10.

728 Ereignisse in der Ukraine... — S. 54.

окупаційної адміністрацій. У вже згадуваному вище звіті Андріана «Поведінка українців і поляків під час російського вторгнення» від 26 липня 1915 р. вказувалося: «...Симпатії до росіян ґрунтувалися не на національно-ідейній, а виключно на матеріальній основі. Випадки зради — інша річ, що стосується більше грошима зваблених осіб... Якби рутенське населення, як дехто вірить, дійсно дрімало б усередині монархії і морально було б захоплене Росією, то цей феномен найвиразніше відобразився б у наших рутенських військах. Якраз вони... воюють... дуже порядно»⁷²⁹. Андріан наголосив, що відсоток рутенів, які тією чи іншою мірою співпрацювали з російською окупаційною владою, виявився набагато нижчим, ніж вважалося, і що російське панування в Галичині довело, що вірних державі українців — більшість.

Першим комендантом Львова після відступу російських військ з Галичини в 1915 р. став генерал-майор Ф. Ріммль. У таємному рапорті «Враження та спостереження, зібрані мною після звільнення Львова, як коменданта міста» він писав головнокомандувачеві австрійської армії, що москвофіли ще до війни проявили своє зрадництво, готуючи ґрунт для російської влади та приєднання краю до Росії, а під час окупації працювали у мирі та згоді з ворогом. «Часто висловлювані уявлення про «помірковані» русофільські партії чи діячів є казками, — писав він. — На мою думку, всі русофіли радикальні та повинні переслідуватися безкомпромісно суворо». Виправити москвофілів можна було, вважав Ріммль, лише із застосуванням терору. Комендант також вказав на головні причини переходу селян у табір москвофілів і був у цьому солідарним зі звітом Андріана: визначальне значення мали матеріальні умови життя, а не політичні погляди, чим і скористалися росіяни під час окупації. Заразом він відзначив, що такі випадки переходу траплялися не часто, а українці (тобто прихильники народовців. — В. Г.) залишилися вірними австрійському правлячому дому⁷³⁰.

729 Ibid. — S. 64.

730 Ibid. — S. 79.

Як бачимо, ставлення австрійської цивільної та військової влади до москвофілів залишалося однозначно негативним, а ось щодо українського населення загалом воно стало більш поблажливим. Українців уже не звинувачували поголовно у москвофільстві.

Цьому значною мірою посприяло і те, що українські парламентарі з самого початку репресій проти русинського населення намагалися привернути увагу влади на несправедливість цього явища. Починаючи з 18 серпня 1914 р. вони почали здійснювати заходи з протидії безпідставним арештам українців: надавали потрібну інформацію судовим органам та військовикам для виправдання ув'язнених⁷³¹ і навіть звернулися до австрійського президента міністрів та до міністра закордонних справ із проханням помилувати провідних москвофільських діячів Д. Маркова, В. Куриловича, К. Черлюнчакевича та ін., засуджених до смертного покарання.

27 жовтня 1914 р. український депутат Л. Цегельський змушений був підготувати спеціальний меморандум «Правда про зраду в Східній Галичині», в якому показав істинний характер москвофільських інспірацій у краї. «Русофіли становлять серед українців, — писав Л. Цегельський, — щонайбільше десяту частину всієї народної маси. Тому не можуть весь народ і його інтелігенція бути відповідальними за зраду цієї меншості»⁷³².

Прислухатися до цих зауважень відомого українського політика закликав МВС консул Урбас. У листі до Канцелярії Кабінету міністрів австрійський дипломат писав, що «меморандум Цегельського заслуговує на особливу увагу, адже серед інтернованих до концтабору Талергоф половину складають русофіли, а іншу — дійсно українофіли, переважно з інтелігенції та селян»⁷³³.

Загальна українська національна рада у меморандумі «Про численні арешти та страти вірних Австрії українців на основі свідомо помилкової інформації» від 18 червня 1915 р. вказувала,

731 В справі інтернованих // Діло. — 24 жовтня 1914 р. — № 6. — С. 3.

732 Полик С. Українці в Австрії... — С. 88.

733 Там само.

що навіть найвірніші державі та династії українці стали невпевненими у своїй свободі та житті з боку власних державних органів влади та установ військової адміністрації, що «несприятливо вплинуло на найсвятіші та найглибші патріотичні почуття». «[Ширяться] докорінно неправильні уявлення про українців (рутенів), про образ думок їх політичного партійного угруповання і прагнення, їхні мову та церкву, їхні звичаї, їхнє ставлення до монархії та війни»⁷³⁴, — йшлося в документі. 10 липня 1915 р. Головнокомандування відповіло на це, що суворі заходи є потрібними, але більшість вірного імператорові населення утисків не зазнає⁷³⁵.

Джерело: wikipedia.org

Л. Цегельський

Австрійські репресії проти москвофілів на Буковині мали деякі особливості порівняно з Галичиною. По-перше, оскільки Буковина з 1861 р. була герцогством і урядувалася місцевою владою, характер репресій проти москвофілів визначався не в останню чергу й цим фактором. По-друге, москвофільство на Буковині напередодні та на початку Першої світової війни було менш розвиненим, ніж у Галичині, внаслідок чого після закриття його закладів та арешту кількох видатних представників рух швидко пішов на спад, маючи мінімальну підтримку серед простолюду; отже, репресії тут були більш безпідставними, порівнюючи з Галичиною. По-третє, на Буковині більше, ніж у інших землях імперії, арешти й переслідування торкнулися представників духовенства (вважалося, що православні священники сильніше підтримували проросійський рух, аніж греко-католицькі у Галичині). По-четверте, тричі під час війни Буковина була окупована російськими військами (а не двічі, як Галичина), відповідно, після кожного звільнення краю австрійська влада лютувала.

734 Ereignisse in der Ukraine... — S. 27.

735 Ibid. — S. 40

На початку війни влада взялася до арештів на Буковині насамперед православного духовництва. На початку серпня заарештували священників К. Богатирця, Д. Кисіль-Кисилівського, С. Волощука, Д. Дробота, О. Маковієвича, Є. Козака, К. Томовича та багатьох інших, з інтелігенції — Є. Гакмана, К. Могильницького, вчителів та викладачів, адвокатів, студентів богослов'я⁷³⁶. Священик С. Маланчук із Кам'яної Сторожинецького повіту був звинувачений у тому, що у вересні 1914 р. сказав селянинові В. Цуркану: «Ми належимо до Росії. Австрійський імператор по-

Джерело: ЦДАДА

Verhaftete ruffophile Popen werden zum Verhör ins Hauptquartier eingeliefert.
Nach einer photographischen Aufnahme unseres Kriegskorrespondenten.

Вирізка з газети. Заарештованих священників-москвофілів доставляють на допит до Головного штабу

736 Добржанський О. Бажаємо до України... — С. 628.

рівняно з російським царем — як жаба і кінь, і нам не треба імператора. Треба дякувати Богу, що росіяни тут». Почалося розслідування, протягом якого підсудний перебував у казармі, але пізніше був звільнений за відсутністю доказів⁷³⁷. А ще більше православне духовенство скомпрометував той факт, що 19 вересня 1914 р. митрополит Буковини В. Репта розпорядився, аби під час літургій у православних церквах були вимовлені молитви за російську імператорську сім'ю і перемогу російських військ⁷³⁸.

Буковинські старообрядці особливо підпадали під підозру у москвофільстві. Мешканці сіл Климівці та Біла Криниця були заарештовані усі до одного (1400 осіб) за звинуваченням у прояві симпатії до російських військ, хоча, за результатами військового розслідування, в цьому дійсно були помічені тільки кілька людей⁷³⁹. А в 1916 р. австрійський уряд узагалі оголосив усіх липованів політично неблагонадійними особами, які підлягають інтернуванню⁷⁴⁰.

5 серпня 1914 р. крайовий президент Буковини Рудольф фон Меран оголосив про створення в краї військово-польових судів, предметом розгляду яких були справи про бунти, дезертирство і самосуд⁷⁴¹. 26 серпня 1914 р. МВС Австро-Угорщини надіслало Мерану розпорядження, у якому пропонувалося «з усією гостротою і нещадністю діяти проти елементів, які переслідують москвофільські, сербофільські, антивійськові або, голов-но, небезпечні для держави тенденції»⁷⁴². Відповідно до вказівок Міністерства, 13 вересня Меран підписав видане Верховним командуванням армії «Оголошення», згідно з яким районним комендантам «дозволялося розстрілювати на місці всіх, хто буде запідозрений у зраді або інших ворожих для держави вчинках»⁷⁴³. Природно, що першими під гарячу руку цього розпоря-

737 Balan T. Suprimarea... — P. 75.

738 Добржанський О. Змагання за українську... — С. 24.

739 Буковина в роки Першої... — С. 99.

740 Там само. — С. 200.

741 Там само. — С. 25-26.

742 Заполовський В. Буковина в останній... — С. 184.

743 Буковина в роки Першої... — С. 36-37.

Р. фон Меран

дження потрапили москвофіли, ті, що їм співчували, а також усі українці. «Військовим командирам якнайсуворіше наказано негайно розстрілювати на місці всіх, хто тільки запідозрений у зраді або у будь-якій іншій антидержавній дії», — вказувалося у оголошенні⁷⁴⁴.

Московська газета «Раннее утро» за 6 грудня 1914 р. писала, що «після першого відходу росіян [з Буковини у жовтні]... страти здійснювалися щоночі. Після чого вночі

на возах вивозилися прикриті полотном трупи страчених»⁷⁴⁵.

Іноді звинувачення у москвофільстві були дріб'язкові та навіть безглузді. У разі, коли не можна було довести провину, вирок виносили на підставі свідчень. Лісник Б. Велегорський, житель Фретеуцій-Ної Сучавського повіту, був заарештований біля вокзалу 7 серпня 1914 р. за звинуваченням у тому, що за кілька днів до війни прийняв у своєму домі адвоката К. Могильницького, відомого всім москвофіла. Навіть більше, в будинку Велегорського не було портрета австрійського імператора. За це він був заарештований і висланий на фронт⁷⁴⁶. Селянка-липованка з Радеуц (Радівців) Є. Лазарова була заарештована через те, що посміхалася російським військам під час їхнього приходу. 28 червня 1915 р. її вислали на 6 місяців примусових робіт⁷⁴⁷. Дмитро Толочко з Рогізни недалеко від Чернівців був заарештований 13 травня 1915 р. через те, що коли росіяни йшли з Буковини, він сказав їм: «Швидко-швидко, а то австрійці йдуть». Толочка

⁷⁴⁴ Там само. — С. 36.

⁷⁴⁵ Добржанський О. Бажаємо до України... — С. 595.

⁷⁴⁶ Balan T. Suprimarea... — Р. 83-84.

⁷⁴⁷ Ibid. — Р. 93.

засудили до 10 років примусових робіт⁷⁴⁸. Саме про такі випадки висловилося газета «Народний голос»: «Усіх наших кацапів закрили. Закрили і тих, хто здуру ляпнув щось. Тому бережіть, люди, свої язика, бо війна не знає жарту!»⁷⁴⁹.

Варто сказати, що населення Буковини загалом залишалося лояльним до своєї держави і не поспішало виявляти симпатії до російської окупаційної влади⁷⁵⁰. А священник І. Карбулицький у своїх спогадах узагалі стверджував, що «буковинське населення було все без винятку лояльним перед початком війни». За його словами, «навіть русофільські тенденції, які можна було спостерігати серед дуже малої частини українського селянського населення і серед декількох інтелігентів, обмежувалися лише культурно-мовною сферою, політично виснажилися в боротьбі з українцями і ніколи не виявляли себе через зрадницькі дії або через військове шпигунство проти Австрії»⁷⁵¹. При цьому цікаво відзначити, що самі ж представники влади відзначали невисоку (порівняно з Галичиною і Закарпаттям) підтримку проросійських ідей серед буковинців. Крайовий президент Буковини Р. фон Меран зазначав, що після відступу російських військ із Чернівців 20 жовтня 1914 р. більшість населення залишилася вірною Австрії, і тільки частина симпатизувала росіянам, зокрема, ті, хто не міг раніше знайти добре оплачувану роботу. Навіть більше, ще до відступу росіян жителі міста вивісили багато австрійських прапорів⁷⁵². Чернівецьке повітове управління президії Крайового управління Буковини повідомляло, що «загалом населення повіту поводилося добре», тобто зберігало вірність Австрії⁷⁵³. Натомість, росіяни, коли захопили Буковину, заявили, що все тутешнє населення симпатизує Росії⁷⁵⁴. Це твердження не звучатиме скептично, якщо врахувати інформацію директора чернівецької поліції К. Тарангула від 20 листопада 1917 р.

748 Ibid. — P. 97.

749 Всіх наших кацапів позамикали // Народний голос. — Чернівці, 1914. — 19 серпня. — № 25. — С. 6.

750 Заполловський В. Буковина в останній... — С. 184.

751 Добржанський О. Бажаємо до України... — С. 636.

752 Буковина в роки Першої... — С. 52-53.

753 Там само. — С. 109.

754 Balan T. Suprimarea... — P. 77.

Він заявляв, що під час третьої російської окупації краю спочатку «українці ставилися до росіян добре. Вони навіть отримали своє представництво в магістраті»⁷⁵⁵, а завдяки мові досить часто входили у контакти з росіянами і були перекладачами у всіх органах влади. Про ґрунт москвофільства серед буковинського селянства може свідчити і такий лист читача «Голоса народа» до редакції газети з приводу закриття газети «Русская правда»: «Наші люди, які вже звикли до «Русской правди», ходять тепер як затроєні, бо не знають, що в світі діється... Тяжко нам без своєї власної газети»⁷⁵⁶. Це доводить, наскільки важливо враховувати різні відомості й погляди. Тому однозначно стверджувати про повну лояльність до австрійської влади з боку буковинських українців теж не можна.

З 22 лютого 1915 р. австро-угорські військовики запровадили у вдруге звільнених від противника північних повітах Буковини суворий режим. Злочинці, якщо вони залишалися на місці або з різних причин не змогли втекти з російськими військами, що відступали, негайно заарештовувалися і передавалися до військово-польових судів. Арештів було так багато, що Дирекція чернівецької поліції просила чітко зазначати причини арешту порушників, яких висилали до Чернівців, відзначаючи, що «для утримання такої кількості арештантів немає ні в'язниць, ні коштів»⁷⁵⁷. У відповідь на австрійські репресії проти москвофілів цар Ніколай II видав 17 березня 1915 р. указ про покарання «ворожих нам національностей», які переслідували буковинських румунів та українців, співпрацювали з австрійцями або співчували їм⁷⁵⁸. У цей час під владою росіян перебувало лише межиріччя Дністра і Пруту, але військам було достатньо і цієї території, щоб виконувати волю імператора. Разом з відступом російських військ утекла до Росії невелика кількість селян-москвофілів з Кліводина, Давидешт, Неполоківців, Ставчан та Валяви.

⁷⁵⁵ Буковина в роки Першої... — С. 260.

⁷⁵⁶ Изъ Буковины // Голось народа. — 3 (16) января 1914. — № 2. — С. 5.

⁷⁵⁷ Буковина в роки Першої... — С. 166.

⁷⁵⁸ Заполовський В. Буковина в останній... — С. 53.

У другій половині березня 1915 р., в міру того, як фронт пересувався у бік державного кордону, австрійська контррозвідка і жандармерія продовжили у звільнених повітах Буковини оперативно-розшукові заходи щодо виявлення і знешкодження ворожої агентури та державних злочинців. Затриманих передавали до воєнно-польових судів, діяльність яких було відновлено 15 жовтня 1915 р.⁷⁵⁹. Особливого розмаху переслідування та репресії набрали з середини червня 1915 р. — після чергового витіснення з Буковини російських військ.

Кореспондент «Южной копейки» так описує «білий жах», що охопив буковинське населення при звістці про новий наступ австро-угорських військ: «У одному з містечок 20 мадярів увірвалися в хату до самотньої баби і на її очах згвалтували, а потім убили її доньок. У сусідньому будинку, де мешкав головний на весь округ багатій, їхні товариші по службі змусили господаря зарізати всіх 4-х своїх дітей. Розповіді йшли одна за одною, і зміст їх був коротким і нескладним: "Повісили. Розстріляли. Спалювали майно просто для остраху. Гвалтували російських жінок і дівчат. Катували і вбивали дітей"»⁷⁶⁰.

Про становище українського населення цього періоду можемо дізнатися з листа буковинки Марії Молнечук до Ю. Яворського. Жінка стверджувала, що у Вашківцях люди гинуть з голоду. «У нашому селі zostалися самі сироти діти. Всіх старших людей ув'язнили та повісили. Як російські козаки у нас були, то нам легше було, ми не так плакали дуже за своїми родичами, бо вони нас розвеселили, дали нам їсти, натопили у хаті, заспівали нам, приголубили нас, і нам на душі стало легше. Тепер ми вже не витримаємо. Й доведеться нам всім згинути. До нас прийшли угорці та німці, й нам вже не випаде нагоди побачити наших батьків, наших російських братів. Вороги німці та угорці спалили усі наші хати, нас вбивають, збиткуються над нами, й ми усі гинемо. Просимо Вас зробити нам прохання до найяснішого царя,

759 Буковина в роки Першої... — С. 182.

760 Машкін В. Відношення... — С. 66.

щоби відіслав нам своїх козаків і вирятував нас від німецької неволі, бо ми всі погинемо. Ми, сироти, склали таке прохання (орфографію збережено. — В. Г.):

Велечающей царю спасытелю нашъ,
Добога молемся удень і уночы,
За твоє здоровіє і благодать,
Щобысь в Буковині остался пановать.
До тебы наші молытвы заносымъ,
Й всі мы сыроты горячо тя просымъ.
Да благоволышь ласкаво насъ освободыты,
Нашехъ ворогіу на порохъ розбыты.
Сю молытву до тебы заносымъ,
Въ которей ты ласкаво просымъ,
Охорони царю зелену буковину,
Якъ маты хороныть від смерты дetyну,
Бо мы несчаслыві тутъ тяшко страдаімъ,
На сушного хліба і солы немаімъ,
Освободы царю нашу буковину,
Якъ маты хороныть віть смерты дetyну⁷⁶¹.

Протягом усієї війни цивільні особи Буковини підозрювалися у шпигунстві. По селах ходили жандарми і лякали селян тим, що, якщо хтось не слухатиметься розпоряджень влади, то буде заарештований. У ліпшому разі, якщо слідство підтверджувало звинувачення, підозрюваних висилали за колючий дріт, хоча у жодному з австрійських законів не передбачалося, що цивільні особи можуть бути інтерновані до концтаборів⁷⁶².

Якщо у Галичині москвофілами ставали, окрім українців, ще поляки, то на Буковині ними були румуни. За словами начальника крайової жандармерії Фішера, «румунська інтелігенція краю під час російської окупації відкрито симпатизувала ворогам монархії і у досить багатьох випадках надавала їм активну допомогу»⁷⁶³. О. Кузелева, яка пережила окупацію, також згадувала у

⁷⁶¹ ІР НБУ. — Ф. ХХІ. — Спр. 931. Молнечук Марія — Яворському Ю. А. Прохання допомогти звільнити Буковину від чужоземців — німців, угорців. Вашківці, 1915. — Арк. 1.

⁷⁶² Balan T. Suprimarea... — Р. 124.

⁷⁶³ Заполовський В. Буковина в останній... — С. 189.

спогадах, що буковинські румуни були москвофілами⁷⁶⁴. А прем'єр-міністр Румунії Й. Бретіану звинувачував австрійську армію у жорстокому переслідуванні буковинських румунів через їхнє лояльне ставлення до росіян під час першої окупації краю Росією⁷⁶⁵.

На Буковині щодо осіб москвофільської орієнтації, які радо сприяли російській окупаційній владі та армії, часто застосовувався самосуд з боку патріотично налаштованих австрійських громадян⁷⁶⁶. Найактивніше проявляли свою «громадянську позицію» євреї, які часто доносили фальшиво, намагаючись вислужитися і перед росіянами, і перед австрійцями⁷⁶⁷. «Росія засіяла вже від довшого часу цілу Галичину і Буковину своїми шпіонами, так що властям тяжко з ними упорати ся. Тому то вважав кождий австрийський патріот, котрому лежить добро народу на серцю, віддати людий підозрілих у руки властей. Се дійсний патріотизм. Але побіч сего патріотизму виробив ся і фальшивий патріотизм, який вродив ся і виріс на роздразненій фантазії деяких людьців. Їм привиджують ся на кождім кроці шпіони і вони віддають тепер по більшій части невинних людий під арешт»⁷⁶⁸, — писала газета «Народний голос». Вона навіть прямо закликала євреїв не доносити на українців. «Спеціально дуже просимо Жидів, щоби вони свого патріотизму не доказували напастями на Українців. Бо-ж ми приміром не робимо навіть закиду жидівському народови за те, що багато Жидів витали оваційно Москалів при вході в Чернівці і ще другим збивали капелюхи з голов, за те, що не поскидали як Москалі сьпівали «Боже царя храни» і що гостили їх»⁷⁶⁹.

Трапився навіть інцидент, коли один із затятих патріотів-євреїв виривав підозрюваному в москвофільстві чоловікові бороду по волосині⁷⁷⁰. Селянин В. Горобець із с. Глибока Серетського

764 Добржанський О. Бажаємо до України... — С. 673.

765 Буковина в роки Першої... — С. 51.

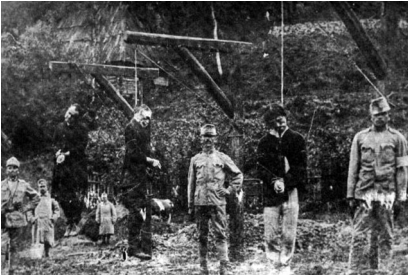
766 Заполовський В. Буковина в останній... — С. 193.

767 ДАЧО. — Ф. 283. — Оп. 1. — Спр. 5. Протокол свідчень мешканців Чернівецької губернії про злочини австрійської влади при відступі, 1914-1915. — Арк. 1.

768 Фальшивий патріотизм // Народний голос. — 1914. — № 26. — С. 6.

769 Перестерігаємо і просимо // Народний голос. — 1914. — № 27. — С. 4.

770 ДАЧО. — Ф. 283. — Оп. 1. — Спр. 5 Протокол свідчень мешканців Чернівецької губернії

Страта за підозрою в москвофільстві

повіту свідчив на допиті про те, що, коли австрійці повернулися після першої російської окупації, євреї видали їм чотирьох українців. Військові зв'язали останнім руки і ноги, били їх палицями, проколювали їхні тіла у присутності селян Глибокої, залякуючи всіх⁷⁷¹. Заарештованих селян із с. Борткова у Золочеві євреї били до крові, кидали каміння у голову. Більшість селян заарештували за донесенням місцевого єврея-шинкаря та «мазепинців»⁷⁷².

Інколи проукраїнські селяни справді розправлялися з москвофілами. Так, у с. Мозолівці біля Тереховлі селяни повісили москвофіла, не очікуючи суду, за те, що він покликав у рідне село російський патруль, однак росіяни не змогли довго протриматися в селі та були вигнані австрійцями⁷⁷³.

«Відзначилися» поряд з угорцями та євреями в переслідванні москвофілів, звісно ж, австрійські жандарми. Так, жандармський вахмістр Лакінгер хвалився, що в одному з сіл на Вижниччині повісив 41 селянина, а саме поселення за його наказом було спалено. Лейтенант Тробей славився особливою безглуздою жорстокістю: він наказав повісити стару жінку в Городенці тільки за те, що вона носила червоний одяг, який нібито міг подавати сигнали російським військам на відстань 20 км, а 29 вересня 1914 р. наказав підпалити з усіх боків село Уторопи і стріляти в усіх утікаючих з нього людей, як у зайців, тому що йому донесли на це село як на москвофільське⁷⁷⁴. Та особливо запам'ятався населенню Тробей повішанням за фальшивим доносом на літхарному стовпі вокзалу в Глибокій п'ятьох людей,

про злочини австрійської влади при відступі. 1914-1915. — Арк. 1.

771 Буковина в роки Першої... — С. 91.

772 Печальная хроника. Золочевский уезд // Голось народа. Четверг, 1 января 1915. — № 1. — С. 4.

773 Як українські селяне карають зрадників // Діло. — Середа, 26 серпня 1914 р. — Ч. 190. — С. 7.

774 Добржанський О. Бажаємо до України... — С. 643.

серед яких був і 15-річний хлопець⁷⁷⁵. Один із повішаних заявив перед смертю, що його провина — та, що отримав від козаків горілку, іншого — що пригощав російських солдатів молоком⁷⁷⁶. Труп висіли добу, а потім їх поховали в тому місці, де зазвичай заривали собак⁷⁷⁷. Дарма, що їх було звинувачено фальшиво. Жандарм Й. Дрешер протягом кількох днів наказав катувати 15-річного хлопчика у с. Великий Кучурів. У дитини від побоїв цілком почорніло тіло та було викручено палець, а невдовзі його привселюдно повішали, навіть не давши попрощатися з матір'ю⁷⁷⁸. Пізніше суд довів невинність хлопчика, однак Дрешера визнали невідповідним через вигадану психічну хворобу.

Викладач ліцею Іон Гремаде звернувся до Верховного командування зі скаргою на начальника крайової жандармерії Буковини Е. Фішера, під керівництвом якого здійснювалися злочинні звірства проти буковинського населення⁷⁷⁹.

Варто зазначити, що до Першої світової війни жандарми не мали права бити арештовану людину. Побиття були рідкістю, і жандармові було б непереливки від керівництва, якби він здійняв руку на цивільного, провина якого потім не була доведена. Але в період війни ситуація змінилася: ступінь ввічливості жандармів більше ніхто не контролював⁷⁸⁰. Навіть більше, в Кодексі австрійського війська (ст. 321) йшлося про те, що звинувачені у шпигунстві можуть бути розстріляні або повішані на місці, привселюдно⁷⁸¹.

І в Галичині, і на Буковині діяла система заручництва. Початок їй поклав наказ генерала кавалерії Колошварі від 19 серпня 1914 р., в якому перелічувалися місцевості, зазначені як москвофільські: Станіславчик, Лешнів, Грималівка, Журовичі, Радехів, Стоянів, Сенків, Скоморохи, Пархач, Речиці, Ольхівок,

775 Там само. — С. 644.

776 ДАЧО. — Ф. 283. — Оп. 1. — Спр. 5. Протокол свідчень мешканців Чернівецької губернії про злочини австрійської влади при відступі, 1914-1915. — Арк. 1 зв.

777 Там само. — Арк. 1.

778 Добржанський О. Бажаємо до України... — С. 646.

779 Буковина в роки Першої... — С. 55.

780 Balan T. Suprimarea... — P. 116.

781 Ibid. — P. 68.

Торки, Варяж, Пристань, Сокаль, Сілець, Домажир, Батятичі, Спас. При наближенні до перелічених місцевостей війська мали взяти заручників з числа шанованих і впливових мешканців. За найменших ознак підтримки ворожих військ з боку населення заручникам загрожувала смерть⁷⁸².

Взяття жителів Буковини в заручництво, як пояснювало командування австро-угорської армії у червні 1915 р., здійснювалося через псування ними телефонних ліній і для обмеження російського шпигунства⁷⁸³. 14 серпня 1915 р. 7-ма австро-угорська армія взяла в заручники жителів Чернівців для запобігання злочинам проти збройних сил держави⁷⁸⁴.

Окрім терору та репресій щодо проросійськи налаштованого населення, ще одним методом боротьби з москвофільством стали гучні судові процеси. Один із них було проведено з червня 1915 р. до січня 1916 р. у дивізійному військовому трибуналі у Відні над членами москвофільського РНС — депутатами Д. Марковим і В. Куриловичем, адвокатами І. Драгомирецьким і К. Черлунчакевичем, ковалем Г. Мулькевичем, селянином Т. Дяковим і кореспондентом «Нового времени» Д. Янчевецьким⁷⁸⁵. На думку сторони обвинувачення, вони були довіреними особами російського уряду та намагалися викликати серед галицького селянства рух, ворожий Австрійській державі, готуючи обурення населення Галичини і Буковини, аби з допомогою російської армії приєднати Галичину, Буковину й Північно-Західну Угорщину до Російської держави⁷⁸⁶. Достатніх доказів не було, однак воєнний прокурор намагався всіляко довести, що москвофільський рух був ворожий до Австрійської держави⁷⁸⁷. Підсудні відкидали звинувачення⁷⁸⁸. Так, Янчевецький доводив, що він чесний журналіст та просто відкрито висловлювався у своїх

782 Берест І. Репресивні акції... — С. 56.

783 Буковина в роки Першої... — С. 143-144.

784 Там само. — С. 173.

785 Полик С. Українці в Австрії... — С. 97.

786 ІР НБУ. — Ф. XXI. — Спр. 671. Яворському Ю. А., редактору газети «Прикарпатская Русь». Про процес проти очільників галицько-російської радикальної партії, що відбувся у Відні. Телеграма 19.8.1915 р. з Петрограду до Києва. — Арк. 3.

787 Там само. — Арк. 2.

788 Там само. — Арк. 4.

статтях, а не є російським агентом⁷⁸⁹. А Марков заявив, що населення Галичини — «русские» за національністю, однак він та його однодумці — прихильники виключно культурної єдності з Росією і є вірними Австрії⁷⁹⁰. Однак проти Маркова свідчила знайдена у нього візитка покійного російського посланця у Белграді Гартвіга⁷⁹¹.

Процес закінчився 10 січня 1916 р. і мав характер важливої політичної події. Звинувачених було засуджено до смертної кари шляхом повішання. Імператор Франц-Йозеф I вирішив помилувати москвофілів, у лютому 1916 р. замінивши їм цю міру покарання на довічне ув'язнення⁷⁹². Можливо, це був тонко розіграний політичний спектакль, що мав показати гуманізм Габсбурзької держави, яка навіть відвертим злочинцям дає шанс на виправлення.

З 25 вересня 1916 р. до 17 лютого 1917 р. у дивізійному суді Відня тривав другий судовий процес проти москвофілів, заарештованих ще у 1914 р. під час мобілізації⁷⁹³. Цього разу лаву підсудних зайняли православний протоієрей К. Богатирець із Буковини, редактор чернівецького тижневика «Русская правда» І. Цурканович (заарештований через те, що не встав у ресторани при звучанні австрійського гімну⁷⁹⁴), а також адвокат С. Булик, священники Г. Ганущак, Р. Прислопський, М. Винницький, К. Сенник, І. Машак, М. Раствацький, І. Станчак, Т. Дуркот, Л. Старичський, д-ри О. Гассай, К. Черлунчакевич, О. Савюк, Я. Сьокало, студенти Д. Вислоцький, І. Андрейко, приватний урядник Е. Цюк, селяни Т. Мохнацький, М. Громосьяк, Я. Газюк, учителі О. Миланич та М. Трухановський⁷⁹⁵. Усі вони були звинувачені у державній зраді. Підсудні обрали таку тактику оборони, яка передбачала заперечення власної вини та постійне звинувачення

789 Там само. — Арк. 5.

790 Там само. — Арк. 6.

791 Там само. — Арк. 7.

792 Левицький К. Історія визвольних змагань... — С. 307.

793 Добржанський О. Бажаємо до України... — С. 608.

794 Австрійський патріотизм російської агентури в Галичині // Діло. — 31 липня 1914 р. — № 168. — С. 6.

795 Талергофский альманах. — Вып. 2... — С. 146.

у зраді українофілів, які своїми поглядами нібито зраджували Австро-Угорщину. К. Богатирець, наприклад, стверджував у спогадах, що «обвинувальний акт на 306 сторінках... наводив проти нас найабсурдніші звинувачення, підтасовуючи всякого роду вигадані «факти», які не мали найменшої підстави»⁷⁹⁶. А під час своєї судової промови він заявив, що «легко можна передбачити, що нас воєнний суд засудить до смертної кари, але я переконаний, що ту Австрію, яка засудить мене сьогодні до смертної кари, я, напевно, переживу»⁷⁹⁷. Один з підсудних під час попереднього слідства помер у в'язниці, шестеро були виправдані, а 16 — засуджені до страти через повішання⁷⁹⁸. Другий судовий процес проти москвофілів закінчився так само, як і перший — амністією імператора Карла I у 1917 р.⁷⁹⁹

Отже, ставлення влади та військовиків Австро-Угорщини не тільки до тих жителів Буковини, які були помічені у проросійських поглядах, але й до всього українського населення краю відзначалося крайньою жорстокістю, яка здебільшого далеко виходила навіть за рамки вимог військового часу, і нічим не може бути виправдана.

Держава проти своїх громадян: москвофіли в австрійських концтаборах Ціслейтанії

Одним із аспектів репресій австрійської влади проти москвофілів є ув'язнення багатьох із них у концтаборах для власних громадян.

Під враженням фальшивих наклепів про москвофільство українців військова влада усувала з воєнних теренів усе українське населення, якому не довіряла. Відступаючи на початку Пер-

796 Добржанський О. Бажаємо до України... — С. 608.

797 Пашаєва Н. Очерки истории... — С. 156.

798 Галицко-руські діятели приговорени кь смертної казни // Русскій вестникъ. — 7 квітня 1917. — № 15. — С. 3.

799 Левицький К. Історія визвольних... — С. 399.

шої світової війни, австрійці вивезли понад 10 тис. осіб углуб Австро-Угорщини. Їх переміщували до десятків концентраційних таборів Австрії, де вони в нужденних умовах гинули з голоду, холоду та пошесті.

Варто розрізняти категорії «інтерновані» та «виселенці». Першими були політично підозрілі елементи, других виселяли углуб Австрії, щоб вони не потрапили до російської армії. Найбільший з концтаборів для українців-виселенців був розміщений біля містечка Гмінд у Долішній Австрії. Табір із 150 дерев'яних примітивних бараків був призначений на 30 тис. т. зв. «евакуйованих осіб». Усього через нього пройшло 160 тис. осіб з українського населення, серед них було чимало москвофілів. В'язень В. Маковський так описував москвофільську агітацію в таборі: «Використовуючи зрозуміле невдоволення народніх мас, вони де могли поганили лиш австрійську владу, таборові порядки, послів, урядовців та під небеса вихваляли лад, який тоді московська влада заводила у займленій Галичині»⁸⁰⁰.

Однак страшніші умови чекали на москвофілів у концтаборі для інтернованих.

Першим табором, куди привезли заарештованих галицьких москвофілів (3 вересня 1914 р.), був Терезін, фортеця у північній Чехії. У дорозі арештантам не давали їжі, тільки на четвертий день транспортування людей нагодувало місцеве населення. З вересня 1914 р. 1 тис. інтернованих прибула до Терезіна. Це були переважно селяни. Їх залучали до різних робіт — прибирання вулиць, туалетів, будівництва та розчищування каналів, доріг, мостів, до робіт, пов'язаних із землеробством та скотарством⁸⁰¹. В'язні перебували там до весни 1915 р. Вони згадували, що, незважаючи на повну непристосованість старої фортеці до перебування там кількох сотень людей різного віку, умови утримання були відносно м'якими⁸⁰². Життя у таборі було доволі

800 Маковський В. Гмінд. Табор українських збігців і виселенців у часі Першої світової війни 1914-1918. Спогади зперед 20-ти літ / В. Маковський. — Львів: Діло, 1935. — С. 37.

801 Талергофский альманах. — Вып. 2... — С. 119.

802 Суляк С. Терезин и Талергоф: забытый геноцид / С. Суляк // Русин. — 2008. — № 3-4. — С. 73.

стерпним завдяки співчуттю чехів⁸⁰³. Через кілька місяців основний контингент в'язнів вислали з Терезіна до Талергофа в передгір'ях Альп.

У таборі Йозефштадті більшість становили інтелігенти⁸⁰⁴. У Лінці, в'язниці на дунайському о. Траум, перебувала тисяча москвофілів. Окремі високоповажні москвофіли або малі групи утримувалися в невеликих населених пунктах, як-от Оберголянбрун, Енценсдорф, Тешельдорф, Вьорнсдорф та ін.⁸⁰⁵. Тисяча галичан утримувалася у ще одній в'язниці — т. зв. «Чортовій вежі» у Відні. Тут, до речі, перебували й Д. Марков та В. Курилович. «Крім диких криків сторожів і вічного наспівування «російський шпигун», я нічого не знав, — згадував в'язень М. Якубовський. — Єдиним моїм спілкуванням із зовнішнім світом були ті моменти, коли мене виводили на допити»⁸⁰⁶.

«Прикарпатская Русь» повідомляла, що москвофільських в'язнів у тюрмах у Відні, Граці, Лінці, Целовці (Клагенфурт) і Міскольчі погано годують (один раз на добу), грубо з ними поводяться і змушують рити укріплення⁸⁰⁷.

Та найбільшим із концтаборів для москвофілів був табір Талергоф у районі Граца в Штирії⁸⁰⁸. Він був створений за ініціативою намісника Галичини В. Коритовського для ув'язнення всіх політично підозрілих: передусім — москвофілів, але, за словами Д. Дорошенка, «більшість [там] була сіра маса, жертви дикої сваволі й насильства»⁸⁰⁹. 10 жовтня 1914 р. український політик С. Баран зазначив у газеті «Діло», що йому вдалося дізнатися з компетентного джерела про кількість арештантів «Талергофа» — вона становила 4,8 тис. осіб. Але ця цифра постійно зростала. У офіційному рапорті фельдмаршала Шлеєра від 9 листопада 1914 р. повідомлялося, що у Талергофі на той час перебувало

803 ЦДАЛ. — Ф. 147. — Оп. 1. — Спр. 20. Альбом «Терезинські й Талергофські карикатури»... — Арк. 4.

804 Там само. — Арк. 6.

805 Wendland A. Die Russophilen... — S. 546.

806 Талергофський альманах. — Вып. 2... — С. 147-148.

807 Русская Народная организация // Голось народа. — 11 декабря 1914. — № 32. — С. 3.

808 Попик С. Українці в Австрії... — С. 87.

809 Дорошенко Д. Мої спомини... — С. 27.

Джерело: uk.wikipedia.org

Загальний вигляд концтабору Талергоф у 1917 р.

5,7 тис. москвофілів⁸¹⁰, а за твердженням колишнього талергофця В. Маковського — понад 8 тисяч⁸¹¹. З початку грудня, за даними С. Барана, в таборі було 7 тис. осіб⁸¹². У зверненні до австрійського уряду восени 1914 р. депутати сейму К. Левицький та В. Сівгалевич зазначали, що загалом у Талергофі ув'язнено понад 10 тисяч русинів, із яких більше тисячі вже померли⁸¹³. У грудні 1914 р., за даними самих москвофілів, у Талергофі перебувало 7 тис. в'язнів, серед них 100 священників⁸¹⁴, а на початку 1915 р. — 8 тис. в'язнів, серед них 500 жінок, 300 священників і до 2 тис. осіб інтелігенції⁸¹⁵.

Головний контингент в'язнів становили українці з Галичини та Буковини, яких вислали сюди евакуаційними потягами ще наприкінці серпня, а на місце вони прибули 4 вересня 1914 р. Число перших талергофців становило більше 2 тис. осіб⁸¹⁶, се-

810 Талергофский альманах. — Выпуск четвертый. Талергофъ. Часть вторая. — Львовъ: Издание «Талергофскаго Комитета», 1932. — С. 138.

811 Маковський В. Талергоф... — С. 142, 227.

812 Наше духовенство на весенній еміграції // Нива. — 1916. — № 7-8. — С. 371.

813 Берест І. Виселенці та біженці... — С. 202.

814 Голось народа. — Четверг, 18 декабря 1914. — Ч. 33. — С. 7.

815 Наши узники // Голось народа. — 8 января 1915. — № 2. — С. 11.

816 Талергофский альманах. — Вып. 2... — С. 109.

ред них, за даними румунського дослідника Томи, кількість інтернованих з Буковини до Талергофа налічувала 541 людину⁸¹⁷. Тут були такі відомі буковинські москвофіли, як д-р Козак та священник К. Богатирець⁸¹⁸.

Ось як описує свою подорож до Талергофа учасник тих подій: «Везли нас у переповнених вагонах. Весь час дошкуляв голод і спрага. Від безупинного вистоювання через дві доби понабухали ноги, а жінкам від плачу попухли очі. Немічні старі та хворі люди лежали в гнилій соломі. Ніхто не знав, куди їдемо»⁸¹⁹. Загальне ставлення до арештованих з боку населення під час їх транспортування було дуже агресивним. Їх били, називали шпигунами, ображали, на дверях вагонів писали слово «зрадники»⁸²⁰.

Умови, в яких перебували москвофіли вже в самому Талергофі, були не легші: вони споживали невелику кількість низькоякісної їжі та води, спали просто неба на морозній землі, а потім у бараках на соломі, в якій водилися блохи. Це призвело до епідемії висипного тифу, від якої до кінця березня 1915 р. померло 1350 осіб⁸²¹. «Смерть у Талергофі рідко була природньою... Про якесь лікування годі було й казати. До в'язнів вороже ставилися навіть лікарі», — писав москвофіл В. Ваврик⁸²². «У талергофському таборі, — згадував священник О. Гелітович, — особливо взимку з 1914 на 1915 р., наше життя було до останніх крайнощів нестерпним і небезпечним»⁸²³. «Було першої зими чимало таких випадків, що з інтернованих, які лягали спати, вранці деякі вже не прокидалися», — писав у спогадах священник Г. Полянський⁸²⁴.

Поводження з в'язнями було жорстоким. Першого місяця від нужди, знущань та побоїв померло 49 осіб, серед них 4 священники⁸²⁵. Як згадував В. Ваврик, для залякування людей у Талер-

817 Заполовський В. Буковина в останній... — С. 190.

818 Добержанський О. Бажаємо до України... — С. 240.

819 Цит. за: Берест І. Виселенці та біженці... — С. 202.

820 Заполовський В. Буковина в останній... — С. 191.

821 Садовий М. Що ми знаємо про Талергоф? / М. Садовий. — Дрогобич: Коло, 2012. — С. 20.

822 Ваврик В. Терезин и Талергоф. К 50-летней годовщине трагедии Галицко-русского народа / В. Ваврик. — М., 2001. — С. 90.

823 Талергофський альманах. — Вып. 4... — С. 154.

824 Там само. — С. 104.

825 Голось народ. — Четверг, 18 декабря 1914. — Ч. 33. — С. 7.

гофі по всій площі табору поставили стовпи, на яких часто підвішували в'язнів. За найменшу необачність за-колювали на смерть. Щоденно вранці лежало під бараками по кілька закри-валених трупів⁸²⁶. Священик-моск-вофіл Д. Кисіль-Кисилівський так зга-дував про Талергоф: «Увесь час на-шого перебування у цьому таборі на-ше життя висіло завжди на нитці, як-що не від хвороб, які тут лютували, то від олов'яної кулі або сталевого баг-нета першого ліпшого вартового»⁸²⁷.

Психологічний стан талергофців був важким. Москвофіли згадували: «Ми підняли народ на значний культурний рівень, а тепер, коли австрійське біснування за-вело нас, «русскую» інтелігенцію і наш, ніби на краще перетворе-ний простолюд, сюди... з подивом побачили, що багато з них з ворожістю до нас ставляться і навіть докоряють нам усіляко. Лише мала, найкраща частина залишилася нам вірною, добре розуміючи, що терплять разом з нами за народ, за обряд, за на-родну російську мову, за російську історію, за правду, за ідею»⁸²⁸.

Поступово налагоджувався побут табору — було побудовано церкву та нові бараки, проведено електрику та водопровід, ро-дичі в'язнів отримали можливість надсилати їм гроші та речі. У 1915 р. до табору часто приїжджав генерал Бачинський, його зусиллями життя інтернованих стало легшим. Так, покращилося ставлення охоронців, дозволялося читати газети, курити тютюн, почала краще функціонувати пошта, поліпшилася система хар-чування, почали видавати одяг. На початку 1916 р. Талергоф, за словами одного з його колишніх в'язнів священика Г. Макара, «набув європейського вигляду»⁸²⁹.

Джерело: ЦДІМ

На обіді. Альбом
«Терезинські й Талергофські
карикатури»

826 Садовий М. Що ми знаємо... — С. 21.

827 Добржанський О. Бажаємо до України... — С. 626.

828 Талергофський альманах. — Вып. 4... — С. 134.

829 Там само. — С. 135.

За ініціативою Д. Кисіль-Кисилівського у Талергофі було відкрито народну школу для 40 буковинських дітей. Були створені курси російської літературної мови. У лютому 1915 р. у Талергофі була побудована каплиця, у якій греко-католицькі священники проводили літургії. Православні ж спочатку в святкові дні збиралися у бараку № 28, де слухали ранкові та вечірні богослужіння. Православних у Талергофі у різні періоди налічувалося 400-800 осіб, плюс 120 буковинських старообрядців. У серпні 1915 р. отці Кисіль-Кисилівський та Гудима і поштовий контролер з Коломиї Ю. Киселівський звернулися до Грацького намісництва з проханням про облаштування православної церкви у таборі. Звести дозволили не церкву, а барак завдовжки 15 м, пристосований до церковних служб. Це й було зроблено. На жаль, архієрейське благословення митрополита Репти, що тоді перебував у Австрії, отримати не вдалося⁸³⁰.

В. Маковський у своїх спогадах про Талергоф подав цікаві відомості з життя в'язнів, які показують безпосередні взаємини між людьми, їхні погляди і діяльність у концтаборі. Цим книга відрізняється від історіографічних матеріалів про Талергоф, у яких описуються виключно суворі табірні умови.

За словами В. Маковського, перед висланням до концтабору «арештовані москвофіли в тюрмі дещо присмирніли, але між собою тішилися й горді були на своє ув'язнення»⁸³¹. Вони не цуралися своїх поглядів, особливо москвофільські інтелігенти. В. Маковський згадував про слова одного з них: «Нічого, братику! Новий рік ми вже привітаємо в себе вдома, на російській православній землі»⁸³². Молодий В. Ваврик видавав рукописний «журнал» «Талергоф у карикатурах»⁸³³. Москвофіли з гордості не приносили до барака хліба, який видавали ув'язненим для їжі, «тому що відмовлялися самостійно від усього». Такий протест вони були змушені зняти лише тоді, коли народовцям на-

830 Суляк С. Терезин и Талергоф... — С. 71.

831 Маковський В. Талергоф... — С. 61.

832 Там само. — С. 110.

833 Талергофский альманах. — Вып. 4... — С. 89.

КАПИТАНЪ ВАСИЛІЙ Р.
ВАВРИКЪ,
Студентъ. Раненъ два раза.

бридло приносити хліб для усього барака⁸³⁴. Коли Маковського з іншими перевели до іншого барака, де адміністрація призначила «провідником» українофіла, москвофільські священики почали кричати: «Не хочемо мазепинця! Геть Україну! На гак!», а на слова українців: «Замовкніть, московські наймити!» москвофіли відповіли: «Стуліть свої мазепинські писки, бо вам спухнуть». З цього приводу В. Маковський дивувався, як може бути

«на світі у людей така скажена ненависть до власного народу»⁸³⁵. Москвофіли глузливо наспівували з приводу очікувань українців на звільнення з концтабору: «Їдуть наші українці, поїдуть вже нині, Лиш не знати, куди їдуть, і в котрій годині»⁸³⁶.

Ось такими ворожими були відносини між «політично підозрілими» арештантами Талергофа, усіх з яких австрійська влада зараховувала до москвофілів. Маковський писав, що комісар концтабору, на заперечення одним в'язнем своєї належності до них, відповів, глумливо посміхаючись, що він між «русофілом» і «українцем» бачить таку саму різницю, як між «євреєм» та «ізраелітом»⁸³⁷. Подібні дані наводив у щоденнику неназваний самбірський священик: коли один із в'язнів зробив донос на москвофіла, «полковник відповів донощику, що він не розрізняє тут рутенів, українців, ані росіян, а всіх вважає в'язнями»⁸³⁸.

«Рускі», як їх називали у таборі, об'єднані у групи, завжди стояли у опозиції до щирих українців. «Сварні й лайки в нашому бараці... не вгавали. Просто остогидло було їх слухати, а тим більше — брати в них участь»⁸³⁹, — писав В. Маковський. Однак він оповідає і про культурну розмову, яка відбулася одного разу між мо-

834 Маковський В. Талергоф... — С. 213.

835 Там само. — С. 150.

836 Там само. — С. 235.

837 Там само. — С. 184.

838 Талергофский альманах. — Выпуск третий: Талергофъ. Часть первая. — Львовъ: Издание «Талергофскаго Комитета», 1930. — С. 140.

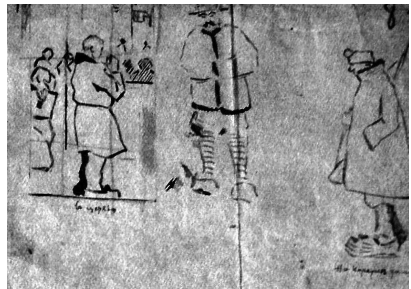
839 Маковський В. Талергоф... — С. 197.

сквофілом та народовцем. Перший на звинувачення другого заявляв, що його однодумці почувають себе «малоросами», виступають за одну загальноруську літературну мову, а Росію підтримують тому, що «нам треба насамперед сили, а сила — в з'єднанні всіх руських племен»⁸⁴⁰. Тут відчутні залишки ідей старорусинства.

Щоправда, Маковський згадує парадокс, коли 3 жовтня, напередодні дня народження цісаря Франца-Йозефа I, москвофіли заснували окремий комітет для... урочистого вшанування цієї події! «Це був уже трохи загрубий глум», — писав він⁸⁴¹.

Москвофіли в Талергофі для меншої компрометації себе застосовували цікаву тактику. 22 жовтня 1914 р. на допиті у аудитора вони заявили, що є «старорусинами» — не росіянами і не українцями. Москвофіли апелювали тим, що вони далекі від усілякої антидержавної роботи, ні в чому не винні, а заарештовано їх без жодної причини. Про літературну, культурну, релігійну єдність українського та російського народів вони не сказали жодного слова⁸⁴². Інколи аудиторі глузували з москвофілів за такі відповіді, стверджуючи, що вони надто молодо виглядають для «старорусинів», і ставили провокаційне запитання — чи є в Галичині «молодорусини»? «Як їм важко було здефініювати ясно свою національну чи ідейну належність», — відзначав Маковський⁸⁴³.

Отже, москвофіли не були єдиною групою в'язнів Талергофа, тому це спричиняло конфлікти між ними та народовцями. Хоч умови перебування у концтаборі й були однаковими для всіх.

УІМФ, охр.№ 414

У церкві. Альбом Терезинські й Талергофські карикатури

840 Там само. — С. 225.

841 Там само. — С. 160.

842 Там само. — С. 201.

843 Там само. — С. 221.

Зусиллями галицьких та буковинських парламентарів з Талергофа в 1914-1915 рр. було звільнено чимало проукраїнськи налаштованих в'язнів. Заходами Головної української ради до кінця 1914 р. вдалося звільнити з Талергофа лише близько 200 осіб⁸⁴⁴. Перша партія звільнених талергофців (77 осіб) прибула до Відня 22 листопада, друга (110 осіб) — на початку грудня 1914 р. Серед них, до речі, був і В. Маковський, а також 40 священників. У грудні в Талергофі залишалося ще 300 українофілів, переважно з селян східногалицьких повітів⁸⁴⁵. Протягом 4-х місяців вдалося визволити усіх невинно запроторених проукраїнських священників. Політично нескомпрометованих священників-русофілів звільнив військовий суд, але розкидав їх по різних місцевостях у Штирії, Каринтії, Крайні та Горішній Австрії, де вони залишалися до кінця війни.

Буковинські депутати також брали участь у інформуванні австрійської та німецької преси про український народ, видавали меморандуми, звернення, політичні брошури, газети і поширювали їх у політичних колах Австро-Угорщини, вимагали звільнення інтернованих, надавали можливість біженцям повернутися до своїх домівок⁸⁴⁶. Зусиллями буковинського посла в австрійському парламенті М. Василька з концтаборів було звільнено усіх буковинців, яких було ув'язнено на підставі неправдивих доносів. «Остали під ключем тільки відомі московські наймити»⁸⁴⁷, — повідомляла газета «Буковина» за 6 лютого 1915 р. Траплялося, що під час від'їзду українофілів з табору багато москвофілів дружньо і щиро прощалися з ними. «Коли ми знову зустрінемося?», — згадував В. Маковський слова «д-ра К.», після чого обоє щиро обнялися⁸⁴⁸.

Спільне перебування у концтаборі Талергоф москвофілів та народовців спростовує поширену самими москвофілами та ро-

844 Цит. за: Пашаєва Н. Очерки истории... — С. 143.

845 З Талергофу // Діло. — Субота, 12 грудня 1914 р. — Ч. 13. — С. 5.

846 Добржанський О. Українські депутати від Буковини у вищих представницьких органах влади Австрії (Австро-Угорщини) в 1848-1918 рр. // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Ювілейний збірник на пошану Б. Якимовича. — Львів, 2012. — С. 300-307.

847 Добржанський О. Змагання за українську державність... — С. 27.

848 Маковський В. Талергоф... — С. 244.

сійськими істориками тезу про Талергоф як місце мук тільки для «руських». Так, одним із таких істориків є Н. Пашаева, яка цитує москвофільського священика Ф. Мерені, ув'язненого в Талергофі: «Були тут... всі руські галичани, за винятком незначного відсотка румун, циган, євреїв, поляків, мазепинців і трьох блудниць із Перемишля»⁸⁴⁹.

Попри деякі звільнення, протягом 1915-1916 рр. тривало й поповнення табору новими інтернованими. Після того, як російські війська залишили Галичину, репресії проти запідозрених у москвофільстві відновилися з новою силою. Були заарештовані майже всі, хто мав будь-які зв'язки з російською військовою чи цивільною адміністрацією — не тільки москвофіли, а й українофіли, поляки, євреї. Восени 1916 р. розпочалася друга масова хвиля інтернування українського населення до концентраційних таборів. Лише до Талергофа у вересні 1916 р. прибуло 2 тис. арештантів⁸⁵⁰. На середину 1916 р. у таборі, за австрійськими дани-

Джерело: uk.wikipedia.org

Талергоф у 1917 р. Місце, де проводили табірні страти

849 Пашаева Н. Очерки истории... — С. 140.

850 Полик С. Українці в Австрії... — С. 98.

ми, перебувало 14 тис. політично неблагонадійних австрійських громадян. Однак коли почалася перевірка причин їх арешту, виявилось, що він був безпідставним для 11,3 тис. осіб. Невдовзі їх звільнили, й тоді у таборі залишилися лише москвофіли⁸⁵¹.

До початку 1917 р. у Талергофі залишалося близько 3 тис. осіб — «москвофілів, поляків, румунів, євреїв»⁸⁵². Буковинців станом на 29 березня 1917 р. нараховувалося 75 осіб⁸⁵³. У березні 1917 р. цар Карл I видав розпорядження про звільнення в'язнів Талергофа. Виправдовуючи політику австрійської влади — терор, репресії, жорстокість, беззаконня, — він заявив, що інтернаціоналізм неблагонадійних громадян було розраховане на нетривалий час і мало на меті запобігти спробам перешкодити мобілізації⁸⁵⁴. Таке обґрунтування свідчило про недовіру не тільки до заяв провідників українського політичного табору, зроблених на початку війни, а й до самих українців, які переважно були лояльними до держави. Монарх фактично розцінив їх як небезпечних для Відня. «Нешасливий український народ в Галичині потрапив між молото і ковадло: з одного боку, його карано за русофільство, а з другого — йшли «визволителі» й карали за мазепинство та австрофільство», — відзначав Д. Дорошенко⁸⁵⁵.

Коли закрили Талергоф, майже всіх галичан відпустили додому, буковинців загалом теж, але деяких відіслали до інших таборів, де вони затрималися до кінця серпня 1917 р.⁸⁵⁶

Кількість жертв Талергофа викликала й викликає як у історичній, так і в мемуарній літературі чимало суперечок. Але існує лише два авторитетних свідчення, які можуть наблизити дослідників до істини: напис на могильній плиті, поставленій уже після війни на талергофському кладовищі («Далеко від батьківщини тут спочивають 1767 чоловіків, жінок і дітей з Галичини і Буковини — жертв світової війни 1914-1917 рр.») та депутатська заява

851 Заполовський В. Буковина в останній... — С. 191.

852 Клопова М. Восточнославянское население... — С. 105.

853 Буковина в роки Першої... — С. 244.

854 Москвофільство: документи і матеріали... — С. 65.

855 Дорошенко Д. Мої спомини... — С. 28.

856 Попик С. Українці в Австрії... — С. 96.

на 18 засіданні 22 сесії палати депутатів австрійського парламенту в 1917 р. про 2 тис. українських жертв⁸⁵⁷. За даними В. Ваврика, протягом півтора року померло 15% з 20 тис. талергофців, а саме 3 тис. осіб⁸⁵⁸.

Нез'ясованою й дотепер залишається проблема кількості інтернованих поборників «русского дела». А. Вендланд, покликаючись на російські джерела, вказує, що загалом з Галичини і Буковини було вислано 40 тис. осіб⁸⁵⁹. А москвофільська преса називала цифру в 30 тис. заарештованих, вивезених углуб Австрії та інтернованих під час мобілізації австрійської армії осіб⁸⁶⁰.

За даними українських дослідників О. Мазура та О. Сухого, загалом жертвами австрійського терору в роки Першої світової війни в Галичині стало понад 60 тисяч осіб, яких було повішано або розстріляно⁸⁶¹. На думку російського історика П. Лідовського, терор австрійців проти русинів західноукраїнських земель забрав життя 150 тис. осіб. З них 60 тис. були розстріляні та повішані військовослужбовцями австро-угорської армії. Дослідник звинувачує в жертвах наклепи українофілів на москвофілів⁸⁶².

Факти варварських дій і знущань над українським населенням з боку австро-угорської армії в Галичині та на Буковині під час світової війни стали предметом обговорення в парламенті в 1917 р., коли посол В. Загайкевич виступив з промовою про масові репресії. Вона спричинила політичний скандал⁸⁶³. Після того, як Загайкевич розповів депутатам про жахливі звірства мадярських гонведів над українським населенням у Галичині, ця промова справила велике враження не тільки на самих послів і урядові кола, а й знайшла відгомін у закордонній пресі. Тому угорське Міністерство гонведів (оборони) навіть зажадало від віденського парламенту видати В. Загайкевича, щоб з ним

857 Там само. — С. 98.

858 Ваврик В. Терезин и Талергоф... — С. 91.

859 Wendland A. Die Russophilen... — S. 546.

860 Галицко-руссіе деятели приговорены къ смертной казни // Русскій вестникъ. — № 15. — С. 3.

861 Мазур О. Українське населення... — С. 78.

862 Лидовский П. Украинцы... — С. 61.

863 Левицкий К. Історія визвольних змагань... — С. 403.

розправитися, але президія парламенту відмовилася, покликаючись на посольську недоторканність⁸⁶⁴.

На засіданні палати послів 14 червня 1917 р. обговорювалося становище у концтаборі Талергоф. Зокрема, йшлося про те, що інтелігентних людей, священників та жінок змушували до найгіршої праці, підганяючи канчуками, а смертність, передусім серед молодих дівчат і людей похилого віку, дуже зросла⁸⁶⁵. Посол Євген Петрушевич на сесії австрійського парламенту 16 червня 1917 р. говорив про жахи примусового виселення українців з терену бойових дій. «Але не в самій евакуації головне зло, — зазначав він. — Головне лихо в проведенні евакуації. А вона була жахлива і така нелюдяна, що висувається на перше місце в мартирологи українського народу під час цієї війни. Населення спаковано несподівано й безоглядно, без попереднього вияснення, причому евакуйованим не вільно було зробити кроку до власної хати, щоб забрати найконечніше одіння... Людей забирали від праці в полі часто в сорочці й босоніж, не даючи дозволу вернутися до хати по одіння і з'єднатися з іншими членами родини. Тим робом розлучувано чоловіків від жінок, мамів від малих дітей, і засилано в різні місця... Людей, майже нагих, відтранспортовувано на захід, в неопалених товарових вагонах, при температурі від -16 до -20 ступенів, в голоді, без санітарних уряджень. Тисячі з них, головно діти і старші, замерзали вже в часі транспорту у вагонах». І далі продовжував: «Не краща доля чекала спакованих на місцях призначення. Людей вивантажувано серед поля, огороженого колючим дротом, приміщувано в розвалених будинках, у цегельнях, в стайнях, шпихлірах або на горищах фільваркових будинків, згодом у примітивних бараках. Люди гинули далі, з тією тільки різницею, що до морозу й голоду приєднувалися пошесні недуги — холера, тиф, дизентерія, інфлюєнца, кір, шкарлятина й інші. Смерть забирала тим більше жниво, що ніхто не думав про санітарні уря-

864 Перемишль. Західний бастион України / за ред. Б. Загайкевича. — Нью-Йорк, 1961. — С. 64.

865 Українське слово. — 29 червня 1917 р. — Ч. 135. — С. 1.

дження і лікарську поміч. Так вигинули під час війни між евакуованими українцями з-поміж самих дітей десятки тисяч з морозу, голоду і хворіб. Скільки згинulo всіх без різниці віку, годі підрахувати. З певністю їхнє число сягає сотні тисяч».

«Під час коли сотні тисяч людей втратили на чужині своє життя, інші сотні тисяч евакуованих далі коротають своє життя на чужині, коли в тому ж часі пропадає їхнє майно, цілі села й навіть цілі повіти перемінилися в пустелю. Хто ж дасть їм відшкодування за це? Хто може направити заподіяну кривду, а що головне, для якої цілі це все зроблено?... Одним словом, цілу нашу націю поставлено поза законом і так з нами поводяться, неначе б бажанням держави було винищити ціле українське населення Галичини», — резюмував про трагедію українського населення від австрійської влади український політик⁸⁶⁶.

Масовий терор австро-угорської влади завдав смертельного удару москвофільському рухові. Чимало москвофілів загинули, ще більша їх кількість змушена були втекти з російськими військами; частина з них так і не повернулася додому. Страх перед репресіями перешкодив поповненню рядів москвофілів новими активістами. У 1917 р. австрійська влада активно закривала залишки москвофільських організацій⁸⁶⁷.

Дослідники б'ють на сполох, вивчаючи репресії австро-угорської влади проти москвофільського руху та русинського насе-

866 Андрусак М. Зборівщина в часі Першої світової війни та Західньо-Української народної республіки // Зборівщина: над берегами Серету, Стрипи і Золотої Липи. Історично-мемуарний і літературний збірник. — Торонто-Нью-Йорк-Сідней, 1985. — С. 134-145. — С. 139-140.

867 ЦДІАЛ. — Ф. 146. — Оп. 8. — Спр. 2394. Матеріали щодо заборони русофільських організацій, 1916-1918. — Арк. 1-8; ЦДІАЛ. — Ф. 146. — Оп. 8. — Спр. 2393. Список русофільських товариств Жидачівського повіту, розпущених до 1917 р. — Арк. 1-9; ЦДІАЛ. — Ф. 146. — Оп. 8а. — Спр. 56. Листування з міністерством віросповідань і освіти та Львівською дирекцією поліції про розпуск русофільських товариств у Галичині, з додаванням газети «Прикарпатська Русь» від 14 березня 1911 р. і реєстр зліквідованих товариств, 1911-1917. — Арк. 1-16; ЦДІАЛ. — Ф. 146. — Оп. 8. — Спр. 2398. Про розпуск товариства «Читальня ім. Качковського» у с. Врубляки Кропівські, Кроснівського повіту. Донесення старства, 1917. — Арк. 1-210; ЦДІАЛ. — Ф. 146. — Оп. 8. — Спр. 2396. Про розпуск товариства «Каса при російській читальні ім. Качковського» у с. Вуйськ Сяноцького повіту. Донесення старства, 1917. — Арк. 1-25; ЦДІАЛ. — Ф. 146. — Оп. 8. — Спр. 5345. Листування зі старостами про закриття читалень Товариства ім. Качковського та інших русофільських товариств, 1917. — Арк. 1-79; ЦДІАЛ. — Ф. 146. — Оп. 8. — Спр. 2394. Матеріали щодо заборони русофільських організацій, 1916-1918. — Арк. 1-44; ЦДІАЛ. — Ф. 146. — Оп. 8. — Спр. 2397. Донесення старства в м. Грибові про розпуск русофільських товариств «Читальня ім. Качковського» у Грибівському повіті, 1917. — Арк. 1-40; ЦДІАЛ. — Ф. 182. — Оп. 1. — Спр. 224. Перелік «москвофільських» товариств та їхніх місцевих відділень, ліквідованих австрійсько-мадярськими окупантами в 1916-1917 рр. на території Галичини, 1917. — Арк. 1-7.

лення загалом. Не погоджуючись із методами розправ, їх антигуманним характером, заразом мусимо відзначити, що реакція австро-угорської влади на погляди та, головне, дії москвофілів була доволі логічною: проросійський рух ще напередодні війни проявляв симпатію до Російської імперії, критикував владу, з початком війни відкрито підтримав суперника Відня, а з окупацією західноукраїнських земель росіянами — став їхнім вірним помічником. За таких обставин репресії проти москвофілів були неминучими. Інша річ, що через ряд причин (нерозуміння настроїв населення, лютя через військові поразки, надлишок превентивних арештів тощо) вони були вкрай жорстокими та поширилися і на невинне населення, що було лояльним до цесаря. Тому важко виділити терор проти власне москвофілів. Завдяки заходам українських громадських інституцій якоїсь миті у центральних коридорах влади зрозуміли надмірність уже не превентивних заходів, а відвертого геноциду проти українського населення. Але запущений восени 1914 — влітку 1915 рр. каральний механізм настільки розкрутився, що зупинити його хід аж до імператорського маніфесту про амністію у травні 1917 р. практично не вдалося. Незважаючи навіть на те, що, за словами К. Левицького, «... у Талергофі не страчено свідомо жодної проавстрійськи налаштованої людини»⁸⁶⁸, методи боротьби з москвофільством, як і сама урядова політика в цьому напрямку, заслуговують серйозної критики та всебічного засудження. Адже терор влади, всупереч заявам, звалився на плечі всіх українців: на тих, хто підтримував російські війська, на тих, хто не був їм радий; і навіть на тих, хто взагалі тримався осторонь. Спостерігалось нерозуміння настроїв населення з боку влади. Навіть беручи до уваги умови війни, складно знайти слова підтримки діям австрійської влади, враховуючи й те, що надворі було вже ХХ сторіччя, а поняття «гуманізм» було давно відоме. А втім, історичні уроки «австрійської помсти» дуже важливі: у внутрішній політиці не можна керуватися імпульсивними рішеннями, безпідставни-

868 Левицький К. Історія визвольних змагань... — С. 410.

ми і заснованими на думці окремих упереджених осіб — чи то політиків, чи військовиків. Завжди треба глибоко розуміти настрої окремих груп населення, навіть якщо серед них є деструктивні елементи.

Москвофільський рух унаслідок репресій австрійської влади у роки Першої світової війни остаточно перестав бути потужною течією громадсько-політичної думки на західноукраїнських землях та у міжвоєнний період занепав.

Розглянувши становище москвофільського руху в контексті суспільно-політичних реалій 1914-1918 рр., можемо констатувати, що розв'язання цієї наукової проблеми важливе не тільки в науковому (заповнення «білих сторінок історії»), а й у практичному сенсі, оскільки узагальнення досвіду минулого та винесення з нього історичних уроків може бути використане за нинішніх умов війни Російської Федерації проти України, для гармонізації внутрішніх взаємовідносин у сучасному українському суспільстві.

Напередодні Першої світової війни в русофільському русі панівне становище зайняло «новокурсне» політичне москвофільство, що стало наслідком посилення впливу молодого радикального покоління русофілів та зменшення впливу старих консервативних діячів. У його ідеології варто виділити кілька яскравих рис, які відрізняли москвофільство від колишнього старорусинського світогляду. По-перше, це ідея політичного єднання з Росією, яка передбачала входження південно-західних земель, населених русинами-українцями, до єдиної з росіянами держави, та опора на реакційні кола російської політики. По-друге, це радикалізм поглядів, які остаточно позбулися австролялізму та колишнього традиціоналізму і у спробах знищення українського руху не гребували союзом з колишніми головними ворогами — поляками. Українство з усіма його проявами було головним ворогом москвофільства, ідеологічним суперником. По-третє, це безкомпромисне розв'язання мовної проблеми на користь упровадження російської мови у всі сфери суспільного життя. І, по-четверте, — визнання православ'я єдиною духовною основою «русского» народу та розуміння потреби відходу від греко-католицизму як точки доступу західної католицької цивілізації до «русского мира». Рупором москвофільських поглядів стали газети «Прикар-

патская Русь» та «Голосъ народа», а організаційними ланками — «Русская народная партия», «Общество им. Качковского» й численні заклади економічного та просвітницького характеру. Найбільш «москвофільськими» були Галицький, Турківський, Рава-Руський, Рогатинський, Коломийський, Зборівський та Золочівський повіти Галичини, а також Лемківщина. На Буковині ж вплив москвофілів був суттєво меншим і здійснювався зусиллями невеликої групи інтелігенції та частиною православного духовництва краю. Однак загалом по регіону москвофіли програвали народовцям у чисельності прихильників.

Невдовзі після посилення впливу москвофільства на початку ХХ ст. відбувався природний його занепад через поступовий програш народовцям у конкурентній боротьбі за вплив на маси, а також у результаті жорстких дій австро-угорської влади щодо організацій, які в умовах загострення відносин з Російською імперією діяли на користь супротивника. Тому життєдіяльність москвофільського руху підтримувалася зусиллями й коштами зацікавлених російських кіл та визначалася їхнім прагненням «закінчити процес збирання російських земель», а також більш прагматичною метою — потребою придушення в Галичині осередку небезпечного українського руху та послаблення Австро-Угорщини. Особливу підтримкою відзначилося «Галицко-русское благодотворительное общество», яке фінансувало відкриття російських освітніх та культурних закладів на австрійських теренах. Фінансування з Росії було прихованим та здійснювалося під егідою «культурної підтримки».

У Першу світову війну москвофільський рух у Галичині та на Буковині увійшов з надіями на інкорпорацію цих земель до складу Російської імперії і з конкретними кроками для реалізації цих планів, втіленими, зокрема, у діяльності створеного на початку війни «Карпато-русского освободительного комитета». Москвофільський рух показав своє справжнє обличчя перед владою Австро-Угорщини: його діячі, що раніше заявляли про вір-

ність цісарю, тепер відкрито виступили на підтримку його воєнного супротивника.

Під час першої (1914-1915 рр.) і другої (1916-1917 рр.) російських окупацій Галичини та Буковини москвофіли своєю цілеспрямованою антиукраїнською діяльністю наполегливо допомагали новій владі. Вони мали на меті повернути народні маси у православ'я, впровадити у захопленому регіоні російські закони та порядки, побудувати повністю російськомовну освіту, реалізувати радикальну аграрну програму проти польських та румунських поміщиків. Зусиллями москвофілів розгорнулися програми з «оправославнення» уніатів, у т. ч. шляхом підкупів (утім, не надто успішно), з підготування російськомовних учительських кадрів (зокрема, через заснування численних курсів російської мови для всіх категорій населення), боротьби проти українського, польського, румунського та єврейського впливів. Українці загострилися антиукраїнська риторика та репресії проти діячів українського руху — зокрема, було ув'язнено греко-католицького митрополита А. Шептицького. Найпомітнішими москвофільськими діячами цього періоду були В. Дудикевич, С. Яворський, Д. Марков, С. Бендасюк, О. Геровський та ін. Величезна розгалужена мережа москвофільських організацій («Русский народный совет», «Народный дом», «Галицко-русская матица», «Ставропигийский институт», «Общество им. Качковского», «Главный краевой благотворительный комитет во Львове», «Земледельческий союз», численні освітні, економічні, феміністські та благодійні організації) й потужна проросійська пропаганда на шпальтах «Прикарпатской Руси» та «Голоса народа» активно зросійщували терени окупованих австрійських територій. Однак, вивчаючи проблему настроїв населення, ми дійшли висновку, що і під час російських окупацій проросійські погляди не були панівними серед народних мас західноукраїнського регіону, адже підтримка окупаційної влади значною мірою визначалася матеріальним та кар'єрним факторами, а не поглядами.

Москвофільські діячі виявилися навіть більш радикальними впроваджувачами «русских начал» у життя краю, аніж самі росіяни, які виявилися більш поміркованими. Це, а також владні амбіції москвофільських лідерів (вони виявилися тільки дорадниками окупаційної адміністрації) спричинили конфлікт між москвофільською партією та російською владою, який не встиг дійти до логічного завершення (усунення першої) через австрійську офензиву влітку 1915 р. Діяльність москвофілів спільно з російською окупаційною владою у 1914-1915 рр. була розкритикована не тільки українською, а й російською ліберальною громадськістю.

Справжнє обличчя російського самодержавства, яке показалося в ході т. зв. «визвольної місії» царської армії, а також військові злочини російського командування проти українського населення (примусове виселення, заручництво, тактика «випаленої землі» тощо) призвели до тотального розчарування проросійськи налаштованої частини населення суворою дійсністю. Це, а також повернення австрійських репресій у середині 1915 р. майже повністю викоринили москвофільство з суспільно-політичного життя західноукраїнських земель. У діяльності другої російської окупаційної адміністрації генерал-губернатора Ф. Трепова, а пізніше комісаріату Д. Дорошенка москвофільські впливи були зведені до мінімуму фактично через майже повну відсутність представників цього руху в Галичині та на Буковині. Далося взнаки фізичне знищення, ув'язнення та біженство москвофілів до Росії у 1915 р. Однак вони час від часу давали про себе знати, і тоді не вдавалося оминати скандалів, як, наприклад, спровокованого фанатичним москвофілом О. Геровським у Чернівцях у 1917 р., коли було здійснено спробу заміни проукраїнської адміністрації «Обласного комісаріату Галичини та Буковини» на москвофілів. Аналіз програми москвофільського руху цього періоду, складеної В. Дудикевичем, свідчить про те, що навіть численна критика не зробила москвофілів більш гнучкими у ідеології: вони продовжували наполягати на православ'ї, тільки російській мові, боротьбі з українським

«мазепинством» та активній участі місцевих «русских» діячів в управлінні завойованим краєм.

У період національно-визвольних змагань 1918 р. москвофіли залишилися догматично вірними доктрині єдиної і неподільної Росії й виступили проти УНР, ЗУНР та Української держави Скоропадського. З'їзд у Сяноку в листопаді 1918 р. закликав Антанту приєднати «русскую Галичину» до Росії. Одночасно «Русский исполнительный комитет» у Львові видав маніфест про прагнення до об'єднання всіх «російських» земель. Залишки москвофілів на західноукраїнських землях продовжували пропагувати свої ідеї і у міжвоєнний період.

Не менш важливим аспектом становища москвофільського руху у воєнний час стало ставлення до нього державної та військової машини Австро-Угорщини. Ще напередодні воєнних подій 1914-1918 рр. влада Дунайської монархії, вивчивши національно-політичні настрої у імперії, вирішила нейтралізувати вплив москвофілів та ухвалила ряд заборон щодо діяльності москвофільських установ. Як наслідок, чимало москвофілів утекли до Росії та Європи. А одразу ж після початку війни австрійська влада перейшла від законних методів стримування москвофільського руху до радикального терору проти проросійського населення, яке розглядалося як наскрізь зрадницьке. У цьому теж була своя логіка, адже на початку війни москвофіли заявили про підтримку Російської імперії. Їхній рух потрапив під повну заборону. Від репресій важко постраждали не тільки власне москвофільські діячі (більшість з яких перед війною втекла до Росії) та їх «електорат» серед широких мас, а й вірнопіддане українське населення, яке у очах центральної влади та військовиків перетворилося у «підозрілих русофілів», шпигунів та зрадників. Посприяли цьому і польські політики Галицького намісництва, що прагнули знищити і народоцівів, і москвофілів, і таким чином владнати національне протистояння у краї на свою користь. Аналіз документів австрійської цивільної влади, спеціальних посланців уряду та військового командування свідчить про жорстку позицію

щодо русофілів — лунали заклики від ув'язнень до негайного фізичного знищення, що більш ніж наполегливо реалізовувалося австрійськими та особливо угорськими військами, жандармами, єврейськими пособниками та подекуди й проукраїнським населенням. Військово-польові суди, негайні страти, арешти, інтернування, знущання, заручництво, доноси, руйнації сіл і міст стали звичними явищами у боротьбі з проросійськими настроями у Габсбурзькій імперії. Кількість жертв австрійських репресій становить від 60 до 150 тис. осіб.

Сумною сторінкою історії москвофільського руху та української історії загалом є інтернування австрійською владою значної кількості поборників «русского дела» та запідозреного у москвофільстві українського населення до перших у історії концтаборів для громадян власної держави — Талергофа, Терезіна та ін. Навіть тут тривало ідеологічне протистояння народолюбів та москвофілів, які уникали публічного визнання своїх поглядів перед табірною адміністрацією. Принципові москвофіли продовжували культурно-релігійну діяльність навіть у концтаборі, заснувавши там православну церкву, народну школу та курси російської мови. Значно посприяла розв'язанню проблеми інтернування русинів діяльність українських політиків, що домагалися звільнення українського населення. З усім тим, жертвами тільки Талергофа стали 2-3 тис. осіб.

Страх перед австрійськими репресіями через перебування під російською окупацією змусив чимало русинів (за різними даними, від 25 до 300 тис. осіб) утікати на терени Російської імперії, переважно до Києва. Однак зустріли їх там не надто гостинно. Це змусило москвофільських утікачів шукати нове місце проживання (тимчасове, як вони вважали). Вдалим пунктом призначення став Ростов-на-Дону, де галицькі емігранти навіть намагалися організувати власне громадсько-культурне життя. «Опіку» над біженцями взяв на себе перейменований «Русский народный совет Прикарпатской Руси» на чолі з незмінним В. Дудикевичем та «Галицкий комитет». Діяльність цих структур викли-

кала численні корупційні скандали та перевірки, адже матеріальне становище переселенського простолюду при хорошому державному фінансуванні було злиденним, а підтримку отримувала тільки москвофільська інтелігенція. Спроби В. Дудикевича заснувати своєрідні «галицькі» навчальні заклади для молоді були невдалими: діти змушені були навчатися у російських школах та вишах. Так само успіху не мало намагання біженців повернутися до рідних місць і продовжити проросійську пропаганду там. Після Лютневого і особливо Жовтневого переворотів москвофілів сприймали як союзників монархічних кіл, їх вплив у Росії звівся нанівець. А втім, москвофільські біженці на російських теренах не змінили своєї ідеологічної платформи та неодноразово висловлювали бажання щодо приєднання своєї малої батьківщини до Росії. Вони намагалися досягти цієї мети підтримкою білого руху та створенням нечисленного «Карпато-руського добровольческого отряда».

Отже, можемо констатувати, що москвофільство як культурний та політичний рух серед українців Галичини й Буковини в ході Першої світової війни досягло спершу апогею розвитку (реалізація ідеології), а потім зазнало відчутного спаду та дискредитації в очах населення наочним прикладом російського господарювання на українських територіях та, відповідно, через австрійські репресії. Однак історія цього руху нині є для нас прикладом результатів діяльності маргінальних груп, підтримуваних російською владою, та впливу на українську державність агресивних антиукраїнських ідеологій, місце яким — на звалищі історії.

ZUSAMMENFASSUNG

Die Analyse der moskophilen Bewegung im Kontext der gesellschaftlichen und politischen Entwicklungen 1914–1918 ermöglicht die Feststellung, dass die Lösung dieses geschichtswissenschaftlichen Problems nicht nur im wissenschaftlichen (für die Füllung «der Lücken in der Geschichte»), sondern auch im praktischen Sinne von Bedeutung sein kann, denn eine Verallgemeinerung der in der Vergangenheit gemachten Erfahrungen und die daraus gezogenen historischen Lehren können vor allem unter den heutigen Umständen eines von der Russischen Föderation gegen die Ukraine entfesselten Krieges für die Harmonisierung der Verhältnisse in der gegenwärtigen ukrainischen Gesellschaft von Nutzen sein.

Am Vorabend des Ersten Weltkriegs übernahm die politische Moskophilie des sogenannten «neuen Kurses» die Vorrangstellung innerhalb der russophilen Bewegung, was aus einem zunehmenden Einfluss der jungen radikalen Generation und einem dagegen immer kleiner werdenden Einfluss der alten konservativen Vertreter resultierte. In der Ideologie dieser Moskophilie sind einige krasse Besonderheiten ersichtlich, durch die sie sich von der bisherigen altruthenischen Weltanschauung unterscheidet. Erstens sind das die Idee einer politischen Einigung mit Russland, die die Eingliederung der mit den Ruthenen-Ukrainern besiedelten österreichischen Regionen in einen mit den Russen gemeinsamen Staat verfolgte, und die Ausrichtung auf reaktionäre Kreise in der russischen Politik. Zweitens ist das der ideologische Radikalismus, wodurch die loyale Einstellung Österreich gegenüber und der ehemalige Traditionalismus endgültig verloren gingen und bei Versuchen, die ukrainische Bewegung zu vernichten, kein Halt vor einem Bündnis mit dem ehemaligen Erzfeind, den Polen, gemacht

wurde. Der Hauptfeind und ideologische Gegner der Moskophilie wurde nun das Ukrainertum in allen seinen Erscheinungsformen. Drittens ist das die kompromisslose Lösung der sprachlichen Frage durch die Einführung der russischen Sprache in allen Bereichen des öffentlichen Lebens. Und viertens sind das die Anerkennung der Orthodoxie als der einzigen geistlichen Grundlage für das «russische» Volk und das ihren Ansichten nach immer drängender werdende Bedürfnis, sich von der griechisch-katholischen Kirche als einer Brücke von der westlichen katholischen Zivilisation zur «russischen Welt» abzuwenden. Zu Sprachrohren der moskophilen Ansichten wurden die Zeitungen «Prikarpatzkaja Rus» (Die Karpaten-Rus) und «Golos naroda» (Die Volksstimme), organisatorische Einheiten waren die «Russkaja Narodnaja Partija» (Russische Volkspartei), «Obschtschestwo imeni Katschkowskogo» (Katschkowskij-Gesellschaft) sowie zahlreiche Einrichtungen wirtschaftlicher und aufklärerischer Natur. Am meisten verbreitet war die Moskophilie in den Bezirken Halyč, Turka, Rava-Ruska, Rohatyn, Kolomea, Zboriv und Zoločiv und im Lemkenland. In der Bukowina dagegen war der Einfluss der Moskophilen wesentlich kleiner und speiste sich aus Bemühungen einer kleinen Gruppe von Intellektuellen und eines Teils der orthodoxen Geistlichen des Landes. In den beiden Regionen waren aber die Moskophilen den Narodowzi (Populisten) zahlenmäßig unterlegen.

Bald nach der Verstärkung des moskophilen Einflusses Anfang des 20. Jahrhunderts begann sein natürlicher Rückgang nach dem verlorenen Kampf mit den Narodowzi um den Einfluss auf die breite Masse und als Ergebnis einer Reihe harter Eingriffe der k. u. k. Behörden gegen die Organisationen, die unter zunehmenden Spannungen in den Beziehungen mit dem Russischen Reich für den Feind tätig waren. Daher wurde die moskophile Bewegung durch die Bemühungen und mit dem Geld interessierter russischer Kreise am Leben erhalten und durch ihre Bestrebungen, «den Prozess des Einsammelns russischer Länder zu vollenden», und durch einen pragmatischeren Zweck, die gefährliche ukraini-

sche Bewegung in Galizien zu unterdrücken und Österreich-Ungarn zu schwächen, bestimmt. Besonders gefördert wurde die «Galizko-Ruskoje blagotworitelnoje Obschtschestwo» (Galizisch-Russische gemeinnützige Gesellschaft), die die Gründung russischer Bildungs- und kultureller Einrichtungen im österreichischen Hoheitsgebiet finanzierte. Die Finanzierung aus Russland wurde als «Kulturförderung» verschleiert.

In den Ersten Weltkrieg trat die moskophile Bewegung in Galizien und der Bukowina mit der Hoffnung auf Eingliederung dieser Länder in das Russische Reich ein, zu deren Verwirklichung mit der Gründung des «Karpato-russkij oswoboditelnyj komitet» (Karpato-russischen Befreiungsausschusses) bereits am Anfang des Krieges notwendige Schritte gemacht worden waren. Die moskophile Bewegung zeigte der österreichisch-ungarischen Regierung jetzt ihr wahres Gesicht: Ihre Vertreter, die zuvor dem Kaiser Treue geschworen hatten, traten nun offen für die Unterstützung seines militärischen Gegners auf.

Während der ersten (1914–1915) und zweiten (1916–1917) russischen Besatzung Galiziens und der Bukowina halfen die Moskophilen mit ihren gezielten antiukrainischen Aktivitäten beharrlich den neuen Behörden. Sie verfolgten das Ziel, die Volksmassen zur Orthodoxie zu bekehren, die russischen Gesetze und das russische Regime in den eroberten Gebieten einzuführen, eine ausschließlich russische Bildung aufzubauen, ein radikales, gegen die polnischen und rumänischen Gutsbesitzer gerichtetes Agrarprogramm umzusetzen. Durch die Bemühungen der Moskophilen wurden die «Orthodoxierung» der Unierten unter anderem auch durch nicht immer erfolgreiche Bestechungen, die Ausbildung russischer Lehrkräfte unter anderem auch durch Einführung zahlreicher Russischkurse für alle Bevölkerungsschichten, und die Bekämpfung des ukrainischen, polnischen, rumänischen und jüdischen Einflusses vorangetrieben. Die antiukrainische Rhetorik und Repressalien gegen die Vertreter der ukrainischen Bewegung nahmen sprunghaft zu. Unter vielen anderen wurde auch der grie-

chisch-katholische Metropolit A. Scheptyzkyj verhaftet. Die eifrigste Tätigkeit entfalteten in dieser Periode die Moskophilen W. Dudykewytsch, S. Jaworskyj, D. Markow, S. Bendasjuk, O. Herowskyj u. a. Ein weit verzweigtes Netzwerk moskophiler Organisationen («Russkij narodnyj Sowjet» (Der Russische Volksrat), «Narodnyj Dom» (Das Volksheim), «Galizko-Russkaja Matiza» (Die Galizisch-Russische Heimat), «Stawropigijskij Institut» (Das Stauropiegische Institut), die Katschkowskij-Gesellschaft, «Glawnyj krajewoj blagotworitelnyj komitet wo Lwowe» (Der gemeinnützige Hauptlandesausschuss in Lemberg), «Semledeltscheskij Sojus» (Die Agrarunion) und zahlreiche andere wirtschaftliche, feministische, gemeinnützige und Bildungsorganisationen) und eine starke prorussische Propaganda in den Zeitungen «Die Karpaten-Rus» und «Die Volksstimme» russifizierten aktiv die besetzten k. u. k. Regionen. Die Analyse der Stimmung in der Bevölkerung zeigt aber, dass eine prorussische Gesinnung unter den breiten Volksmassen auch während der russischen Besetzungen nicht vorherrschend war, denn die Unterstützung der Besatzungsmacht bestimmten in großem Ausmaß eher materielle und karrieristische Faktoren als ideologische Ansichten.

Die Moskophilen machten sich sogar radikaler an die Einführung der «russischen Grundlagen» im Leben der Region als die gemäßigter vorgehenden Russen. Dieser Faktor und auch die Machtambitionen der moskophilen Anführer (diese mussten sich mit Beraterrollen für die Besatzungsbehörden begnügen) verursachten einen Konflikt zwischen der moskophilen Partei und der russischen Besatzungsverwaltung, der wegen der österreichischen Offensive im Sommer 1915 kein logisches Ende, d. h. die Beseitigung der Ersteren, finden konnte. Die Zusammenarbeit der Moskophilen mit den russischen Besatzungsbehörden in den Jahren 1914–1915 wurde nicht allein von der ukrainischen, sondern auch von der russischen liberalen Öffentlichkeit kritisiert.

Das wahre Gesicht der russischen zaristischen Autokratie, das sich im Laufe der sogenannten «Befreiungsmision» der Zarenar-

mee zeigte, und die Kriegsverbrechen der russischen Militärführung gegen die ukrainische Bevölkerung (Zwangsauassiedlungen, Geiselnahmen, die Taktik «der verbrannten Erde» u. a.) führten zur totalen Enttäuschung des prorussisch gesinnten Teils der Bevölkerung über die harte Wirklichkeit. Diese Tatsache und die erneuten österreichischen Repressalien Mitte 1915 rotteten die Moskophilie aus dem gesellschaftlichen und politischen Leben in den westukrainischen Ländern fast zur Gänze aus. In der Tätigkeit während der zweiten Besatzungsverwaltung unter dem Generalgouverneur F. Trepow und später des Kommissariats unter D. Doroschenko waren die moskophilen Einflüsse wegen einer praktisch vollen Abwesenheit ihrer Vertreter in Galizien und der Bukowina auf ein Mindestmaß reduziert. Das war die Folge der Vernichtung, Verhaftung und Flucht der Moskophilen nach Russland im Jahre 1915. Die verbliebenen Moskophilen taten sich aber auch weiterhin immer wieder hervor, was auch Skandale auslöste, wie z. B. den 1917 von dem fanatischen Moskophilen O. Herowskyj in Czernowitz verursachten Skandal, als der Versuch unternommen wurde, die proukrainische Verwaltung des «Gebietskommissariats Galiziens und der Bukowina» gegen moskophil gesinnte Politiker zu wechseln. Das von W. Dudykewytsch entwickelte Programm der moskophilen Bewegung aus dieser Periode ist ein Beweis dafür, dass sogar die viele Kritik die Moskophilen in ihrer Ideologie nicht flexibler machen konnte. Sie bestanden auch weiterhin auf der Orthodoxie, ausschließlich auf der russischen Sprache, dem Kampf gegen den ukrainischen «Masepismus» (Bezeichnung des ukrainischen Separatismus in Russland) und einer aktiven Beteiligung der lokalen «russischen» Politiker an der Verwaltung in der eroberten Region.

Während der nationalen Befreiungskämpfe 1918 blieben die Moskophilen der Doktrin eines einigen und unteilbaren Russlands dogmatisch treu und traten gegen die Ukrainische Volksrepublik, die West-Ukrainische Volksrepublik und den Ukrainischen Staat von Pawlo Skoropadskyj auf. Ihre Tagung in Sanok im November

1918 rief die Entente auf, «das russische Galizien» an Russland anzuschließen. Zugleich erließ das «Russkij ispolnitelnyj komitet» (Russische Exekutivkomitee) in Lemberg ein Manifest, in dem der Wunsch zum Ausdruck gebracht wurde, alle «russischen» Länder zu vereinigen. Die wenigen verbliebenen Moskophilen propagierten auch in der Zwischenkriegszeit ihre Ideen in den westukrainischen Ländern weiter.

Ein nicht minder wichtiger Aspekt der Lage der moskophilen Bewegung in der Kriegszeit ist deren Behandlung durch die Staats- und Militärmaschinerie Österreich-Ungarns. Schon vor den Kriegshandlungen 1914 beschloss die Regierung der Donaumonarchie nach Beobachtung der ethnischen, nationalen und politischen Stimmungslage im Lande eine Reihe von Einschränkungen gegen die Tätigkeit der moskophilen Organisationen. Als Folge flüchteten viele Moskophile nach Russland oder in andere europäische Länder. Gleich nach Ausbruch des Krieges gingen die österreichischen Behörden von legitimen Maßnahmen zur Niederhaltung der moskophilen Bewegung zum radikalen Terror gegen die prorussisch gesinnte und als überaus verräterisch angesehene Bevölkerung über. Diese Einstellung war nicht unlogisch, denn am Anfang des Krieges erklärten die Moskophilen offen ihre Unterstützung des Zarenreiches. Unter den eingesetzten Repressalien litten nicht nur die eigentlichen moskophilen Politiker, deren Mehrheit vor dem Kriegsausbruch nach Russland geflüchtet war, und ihre «Wählerschaft» in den breiten Volksmassen, sondern auch die getreue ukrainische Bevölkerung, die in den Augen der Zentralregierung und der Heeresführung verdächtigt wurde, «dubiose Russophile», Spione und Hoheitsverräter zu sein. Ihren Beitrag dazu leisteten auch die polnischen Politiker aus der Galizischen Statthalterei, die sowohl die Narodowzi wie auch die Moskophilen beseitigen und dadurch die nationale Konfrontation im Lande für sich gewinnen wollten. Die Dokumente der österreichischen Zivilbehörden, Sondergesandten der Regierung und Heeresführung stellen zahlreiche Beweise für die getroffenen harten Vorkehrungen ge-

gen die Russophilen dar. Manche Dokumente enthalten Vorschläge zu Verhaftungen bis hin zur physischen Vernichtung an Ort und Stelle, was auch mehr als bereitwillig von den österreichischen und insbesondere ungarischen Truppen, Gendarmen, jüdischen Helfern und mancherorts auch proukrainischer Bevölkerung in die Tat umgesetzt wurde. Feldkriegsgerichtliche Urteile, Hinrichtungen ohne gerichtliche Untersuchungen, Verhaftungen, Internierungen, Misshandlungen, Geiselnahmen, Denunziationen, Zerstörungen von Dörfern und Städten wurden zu gewöhnlichen Erscheinungen im Kampf gegen die prorussische Gesinnung in der Habsburgermonarchie. Die Zahl der Opfer dieser Repressalien wird auf 60 000 bis 150 000 Menschen geschätzt.

Eine traurige Seite in der Geschichte der moskophilen Bewegung und der ukrainischen Geschichte insgesamt stellen die Internierungen zahlreicher Anhänger der «ruskoje delo» (russischen Sache) und wegen Moskophilie verdächtigter ukrainischer Bevölkerung durch die österreichischen Behörden in den ersten Konzentrationslagern für eigene Staatsbürger in der Geschichte in Thalerhof, Theresienstadt u. a. dar. Aber nicht einmal dort hörte die ideologische Konfrontation zwischen den Narodowzi und den Moskophilen auf. Einige unerschütterliche Moskophile setzten ihre kulturell-religiöse Tätigkeit auch im Internierungslager weiter fort, wo sie eine orthodoxe Kirche, eine Volksschule gründeten und Russischkurse organisierten. Einen wesentlichen Beitrag zur Befreiung der internierten Ukrainer leisteten ukrainische Politiker. Nichtsdestoweniger starben allein in Thalerhof zwischen zwei- und dreitausend Menschen.

Die Angst vor den österreichischen Repressalien wegen Verbleibes unter russischer Besatzung zwang viele galizische Ukrainer (nach verschiedenen Angaben zwischen 25 000 und 300 000 Menschen), auf das Territorium des Russischen Reiches, vorwiegend nach Kiew, zu flüchten. Empfangen wurden sie dort aber keineswegs gastfreundlich. Diese Tatsache zwang die Flüchtlinge zur Suche nach anderen – vorübergehenden, wie sie glaubten – Auf-

enthaltorten. Ein beliebter Zufluchtsort war Rostow am Don, wo die galizischen Emigranten sogar versuchten, ihr öffentlich-kulturelles Leben zu gestalten. Die «Fürsorge» für die Flüchtlinge übernahm der umbenannte «Russkij narodnyj Sowjet Prikarpatskoj Rusi» (Russische Volksrat der Karpaten-Rus) mit dem unersetzbaren W. Dudykewytsch an der Spitze und das «Galizkij Komitet» (Galizische Komitee). Die Tätigkeit dieser Strukturen begleiteten unzählige Korruptionsskandale und Überprüfungen, denn die materielle Lage des geflüchteten niederen Volks war bei einer guten staatlichen Finanzierung elend, und von den Unterstützungen profitierten nur die moskophilen Intellektuellen. Die Versuche von Dudykewytsch, eine Art von «galizischen» Bildungseinrichtungen für Jugendliche zu gründen, scheiterten, und sie mussten in russische Schulen und Hochschulen gehen. Genauso scheiterten auch die Versuche der Flüchtlinge, in ihre Heimatorte zurückzukehren und die prorussische Propaganda dort fortzusetzen. Nach dem Umsturz im Februar 1917 und insbesondere nach dem im Oktober desselben Jahres wurden die Moskophilen als Verbündete der monarchistischen Kreise behandelt, und ihr Einfluss in Russland schwand abrupt. Nichtsdestoweniger hielten die moskophilen Flüchtlinge in Russland weiter an ihren früheren ideologischen Überzeugungen fest und brachten mehrmals den Wunsch zum Ausdruck, ihre kleine Heimat an Russland anzugliedern. Um dieses Ziel zu erreichen, versuchten sie die russische Weiße Bewegung zu unterstützen und organisierten auch einen kleinen «Karpato-Russkij dobrowoltscheskij Otrjad» (Karpaten-Russischen Freiwilligenverband).

Somit kann man konstatieren, dass die Moskophilie als eine kulturelle und politische Bewegung unter den Ukrainern Galiziens und der Bukowina im Laufe des Ersten Weltkriegs zunächst den Höhepunkt in ihrer Entwicklung (Realisierung ihrer Ideologie) erreichte, um dann einen spürbaren Rückgang zu erleiden und sich durch das anschauliche Beispiel des russischen Schaltens und Waltens auf den ukrainischen Territorien und im Folgenden durch

die österreichischen Repressalien in den Augen der Bevölkerung zu diskreditieren. Die Geschichte dieser Bewegung bleibt aber ein krasses Beispiel dafür, wie marginale, durch die russischen Staatsorgane unterstützte Gruppen handeln und wie sich aggressive antiukrainische Ideologien, die eigentlich in den Mülleimer der Geschichte gehören, auf die ukrainische Staatlichkeit auswirken können.

ВЫВОДЫ

В монографии на основании привлечения и анализа широкого круга неопубликованных и опубликованных источников прослежено положение москвофильского движения на территории австрийских Галичины и Буковины накануне и в годы Великой войны 1914-1918 гг. В преддверии войны в руссофильском движении вследствие усиления влияния молодого радикального поколения русофилов и уменьшения влияния старых консервативных деятелей господствующее положение заняло «новоекурсное» политическое москвофильство. На Буковине влияние москвофилов было существенно меньше и осуществлялось небольшой группой интеллигенции и частью православного духовенства края. Однако в целом по региону москвофилы проигрывали украинофилам в численности сторонников, но российская финансовая и благотворительная помощь накануне войны спасла москвофильское движение.

В Первую мировую войну москвофильство в Галичине и на Буковине вошло с надеждами на присоединение этих земель в состав Российской империи. На основе подробной реконструкции событий раскрыты масштабы и характер деятельности москвофилов в составе российских оккупационных администраций на территории региона в 1914-1917 гг. Рупором москвофильских взглядов стали газеты «Прикарпатская Русь» и «Голос народа», а организационными звеньями — «Русский народный совет», «Общество им. Качковского» и многочисленные учреждения экономического и просветительского характера. Самыми заметными деятелями-москвофилами этого периода были В. Дудикевич, С. Яворский, Д. Марков, С. Бендасюк, А. Геровский и др. Их целью было привлечь народные массы в православие, внедрить в захваченном регионе российские законы и по-

рядки, побудувати повністю російськомовне виховання, реалізувати радикальну аграрну програму проти польських і румунських поміщиків. Москвофільські діячі виявилися навіть більш радикальними реалізаторами «російських початків» в житті краю, ніж самі росіяни, які продемонстрували більш помірну позицію. Це, а також власні амбіції москвофільських лідерів (они виявилися тільки радниками окупаційної адміністрації) викликали конфлікт між москвофільською партією і російською владою. В діяльності другої російської окупаційної адміністрації генерал-губернатора Ф. Трепова, а пізніше комісаріату Д. Дорошенка москвофільські впливи були зведені до мінімуму фактично через майже повне відсутність представників цього руху в Галичині і на Буковині. В період національно-визвольної боротьби 1918 р. москвофіли залишалися догматично вірними доктрині єдиної і неделимої Росії і виступали проти УНР, ЗУНР і Української держави Скоропадського.

В книзі розкрито характер взаємовідносин між австрійськими властями і послідовцями москвофілів, звернено увагу на масові репресії проти останніх і їх інтернірування в концлагері, зокрема, Талергоф. Від репресій тяжко постраждали не тільки власне москвофільські діячі (більшість з яких перед війною втекло в Росію) і їх «електорат» серед широких мас, але й все українське населення, яке в очах центральної влади і військових перетворилося в «підозрілих русофілів», шпівнів і предателів. Військово-польові суди, негайні казні, арешти, інтернірування, приниження, заборону, доноси, руйнування сіл і міст стали звичними явищами в боротьбі з проросійськими настроєннями в Габсбургській імперії. Кількість жертв австрійських репресій — від 60 до 150 тис. осіб.

Відслідковано шляхи москвофільського втекти і особливості діяльності ростовського осередку москвофілів. «Опеку» над втеклими взяв на себе перейменованний «Руський народний

совет Прикарпатской Руси» во главе с В. Дудыкевичем и «Галицкий комитет». Деятельность этих структур вызвала многочисленные коррупционные скандалы и проверки деятельности, ведь материальное положение переселенческого простонародья при хорошем государственном финансировании было нищим, а поддержку получала только москвофильская интеллигенция. После Февральского и особенно Октябрьского переворотов москвофилов воспринимали как союзников монархических кругов, их влияние в России свелось на нет. Тем не менее, москвофильские беженцы на российских просторах не сменили своей идеологической платформы и неоднократно выражали желание о присоединение своей родины к России. Они пытались достичь этой цели поддержкой белого движения и созданием малочисленного «Карпато-русского добровольческого отряда».

На основании привлечения широкого круга архивных источников, тогдашней периодики, научной литературы сформировано картину поддержки пророссийского движения на западно-украинских землях в начале XX ст., волнообразного развития москвофильства в годы Первой мировой войны. Выяснено, что москвофильство стало одним из деструктивных аспектов формирования идентичности украинского народа.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

I. Неопубліковані документи і матеріали

*Центральний державний історичний архів України, м. Київ
(ЦДАІАК України)*

Ф. 361 Канцелярія воєнного генерал-губернатора Галичини Оп. 1

1. Спр. 1026. Про надання утримання братам Геровським, 1915-1916, 3 арк.
 2. Спр. 1031. Про надання допомоги членам і дітям Російської народної ради, 1915-1918, 116 арк.
 3. Спр. 111. Про курси російської мови в Галичині, 1914-1915, 73 арк.
 4. Спр. 1160. Про Російську народну раду Прикарпатської Русі, 1916-1917, 28 арк.
 5. Спр. 1168. Про біженців з Галичини, 1916-1917, 140 арк.
 6. Спр. 1566. Про клопотання РНРПР про надання допомоги на друк газети Прикарпатської Русі «Голос народу», 1916, 9 арк.
 7. Спр. 164. Про надання греко-католицьких храмів для служби православному духовенству, 22 арк.
 8. Спр. 1828. Про клопотання біженців-галичан про надання допомоги, 1916-1917, 44 арк.
 9. Спр. 262. Про влаштування курсів російської мови, відкриття шкіл і витрати на їх утримання, 1914-1916, 86 арк.
 10. Спр. 546. Про біженців з Галичини, 1915, 74 арк.
 11. Спр. 599. Про відрядження підполковника Білоручева і Надвірного Радника Олфер'єва до м. Новочеркаськ і Ростов-на-Дону в справі для з'ясування питання з поліпшення побуту біженців, 1915, 17 арк.
 12. Спр. 94. Про прийом воєнним губернатором Галичини депутатів від місцевого населення, 1914, 10 арк.
 13. Спр. 991. Справа про надання допомоги Львівському просвітницькому товариству ім. М. Качковського на організацію 5-місячних практичних курсів російської мови, 1915, 10 арк.
- Оп. 1 ср**
14. Спр. 132. Листування з органами військового і громадянського управління про настрої населення і духовенства, про діяльність буржуазно-націоналістичних організацій (польського «Головного Народного Комітету», Єврейської національної партії Буковини та ін.), 1914-1915, 65 арк.

15. Спр. 155. Листування з керівником штабу Верховного головнокомандувача про діяльність орденів єзуїтів, базиліан, єпископа Хімішина, протоігумена Філяса та інших, 1914, 13 арк.
16. Спр. 785. Листування з жандармським управлінням в Галичині про арешт Фішера М. І., підозрюваного у належності до єврейської організації, 1915, 14 арк.

Оп. 2

17. Спр. 7. Преса (Прикарпатська Русь), 1914-1915 р., 37 арк.

Ф. 1439 Чернігівське губернське жандармське управління

Оп. 1

18. Спр. 1756. Галичани у Чернігівській губернії, 1916 р., 220 арк.

Ф. 2227 Колекція документів Волинського музею

Оп. 1

19. Спр. 77. Біженське свідоцтво Михайла Баківського із с. Книсель Бобрецького повіту Львівської губернії, видане київським відділенням Російської народної ради Прикарпатської Русі, 1916, 1 арк.

*Центральний державний історичний архів України, м. Львів
(ЦДІАЛ України)*

Ф. 130 Руський народний інститут «Народний дім» (м. Львів)

Оп. 1

20. Спр. 26. Меморандум «Загальної української національної Ради», підписаний К. Левицьким про потребу реорганізації Народного дому, Ставропігійського інституту та Товариства ім. Качковського, опанованих москвофілами, 1915, 6 арк.
21. Спр. 585. Клопотання правління Общества ім. Качковського перед керівною Радою Народного Дому про надання кімнат гімназії у приміщенні Народного дому для влаштування [під час окупації Львова російськими царськими військами] курсів російської мови, 1915, 4 арк.

Ф. 146 Галицьке намісництво, м. Львів. Президія

Оп. 4

22. Спр. 2333. Інтерпеляції депутатів парламенту Маркова та ін. з приводу переслідування русофілів у Галичині, 1914, 503 арк.
23. Спр. 3092. Донесення староств і органів поліції про арешти серед українського населення Галичини за прояв симпатії до російського народу, 1915-1916, 562 арк.
24. Спр. 7339. Матеріали про арешт жителів Галичини, яких звинувачували у діяльності проти австрійського уряду (списки, листування та ін.). Том XVIII, 1915, 10 арк.
25. Спр. 7563. Матеріали про розслідування справ жителів Галичини української національності, обвинувачених у прояві симпатії до Росії (донесення, списки та ін.). Том 1, 1915, 165 арк.

Оп. 6

26. Спр. 115/278д, 202д. Листування з Міністерством внутрішніх справ про русофільську спрямованість газети «Прикарпатская Русь» у м. Львові, 1912, арк. 493-520.
27. Спр. 117, д. 4. Про русофільський рух в Галичині. Інформація Президії намісництва міністерству внутрішніх справ від 28.05.1914, арк. 53-65.
28. Спр. 117, д. 240. Про політичне становище українського населення і стан русофільської пропаганди в Галичині, 1914, арк. 897-907.
29. Спр. 117, д. 87. Про потребу вжиття заходів для припинення поширюваної в Перемишльській єпархії пропаганди русофільства і православ'я. Директива Міністерства внутрішніх справ Галицькому намісництву у Львові від 23.03.1914, арк. 300.
30. Спр. 117, д. 90. Про звільнення від обов'язку священика с. Чорного Юрчакевича М. через його русофільську діяльність і пропаганду православ'я. Листування Президії Галицького намісництва з Еп. Ординаріатом в Перемишлі від 28.04-2.06.1914. Копії й оригінали, 1914, арк. 310-325.
31. Спр. 120, д. 91. У справі методів поборювання русофільської пропаганди. Розпорядження міністерства внутрішніх справ Галицькому намісництву від 1.01.1917, арк. 340-346.
32. Спр. 120, д. 215. Інформація Дирекції поліції у Кракові Президії намісництва про діяльність читалень імені Качковського та про поширення москвофільського руху на території Галицького, Яслівського і Новосанчівського повітів, 1917, арк. 1099-1102.
33. Спр. 120, д. 425. Про розповсюдження русофільської агітації православними священиками та потребу контрзаходів. Лист Головного командування армії Міністерству віросповідань і освіти від 1.11.1917, арк. 1876-1878.
34. Спр. 1367. Донесення, листи, звіти та ін. документи таємного діловодства президіального відділу, 1914, арк. 144-243.

Оп. 8

35. Спр. 1589. Донесення староств і поліційної влади про здійснення особами русофільської агітації, 1914, арк. 1-38.
36. Спр. 1590. Списки осіб русофільських переконань, які були вислані до таборів Вольфсберг та Тальгар, 1914-1915, 148 арк.
37. Спр. 1592. Обвинувальний акт у справі членів русофільської партії Савюка Олександра та ін., обвинувачених у антиурядових виступах, 1914, 309 арк.
38. Спр. 1907. Матеріали про вжиття заходів проти поширення русофільських ідей серед уніатського духовенства, 1912-1915, 67 арк.
39. Спр. 2389. Донесення дирекції поліції у Львові про наявність товариств політичного характеру, про національні виставки, що відбулися, та політичні процеси в Галичині за останні 10 років, 1914, 8 арк.
40. Спр. 2393. Список русофільських товариств Жидачівського повіту, розпущених до 1917 р., 1917, арк. 1-9.

41. Спр. 2394. Матеріали щодо заборони русофільських організацій, 1916-1918, 44 арк.
42. Спр. 2396. Про розпуск товариства «Каса при російській читальні ім. Качковського» в с. Вуйське Сяноцького повіту. Донесення староства, 1917, арк. 1-25.
43. Спр. 2397. Донесення староства в м. Грибові про розпуск русофільських товариств «Читальні ім. Качковського» у Грибовському повіті, 1917, арк. 1-40.
44. Спр. 2398. Про розпуск товариства «Читальня ім. Качковського» в с. Врублики Кролівські Кросновського повіту. Донесення староства, 1917, арк. 1-210.
45. Спр. 5345. Листування зі староствами про закриття читалень «Общества им. Качковского» та інших русофільських товариств, 1917, арк. 1-79.
46. Спр. 5346. Листування з Міністерством внутрішніх справ та ін. про ведення русофільської пропаганди серед мігрантів у США, 1917, 16 арк.

Оп. 8а

47. Спр. 56. Листування з міністерством віросповідань і освіти та Львівською дирекцією поліції про розпуск русофільських товариств у Галичині, з додаванням газети «Прикарпатская Русь» від 14 бер. 1911 р. і реєстр зліквідованих товариств, 1911-1917, арк. 1-16.

Ф. 147 Центральний Талергофський комітет

Оп. 1

48. Спр. 20. Альбом «Терезинські й Талергофські карикатури», ілюстрований в'язнями Смольським Г., Проциком В., Гелатовичем Я. та ін. з пояснювальним текстом, 1915, 19 арк.
49. Спр. 22. Мемуари очевидців Андрухова О., Антоновича М., Бабія А. та інших з прізвиськами на букву «Б» про репресії австро-угорської влади в 1914-1915 рр. та своє перебування в Талергофському концтаборі, надіслані для публікації в «Талергофський альманах», 1914-1918, 78 арк.
50. Спр. 44. Виписки з газет та журналів «Діло», «Прикарпатская Русь», «Kleine Zeitung» та ін. Опубліковані матеріали про репресії австро-угорської влади 1914-1915 рр. Примірники газет та журналів, 1914-1932, 95 арк.
51. Спр. 45. Мемуари очевидців і виписки з тогочасних газетних повідомлень про звірства на Буковині в 1915-1917 рр. — масові вбивства українців та висилання до Талергофу й інших концентраційних таборів, 1915-1932, 48 арк.
52. Спр. 49. Списки ув'язнених австро-угорською окупаційною владою галицьких «москвофілів», 1914, 73 арк.

Ф. 152 Крайовий суд, м. Львів

Оп. 2

53. Спр. 26894. Стенографічні протоколи головного засідання у справі Бендасюка Семена та ін. жителів м. Львова, звинувачених у діях, спрямованих на відокремлення Галичини від Австрійської імперії, 1914, 70 арк.
54. Спр. 28060. Обвинувальний акт Богатирця Касіана, Цуркановича Іларіона та ін. обвинувачених у належності до москвофільських товариств в Галичині й Буковині, 1916, 155 арк.

Оп. 2а

55. Спр. 117, д. 4. Про методи боротьби з русофільським рухом у Галичині. З інформації дирекції поліції у Львові від 5.10.1913 р., 40 арк.
56. Спр. 224. Справа Бендасюка Семена, жителя м. Львова, обвинуваченого в участі у русофільських організаціях та шпигунстві, 1914, арк. 1-297.
57. Спр. 2320. Справа Дудикевича Володимира, жителя м. Коломиї, обвинуваченого в участі у русофільських організаціях, 1916, арк. 1-20.

Оп. 4

58. Спр. 5007. Протокол судового засідання у справі Бендасюка Семена та ін. жителів м. Львова, обвинуваченого у розповсюдженні москвофільських ідей, 1914, арк. 1-318.

Ф. 182 Товариство ім. М. Качковського

Оп. 1

59. Спр. 177. Лист-запрошення на збори Филипіві Свистуну за підписом В. Дудикевича, 22 лютого (7 березня) 1909 р., 4 арк.
60. Спр. 191. Програма, звіти, листування та ін. матеріали про організаційну, фінансову і пропагандистську діяльність товариства, 1910-1929, 66 арк.
61. Спр. 224. Перелік «москвофільських» товариств і їхніх місцевих відділень, ліквідованих австрійсько-мадярськими окупантами в 1916-1917 рр. на території Галичини, 1917, арк. 1-7.
62. Спр. 626, арк. 6.

Ф. 645 Канцелярія губернатора, м. Перемишль

Оп. 1

63. Спр. 62. Донесення начальника Яворівського повіту генерал-губернатору Галичини про перехід населення в селах Новий Янів і Цетуля Яворівського повіту в православну віру, березень 1915, арк. 1-3.
64. Спр. 71. Обіжники генерал-губернатора Галичини і Перемишльського губернатора про надання відомостей про організації, діяльність яких спрямована проти Росії, та донесення начальників повітів з цього питання, квітень-червень 1915, арк. 1-6.
65. Спр. 98. Постанова начальника Цешаківського повіту про покарання селян с. Плазова Шуміляка, Захарницького та Мочая за доноси на осіб, що радо зустрічали російські війська, квітень 1915, арк. 1-2.

Ф. 694 Колекція документів до історії перебування російських військ на території Галичини в період Першої світової війни
Оп. 1

66. Спр. 26. Судова справа вчительки в с. Рибнику Березовської Михайлини, обвинуваченої в ділових зв'язках з російськими офіцерами, 1915-1918, арк. 1-73.

Ф. 746 Українська парламентська репрезентація у Відні
Оп. 1

67. Спр. 5. Заява австрійському уряду про забезпечення евакуації населення під час воєнних дій в Галичині 1917 р., 6 арк.
68. Спр. 11. Стаття невідомого автора «Австро-Угорська монархія і українське питання», 1916, 28 арк.

*Інститут рукопису Національної бібліотеки України
ім. В. І. Вернадського (ІР НБУ)*

Ф. X Архів Всеукраїнської Академії наук (ВУАН)

69. Спр. 6505. Швидченко Я. Заява про надання посади інспектора народних училищ у Галичині, 25 січня 1915 р., 4 арк.
70. Спр. 17552-17553. Корнилович М. Плани «возсоединения» галицких уніятів у 1914-1915 рр. Рукопис та копія, машинопис, 1925 р., 42 арк.

Ф. XXI Архів Ю. Яворського

71. Спр. 269. Яворський Ю. А. — Бобринському В. А. Лист 27 липня 1915 р. з Петрограда. Машинопис із авторськими виправленнями, 2 арк.
72. Спр. 424. Вергун Д. Н. — [Яворському] Ю. А. Поштова листівка [], 1 арк.
73. Спр. 425. Вергун Д. Н. — [Яворському] Ю. А. Поштова листівка 20 січня 1915 р. з Петрограда до Львова, 1 арк.
74. Спр. 426. Вергун Д. Н. — [Яворському] Ю. А. Лист [] з Відня, 3 арк.
75. Спр. 427. Вергун Д. Н. — [Яворському] Ю. А. Лист [] з Відня, 4 арк.
76. Спр. 428. Вергун Д. Н. — [Яворському] Ю. А. Лист [] з Відня, 2 арк.
77. Спр. 442. Дудикевич В. — Яворському Ю. А. Телеграма 2 червня 1917 р. з Ростова до Києва, 1 арк.
78. Спр. 443. Дудикевич В. — Яворському Ю. А. Лист 14 березня 1917 р. з Ростова-на-Дону до [Києва], 2 арк.
79. Спр. 445. Дудикевич В. — Яворському Ю. А. Телеграма 1917 р. з Ростова до Києва, 1 арк.
80. Спр. 446. Дудикевич В. — Яворському Ю. А. Телеграма 1917 р. з Ростова до Києва, 1 арк.
81. Спр. 586. Яворський Ю. А. Перетворення Львова (замітка). Машинопис. — 1914, 1 арк.
82. Спр. 640. Яворський Ю. А., Вергун Д. М. — командирові 4-го корпусу. Заява про збори представників галицько- і буковинсько-російських культурно-просвітницьких товариств з проблем стану Прикарпатської Русі. 15 листопада 1918 р. Київ, 1 арк.

83. Спр. 649. Воєнний генерал-губернатор Галичини — Яворському Ю. А. Запрошення на нараду для обговорення питань, що стосуються народної освіти в Галичині, 1916-1917, 1 арк.
84. Спр. 652. Київський воєнний округ. Воєнна цензура — Яворському Ю. А., голові «Карпато-російського комітету». Лист із проханням повідомити суми, передані для видання газети «Прикарпатская Русь». Київ, 8 квітня 1916 р., 1 арк.
85. Спр. 656. Літературна фундація ім. М. Качковського — Яворському Ю. А. Лист про присудження конкурсної грошової нагороди за його твори. 18 (31) липня 1911 р. Зі Львова до Києва, 1 арк.
86. Спр. 657. Товариство ім. М. Качковського — Яворському Ю. А. Лист із запрошенням обійняти посаду директора курсів російської мови. Львів, 24 квітня 1915 р., 1 арк.
87. Спр. 662. Російська народна рада Прикарпатської Русі. Доповідна записка про освітні потреби карпато-російської молоді, що навчається. Машинопис, 1915, 10 арк.
88. Спр. 663. РНС ПР — Яворському Ю. А. Лист з запрошенням бути уповноваженим з облаштування біженців, уродженців Прикарпатської Русі. 31 липня 1916 р. Ростов-на-Дону. Авторизований машинопис, 2 арк.
89. Спр. 671. Яворському Ю. А., редактору газети «Прикарпатская Русь». Про процес проти очільників галицько-російської радикальної партії, що відбувся у Відні. Телеграма 19.8.1915 р. з Петрограду до Києва, 8 арк.
90. Спр. 781. Вишинський В. В. (псевд. В. В'ячеславський) — [Яворському Ю. А.], редакторів газети «Прикарпатская Русь». Листи: [7 січня] — 13 березня 1915 р. з діючої армії до [Львова], 9 арк.
91. Спр. 841. — 38 арк.
92. Спр. 931. Молнечук Марія — Яворському Ю. А. Прохання допомогти звільнити Буковину від чужоземців — німців, угорців. Вашківці, 1915, 1 арк.
93. Спр. 1131. Чихачов Д. П. — [Яворському] Ю. А. Лист 5 серпня 1914 р. з Києва до [], 3 арк.
94. Спр. 1132. Чихачов Д. П. — [Яворському] Ю. А. Лист 5 жовтня 1914 р. з Києва до [], 1 арк.
95. Спр. 1133. Чихачов Д. П. — [Яворському] Ю. А. Лист 6 січня 1915 р. з Києва до [], 1 арк.
96. Спр. 1134. Чихачов Д. П. — [Яворському] Ю. А. Лист 15 січня 1915 р. з Києва до [], 1 арк.
97. Спр. 1195. Біографії галицьких громадських діячів: В. М. Куриловича, К. С. Черлюка, Р. М. Мулькевича, Н. В. Дякова, 1916, 11 арк.
98. Спр. 1198. Курси російської мови для молоді, що навчається (програма). Львів, 17 квітня 1915 р., 1 арк.
99. Спр. 1201. Проект програми карпаторуського з'їзду, що мав відбутися у вересні 1916 р. в Москві. Машинопис, 1916, 2 арк.

Ф. XXIX Архів В. Данилевича

100. Спр. 1831-1835. Російська народна рада Прикарпатської Русі. Листування щодо організування читалень для карпаторосійських біженців та з'їзду. 1916, Ростов-на-Дону. Машинопис, 8 арк.

Федеральна державна установа «Російський державний історичний архів»

Ф. 465 Галицко-русское благотворительное общество

Оп. 1

101. Д. 2. По разного рода прошениям, направляемым в Галицко-Русское благотворительное общество [Електронний ресурс у форматі pdf], 20 арк. — Режим доступу: <http://fgurgia.ru/showObject.do?object=110584827>.
102. Д. 3. Кассовые отчеты Галицко-Русского благотворительного общества в С.-Петербурге [Електронний ресурс у форматі pdf]. — Л. 35 (разв.). — Режим доступу: <http://fgurgia.ru/showObject.do?object=110584216>.
103. Д. 6. Докладная записка об эмиграционном движении русских галичан вследствие густоты населения в Галиции [Електронний ресурс у форматі pdf] — Л. 2. — Режим доступу: <http://fgurgia.ru/showObject.do?object=110584963>
104. Д. 12. Инвентарь Галицко-русского благотворительного общества в Петербурге [Електронний ресурс у форматі pdf] — Л. 1-2. — Режим доступу: <http://fgurgia.ru/showObject.do?object=110584608>.
105. Д. 26. По переписке с разными лицами и учреждениями Галицко-Русского благотворительного общества [Електронний ресурс у форматі pdf] — Л. 113 (об.). — Режим доступу: <http://fgurgia.ru/showObject.do?object=110584920>.

Державний архів Львівської області (ДАЛО)

Ф. 350 Дирекція поліції у Львові

Оп. 1

106. Спр. 3608. Донесення намісництву в Білій і польовому суду в Кракові про політичну діяльність члена редакції «Прикарпатской Руси» Пелехатого Кузьми, 1915-1916, 5 арк.
107. Спр. 3609. Повідомлення Галицькому намісництву про діяльність політичних партій під час перебування російських військ у місті, 1915, 15 арк.
108. Спр. 3613. Донесення віденської газети «Die Zeit» про проведення зібрання націоналістичної «Російської ради» (української) у Відні, 1915, 5 арк.
109. Спр. 3622. Листування з судом дивізії ополченців у Празі про учасників з'їзду радикально-русофільської фракції у Львові, 1915, 7 арк.
110. Спр. 3623. Донесення міської команди у Львові про здійснення обшуку в приміщенні русофільського товариства імені Качковського Михайла, 1915, 6 арк.

111. Спр. 3624. Донесення воєнної влади про конфіскацію рекламних оголошень, що сприяли поширенню русофільської пропаганди, 1915, 1 арк.
112. Спр. 3625. Кримінальна справа на редакцію газети «Слово польське», звинуваченої в русофільській пропаганді, 1915, 58 арк.
113. Спр. 3627. Слідча справа на адвоката Дудикевича Володимира, Яворського Юліана та інших керівників русофільського руху в Галичині, 1915-1918, 102 арк.
114. Спр. 3629. Слідча справа на учнів гімназії у Львові Івасечко Ярослава та Івасечко Йогана, звинувачених у русофільській пропаганді, 1915-1917, 17 арк.
115. Спр. 3634. Листування з польовим судом, воєнною командою у Кракові та Намісництвом у Білій про звинувачення викладача гімназії у Львові Скозиляса Людвіка в русофільській пропаганді, 1915-1917, 30 арк.
116. Спр. 3767. Слідча справа на Тауера Станіслава, директора поліції у Львові під час перебування російських військ, і списки осіб, звинувачених у сприянні російським військам, з доданням газетних матеріалів, 1915-1916, 45 арк.
117. Спр. 3899. Слідча справа на селянина Маковського Стефана, редактора газети «Голось народа» Цьороха Ілю та ін., звинувачених у державній зраді та русофільстві, 1915-1918, 63 арк.
118. Спр. 4050. Листування з Дивізійним судом Крайового ополчення у Відні та звіти Намісництву в Білій про діяльність русофільських організацій «Руська рада» та «Друг» у Львові, 1916, 10 арк.
119. Спр. 4065. Листування з Головним управлінням контррозвідки, Крайовим кримінальним судом та Польовим судом у Львові про звинувачення осіб у русофільській пропаганді, 1916-1917, 42 арк.
120. Спр. 4067. Характеристика діяльності Ставропільського інституту у Львові, 1916, 1 арк.
121. Спр. 4068. Листування з намісництвом у Білій з політичної діяльності строкового товариства «Славія» під час перебування російських військ у Галичині, 1916-1917, 11 арк.
122. Спр. 4092. Листування з державними установами про ув'язнення підозрілих осіб у концтаборі в Талергофі, розгляд заяв осіб з проханням про звільнення їх з таборів та іншим, 1915-1917, 60 арк.
123. Спр. 4161. Листування з Намісництвом у Білій, Дирекцією поліції та цензурним бюро у Відні та іншими про розслідування причин виїзду зі Львова осіб разом з російськими військами, 1916-1918, 51 арк.
124. Спр. 4193. Листування з Намісництвом у Білій про звинувачення Бендасюка Семена у діяльності, спрямованій проти австрійської монархії, з доданням копії листів Бендасюка редакторові «Московських відомостей» та іншим, 1916-1918, 12 арк.
125. Спр. 4351. Листування з Військовою командою у Відні та іншими про діяльність членів російського товариства «Російське Казино» під час перебування російських військ у Львові, 1917-1918, 29 арк.

126. Спр. 4352. Листування з Дирекцією поліції в Граці і повітовим староством у Раві-Руській про розслідування русофільської діяльності студента університету Іванус Романа, 1917, 6 арк.
127. Спр. 4527. Листування з воєнними і слідчими органами про осіб, звинувачених у сприянні російським військам і русофільстві, 1918, 52 арк.

Державний архів Івано-Франківської області (ДАІФО)

Ф. 10 Царсько-королівське Печеніжинське повітове староство Львівського намісництва. Президіальний відділ

Оп. 1

128. Спр. 16. Циркуляри та розпорядження президії намісництва та інше листування про спостереження за діяльністю товариства «Читальня ім. Качковського» та інших русофільських товариств та організацій у Печеніжинському повіті, 1913-1914, 77 арк.
129. Спр. 17. Директивні вказівки Міністерства внутрішніх справ, президії Львівського намісництва про спостереження за особами, що підозрюються у шпигунстві на користь Росії, 1913-1914, 17 арк.
130. Спр. 20. Листування з президією намісництва про спостереження за діяльністю русофільських організацій та української національно-намісницької організації «Січ» у Печеніжинському повіті, 1914, 36 арк.
131. Спр. 21. Листування з Президією царсько-королівського намісництва про протидію антимоноархічній агітації на території Галичини, 1914, 13 арк.
132. Спр. 23. Циркулярні розпорядження Міністерства внутрішніх справ Австрії про порядок звільнення інтернованих з таборів, 1916-1917, 49 арк.
133. Спр. 40. Витяги з листів осіб, евакуйованих під час війни з Галичини до Росії, 1917, 12 арк.

Ф. 12 Начальник Косівського повіту

Оп. 1

134. Спр. 28. Листування з Чернівецьким генерал-губернатором про відкриття шкіл та початок навчальних занять у повіті; списки шкіл, 1916, 16 арк.
135. Спр. 104. Листування з Чернівецьким генерал-губернатором і поліцейськими урядниками про заходи боротьби зі шпигунством і про прийняття місцевим населенням російського підданства, 1917, 14 арк.

Ф. 16 Царсько-королівське Снятинське повітове староство Львівського намісництва

Оп. 1

136. Спр. 5. Директивне розпорядження президії царсько-королівського намісництва про ліквідацію русофільських організацій та товариств, що діяли на території Галичини, 1916-1917, 6 арк.

Ф. 94 Цісарсько-королівський Калуський повітовий суд. Президіальний відділ

Оп. 1

137. Спр. 68. Циркулярні розпорядження Тарнопольського губернатора і листування з Калушким повітовим начальником про провадження судового діловодства в судах на зайнятій російськими військами території, 1914-1915, 25 арк.

Ф. 225 Станіславська державна прокуратура

Оп. 1

138. Спр. 147. Справа про звинувачення Белея Юрка за висловлення недоволення австрійською владою, 1915, 11 арк.
139. Спр. 148. Справа про звинувачення Осташа Юстина за висловлення радості через прихід російських військ, 1915-1916, 5 арк.

Ф. 528 Станіславське міське поліцейське управління

Оп. 1

140. Спр. 2. Обов'язкові постанови, 1915, 31 арк.

Ф. 568 Повітове староство в Калуші

Оп. 1

141. Спр. 20. Листування з намісництвом у Штейєрмерку про звільнення інтернованих осіб, 1916, 40 арк.

Ф. 605 Начальник Коломийського повіту

Оп. 1

142. Спр. 3. Копія тимчасового положення про керування областями Австро-Угорщини, зайнятими за правом війни, 1914, 4 арк.

Ф. 636 Колекція інформаційних матеріалів для населення

Оп. 1

143. Спр. 4. Інформаційні матеріали (постанови, оголошення) за 1914 рік, 30 арк.
144. Спр. 7. Інформаційні матеріали (постанови, оголошення) за 1917 рік, 25 арк.

Державний архів Тернопільської області (ДАТО)

Ф. 282 Підгаєцька повітова команда державної поліції Тернопільського воєводства

Оп. 1

145. Спр. 8. Протоколи і декларації повітової команди поліції на осіб, що постраждали від реквізиції австро-угорських військ у 1915 р., 1921, 35 арк.

Оп. 10с

146. Спр. 1. Декларації повітової команди поліції на осіб, що постраждали від реквізиції австрійських військ у 1915 р., 1920, 19 арк.

Ф. 306 Управління начальника Сокальського повіту

Оп. 2

147. Спр. 25. Копії циркулярів Тарнопільського губернатора про дозвіл на видання газети «Голос Русі», заборону видавання пропусків у райони воєнних дій, правила визволення військовополонених, озброєних вартових та городових та ін., 1915-1916 рр., 378 арк.
148. Спр. 26. Копія циркуляра Тарнопільського губернатора про відкриття в м. Тарнополі тимчасових педагогічних курсів загальноросійської літературної мови і списки вчителів, 1915 р., 41 арк.
149. Спр. 83. Списки біженців-галичан, що проживають у Скалатському повіті, 1915, 61 арк.

Ф. 370 Управління начальника Збарзького повіту Тарнопільської губернії

Оп. 1

150. Спр. 4. Рапорти начальника повіту, дільничних урядників Тарнопільському губернатору, протоколи обшуку та опечатання бібліотек товариства «Просвіта», опечатання приміщень шкіл та церков повіту і прохання місцевих учителів та священників про видання їм майна, що залишилося в опечатаних приміщеннях, 1914 р, 57 арк.

Оп. 2

151. Спр. 28. Списки осіб, заарештованих австрійським урядом за симпатії до Росії, 1915, 27 арк.
152. Спр. 46. Розпорядження Тарнопільського губернатора, протоколи, листування з канцелярією Тарнопільського губернатора про переселення, розміщення біженців з прифронтових районів, про їх майно та інше, 1916, 26 арк.
153. Спр. 90. Про надання відомостей про майновий і сімейний стан австрійських та російських підданих, заарештованих австрійською владою за підозрою у співчутті Росії, 1914, 43 арк.

Ф. 384 Помічник начальника Скалатського повіту

Оп. 1

154. Спр. 52. Листування з Тарнопільським губернатором, військово-окружним судом і військовими частинами про підтримання порядку, про повернення на місце проживання біженців, про затримання підозрілих осіб та ін. Списки військових бригад, закладів та жителів с. Підволочиська. Прохання громадян про надання допомоги, пропусків, дозволів на право торгівлі тощо, 1915-1916, 504 арк.

Ф. 388 Інспектор народного училища в м. Тарнополі

Оп. 1

155. Спр. 1. Про підписний лист на збирання пожертв для створення російської бібліотеки в м. Тарнополі, 1915, 2 арк.

Ф. 460 Комісаріат поліції в Підволочиську

Оп. 1

156. Спр. 5. Розшукові листи Львівської дирекції поліції на осіб, запідозрених у розвідницькій роботі на користь царської Росії, розпорядження про встановлення нагляду за членами русофільської партії та ін., 1913, 27 арк.

Державний архів Чернівецької області (ДАЧО)

Ф. 3 Дирекція поліції м. Чернівці

Оп. 1

157. Спр. 1117. Листування з Крайовим управлінням Буковини в м. Чернівці та Чернівецьким повітовим управлінням з нагляду за селянином общини Васлауц Липецьким Михайлом, що виявив інтерес до російських газет та журналів, 1914, 6 арк.
158. Спр. 1412. Ордери на арешт мешканців Андрощук Стефана і Цуркановича Євгена, підозрюваних у співпраці з російськими солдатами, що перебували на Буковині, 1918-1919, 4 арк.
159. Спр. 1889. Листування з прокуратурою в м. Чернівці про притягнення до кримінальної відповідальності мешканки Антес Розалії, підозрюваної у переховуванні російських військовополонених та діяч, спрямованих проти австрійської держави, 1917, 3 арк.

Ф. 10 Дирекція поліції м. Чернівці

Оп. 1

160. Спр. 1001. Матеріали зі спостереження за Дем'янчуком Максимом, підозрюваним у шпигунстві на користь Росії, 1913-1914, 33 арк.
161. Спр. 1004. Протокол допиту священика общини Іспас Цуркановича Євгена про належність до партії русофілів, 1913, 2 арк.
162. Спр. 1084. Відомості про діяльність товариств у м. Чернівці, 1914, 70 арк.
163. Спр. 1097. Справа з розслідування анонімного донесення на колишнього російського підданого музиканта Лешинського Альтера, звинуваченого у шпигунстві на користь Росії, 1914, 4 арк.
164. Спр. 1098. Листування з Вижницьким жандармським управлінням про встановлення поліцейського нагляду за русофілом Геровським Олексієм та іншими, що розповсюджували газету «Русская правда», 1914, 19 арк.
165. Спр. 1113. Справа зі спостереження за мешканцями м. Чернівці Геровським Олексієм та іншими, підозрюваними у русофільській діяльності, 1913-1914, 36 арк.
166. Спр. 1275. Листування з Президією дирекції поліції Австро-Угорщини про встановлення нагляду і перевірку жителя Кравчука Стефана, підозрюваного у зв'язках з росіянами, 1917, 8 арк.
167. Спр. 1584. Рапорт агента поліції про стан нерухомого майна, залишеного покійною Геровською Олексією Геровському Олексієві, що виїхав до Росії, 1918, 2 арк.

Ф. 283 Канцелярія Чернівецького губернатора

Оп. 1

168. Спр. 5. Протокол свідчень мешканців Чернівецької губернії про злочини австрійської влади при відступі, 1914-1915, 54 арк.
169. Спр. 84. Листування з Кам'янець-Подільським губернатором про прямування біженів до міста Кам'янець-Подільського, 1915, 5 арк.
170. Спр. 109. Про зарахування Олексія та Георгія Геровських до Міністерства внутрішніх справ, 1915, 10 арк.
171. Спр. 120. Рапорти начальників повітів про суди, що функціонували до вступу російських військ на Буковину, 1916, 30 арк.

II. Опубліковані документи і матеріали

Збірники документів

172. Буковина в роки Першої світової війни 1914-1918 рр.: документи / упор. В. М. Ботушанський. — Чернівці: Технодрук, 2014. — 356 с.
173. Велика війна 1914-1918 рр. і Україна. У 2-х кн. Книга 2: Мовою документів і свідчень / упоряд. О. П. Реєнт; НАН України, Ін-т історії України. — К.: КЛІО, 2015. — 800 с.
174. Добржанський О. Бажаємо до України / О. Добржанський, В. Старик. — Одеса: Маяк, 2008. — 1168 с.
175. Добржанський О. Змагання за українську державність на Буковині (1914-1921 рр.): документи і матеріали / О. Добржанський, В. Старик. — Чернівці: Чернівецька обласна друкарня, 2009. — 512 с.
176. Історія Львова в документах і матеріалах: збірник документів і матеріалів / упоряд. Я. Ісаєвич та ін. — К.: Наук. думка, 1986. — 424 с.
177. Москвофільство: документи і матеріали / за заг. ред. проф. С. А. Макаручука. — Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2001. — 236 с.
178. Талергофский альманах. Пропамятная книга австрийских жестокоствей, изуверствъ и насилій надъ карпато-рускимъ народомъ во время всемирной войны 1914-1917 гг. — Выпуск первый: Терроръ въ Галичинъ въ первый періодъ войны 1914-1915 гг. — Львовъ: Изданіе «Талергофскаго Комитета», 1924. — 209 с.
179. Талергофский альманах. — Выпуск второй: Терроръ въ Галичинъ. Терроръ в Буковинъ. Отзвуки печати. Терезинъ, Гминдъ, Гнасъ и др. Беллетристика. — Львовъ: Изданіе «Талергофскаго Комитета», 1925. — 154 с.
180. Талергофский альманах. — Выпуск третий: Талергофъ. Часть первая. — Львовъ: Изданіе «Талергофскаго Комитета», 1930. — 160 с.
181. Талергофский альманах. — Выпуск четвертый. Талергофъ. Часть вторая. — Львовъ: Изданіе «Талергофскаго Комитета», 1932. — 162 с.
182. Ereignisse in der Ukraine 1914-1922. Deren Bedeutung und historische Hintergründe / Theophil Hornykiewicz. — Band I. Stand der Ukrainischen Frage in der osterreichisch-ungarischen Monarchie während des I. Weltkrieges — Gründung eines unabhängigen ukrainischen Staates — Die Zeit der Zentralrada. — Philadelphia, Pa., U.S.A. — 1966. — 450 s.

Мемуари

183. Бажанський І. Війна. Щоденник-хроніка буковинського педагога та письменника (Вашківці, 31.8.1914-29.11.1917/1922) / І. М. Бажанський; упорядник О. Огуй; коментар В. Заполовського. — Чернівці, 2006. — 236 с.
184. Брусилов А. Мои воспоминания / А. Брусилов. — М.: Воениздат, 1983. — 256 с.
185. Ваврик В. Маша. Картина австро-мадьярського террора в 1914 году / В. Ваврик. — Львов: Типографія Ставропігійського інститута, 1933. — 8 с.
186. Григор М. Перший прихід царських військ до Городенки та їхнє «адміністрування» / М. Григор // Городенщина. Історично-мемуарний збірник. — Нью-Йорк-Торонто-Вінніпег, 1978. — С. 121-125.
187. Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле (1914-1918). У 2-х ч. Ч. 1. Галицька Руїна 1914-1917 рр. / Д. Дорошенко. — Львів: Червона калина, 1923. — 132 с.
188. Зборівщина. Над берегами Серету, Стрипи і Золотої Липи: історико-мемуарний і літературний збірник / редкол.: Б. Гошовський та ін. — Торонто-Нью-Йорк-Париж-Сідней, 1985. — 1085 с.
189. Когутяк В. Роки 1914-1919 крізь вікно в Книгинині / В. Когутяк // Альманах Станіславівської землі: збірник матеріалів до історії Станіслава і Станіславщини. Том II. — Нью-Йорк-Париж-Сідней-Торонто, 1985. — С. 785-790.
190. Левицький Я. 3 днів російської інвазії. Спомини / Я. Левицький // Діло. — 3 грудня 1915 р. — № 113. — С. 1.
191. Левицький Я. 3 днів російської інвазії. Спомини / Я. Левицький // Діло. — 5 грудня 1915 р. — № 115. — С. 1.
192. Левицький Я. 3 днів російської інвазії. Спомини / Я. Левицький // Діло. — 8 грудня 1915 р. — № 118. — С. 1.
193. Левицький Я. 3 днів російської інвазії. Спомини / Я. Левицький // Діло. — 9 грудня 1915 р. — № 119. — С. 1.
194. Левицький Я. 3 днів російської інвазії. Спомини / Я. Левицький // Діло. — 11 грудня 1915 р. — № 121. — С. 1.
195. Левицький Я. 3 днів російської інвазії. Спомини / Я. Левицький // Діло. — 15 грудня 1915 р. — № 125. — С. 1.
196. Макарушка О. Записки з часу війни / О. Макарушка // Діло. — 7 квітня 1916 р. — № 98. — С. 1.
197. Маковський В. Гмінд. Табор українських збігців і виселенців у часі Першої світової війни 1914-1918. Спогади з-перед 20-ти літ / В. Маковський. — Львів: Діло, 1935. — 301 с.
198. Маковський В. Талергоф (спогади і документи) / В. Маковський. — Львів, 1934. — 260 с.
199. Милюков П. Воспоминания (1859-1917) / П. Н. Милюков / под ред. М. М. Карповича и Б. И. Элькина. 1-2 тома. — Нью-Йорк, 1955.
200. Осипов И. На проломе. Очерки 1914-1922 гг. / И. Осипов. — Перемышль-Нью-Йорк: Современная библиотека, 1922. — 77 с.

201. Островерха М. У московський полон: фрагмент спогаду з 1916 року / М. Островерха // Дніпро: Календар-альманах на звичайний рік 1934. — Львів, 1934. — С. 77-82.

Періодика та публіцистика

202. А. Геровський як «знаток» сараєвського атентату // Діло. — Четвер, 9 липня 1914 р. — № 150. — С. 4.
203. Австрійський патріотизм російської агентури в Галичині // Діло. — 31 липня 1914 р. — № 168. — С. 6.
204. Австрійські зверства // Голось народа. — 27 листопада (10 грудня) 1914. — № 30. — С. 16.
205. Австрійські зверства в Карпатской Русі // Прикарпатська Русь. — 1915. — № 1594. — С. 3.
206. Анчарова М. Галичане-учащієся / М. Анчарова // Украинская жизнь. — 1916. — № 6. — С. 60-63.
207. Арештованє «прикарпатських Росиян» // Діло. — 10 серпня 1914 р. — № 177. — С. 7.
208. Арештованє москвофілів // Діло. — 4 серпня 1914 р. — № 172. — С. 7.
209. Арештованє москвофілів // Діло. — 6 серпня 1914 р. — № 174. — С. 5.
210. Баран С. В справі українських збігців і інтернованих / С. Баран // Діло. — 24 жовтня 1914 р. — № 6. — С. 2.
211. Бендасюк С. Чудесная перемена / С. Бендасюк // Голось народа. — 27 листопада (10 грудня) 1914. — № 30. — С. 13.
212. Бендасюк С. Возрождение православия в Карпатской Русі / С. Бендасюк // Прикарпатская Русь. — 3 (16) октября 1914. — № 1432. — С. 1.
213. Бендасюк С. Къ вашему школьному вопросу / С. Бендасюк // Прикарпатская Русь. — 9 (22) ноября 1914. — № 1465. — С. 4.
214. Бендасюк С. Историческое развитие украинского сепаратизма / С. Ю. Бендасюк [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://sinsam.kirsoft.com.ru/KSNews_678.htm.
215. Бендасюк С. Слово землякамъ / С. Бендасюк // Голось народа. — 25 декабря 1914. — № 34. — С. 6.
216. Бендасюк С. Школьное дело в Карпатской Русі // Прикарпатская Русь. — 1914. — 11 (24) октября 1914. — № 1439. — С. 1.
217. Благодарные галицкіе крестьяне в пользу семей своих освободителей // Голось народа. — 1 января 1915. — № 1. — С. 3.
218. Будзиновський В. Московофілство. Його причини і теорії / В. Будзиновський. — Львів, б.р. — 23 с.
219. В Буковине // Прикарпатская Русь. — 18 ноября (1 декабря) 1914. — № 1474. — С. 1.
220. В справі інтернованих // Діло. — 24 жовтня 1914 р. — № 6. — С. 3.
221. В. Км. З побуту в Росії до 3 серпня / В. Км. // Діло. — 21 серпня 1914. — № 187. — С. 2.
222. Ваврик В. Галицкая Русь в 1914 / В. Р. Ваврик [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://sinsam.kirsoft.com.ru/KSNews_709.htm.

223. Варварський розпорядок «губернатора Галичини» гр. Бобринського // Вістник Союзу визволення України. — 1914. — № 29-30. — С. 22.
224. Вергунь Д. Что такое Галиция? / Д. Вергунь // Второе исправленное и дополненное издание. — Петроградъ, 1915. — 68 с.
225. Від Кураторії // Вістник неуконституованої фундації «Народного дому». — 1918-1919. — № 1. — С. 1.
226. Відгомін афери Геровських // Діло. — 9 липня 1914 р. — № 150. — С. 4.
227. Відгуки полеміки «Львовского Военного Слова» з «Прикарпатскою Русью» // Вістник Союзу визволення України. — 1915. — № 15-16. — С. 12.
228. Воєнні комунікати і найновіші телеграми // Діло. — 9 липня 1916 р. — № 168. — С. 1.
229. Возобновлення діяльності Русского Учительского Союза // Прикарпатская Русь. — 15 (28) января 1914. — № 1528. — С. 2-3.
230. Вопрос о возвращеніи галицкихъ выселенцевъ // Русскій вестникъ. — 19 марта 1917. — № 1. — С. 4.
231. Врагамъ // Голосъ народа. — 3 (16) января 1914. — № 2. — С. 4.
232. Всіх наших кацапів позамикали // Народний голос. — 19 серпня 1914. — № 25. — С. 6.
233. Всі кацапські товариства і газети застановлено на Буковині і в Галичині // Народний голос. — 19 серпня 1914. — № 25. — С. 6.
234. В справі помочи нещасним // Діло. — Субота, 24 жовтня 1914 р. — Ч. 6. — С. 3.
235. Вшехпольське руссофільство // Діло. — 2 липня (19 червня) 1914 р. — № 145. — С. 2.
236. Въ тюрьме «апостолическаго величества» // Прикарпатская Русь. — 5 (18) января 1915. — № 1519. — С. 1.
237. Въ тюрьме «апостолическаго величества» // Прикарпатская Русь. — 9 (22) января 1915. — № 1522. — С. 1.
238. Высокомилостивыя слова // Голосъ народа. — 27 листопада (10 грудня) 1914. — № 30. — С. 2.
239. Галицко-русскіе деятели приговорены къ смертной казни // Русскій вестникъ. — 7 квітня 1917. — № 15. — С. 3.
240. Галицькі «русскіе» — в Росіі // Діло. — 27 жовтня 1915 р. — № 44. — С. 2.
241. Галицькі руссофіли на скитальстві // Діло. — 12 вересня 1915 р. — № 31. — С. 4.
242. Галичина в часі війни. Лемківщина // Діло. — 14 серпня 1914 р. — № 181. — С. 6.
243. Генерал-губернатор Бобринский про російську управу в Галичині // Свобода. — 1915. — № 15. — С. 7.
244. Географическая комиссія во Львовѣ // Новый край. — 1915. — № 7. — С. 4.
245. Геровский А. Украинизация Буковины [Електронний ресурс] / А. Геровский. — Режим доступу: <http://vzv.kiev.ua/ukrainizaciya-bukoviny>.
246. Глушкевичъ М. Русский народ, его земля и история / М. Глушкевичъ. — Львов, 1912.
247. Гнатюк В. Безцільні заходи. Кирилиця і руссофільство / В. Гнатюк // Діло. — 15 листопада 1915 р. — Ч. 95. — С. 1.

248. Государь Императоръ и Галицкая Русь // Голось народа. — Пятница, 27 ноября (10 декабря) 1914. — Ч. 30. — С. 3.
249. Губернатор Галичини гр. Бобрінський збожеволів! // Народний голос. — 1915. — № 24. — С. 8.
250. Дальші арештованя серед москвофілів // Діло. — 12 серпня 1914 р. — № 179. — С. 7.
251. Движеніє въ Св. Православіє // Голось народа. — 4 декабря 1914. — № 31. — С. 2.
252. Движеніє въ Св. Православіє // Голось народа. — 29 января 1915. — № 5. — С. 3.
253. Дворянская Н. Случайныя заметки. По поводу книги Д. Вергуна «Что такое Галиція?» / Н. Дворянская // Украинская жизнь. — 1915. — № 7. — С. 67-73.
254. Дворянская Н. Судьба галицкихъ украинцевъ въ освещеніи русскихъ журналовъ / Н. Дворянская // Украинская жизнь. — 1915. — № 5-6. — С. 65-75.
255. Дещо з мандрівки «старокурсників» // Діло. — 25 червня 1914 р. — № 139. — С. 2.
256. Дещо про «корисність» москвофілів // Новий Час. — 1935. — № 166. — С. 2.
257. Дзерович Ю. Матеріали до історії мартирольогії нашої Церкви // Нива. — Листопад і грудень 1916. — № 11-12. — С. 513-526.
258. Дзерович Ю. Матеріали до історії мартирольогії нашої Церкви // Нива. — Жовтень 1916. — № 10. — С. 226-243.
259. Дзерович Ю. Цінний янічарський документ / Ю. Дзерович // Нива. — 1916. — № 5. — С. 248-251.
260. Для чого Росії Галичина й Буковина // Часопись полонених українців «Вільне слово» в Зальцведелі. — 1 листопада 1916 р. — № 42. — С. 1.
261. До нашихъ читателей // Голось народа. — 3 (16) января 1914. — № 1. — С. 1.
262. До утечі Геровских // Нова Буковина. — 1914. — № 32. — С. 2.
263. Доносчики и австрийские зверства // Голось народа. — 27 ноября 1914. — № 30. — С. 15.
264. Донцов Д. З приводу двох процесів / Д. Донцов // Українська хата. — К., 1914. — Червень. — С. 466-470.
265. Ексц. митрополит і москвофільська «старокурсна» депутація // Діло. — 29 червня 1914 р. — № 142. — С. 6.
266. Ефремов С. До історії «Галицької Руїни» 1914-1915 рр. (в жандармському освітленні) // Україна. — 1924. — Кн. 4. — С. 127-144.
267. Ефремовъ С. Критическое время / С. Ефремовъ // Украинская жизнь. — 1916. — № 7-8. — С. 88-93.
268. Еше одна неотложная ликвидация // Известия Черновицкого гарнизонного совета военных депутатов. — 25 травня 1917 р. — № 17. — С. 2.
269. З московської господарки в Східній Галичині // Свобода. — 1915. — № 3. — С. 3-5.
270. З недолі галицьких збігців у Росії // Свобода. — 1915. — № 33. — С. 7.

271. З побуту в Росії до 3. Серпня // Діло. — 21 серпня 1914 р. — № 199. — С. 2.
272. З Талергофу // Діло. — 12 грудня 1914 р. — № 13. — С. 5.
273. Завішенє москвофільських товариств // Діло. — 6 серпня 1914 р. — № 174. — С. 5.
274. Замкненє українських інституцій // Свобода. — 1915. — № 18. — С. 2.
275. Зверы // Голось народа. — 22 января 1915. — № 4. — С. 4.
276. Земляки, Братья! // Голось народа. — 27 ноября (10 декабря) 1914. — № 30. — С. 1.
277. Злочинні наслідки злочинної роботи // Діло. — 14 серпня 1914 р. — № 181. — С. 4.
278. Зрадники-кацапи // Народний голос. — 19 серпня 1914. — № 25. — С. 6.
279. Ивановъ Г. Крестьянская мысль / Г. Ивановъ // Голось народа. — 27 ноября (10 декабря) 1914. — № 30. — С. 9-10.
280. Изъ Буковины // Голось народа. — 3 (16) января 1914. — № 2. — С. 5.
281. Изъ русскихъ журналовъ // Украинская жизнь. — 1916. — № 12. — С. 99.
282. Изъ хроники австрийскихъ зверствъ // Прикарпатская Русь. — 1915. — № 1566. — С. 2.
283. Интерпеляція // Голось народа. — Пятница, 3 (16) января 1914. — Ч. 1. — С. 5.
284. Иван Франко — голодує! // Вістник Союза визволення України. — 1914. — № 5-6. — С. 4.
285. Казанский П. Присоединение Галичины, Буковины и Угорской Руси (речь в публичномъ собраніи Одесскаго отдѣленія Галицко-Русскаго Благотворительнаго Общества, 5-го Октября 1914 года) [Електронний ресурс у форматі pdf] / П. Казанский // Изданные 2-ое, безъ перемѣнъ. — Одесса, 1914. — Режим доступу: [Vukowiny UGorskojRusi.djvu](http://www.vukowiny.UgorskojRusi.djvu).
286. Казанский П. Современное положение Червонной Руси. Австро-венгерские зверства. Публичная лекція 12 октября 1914 г. [Електронний ресурс] / П. Казанский. — Одесса: Тип. Епарх. Дома, 1914. — 31 с. — Режим доступу: http://kirsoft.com.ru/freedom/KSNews_216.htm.
287. Кацапське віче в Журавні // Свобода. — 1915. — № 9. — С. 3.
288. Конкурсы бурсь // Голось народа. — 27 червня (10 липня) 1914. — № 27. — С. 5.
289. Кралицій М. В. О. Дудикевичъ / М. Кралицій // Прикарпатская Русь. — 25 октября (7 ноября) 1914. — № 1451. — С. 3.
290. Кревецкій І. Галичина і Росія. Кілька історичних пригадок / І. Кревецкій. — Львів, 1914. — 32 с.
291. Кузеля З. Галицькі «емігранти» в Росії. № 1 / З. Кузеля // Вістник Союзу визволення України. — 1915. — № 29-30. — С. 15-17.
292. Кузеля З. Галицькі «емігранти» в Росії. № 10 / З. Кузеля // Вістник Союзу визволення України. — 1915. — № 49-50. — С. 14-15.
293. Кузеля З. Галицькі «емігранти» в Росії. № 11 / З. Кузеля // Вістник Союзу визволення України. — 1915. — № 51-52. — С. 9-12.
294. Кузеля З. Галицькі «емігранти» в Росії. № 2 / З. Кузеля // Вістник Союзу визволення України. — 1915. — № 33-34. — С. 7-9.

295. Кузеля З. Галицькі «емігранти» в Росії. № 3 / 3. Кузеля // Вістник Союзу визволення України. — 1915. — № 35-36. — С. 7-9.
296. Кузеля З. Галицькі «емігранти» в Росії. № 4 / 3. Кузеля // Вістник Союзу визволення України. — 1915. — № 37-38. — С. 6-8.
297. Кузеля З. Галицькі «емігранти» в Росії. № 5 / 3. Кузеля // Вістник Союзу визволення України. — 1915. — № 39-40. — С. 10-11.
298. Кузеля З. Галицькі «емігранти» в Росії. № 6 / 3. Кузеля // Вістник Союзу визволення України. — 1915. — № 41-41. — С. 8-10.
299. Кузеля З. Галицькі «емігранти» в Росії. № 7 / 3. Кузеля // Вістник Союзу визволення України. — 1915. — № 43-44. — С. 12-13.
300. Кузеля З. Галицькі «емігранти» в Росії. № 8 / 3. Кузеля // Вістник Союзу визволення України. — 1915. — № 45-46. — С. 9-11.
301. Кузеля З. Галицькі «емігранти» в Росії. № 9 / 3. Кузеля // Вістник Союзу визволення України — 1915. — № 47-48. — С. 10-12.
302. Кузеля З. Галичина і Буковина в світлі перепису 31 грудня 1910 р. / З. Кузеля // Літературно-науковий вістник. — Т. 65. — Львів, 1914. — С. 101-116.
303. Культурный процесс // Листокъ. Безплатный додатокъ до изданій Общества им. Мих. Качковскаго. — Июнь и июль 1914. — Вып. 5-6. — С. 20.
304. Курсь громадскихъ писарей // Голось народа. — Пятница, 3 (16) января 1914. — Ч. 1. — С. 6.
305. Лагов Н. Галичина / Н. Лагов. — Петроград, 1915. — 123 с.
306. Левинский В. Конецъ австрійской оріентаціи / В. Левинский // Украинская жизнь. — 1917. — № 3-6. — С. 17-32.
307. Левицкий В. Як живеться українському народові в Австрії / В. Левицкий. — Відень, 1915. — 26 с.
308. Лозинський М. З австрійської України (Сучасне москвофільство) / М. Лозинський // Літературно-науковий вістник. — 1909. — Т. 46. — С. 190-197.
309. Мазепинская язва // Прикарпатская Русь. — 1915. — № 1519. — С. 2.
310. Мазепинство и унія // Голось народа. — 11 декабря 1914. — № 32. — С. 2.
311. Маленькій фельетонъ // Русскій вестникъ. — 30 березня 1917. — № 9. — С. 2.
312. Марков Д. Русская и украинская идея в Австрии (свободный перевод с немецкого) / сост. А. Гагатко. — Львов: Изд. А. Гагатко, 1911. — 28 с.
313. Марков О. Враги единства русского народа — мазепинцы. Каинова работа: В пользу русского народа в Карпатской Руси / О. Марков. — К.: Киевское отделение галицко-русского общества, 1915. — 32 с.
314. Марков О. По следамъ Дорошенка / О. О. Марков // Прикарпатская Русь. — 19 ноября (2 декабря) 1914. — № 1475. — С. 1.
315. Метафізика москвофіла // Нова Зоря. — 1931. — № 77. — С. 6.
316. Михайль По. У сиротъ-галичанъ / Михайль По // Украинская жизнь. — 1915. — № 7. — С. 74-77.
317. Між австрійською і російською орієнтацією // Діло. — 9 липня 1914 р. — № 150. — С. 1.

318. Мончаловский О. Главные основы русской народности / О. А. Мончаловский [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://sinsam.kirsoft.com.ru/KSNews_684.htm.
319. Мончаловский О. Об единстве русского народа / О. А. Мончаловский Режим доступа: <http://www.premija-ru.eu/index.php?razdel=library&podrazdel=4staji-moncalo vskij.php&lang=ru>.
320. Мончаловский О. Положение и нужды Галицкой Руси. Русская и украинская идея в Австрии [Электронный ресурс у форматі pdf] / Д. Марков. — М.: Прогрессивное изд-во А.С. Дзюбенко, 1915. — 68 с. — Режим доступа: <http://ftp2.mnib.org.ua/mnib026-Moncalowski-PollNushdy.djvu>.
321. Мончаловский О. Смесь / О. А. Мончаловский. — Режим доступа: <http://www.premija-ru.eu/index.php?razdel=library&podrazdel=4staji moncalovs kij.php& lang=ru>.
322. Мончаловский О. Что такое украинство / О. А. Мончаловский. — Режим доступа: <http://www.premija-ru.eu/index.php?razdel=library&podrazdel=4staji-moncalovskij.php&lang=ru>.
323. Москалі мають намір забрати ся зі Львова // Свобода. — 1915. — № 1. — С. 3.
324. Москалі отвирають читальні Качковського // Свобода. — 1915. — № 4. — С. 4.
325. Московільство. Боротьба між українцями і москвофільством // Громадський Голос. — 1935. — № 48. — С. 3.
326. Московільський провокатор // Діло. — 10 серпня 1914 р. — № 177. — С. 7.
327. Московільські «общества» // Свобода. — 1915. — № 17. — С. 3.
328. Московські напасти на митрополита Шептицького // Свобода. — 1915. — № 38. — С. 2.
329. Московські пляни // Свобода. — 1915. — № 8. — С. 5.
330. Московщенє назв галицьких місцевостей // Свобода. — 1915. — № 5. — С. 3.
331. Музей освобождения // Прикарпатская Русь. — 19 ноября (2 декабря) 1914. — № 1475. — С. 3.
332. На знищенє України // Діло. — 21 листопада 1914 р. — № 10. — С. 3.
333. Наїзд російських агентів на Перемишль // Діло. — 27 червня 1914 р. — № 141. — С. 4.
334. «Народний Дім» в часі австрійсько-російської війни від дня 5.VIII.1914 р. по день 30.III. 1918 р. № II // Вістник неуконституованої фондації «Народного дому». — 1914. — № 1. — С. 9-13.
335. Наши узники // Голось народа. — 8 января 1915. — № 2. — С. 11.
336. Не буде больше Руси Подъяремной! // Голось народа. — 27 листопада 1914. — № 30. — С. 1.
337. Николаївський деканат в часі російської інвазії // Нива. — 1916. — № 4-6. — С. 191-192.
338. Новия русскія книжки для юношества // Вестник «Народного дома». — 1914. — № 1-2. — С. 26-32.

339. Нужда серед москвофільських збігців в Росії // Свобода. — 1915. — № 37. — С. 2-3.
340. О. М. Къ організації школьного дела въ Карпатской Руси / О. М. // Прикарпатська Русь. — 29 марта (11 апреля) 1915. — № 1599. — С. 1.
341. Образцовыя русскія начальныя школы // Голось народа. — 22 января 1915. — № 4. — С. 11.
342. Організація православної церкви в Галичині й Буковині // Свобода. — 1915. — № 2. — С. 2.
343. Оссовский П. Новые владения России в Западной Европе. Описание Галичины / П. Оссовский. — К., 1914. — 48 с.
344. Открытіе галицко-русскихъ курсовъ въ Петрограде // Голось народа. — 29 января 1915. — № 5. — С. 8.
345. Открытіе курсовъ русского языка въ Самборе // Голось народа. — 8 января 1915. — № 2. — С. 11.
346. Открытіе первой русской сельской школы // Голось народа. — 29 января 1915. — № 5. — С. 2.
347. Открытіе русской школьной выставки въ «Народномъ Доме» // Голось народа. — 8 января 1915. — № 2. — С. 11.
348. Открытіе учительскихъ курсовъ въ Станиславове // Голось народа. — Четверг, 8 января 1915. — № 2. — С. 12.
349. Павичъ Я. Пророкъ освобожденія Галичины / Я. Павичъ // Прикарпатская Русь. — 16 (23) сентября 1914. — № 1417. — С. 1.
350. Перенесенне москвофільскихъ часописей з Києва до Львова // Вістник Союза визволення України. — 1914. — № 29-30. — С. 22.
351. Перестерігаємо і просимо // Народний голос. — 1914. — № 27. — С. 4.
352. Петрович І. Галичина під час російської окупації: серпень 1914 — червень 1915 / І. Петрович. — Львів: Накладом вид-ва «Політична бібліотека», 1915. — 116 с.
353. Печальная хроника. Золочевській уездъ // Голось народа. — 1 января 1915. — № 1. — С. 4.
354. Плач за москвофілами // Новий Час. — 4 квітня 1935. — № 185. — С. 2.
355. Пляни змосковщення східної Галичини // Свобода. — 1915. — № 4. — С. 1-2.
356. Подорож до Чернівців // Вістник Союза визволення України. — 1914. — № 5-6. — С. 7-8.
357. Політичні пляни і візити // Діло. — 30 червня 1914 р. — № 143. — С. 3.
358. Польське москвофільство скидає маску // Діло. — 11 липня 1914 р. — № 152. — С. 2.
359. Польські і москвофільські голоси // Діло. — 17 (30) червня 1914. — № 143. — С. 1.
360. Послїдні хвилі московського панованя у Львові // Свобода. — 1915. — № 22. — С. 3.
361. Походь противъ помочи голодающимъ // Голось народа. — Пятница, 3 (16) января 1914. — Ч. 1. — С. 2.
362. Присуд смерти на зрадників // Діло. — 26 серпня 1914 р. — № 190. — С. 7.

363. Проти московського насильства // Вістник Союзу визволення України. — 1914. — № 3-4. — С. 1-3.
364. Проти русофілів // Розсвіт. — 2 травня 1917. — № 28. — С. 1.
365. Ревізії і арештованя серед москвофілів // Діло. — 3 серпня 1914 р. — № 171. — С. 5.
366. Розправа за шпіонажу. — Діло. — П'ятниця, 26 червня 1914 р. — Ч. 140. — С. 5.
367. Російська рука в Галичині // Вістник Союзу визволення України. — 1915. — № 9-10. — С. 20.
368. Росія й Україна: з приводу теперішньої світової війни. Партія українських соціалістів-революціонерів / М. Михайленко. — Б. м: [б. в.], 1915. — 50 с.
369. Русская Народная організація // Голось народа. — 11 декабря 1914. — № 32. — С. 3.
370. Русская народная організація // Прикарпатская Русь. — 1914. — 15 (28) сентября 1914. — № 1416. — С. 1.
371. Русская Народная Организация. Объявление // Голось народа. — 18 декабря 1914. — № 33. — С. 19.
372. Русский Исполнительный комитетъ въ Львовѣ // Прикарпатська Русь. — 1918. — № 1. — С. 3.
373. Русскія общества во Львовѣ // Голось народа. — 4 декабря 1914. — № 31. — С. 7.
374. Русскія общества во Львовѣ // Львовское военное слово. — Среда, 29 октября 1914. — № 28. — С. 3.
375. Свобода духа // Голось народа. — 27 листопада (10 грудня) 1914. — № 30. — С. 6.
376. Сензацийне донесенє // Діло. — 10 липня 1914 р. — № 151. — С. 1.
377. Славянскій День въ Москвѣ // Голось народа. — 8 января 1915. — № 2. — С. 12.
378. Слідами російських приготовлень у Галичині. З нашої збірки документів // Діло. — 21 серпня 1914 р. — № 187. — С. 3.
379. Смерть «Прикарпатской Руси» // Вістник Союзу визволення України. — 1915. — № 39-40. — С. 14.
380. Смерть мазепинця // Голось народа. — 3 (16) января 1914. — № 2. — С. 6.
381. Современная Галичина: этнографическое и культурно-политическое состояние ея, в связи с национально-общественными настроениями. — М.: Книга по Требованию, 2012. — 35 с.
382. Сохоцькій М. Къ разсвету освобожденія / М. Е. Сохоцькій // Прикарпатская Русь. — 13 (26) сентября 1914. — № 1415. — С. 2.
383. Сохоцькій М. Помощь русскаго правительства бедствующему населенію Галичины / М. Е. Сохоцькій // Прикарпатская Русь. — 15 (28) сентября 1914. — № 1416. — С. 1-2.
384. Справа повороту галицьких виселенців // Вістник Союзу визволення України. — 1917. — № 152. — С. 3.
385. Сріблянський М. З громадського життя / М. Сріблянський // Українська хата. — Лютий 1914. — С. 174-176.

386. Съ Новымъ Годомъ! // Голось народа. — 3 (16) января 1914. — № 1. — С. 1.
387. Томашівський С. Галичина. Політично-історичний нарис з приводу світової війни / С. Томашівський. — Львів: б. м., 1915. — 30 с.
388. Трагедія Галичини // Прикарпатська Русь. — 1918. — № 14. — С. 2.
389. Траурны манифестації // Голось народа. — 27 червня (10 липня) 1914. — № 26. — С. 10.
390. Угрорусскій процесъ // Голось народа. — Пятница, 3 (16) января 1914. — Ч. 1. — С. 4.
391. Українські товариства й організації у Львові в часі російської інвазії // Вістник Союза визволення України. — 1915. — № 33-34. — С. 11.
392. Фальшивий патріотизм // Народний голос. — 1914. — № 26. — С. 6.
393. Франко І. «Ідеї» й «ідеали» галицької москвофільської молодіжи / І. Франко // Зібрання творів у 50-ти тт. Т. 45. Філософські праці. — К.: Наук. думка, 1986. — С. 410-422.
394. Франко І. Дещо про польсько-українські відносини / І. Франко // Збір. тв. в 50-ти томах. — К: Наук. думка, 1986. — Т. 46., кн. 2. — С. 258-279.
395. Характеристика москвофілів // Буковина. — 1916. — № 19. — С. 8
396. Хроніка // Новий край. — 1915. — № 4. — С. 3.
397. Цегельський Л. З австрійської України (Галицьке москвофільство в останній його фазі) / Л. Цегельський // Літературно-науковий вістник. — 1910. — Т. 50. — С. 389-405.
398. Цегельський Л. Українці в новім парламенті / Л. Цегельський // Літературно-науковий вістник. — 1911. — Т. 56. — С. 352-369.
399. Шелухинь С. Украинцы, русские, малороссы / С. Шелухинь // Украинская жизнь. — 1916. — № 7-8. — С. 61.
400. Шехъ С. Марков О.: «Н. В. Гоголь въ галицко-русской литературе» / С. Шехъ // Вестникъ «Народнаго дома». — 1914. — № 6-7. — С. 89-92.
401. Ширителі православія // Голось народа. — 7 (20) января 1914. — № 2. — С. 1.
402. Шпилька Г. Изъ Буковины / Г. Шпилька // Голось народа. — 7 (20) января 1914. — № 2. — С. 5.
403. Шумигорскій Е. Изъ записной книжки историка (Галицкая Русь: ея современное положение и нужды) / Е. Шумигорскій // Исторический вестник. — 1915. — Март. — С. 967-973.
404. Що сделала Россія для просвещения Галицкой Руси? // Голось народа. — Четверг, 9 апреля 1915. — № 15. — С. 7.
405. Эмигрантъ. Государственная измена // Листокъ. Безплатный додатокъ до изданій Общества им. Мих. Качковскаго. — Июнь и июль 1914. — Вып. 5-6. — С. 4-10.
406. Яворскій Ю. Галичина — не Галиція! / Ю. Яворскій // Прикарпатская Русь. — 23 сентября 1914. — № 1423. — С. 4.
407. Як Дудикевич дбає про Галичан // Вістник Союза визволення України. — 1915. — № 51-52. — С. 14.
408. Як Росія боронить своїх «під'яремних братів» // Часопись полонених українців «Вільне слово» в Зальцведелі. — 20 вересня 1916 р. — № 30. — С. 7.

409. Як українські селяне карають зрадників // Діло. — 26 серпня 1914 р. — № 190. — С. 7.
410. Як уряджують Москалі свою адміністрацію в східній Галичині? // Свобода. — 1915. — № 9. — С. 3.
411. Якимець Ф. Для чого Росії Галичина й Буковина / Ф. Якимець // Вільне слово. — 1 листопада 1916 р. — № 42. — С. 1-2.
412. Яринович А. Галичина в ее прошлом и настоящем / А. Яринович. — М., 1915. — 68 с.
413. Ястребовъ Н. Галиція накануне Великой Войны 1914 года [Електронний ресурс у форматі pdf] / Н. Ястребовъ. — Петроградъ, 1915. — 149 с. — Режим доступу: <http://ftp2.mnib.org.ua/mnib077-Jastrebow-GalizijaNakanuneWelikojWojny1914goda.djvu>.
414. Дописи з краю. Рава-Руська // Свобода. — 1915. — № 36. — С. 2-3.
415. «Православна» пропаганда в Галичині // Нива. — 1914. — № 4-6. — С. 184.
416. Наше духовенство на воєнній еміграції // Нива. — 1916. — № 7-8. — С. 371.
417. Die Auflösung des galizischen Kinderheims in Moskau // Ukrainische Nachrichten. — 1915. — № 71. — S. 4.
418. Hankewytsch L. Die magyarische Presse und die Ukrainer // Ukrainische Nachrichten. — Wien. — 30 Oktober 1915. — № 59. — S. 2.
419. Russophile Geldschwindelein // Ukrainische Nachrichten. — 1915. — № 64. — S. 4.
420. Wie Herr Dudykewitsch für die galizischen Flüchtlinge sorgt // Ukrainische Nachrichten. — 1915. — № 63. — S. 4.
421. Wieder ein Misserfolg der Moskalophilen // Ukrainische Nachrichten. — 1916. — № 96-97. — S. 6.

III. Наукові дослідження

422. Адамович С. Антисемітизм у діяльності російської окупаційної влади у Східній Галичині (1914-1917 рр.) / С. Адамович // Українознавчі студії. — 2012-2013. — № 13-14. — С. 146-152.
423. Андерсон Б. Уявлені спільноти. Міркування щодо походження й поширення націоналізму / Б. Андерсон [Електронний ресурс]. — К.: Критика, 2001. — Режим доступу: <http://izbornyk.org.ua/anders/and.htm>.
424. Андрусяк М. Два покоління галицького москвофільства / М. Андрусяк // Нова зоря. — 1931. — С. 6.
425. Андрусяк М. Нариси з історії галицького москвофільства (з портретами москвофільських діячів) / М. Андрусяк. — Львів: Просвіта, 1935. — 78 с.
426. Андрусяк М. Як поступали Галицькі москвофіли (від 70-х рр. XIX — до світової війни) / М. Андрусяк // Життя і знання. — 1934. — № 10. — С. 36.
427. Аркуша О. Міхал Бобжинський та українське питання в Галичині / О. Аркуша // Вісник Львівського університету. Серія історична. — Випуск 35-36. — Львів, 2000. — С. 168-206.

428. Аркуша О. Русофілство в Галичині в середині XIX — на початку XX ст.: генеза, етапи розвитку, світогляд / О. Аркуша, М. Мудрий // Вісник Львівського університету. Серія історична. — Вип. 34. — Львів, 1999. — С. 231-268.
429. Аркуша О. Русофільська орієнтація в Галичині в останній чверті XIX ст. / О. Аркуша // Третій Міжнародний конгрес українців. 26-29 серпня 1996 р. Серія: Історія. Частина I. Доповіді та повідомлення. — Харків, 1996. — С. 118-123.
430. Бадяк В. Лемківщина: історико-етнографічне дослідження у 2-х т. Т. 2. Духовна культура [Електронний ресурс] / В. Бадяк // Життя українських Карпат. — Режим доступу: <http://www.carpathians.eu/attachment/72/religiini-procesi-na-lemkivshchini.html>.
431. Баран І. Політична діяльність російської окупаційної адміністрації в Галичині (1914-1915 рр.) / І. Баран // Вісник Прикарпатського університету. Історія. Вип. 17. — 2010. — С. 154-161.
432. Барановська Н. Вплив Першої світової війни на зростання української національної свідомості та революційні процеси в Україні (1917-1918 рр.) / Н. М. Барановська // Військово-науковий вісник. — 2014. — Вип. 22. — С. 79-93.
433. Баринов И. Западная граница в украинском и русском представлении: между пропагандой и политикой (1914-1919 гг.) / И. Баринов, И. Стрелков // Русин. — 2013. — № 1 (31). — С. 78-94.
434. Бахтурина А. Окраины Российской империи: государственное управление и национальная политика в годы Первой мировой войны (1914-1917) / А. Ю. Бахтурина. — М.: РОССПЭН, 2004. — 392 с.
435. Бахтурина А. Политика Российской Империи в Восточной Галиции в годы Первой мировой войны / А. Бахтурина / Серия «Первая монография» под ред. Г. А. Бордюгова. — М.: «АИРО-XX», 2000. — 264 с. — Режим доступу: .djvu.
436. Берест І. Виселенці та біженці з Галичини і Волині в роки Першої світової війни / І. Берест // Держава та армія: Вісник національного університету «Львівська політехніка». — Львів, 2006. — № 571. — С. 201-207.
437. Берест І. Репресивні акції щодо населення Східної Галичини в роки Першої світової війни / І. Берест // Держава та армія: Вісник національного університету «Львівська політехніка». — Львів, 2007. — № 584. — С. 52-57.
438. Бестужев И. Основные аспекты внешней политики России накануне июльского кризиса (февраль-июнь 1914) / И. Бестужев / Первая мировая война. 1914-1918. — М.: Наука, 1968. — С. 71-89.
439. Бовуа Д. Російсько-польська війна за освіту в Україні (1863-1914) / Д. Бовуа // Пам'ять століть. — 2001. — № 5. — С. 42-70.
440. Брицький П. Західноукраїнські землі у роки Першої світової війни / П. Брицький // Історична панорама. — 2004. — № 2. — С. 96-107.
441. Бузина О. Концлагерь для «неправильных» галичан [Електронний ресурс] / О. Бузина // Газета 2000. — Режим доступу: <http://2000.net.ua/print/aspecty/konclagerdlyanepравильnyhg.html>.

442. Буковина в контексті європейських міжнародних відносин (з давніх часів до середини ХХ ст.). Кол. моногр. / В. М. Ботушанський, С. М. Гакман, Ю. І. Макар та ін.; за заг. ред. В. М. Ботушанського. — Чернівці: Рута, 2005. — 744 с.
443. Бурдяк В. Становище галицьких українців на початку Першої світової війни: соціологічний ракурс / В. Бурдяк // Перша світова війна: історичні долі народів Центральної та Східної Європи: матеріали міжнародної наукової конференції, присвяченої 80-річчю Буковинського народного віча (Чернівці, 22-24 вересня 1998). — Чернівці, 2000. — С. 286-292.
444. Буркут І. Историческая судьба галицкого и буковинского русинства. Финал / І. Буркут // Русин. — 2009. — № 3. — С. 47-60.
445. Буркут І. Русинство: минуле і сучасність / І. Буркут. — Чернівці: Прут, 2009. — 384 с.
446. Ваврик В. Краткий очерк галицко-русской письменности [Електронний ресурс у форматі pdf] / В. Ваврик. — Луен, 1973. — 80 с. — Режим доступу: <http://ftp2.mnib.org.ua/mnib071-Wawrik-Kratkij04erkGalizkoRusskojPismennosti.djvu>.
447. Ваврик В. Терезин и Талергоф. К 50-летней годовщине трагедии Галицко-русского народа / В. Ваврик. — М., 2001. — С. 73.
448. Ваврик В. Справка о русском движении в Галичине (с библиографией за 1929 год) [Електронний ресурс у форматі pdf] / В. Ваврик. — Львов, 1930. — 16 с. — Режим доступу: <http://ftp2.mnib.org.ua/mnib281-Vavrik-Spravka.djvu>.
449. Вебер Ю. Російська окупація Чернівців / Юліус Вебер; упорядкування, переклад з нім. Сергія Осачука; післямова та коментарі Володимира Заполовського. — Чернівці: Книги — XXI, 2016. — 136 с.
450. Велика війна 1914-1918 рр. і Україна. У 2-х кн. Книга 1: Історичні нариси / упор. О. П. Реєнт; НАН України, Ін-т історії України. — К.: КЛІО, 2013. — 784 с.
451. Великочий В. Перша світова війна і проблеми репресій та біженства в Галичині: українська історіографія / В. Великочий // Вісник Прикарпатського університету. Історія. Вип. 19. — 2011. — С. 116-121.
452. Великочий В. Українська нерадянська історіографія суспільно-політичних процесів у Галичині воєнно-революційної доби: спроба відтворення образу [Електронний ресурс у форматі pdf] / В. Великочий // Історія України. — 2011. — № 2. — С. 59-63. — Режим доступу: journal.mandrivets.com/images/file/Velyko_chuyi.pdf.
453. Вендланд А. В. Русофілія Галичини. Українські консерватори між Австрією та Росією, 1848-1915 / А. В. Вендланд; перекл. з німецької Х. Назаркевич; наук. редактор М. Мудрий. — Львів: Літопис, 2015. — 688 с.
454. Верига В. Визвольні змагання в Україні 1914-1923 рр.: у 2-х тт. / В. Верига; ред. Ю. Сливка, О. Аркуша. — Жовква: Вид-во оо. Василян «Місіонер», 1998. — Т. 1. — 524 с.
455. Вільшанська О. Повсякденне життя населення України під час Першої світової війни / О. Вільшанська // УІЖ. — 2004. — № 4. — С. 56-69.

456. Волковинський В. Бойові дії на українських землях у роки Першої світової війни / В. Волковинський // УІЖ. — 2004. — № 4. — С. 38-55.
457. Гатрелл П. Беженцы в России в годы Первой мировой войны / П. Гатрелл // Исторические записки. — 2001. — № 4. — С. 46-72.
458. Гаттас Н. Мариан Глушкевич. Незабываемое забытое. Чары Галицкой Руси [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.premija-ru.eu/index.php?razdel=library&podrazdel=gluskevic.php&lang=ru>.
459. Гаттас Н. Четыре статьи Осипа Андреевича Мончаловского / Н. Гаттас [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.premija-ru.eu/index.php?razdel=library&podrazdel=4staji-moncalovskij.php&lang=ru>.
460. Голик Б. Галичане в годы Первой мировой и гражданской войн (О тенденционном освещении вопроса украинской историографией) / Б. Голик // Русин. — 2005. — № 2. — С. 136-143.
461. Головченко В. Буковина в міжнародно-політичних колізіях Першої світової війни / В. Головченко // Пам'ять століть. Планета: історичний, науковий та літературний журнал. — 2010. — № 3. — С. 63-76.
462. Головченко В. Українське питання в роки Першої світової війни: монографія [Електронний ресурс у форматі pdf] / В. Головченко, В. Солдатенко. — К.: Парламентське вид-во, 2009. — 448 с. — Режим доступу: www.august-1914.ru/holovchenko.pdf.
463. Горбаль Б. Галицькі старорусини і русофілі і одношныя до них Габсбургской і царской монархій до 1914 року / Б. Горбаль // Русин. — 2007. — № 3. — С. 122-145.
464. Грицак Я. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX-XX ст. / Я. Грицак. — К.: Генеза, 1998. — 249 с.
465. Гриценко І. Прагнення населення Буковини до возз'єднання з Україною в складі Російської держави (кінець XVIII — початок XX ст.) / І. Гриценко, Ф. Шевченко // УІЖ. — 1983. — № 10 (271). — С. 86-93.
466. Гуйванюк М. Ставлення російської окупаційної влади до січового руху в Галичині та на Буковині під час Першої світової війни / М. Гуйванюк // Перша світова війна та історичні долі народів Центральної та Східної Європи: матеріали міжнар. наук. конфер., присвяченої 80-річчю Буковинського народного віча (Чернівці, 22-24 вересня 1998 р.). — Чернівці: Рута. — С. 39-42.
467. Гусев В. Украина в Первой мировой войне: между молотом и наковальней [Електронний ресурс] / В. Гусев // Зеркало недели. — 14 ноября 1998. — № 46. — Режим доступу: http://zn.ua/SOCIETY/ukraina_v_pervoy_mirovoy_voynе_mezhdu_molotom_i_nakovalney-13712.html.
468. Гуцал П. Галицька руйна / П. Гуцал // Історичний календар'99. — К., 1998. — С. 231-233.
469. Добржанський О. Національний рух українців Буковини другої половини XIX — початку XX ст. / О. Добржанський. — Чернівці, 1999. — 574 с.
470. Добржанський О. Українські депутати від Буковини у вищих представницьких органах влади Австрії (Австро-Угорщини) в 1848-1918 рр. / О. Добржанський // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, мова.

- мість, державність. Ювілейний збірник на пошану Б. Якимовича. — Львів, 2012. — С. 300-307.
471. Дьяков В. Славянский вопрос в русской общественной мысли 1914-1918 гг. / В. Дьяков // Вопросы истории. — 1991. — № 4-5. — С. 3-11.
472. Енциклопедія українознавства. Том 5. — Львів, 1996. — С. 1652-1654.
473. Жванко Л. Біженство Першої світової війни в Україні: документи і матеріали (1914-1918): монографія [Електронний ресурс у форматі pdf] / Л. М. Жванко. — Харків: Харк. нац. акад. міськ. госп-ва, 2010. — 360 с. — Режим доступу: www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/idvu/2008_18/23.pdf.
474. Жванко Л. Біженці Першої світової війни: український вимір (1914-1918 рр.): монографія / Л. М. Жванко. — Харків: «Апостроф», 2012. — 568 с.
475. Жванко Л. Джерело з історії вивчення проблеми біженства Першої світової війни в Російській імперії / Л. М. Жванко // Київська старовина. — 2006. — № 6. — С. 113-123.
476. Жванко Л. Перша світова війна: біженці в Україні (1914-1918 рр.): автореф. дис ... д-ра іст. наук: 07.00.01 / Любов Миколаївна Жванко. — Харків: Б. в., 2013. — 40 с.
477. Заметки А. Геровского по русско-украинскому национальному вопросу [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://archive.is/RX0dm>.
478. Заполовський В. Буковина в останній війні Австро-Угорщини 1914-1918 / В. Заполовський. — Чернівці: Золоті литаври, 2003. — 284 с.
479. Касьянов Г. Теорії нації та націоналізму: монографія / Г. В. Касьянов. — К.: Либідь, 1999. — 352 с.
480. Кіпіані В. Русская Галиция и «мазепинство». Як українці «карпато-россов» зіпсували / В. Кіпіані // Історична правда. — Четвер, 29 березня 2012 р. — Режим доступу: <http://www.istpravda.com.ua/reviews/2012/03/29/78805>.
481. Клапчук В. Деятинщина: історико-географічне дослідження / В. М. Клапчук, М. М. Клапчук. — Деятин, 2007.
482. Клопова М. Восточнославянское население в годы Первой мировой войны // Славянский мир в эпоху войн и конфликтов XX века: сборник статей / Рос. акад. наук. Ин-т славяноведения; ред. Е. П. Серапионова и др. — Санкт-Петербург: Алетейя, 2011. — 584 с. — С. 94-107.
483. Клопова М. Российские дипломаты о восточнославянских землях Австро-Венгрии в конце XIX — начале XX века // Четвертый міжнародний конгрес українців. Одеса, 26-29 серпня 1999 р. Доповіді та повідомлення. Історія. № 1. Від найдавніших часів до початку XX ст. — Одеса-Київ-Львів, 1999. — С. 300-306.
484. Клопова М. Украинское движение в Австро-Венгрии глазами российских наблюдателей / М. Клопова // Украина и украинцы: образы, представления, стереотипы: сб. статей / Институт славяноведения РАН. — М., 2008. — С. 108-123.

485. Компанієць І. Західноукраїнські землі в роки війни / І. Компанієць, А. Ярошенко // Історія УРСР: у 8 томах, 10 книгах. — К., 1978. — С. 360-369.
486. Копистянський А. Історія Руси. № III / А. Копистянський. — Львів: Вид-во ім. М. Качковського, 1933. — С. 436.
487. Королько А. Покуття в роки Першої світової війни / А. Королько // Галичина. Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. — 2012. — Ч. 20-21. — С. 151-165.
488. Королько А. Російська окупація Покуття в період Першої світової війни (1914–1917 рр.) / А. Королько // Питання історії України. Збірник наукових праць кафедри історії України Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. — Чернівці, 2012. — Т. 15. — С. 24-33.
489. Косачевич М. Переселення евакуйованих і біженців з Галичини 1915 р. вглиб Росії / М. Косачевич, В. Гадун // Історія в школі. — 2011. — № 7-8. — С. 16-21.
490. Костючок П. Гуцульщина в роки російської окупації в період Першої світової війни / П. Костючок // Галичина. — 2006-2007. — № 12-13. — С. 197-205.
491. Країна Інкогніта: Москвофільство [Електронний ресурс] // Радіо «Свобода». — Київ. — 11 лютого 2006 року. — Режим доступу: <http://www.radiosvoboda.org/content/article/940088.html>.
492. Кралюк П. З надією на «білого царя». Москвофільство на західноукраїнських землях / П. Кралюк // Україна Incognita. Дві Русі. — К., 2003. — С. 198-199.
493. Кралюк П. Між молотом і ковадлом. Галичина під час Першої світової війни / П. Кралюк // Україна Incognita. Дві Русі. — К., 2003. — С. 206-209.
494. Кривочуприн Е. Погром в Перемышле 15.09.1914 г. и его отражение в периодике / Е. Л. Кривочуприн // Русин. — 2014. — № 3 (37). — С. 38-47.
495. Круглашов А. Проблеми післявоєнного устрою в громадській думці українців Галичини і Буковини (1914-1918) / А. Круглашов // Питання історії Великої війни 1914-1918: зб. наук. ст. — Чернівці, 1995. — С. 19-24.
496. Кугутяк М. Пам'яті жертв трагічних подій у Перемишлі і Синевідську Вижному восени 1914 р. / М. Кугутяк // Галичина: науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. — 2003. — № 9. — С. 134-144.
497. Кузьма О. Сотник бувшої австрійської армії і УГА. Листопадові дні / О. Кузьма. — Львів, 1931. Накладом автора. Друкарня «Штука». — С. 9-10.
498. Кузьменко О. Психологія поведінки українців у народних оповіданнях про Першу світову війну (за польовими матеріалами з архіву В. Гнатюка) / О. Кузьменко // Studia Methodologica. — 2008. — № 25. — С. 233-236.
499. Кураєв О. Українська проблема у політиці Берліна та Відня у Першій світовій війні (1914-1918) / О. Кураєв. — К., 2006. — 247 с.

500. Кураєв О. Український фактор у політиці Німеччини та Австро-Угорщини періоду Першої світової війни: автореф. дис... д-ра іст. наук: 07.00.02 / Олексій Олексійович Кураєв; НАН України, Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. — К., 2006. — 26 с.
501. Кучера І. Наслідки політики російського окупаційного режиму для східногалицьких земель (1914-1917 рр.) / І. Кучера // Україна соборна: зб. наук. статей. — Вип. 2. — № 3. — Історична регіоналістика в контексті соборності України. — К.: Інститут історії України НАН України, 2005. — С. 253-260.
502. Кучера І. Освітньо-виховний процес у Східній Галичині в умовах російської окупаційної адміністрації (1914-1917 рр.) / І. Кучера // Ідея опіки дітей і молоді в історико-педагогічній науці: зб. наук. праць. — Івано-Франківськ, 2005. — С. 123-127.
503. Кучера І. Політика російської окупаційної адміністрації в Східній Галичині у 1914-1917 рр.: автореф. дис ... канд. іст. наук: 07.00.02 / Ірина Василівна Кучера. — Чернівці: Б. в., 2005. — 19 с.
504. Кучера І. Східна Галичина в суспільно-політичній думці та зовнішній політиці Росії напередодні Першої світової війни / І. Кучера // Вісник Прикарпатського університету. Серія: Історія. Вип. 16. — Івано-Франківськ, 2009. — С. 56-62.
505. Левицький К. Історія визвольних змагань галицьких українців з часу світової війни 1914-1918. На підставі споминів і документів / К. Левицький. — Львів, 1929. — № 1. — 414 с.
506. Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців 1848-1914 (на підставі споминів) / К. Левицький. — Львів: Накладом власним (з друкарні оо. Василіян у Жовкві), 1926. — 737 с.
507. Левицький К. Українські політики. Сильвети наших давніх послів і політичних діячів 1907-1914 рр. № 2 / К. Левицький. — Львів: Видавництва спілка «Діло», 1937. — 108 с.
508. Лидовский П. Украинцы... могут сделаться честными австрийцами. Кто учинил погром русинов в Галиции / П. Лидовский // Военно-исторический журнал. — 1997. — № 3. — С. 58-61.
509. Лисяк-Рудницький І. Історичні ессе. В 2 тт. Т. 1 / І. Лисяк-Рудницький. — К., 1994. — 554 с.
510. Лисяк-Рудницький І. Історичні ессе. В 2-х тт. Т. 2 / І. Лисяк-Рудницький. — К.: Основи, 1994. — 573 с.
511. Лозинська І. Російське воєнне генерал-губернаторство у Галичині (1914-1915 рр.) / І. Г. Лозинська // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені В. Гнатюка. Серія: Історія / за заг. ред. проф. І. С. Зуляка. — Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2010. — Вип. 1. — С. 47-52.
512. Лозинська І. Російські воєнні генерал-губернаторства у Галичині в період Першої світової війни: автореф. дис ... канд. іст. наук: 20.00.22 / Ірина Григорівна Лозинська. — Львів: Б. в., 2010. — 20 с.
513. Лозинський М. Галичина в рр. 1918-1920 [Електронний ресурс у форматі pdf] / М. Лозинський / Українська революція. Розвідки і матері-

- яли. Книга п'ята. — 1922. — 230 с. — Режим доступу: <http://diasporiana.org.ua/istoriya/993-lozinskiy-m-galichina-v-rr-1918-1920>.
514. Лозинський М. Українство і москвофільство серед українсько-руського народу в Галичині [Електронний ресурс у форматі pdf] / М. Лозинський // Репринтне видання. — Стрий: МП «Стрий», 1994. — 94 с. — Режим доступу: <http://ftp2.mnib.org.ua/mnib086-Lozinskij-UkrainstwoIMoskwofilstwo.djvu>.
515. Лукашів В. Австро-угорський чинник у діяльності «Товариства ім. М. Качковського» (друга половина XIX — початок XX ст.) / В. Лукашів // Гілея: зб. наукових праць. Історичні, філософські, політичні науки. Вип. 4 (71). — К., 2013. — С. 97-100.
516. Лукашів В. Просвітньо-організаційна діяльність «Товариства ім. М. Качковського» (друга половина XIX — поч. XX ст.) / В. Лукашів // Наукові записки Тернопільського національного пед. ун-ту ім. В. Гнатюка. Серія історична. Вип. 2. — Тернопіль, 2012. — С. 24-27.
517. Лукашів В. Російський чинник у діяльності «Товариства ім. М. Качковського» (друга половина XIX — початок XX ст.) / В. Лукашів // Гілея: зб. наукових праць. Історичні, філософські, політичні науки. Вип. 5 (72). — К., 2013. — С. 61-64.
518. Лукашів В. Фінансові субсидії Російської імперії для «Товариства ім. М. Качковського» (друга половина XIX — початок XX ст.) / В. Лукашів // Гілея: зб. наукових праць. Історичні, філософські, політичні науки. Вип. 3 (71). — К., 2013. — С. 118-121.
519. Любченко В. Москвофільський фактор в політиці Російської імперії напередодні та на початку Першої світової війни / В. Любченко // Проблеми історії України XIX — початку XX ст. — Вип. 6. — Київ, 2003. — С. 125-142.
520. Магочій П.-Р. Україна: історія її земель та народів / Павло-Роберт Магочій; наук. ред. С. Біленький; ред. укр. вид. Л. Ільченко. — Ужгород: Вид-во В. Падяка, 2012. — 794 с.
521. Магочій П.-Р. Українське національне відродження: нова аналітична структура / П. Р. Магочій // Галичина. Історичні есе. — Львів, 1994. — С. 59-61.
522. Мазур О. Галичина під російською займанщиною 1914-1915 рр. / О. Мазур, В. Мазур // Держава та армія: Вісник національного університету «Львівська політехніка». — Львів. — 2006. — № 555. — С. 26-35.
523. Мазур О. Галичина: «Галицько-російське благодійне товариство» (1902-1914 рр.) / О. Мазур, О. Сухий // Вісник державного університету «Львівська політехніка»: Держава та армія. — № 377. — Львів: Вид-во Держ. ун-ту «Львівська політехніка», 1999. — С. 104-113.
524. Мазур О. Львів у роки Першої світової війни [Електронний ресурс] / О. Мазур, І. Патер // Львів: Історичні нариси. — Львів, 1996. — Режим доступу: <http://map.lviv.ua/statti/mazur.html>.
525. Мазур О. Українське населення Галичини на початку Першої світової війни: репресивні акції австрійської влади / О. Мазур, О. Сухий // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». — 2000. — № 3. — С. 73-78.

526. Макарчук С. Галицьке москвофільство в кінці XIX — на поч. XX ст. / С. Макарчук // Історичні дослідження. Вітчизняна історія: Республіканський міжвідомчий збірник наукових праць. — Вип. 16. — К., 1990. — С. 101-107.
527. Макарчук С. Москвофільство: витоки та еволюція ідеї (середина XIX ст. — 1914 р.) / С. Макарчук // Вісник Львівського університету. Серія історична. — Вип. 32. — Львів, 1997. — С. 82-98.
528. Малкин В. Русская литература в Галиции [Електронний ресурс у форматі pdf] / В. Малкин. — Львов: Изд-во Львовского университета, 1957. — 164 с. — Режим доступу: <http://ftp2.mnib.org.ua/mnib087-Malkin-RusskajaLiteratura WGalizii.djvu>.
529. Машкін О. Відношення урядових кіл Австро-Угорщини до москвофілів Галичини, Буковини та Закарпаття в роки Першої світової війни / О. Машкін // «Русин». — 2008. — № 3-4. — С. 58-68.
530. Миколаєвич М. Москвофільство: його батьки і діти / М. Миколаєвич // Громадський Голос. — 1935. — № 48. — С. 4.
531. Миллер А. Россия и русификация Украины в XIX веке [Електронний ресурс] / А. Миллер. — Режим доступу: <http://litopys.org.ua/vzaimo/vz12.htm>.
532. Мирович Р. Апологет православия перед австрийским военным судом (К 100-летию со дня рождения митрофорного протоиерея д-ра Кассиана Дмит. Богатырца (1868-1968)) / Р. Мирович // Русин. — 2009. — № 1 (15). — С. 90-94.
533. Михальський Ю. Москвофіли та український національний рух у Галичині в кінці XIX — на поч. XX ст.: погляд крізь призму сучасності [Електронний ресурс у форматі pdf] / Ю. Михальський, А. Сова. — Режим доступу: www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vlca_Gum/2010_9/02.pdf.
534. Михутина И. Национальное движение русинов Галиции во время Первой мировой войны / И. Михутина // Народы Габсбургской монархии в 1914-1920 гг.: от национальных движений к созданию национальных государств. Том I. — Москва, 2012. — С. 185-208.
535. Михутина И. Украинский вопрос в России (конец XIX — начало XX века) / И. Михутина. — М., 2003. — 290 с.
536. Місюра І. Політика російського окупаційного режиму на західноукраїнських землях у 1914-1915 рр. / І. Місюра // Галичина: науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. — Івано-Франківськ, 2001. — № 7. — С. 149-153.
537. Мокляк Я. Православ'я в Галичині — політичні аспекти // Зустрічі — Zustriczci. — Warszawa, 1990. — № 1-2. — С. 147-154.
538. Монолатій І. Інституціоналізація та діяльність етнічних політичних акторів в Австро-Угорщині (на прикладі Галичини і Буковини): автореф. дис. ... д-ра політ. наук: 23.00.02 / Іван Сергійович Монолатій; В. о. Чернів. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича. — Чернівці: Б. в., 2011. — 39 с.
539. Монолатій І. Разом, але майже окремо. Взаємодія етнополітичних акторів на західноукраїнських землях у 1867-1914 рр.: монографія / І. С. Монолатій. — Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2010. — 736 с.

540. Мудрий М. Галицьке русофільство в сучасній історіографії: стан і перспективи дослідження / М. Мудрий // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Вип. 9. Ювілейний зб. на пошану Ф. Стебля // НАН України, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича. — Львів, 2001. — С. 256-280.
541. Мудрий М. Національно-політичні орієнтації в українському суспільстві Галичини австрійського періоду у висвітленні сучасної історіографії / М. Мудрий // Вісник Львівського університету. Серія історична. — Вип. 37. — Львів, 2002. — С. 465-500.
542. Музичин І. Російський чинник на українських землях Австро-Угорщини періоду Першої світової війни у відображенні української публіцистики / І. Музичин // Наукові записки ТНПУ ім. В. Гнатюка. Серія історична. — Вип. 1, ч. 1. — 2013. — С. 169-173.
543. Нагаєвський І. Історія української держави ХХ ст. / І. Нагаєвський. — К., 1993. — 414 с.
544. Новосівський І. Нарис історії права Буковини і Басарабії / І. Новосівський. — Нью-Йорк-Париж-Сідней-Торонто, 1986. — 180 с.
545. Орлевич І. Галицьке русофільство під час Першої світової війни / І. Орлевич // Вісник Львівської комерційної академії: збірник наукових праць. — Львів: Львівська комерційна академія, 2011. — В. 10: Ювілейний збірник на пошану Степана Гелея. — С. 235-249.
546. Орлевич І. Товариство «Народний дім» у Львові в 1914-1921 роках / І. Орлевич // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність: ювілейний збірник на пошану Івана Патера. — Вип. 16. — Львів, 2008. — С. 275-288.
547. Орлевич І. Товариство імені Михайла Качковського в національно-політичному русі галицьких українців (1874-1914) / І. Орлевич // Наука. Релігія. Суспільствознавство. — 2009. — № 4. — С. 101-109.
548. Осечинський В. Галичина під гнітом Австро-Угорщини в епоху імперіалізму / В. К. Осечинський. — Львів: Книжково-журнальне вид-во, 1954.
549. Павко А. Політичні партії, організації в Україні: наприкінці ХІХ — початок ХХ ст. / А. Павко. — К., 1999. — 248 с.
550. Патер І. Перемишль і Перемиська земля у часи російської окупації в березні-червні 1915 р. / І. Г. Патер // Перемишль і Перемиська земля протягом віків. Вип. 1. — Перемишль-Львів, 1996. — С.159-169.
551. Патер І. Союз визволення України: проблеми державності і соборності / І. Г. Патер. — Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2000. — 346 с.
552. Пашаєва Н. Очерки истории русского движения в Галичине ХІХ — ХХ вв. / Н. Пашаєва // Гос. публ. б-ка Росиин. — М., 2001. — 201 с.
553. Передерко В. Галичина в політиці Російської імперії (1900-1914 рр.): автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.02 / Віталій Петрович Передерко; Чернівецький національний ун-т ім. Юрія Федьковича. — Чернівці, 2007. — 20 с.
554. Передерко В. Західноукраїнські землі в зовнішній політиці Романових на початку ХХ ст. (до 1914 р.): сучасна російська історіографія /

- В. Передерко // Галичина: всеукраїнський науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. Вип. 12-13. — Івано-Франківськ, 2006-2007. — С. 360-367.
555. Передерко В. Східна Галичина в політиці Російської імперії (1900-1914) / В. Передерко. — Івано-Франківськ: Місто НВ, 2009. — 300 с.
556. Передерко В. Участь В. Бобринського у другому Мараморош-Сігетському судовому процесі / В. Передерко // Вісник Прикарпатського університету. Серія Історія. Вип. 18. — Івано-Франківськ, 2010. — С. 90-96.
557. Перемишль. Західний бастіон України / за ред. Б. Загайкевича. — Нью-Йорк-Філадельфія: Перемиський видавничий комітет, 1961. — 407 с.
558. Плекан Ю. Москвофільський рух у Східній Галичині (кінець XIX — початок XX ст.) [Електронний ресурс] / Ю. Плекан // Веб-портал «Коломия». — Режим доступу: <http://kolomyia.org/histpub/historypub87.htm>.
559. Політична історія України: у 6 т. / редкол.: І. Ф. Курас (голова) та ін. — К.: Генеза, 2002-2003. — Т. 1. На зламі століть (кінець XIX ст. — 1917) / Ю. А. Левенець (кер.), Л. П. Нагорна, М. С. Кармазіна. — К.: 2002. — 424 с.
560. Полонська-Василенко Н. Історія України. 1900-1923 рр. / Н. Полонська-Василенко. — К., 1992. — 136 с.
561. Полюхович Д. Як помирала москвофільська Галичина, потужніша за російськомовний Крим [Електронний ресурс] / Д. Полюхович // Ми — українці. — 3 травня 2010. — Режим доступу: <http://us.org.ua/blog/interesting/53.html>.
562. Попик С. Українці в Австрії 1914-1918. Австрійська політика в українському питанні періоду Великої війни / С. Попик. — Київ; Чернівці: Золоті литаври, 1999. — 320 с.
563. Расевич В. Перша світова війна. Церковно-релігійне життя / В. Расевич // Історія Львова: у 3 т. — Т. 2. — Львів, 2007. — С. 526-528.
564. Реєнт О. Перша світова війна XX ст. і українське суспільство / О. Реєнт // Історія України. — 2005. — № 41. — С. 1-4.
565. Реєнт О. Україна в період Першої світової війни: історіографічний аналіз / О. Реєнт, Б. Янишин // УІЖ. — 2004. — № 4. — С. 3-37.
566. Романишин Ю. Перша окупація Галичини / Ю. Романишин // Вільне життя. — 8 серпня 2014 р. — № 64. — С. 2-3.
567. Русское движение Буковины // Русин. — 2007. — № 1. — С. 179-182.
568. Савченко В. Восточная Галиция в 1914-1915 гг. (этносоциальные особенности и проблема присоединения к России) / В. Савченко // Вопросы истории. — 1996. — № 11-12. — С. 95-106.
569. Савченко В. Восточная Галиция в 1916-1920 годах (этнополитическая ситуация в крае) / В. Савченко // Отечественная история. — 2004. — № 2. — С. 96-113.
570. Савченко В. Восточная Галиция на историческом перепутье: 1910 — начало 1920-х годов / В. Н. Савченко // Регионы и границы Украины в исторической ретроспективе / Институт славяноведения РАН; под ред. Л. Е. Горизонтова. — М., 2005. — С. 132-190.

571. Садовий М. Що ми знаємо про Талергоф? / М. Садовий. — Дрогобич: Коло, 2012. — 64 с.
572. Сарнацький О. Діяльність царських жандармів у Галичині під час Першої світової війни / О. Сарнацький // Історичний журнал. — 2010. — № 1-3. — С. 63-73.
573. Снайдер Т. Перетворення націй. Польща, Україна, Литва, Білорусь. 1569-1999 / Т. Снайдер. — К: Дух і літера, 2012. — 464 с.
574. Суляк С. Русини в період Першої світової війни і російської смуты / С. Суляк // Русин. — 2006. — № 1. — С. 46-65.
575. Суляк С. Русини: прошле, настояще, будуще / С. Суляк // Русин. — 2009. — № 3 (17). — С. 61-70.
576. Суляк С. Русини: уроки трагічної історії / С. Суляк // Русин. — 2008. — № 3-4 (13-14). — С. 7-34.
577. Суляк С. Терезин і Талергоф: забутий геноцид / С. Суляк // Русин. — 2008. — № 3-4. — С. 70.
578. Сухий О. «Галицько-російське благодійне товариство» та головні напрями його діяльності / О. Сухий // Наукові зошити історичного факультету Львівського державного університету імені Івана Франка. Збірник наукових праць. — Львів: ЛДУ ім. І. Франка, 1999. — Вип. 1. — С. 105-109.
579. Сухий О. «Товариство імені М. Качковського»: організаційні засади та напрями діяльності / О. Сухий // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Збірник на пошану Ф. Стебля. — Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2001. — Вип. 9. — С. 393-403.
580. Сухий О. «Товариство імені М. Качковського»: основні напрями фінансово-господарської праці (1874-1914 рр.) / О. Сухий // Проблеми гуманітарних наук. Наукові записки ДДПУ. Випуск 7. — Дрогобич: Коло, 2001. — С. 108-118.
581. Сухий О. Галицькі москвофіли в оцінці Івана Франка / О. Сухий // Іван Франко — письменник, мислитель, громадянин. Матеріали Міжнародної наукової конференції (Львів, 25-27 вересня 1996 р.). — Львів: Світ, 1998. — С. 116-119.
582. Сухий О. Митрополит Андрей Шептицький: російський напрямок діяльності / О. Сухий // Проблеми гуманітарних наук: Наукові записки Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка / Ред. кол. Т. Біленко (гол. ред.), В. Скотний, С. Макачук та ін. — Дрогобич: Вимір, 2003. — Випуск 12. — С. 145-156.
583. Сухий О. Москвофільство в Галичині: історія проблеми / О. Сухий // Москвофільство: документи і матеріали. — Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2001. — С. 3-66.
584. Сухий О. Франко про «ідеї» та «ідеали» галицької москвофільської молоді (кінець XIX — початок XX ст.) / О. І. Сухий // Наукові зошити історичного факультету ЛДУ ім. Франка. Випуск I. — Львів: ЛДУ, 1997. — С. 66-68.
585. Терех І. Українізація Галичини [Електронний ресурс] / І. Терех // Українские страницы. — Режим доступу: http://ukrstor.com/ukrstor/ukr_gali.html.

586. Україна: процеси націотворення / упор. А. Каппелер; пер. з нім. — К.: К.І.С., 2011. — 416 с.
587. Уська У. Політичне розмежування в русофільському русі Галичини у 1908-1914 рр. / У. Уська // Проблеми гуманітарних наук: Наукові записки Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка / Ред. кол. Т. Біленко (гол. ред.), В. Скотний, С. Макарчук та ін. — Дрогобич: Вимір, 2003. — Випуск 12. — С. 157-165.
588. Фінько А. Терезін та Талергоф: згадуючи про жертви [Електронний ресурс] / А. Фінько // Аналітик. — Режим доступу: http://www.analitik.org.ua/rus/author/416d3f28493ff/pagedoc3432_6.
589. Хонігсман Я. Соціальна структура населення Галичини на початку ХХ ст. / Я. Хонігсман // Українське слов'янознавство. Республіканський міжвідомчий наук. зб. — 1972. — Вип. 6. — С. 63-73.
590. Черчович І. Образ жінки-русинки в русофільській публіцистиці Галичини кінця ХІХ — початку ХХ ст. / І. Черчович // Галичина: всеукраїнський науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. Вип. 20-21. — Івано-Франківськ, 2012. — С. 121-126.
591. Чучко М. Архипресвітер Кассіан Богатырець — дослідувач церковної історії Буковинської Русі / М. К. Чучко, С. Г. Суляк // Русин. — 2014. — № 1 (35). — С. 143-164.
592. Шишкин І. Россия и Украина: вместе или порознь. Что дальше? // Обозреватель — Observer. — 2011. — № 11. — С. 85-91.
593. Шишак О. Російсько-окупаційний режим в Східній Галичині під час Першої світової війни (1914-1917 рр.) [Електронний ресурс] / О. Шишак. — Режим доступу: http://rusnauka.com/DN2006/Pravo/1_shischak%20oksana%20.doc.htm.
594. Шпорлюк Р. Формування модерних націй: Україна-Росія-Польща / Роман Шпорлюк; пер. з англ. Г. Касьянова, М. Климчука, М. Рябчука, Я. Стріхи, Д. Матіяш та Х. Чушаак. — К.: Дух і Літера, 2013. — 552 с.
595. Щербінін Н. Організаційна діяльність москвофільського товариства імені Михайла Качковського (1874-1914) на прикладі статутів / Н. Щербінін // Наукові записки ТНПУ ім. Гнатюка. Серія: історія. — 2007. — № 2. — С. 39-47.
596. Bachmann K. Tło polityczne ekspansji prawosławia na terenie Galicji przed wybuchem i wojny światowej / K. Bachmann // Biuletyn Południowo — Wschodniego Instytutu Naukowego. — № 3. — Przemysł, 1997. — S. 81-91.
597. Balan T. Suprimarea miscărilor nationale din Bucovina pe timpul războiului mondial 1914-1918 / Teodor Balan. — Cernăuți, 1923. — 216 p.
598. Gruchala J. Rząd austriacki i polskie stronnictwa polityczne w Galicji wobec kwestii Ukrainskiej, 1890-1914 / J. Gruchala. — Katowice: Uniwersytet Śląski, 1988. — 145 s.
599. Harald B. Galizien in Wien. Parteien, Wahlen, Fraktionen und Abgeordnete im Übergang zur Massenpolitik / B. Harald / Studien zur Geschichte der Österreichisch-Ungarischen Monarchie. Band XXIX. — Wien, 2005. — 741 s.

600. Himka J.-P. The Construction of Nationality in Galician Rus': Icarian Flights in Almost All Directions / J.-P. Himka // *Intellectuals and the Articulation of the Nation* / ed. by R. G. Suny and M. D. Kennedy, Ann Arbor (Mich.). — 1999. — P. 109-164.
601. Hirschfeld G. Enzyklopädie Erster Weltkrieg / G. Hirschfeld, G. Krumeich, I. Renz. — Paderborn 2004: Ferdinand Schöningh Verlag. — 1002 s.
602. Szporluk R. Ukraine: From an Imperial Periphery to a Sovereign State / R. Szporluk // *Daedalus*. — 1997. — Vol. 126. — № 3. — С. 89-92.
603. Wendland A. Die Russophilen in Galizien. Ukrainische Konservative zwischen Österreich und Russland, 1848-1915 / A. V. Wendland. — VÖAW, 2001. — 624 s.
604. Wolfdieter B. Die Beziehungen zwischen Österreich-Ungarn und Russland in bezug auf die galizische Frage 1908-1914 / Bihl Wolfdieter // *Galizien um die Jahrhundertswende*. Hrsg. von Karlheinz Mack. — Wien, München, 1990. — S. 41.
605. Zielecki A. Ukrainskie i polskie stronnictwa polityczne w Galicji w latach 1900-1908 / A. Zielecki. — *Rocz. Nauk.-Dydak. WSP Rzesz. Hist.* — 1978. — S. 55-85.

Наукове видання

Гайсенюк Віталій Вікторович

ПОЧАТОК КІНЦЯ
Москвофіли у Великій війні (1914-1918)

Монографія

Редактори — Людмила Звенигородська, Віталій Гайсенюк

Комп'ютерна верстка — Віталій Гайсенюк

Дизайн обкладинки — Сергій Приступа

Переклад німецькою мовою — Ліна Тимошук, Володимир Кам'янець

На обкладинці використані зображення з сайту www.sinsam.kirsoft.com.ru

Підписано до друку 03.01.2017. Формат 60x84/16.

Папір офсетний. Гарнітура Franklin Gothic Book. Друк офсетний.

Ум. друк. арк. 17,67. Тираж 300 прим. Зам. 791

Видавець і виготовлювач ТОВ «Друк Арт»

58018 Чернівці, вул. Головна, 198А, к. 5, т/ф 585-432

Ліцензія про державну реєстрацію ДК № 2741 від 15.01.2007 р.